

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга друга.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том II.

1921.

Автор застерігає собі всі права.

Частина І.

На дорозі до селянсько-робітничої державности.

Розділ І.

На переломі.

І. Спроба буржуазії задушити революцію. Липневі події в Петрограді послужили гаслом для рішучого контр-революційного наступу всієї російської буржуазії. Демократія, на чолі з Керенським, наївно думала, що буржуазія задовольниться кривавим задушенням большевицького повстання та репресіями проти большевиків і стане після цього до щирого співробітництва з поміркованою демократією на ґрунті збереження тих завойовань революції, які здавались для поміркованої демократії безсумнівними і приемлемими для буржуазії. Та, звичайно, зовсім іншої думки була буржуазія. Вона пішла знову в Правительство зовсім не для того, щоб боронити які б то не було здобутки революції. Цих здобутків — від найменшого до найбільшого — вона і знати не хотіла, крім одного, що повинен був забезпечити їй — торговельно-промисловій і аграрній буржуазії — фактичний монополюшний провід державою. Від недобитків дворянської аристократії, прокравшоїся нездалої царської бюрократії, від диких і розпусних Грішок Распутіних, політична влада повинна була перейти до цієї вже змодернізованої буржуазної класи, що мала за собою не тільки солідні капітали, але й певний хист і знання, необхідні для державної роботи. Звичайно, вона не цілком даремно носила в перші дні революції червоні стьожки на своїх чорних сурдутах. Вона не боялась би відповідального перед парламентом правительства, як боявся його Микола II з своїм товариством. Вона була б далеко розумнішою і, можливо, завела б не тільки парламентарний устрій, а ще й встановила б громадянські й політичні свободи, поскільки вони не обмежували б її політичної влади і відсотку на капітал, вкладений в промисловість, торговлю, банки. З досвіду старих парламентарних республіканських держав вона бачила, що „свободи і парламентаризм“ в певних межах не то що не шкідливі, а навіть необхідні для спокійного, безжурного і ситого життя буржуазії. Але саме в певних межах і в певних формах, що досягається тим, що сама ж буржуазія, а ніхто інший, встановлює ті форми і межі. Російська ж революція почала, очевидно, переходити ті межі, маючи виразну тенденцію пере-

котитись через голови буржуазії. Це вже не могло подобатись їй. І з цим вона мусіла боротись, однаково, чи це йшло від не знаючих компромісів „большевиків“, чи від поміркованої „соглашательської“ ради робітничих і салдатських депутатів, хоч би вона й виступила вкупі з буржуазією проти большевицького повстання. Тут важний був принцип: хто буде правити державою? Чи „невідповідальна ні перед ким група пройдисвітів і демагогів“, що звалась петроградською радою робітничих і салдатських депутатів, чи серйозна, солідна, освічена і статечна буржуазія, яка не боялась самої великої відповідальності перед своєю власною буржуазною совістю і, навіть, перед „великою Росією“. От про що ходило: про цю виразну тенденцію російської революції — перенести центр політичної, а з нею, до певної міри, й соціально-економічної ваги в державі з буржуазії на робітництво і селянство, на так званий народ; про те, щоб до вирішення питання про мир — питання, яке буржуазія розглядала виключно з своєї точки погляду — поширення бази і розчищення шляхів для молодого російського фінансового і торговельно-промислового капіталу — допустити робітництво, селян і салдатів; про вже розпочатий стихійний процес переходу поміщицьких земель до рук селянства, в якому такі кардинальні для буржуазії питання, як справа викупу земель і взагалі забезпечення при цьому „справедливих“ інтересів буржуазії, одсовувались цілком на другий плян або й зовсім одкидались; про контроль над промисловістю, торгівлю, банками — от про що йшла справа.

А коли справа йшла про посягання на „суверенні“ монополії державні права буржуазії, коли хтось хотів не то що одняти від неї ті права, а тільки поділитись ними з нею, коли справа торкалась відсотку на капітал, тоді буржуазія не мала і не хотіла мати приятелів з ліва, тоді вона радше йшла до тих же самих чорних реакціонерів, перемогу над якими святкувала в перші дні революції вкупі з революційним народом. Після лишевих подій кадетські ватажки Родічев і Мілюков вже одверто „браталися“ з чорносотенцями з Державної Думи, виступаючи разом не тільки з „прогресістом“ Масленіковим, але й з відомим реакціонером монархистом Пуришкевичем, проти рад робітничих і салдатських депутатів, жадаючи їх скасування. „Союз козацьких військ“, „союз георгієвських кавалерів“, „воєнна ліга“, князі та княгині — ось ті громадські групи, зближення з якими почали шукати тепер вчорашні „революціонери“, нашивдку скидаючи з своїх сурдутів червоні стрічки й незадоволено кривлючись від одного слова „демократія“, яке перед цим вони з таким смаком вимовляли в своїх революційних промовах.

Правительство Керенського, одірвавшись по уступленню Церетелі від рад робітничих і салдатських депутатів, а тим самим і від всієї активно-революційної демократії, котилось далі по схилій площині реакції. Щоб скріпити своє захитане і надзвичайно ненормальне становище, яке можна схарактеризувати, як перебування революційно-демократичного правительства (в якому більшість була народницько-соціалістична) в полоні у буржуазії, Временне Правительство задумало скликати в Москві „Государственное Совѣщаніє“, щоб на ньому, як сказав

міністр праці соціаліст Скобелев, „заявити чесно і одверто представникам усіх верств народу, що Росія знаходиться в трагічному, катастрофальнім положенні, і дістати від них моральне підтримання“. На цій державній нараді Керенський хотів одержати від „представників всіх верств народу“ санкцію не тільки жорстоких переслідувань большевиків, масових розстрілів солдатів на фронті і нових утисків проти революційної демократії, які розпочалися з його дозволу, а ще й вивзволнення з того полону, в якому він перебував разом з своїми колегами, міністрами соціалістами. Та ця нарада не справдила сподіванок поміркованої демократії. Тенденційний склад наради — члени всіх чотирьох Державних Дум, представники земств, міст, університетів, громадських, культурних, кооперативних і інших, переважно аполітичних і буржуазних та дрібно-буржуазних організацій, з свідомим зменшенням представництва від революційної демократії, — не дав Правительству тої „моральної підтримки“, якої воно сподівалось. На нараді виявилось „трагічне і катастрофальне“ становище не тільки Росії, але й самого Правительства, яке не знаходило щирої підтримки а ні з боку демократії, а ні з боку буржуазії. В Москві в день відкриття наради вибух великий робітничий страйк — протест проти наради і того нового протиреволюційного напрямку політики, який вона мала санкціонувати. Немов би у відповідь на цей страйк, буржуазія з надзвичайним одушевленням привітала на нараді Головнокомандуючого Генерала Корнілова, ініціатора відновлення кари на смерть і повернення в армії взагалі дореволюційної жорстокої дисципліни. Не дивлячись на істеричні вигуки Керенського на нараді про тверду владу, яку Правительство збиралося проявити в своїм відношенні до крайніх лівих елементів революційної демократії та до неспокійних націй (Фінляндців і Українців*) (1), замість влади, посідало Коаліційне Правительство і після московської наради одне тільки порожнє місце, до заповнення якого тепер ще більш завзято і одверто взялась російська буржуазія. Слава „улюбленця“ революції Керенського почала меркнути; замість нього, буржуазія вже творила собі нового „героя“ — Корнілова, демократія ж безпомічно стояла на роздоріжжю — між буржуазією і большевизмом. Сталось те, що передрікала Українська Центральна Рада, одмовляючись від участі в нараді, а саме: нарада не тільки не допомогла укріпленню і зміцненню завоювань революції, а навпаки, з огляду на свій буржуазний склад, допомогла зростові контрреволюції.

Генерал Корнілов, не задовольняючись обов'язками Головнокомандуючого, видавав накази в земельній і харчовій справах, явно направлені до оборони інтересів великих землевласників. Поведену спочатку більш-менш широко роботу земельних комітетів на місцях Правительство почало гальмувати: і до того не велику компетенцію їх обмежувалось, а також затримувалось видачу асигнованих комітетам коштів. Характерним відгуком на цю нову земельну політику Правительства і стару

*) Українська Центральна Рада не взяла участі в Нараді, хоч і була запрошена Правительством на неї. На нараді Керенський гостро висловився проти Фінляндців і Українців.

корніловську являється постанова київського губерніяльного українського національного з'їзду (1.—2. вересня н. ст.), який спеціально в земельній справі постановив:

„Прохати Генеральне Секретарство земельних справ: а) щоб постанови губерніяльних і повітових земельних комітетів, які відповідають інтересам трудового населення, виконувалися негайно; б) з постановами генерала Корнілова, як також інституцій, що не мають жадного відношення до земельних і харчових справ на Україні, не рахуватися, бо такі втручання в роботу земельних комітетів вносять плутанину і дезорганізацію на місцях“.

Поруч з цим йшла нагінка на ради робітничих та селянських депутатів, а особливо на ради салдатських депутатів та різні фронтові салдатські комітети. Останні не тільки обмежувалось в їх функціях, а подекуди й просто розганялось. Стара дисципліна в армії приверталась відновленою смертною карою. Особливо свербіли руки в корніловського командування до українських військових комітетів і організацій. Ще до московської наради військового начальства вживало заходів до розгону Всеукраїнської Ради Військових Депутатів, і Центральна Рада мусіла піднести в її оборону свій голос.*) Взагалі загальноросійський контрреволюційний рух набірав на Україні одночасно контр-українського погромницького напрямку. Розстріл богданівців, Інструкція для Генерального Секретаріату, а потім зволікання з затвердженням складу Секретаріату, виступи проти українського руху ради професорів київського університету**), різні союзи „юго-росів“ — все це були прояви цього контр-революційного і одночасно контр-українського походу.

Немилим оком почало задивлятися Временне Правительство і на робітничий рух взагалі, навіть в площині його професійно-економічних домагань. Промисловці, звикши „працювати на оборону“ і побірати при цьому безконтрольно величезні зиски, тепер були дуже невдоволені з балачок робітництва про контроль над промисловістю і домаганнями підвищення заробітної платні. Залізничний і поштово-телеграфний пролетаріат так само безуспішно домагався підвищення заробітної платні, погрожуючи навіть страйками. Всі заходи Правительства в цім напрямку обмежувались виключно закликами до „патріотизму“ робітників

*) Пленарне Засідання IV сесії Центральної Ради, заслухавши 22. серпня (н. ст.) заяву Всеукраїнської Ради Військових Депутатів про те, що військові влади Київської Воєнної Округи задумують відіслати членів Ради до військових частин, в яких вони служили, прийняло наступну резолюцію: „В справі Всеукр. Ради Військ. Депутатів Українська Центр. Рада доручає Генер. Секретаріатові вжити всіх заходів, щоб існування Всеукраїнської Ради Військових Депутатів було забезпечено.“

**) Згодом слідом за університетськими чорнокнижниками пішли і професори київського політехнічного інституту, які також винесли з приводу „українізації“ України „протест“. В своєму протесті (видрукованому в „Кієвлянині“) ці чорнокнижники вказували на те, що розвиток українського руху „загрожує відірванням від Росії краю з найурожайнішим ґрунтом, з копальнями камінного вугля, з багатими покладами руди, соли й інших природних багатств, які забезпечують пішній розцвіт сільського господарства та промисловости, краю, що прилягає до Чорного моря з прекрасними пристанями.“

та зменшення їх економічних вимог. Нічого серйозного до поліпшення важкого економічного стану робітництва не робилося.

Таким чином, ліквідація революції підготовлялась загальноросійською буржуазією на всіх фронтах: політичному, соціально-економічному і національному. Правительство Керенського добре бачило все це, але, перебуваючи цілком в полоні у буржуазії, не мало щирости і мужности настільки, щоб крикнути до революційної демократії всієї Росії: „рятуємось, бо гинемо!“ Навпаки, воно удавало все ще з себе перед лівою революційною демократією „тверду владу“, говорило про загально-національний демократичний фронт, пнулось вислужитись перед союзниками — французькими, англійськими та американськими капіталістами — дальшим продовженням війни. Ведучи в дійсності справжню контр-революційну політику, коаліційне Правительство, власне його „народницько-соціалістична“ більшість, намагалась в той же час дурити себе й інших тим, що на словах гралось ще все в революцію і червоні прапорці.

Та це вже була недостойна демократії, небезпечна для революції і злочинна гра. Вона, побудована на революційнім шумовинню, на розбиттю демократичних сил і на тимчасовій „нейтральності“ буржуазії, не могла довго тягнутись і мусіла припинитись так чи інакше.

І, дійсно, швидко було зроблено спробу перервати цю гру. Буржуазія вирішила, що в революцію досить вже „гратись“, і задумала завдати їй рішучий удар. А позаяк військо було головним рішенням чинником в той час, почато було наступ на революцію з війська. Це старе генеральсько-старшинське монархічно-реакційне ядро давно вже чекало на якусь „роботу“ на внутрішнім фронті. В самих останніх днях серпня (ст. ст.) Головнокомандуючий Генерал Корнілов послав Керенському ультиматум: уступити разом з цілим Правительством і передати всю державну владу йому — диктаторові „всєї Русі“ — Корнілову. А коли Керенський відповів на це приказом про усунення його з посади Головнокомандуючого, Корнілов вирушив з своїми „дикими дивізіями“ на здобуття Петрограду. По стороні Корнілова заявили всі визначні генерали російської армії: Лукомський, Денікін, Валуєв, Клембовський, отаман донських козаків Каледін і ще десятків скільки інших. Боротьба між Керенським і Корніловим скінчилась би дуже зле для Керенського, як би в ньому не втрутилась революційна демократія, ті самі ради робітничих та солдатських депутатів і фронтові військові комітети, проти яких Керенський в останній час вів похід. Вся чорна реакційна сотня стала в цій боротьбі врівно на бік Корнілова, а кадети, ці спільники Керенського по кабінету, співчуючи Корнілову, зайняли вибіжачу позицію, не виявляючи ніякого бажання рятувати в який-будь спосіб коаліційне правительство.

Врятувала Правительство революційна демократія, яка бачила в перемозі Корнілова цілковиту ліквідацію революції. Революційне військо Петрограда та рада робітничих депутатів взяли на себе оборону революційної столиці, до якої вже приступив Корнілов з своїм

військом. Почтово-телеграфний і залізничний пролетаріат всієї Росії також враз дружно виступив на боротьбу з реакціонерами. Роспорядження Корнілова не передавались телеграфістами, військо не перевозилось залізничниками.

Для характеристики настроїв і відношення до корніловщини української революційної демократії подамо тут виривки з резолюцій другого всеукраїнського з'їзду залізничників, підчас праці якого якраз вибухло повстання Корнілова. З'їзд цей виніс з приводу повстання слідуючу постанову:

1. „Другий всеукраїнський з'їзд залізничників на об'єднаному засіданні зі з'їздом представників шосейних і водних шляхів, одержавши відомості про замах ген. Корнілова знищити здобутки революції, закликає всі організації на дорогах України рішучо стати в оборону революції і ніяких розпоряджень Корнілова не виконувати, слухаючись виключно вказівок Центральної Ради та призначеного нею Генерального Секретаріату.

2. Всіма способами помогати Тимчасовому Правительству в його боротьбі з повстанням, що загрожує руйною Росії й Україні.

3. Розіслати по всіх шляхах України заклик не слухати наказів Корнілова і всяко руйнувати його зрадницьку роботу.“

Після цих розрахованих лише на хвилю негайної боротьби з контр-революційним повстанням постанов, які зараз же були передані телеграфно по всій Україні, з'їзд виніс ще й додаткові ухвали, переведення яких в життя Временним Правительством і Центральною Радою мало, на думку залізничного українського пролетаріату, скріпити здобутки революції і забезпечити їх від контр-революційних замахів на будуче, принаймні на території України. Ось ті постанови:

1. „Вважаючи, що в інтересах рятунку здобутків революції конче треба об'єднати управління шляхами України в руках єдиного органа влади — Генерального Секретарства Шляхів, з'їзд постановив завести і замінити згадану посаду.

2. Просити Тимчасове Правительство срочно затвердити Генеральне Секретарство шляхів по ухваленню Центральною Радою в ліній Статуті Генерального Секретаріату.

3. Обговоривши сучасне політичне становище в Росії і з'окрема на Україні, з'їзд, маючи на увазі велику небезпеку з боку організованих контр-революційних сил, які виявили себе в останні дні, і вважаючи на те: а) що успішна боротьба з контрреволюцією, особливо в той час, коли помічається відсутність єдності в російській армії, можлива тільки тоді, коли революційна демократія на Україні, об'єднавшись коло свого вищого краевого органа — Центральної Української Ради — єдиностайно буде боронити здобутки революції; б) що організація демократії коло Центральної Ради можлива тільки тоді, коли Центральна Рада буде мати всі ті органи влади, які визнані постановою Центральної Ради від 16. липня (ст. ст.); в) що відсутність секретарів по справах військових, продовольчих, судових, шляхів та пошт і телеграфу не дає можливості Центральній Раді в повній мірі вжити всіх заходів до об'єднання демократії України для організованої боротьби з контр-революцією; г) що тепер, в час великої небезпеки, конче треба, щоб всі представники Тимчасового Правительства на Україні підлягали вимогам Центральної Ради, і що де-які окремі начальники, як, наприклад, Командуючий Військом Київської Військової Округи Оберучев, не тільки не допомагають Центральній Раді в справі організації краю, а ще гальмують її, — з'їзд постановив всіма силами домагатися:

щоб як найскоріше було заведено секретаріати по справах: шляхів, продовольчих, судових, військових та пошт і телеграфів;

щоб було приєднано до автономної України навмисне відокремлені російським урядом Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, Таврію і Кубанщину;
щоб негайно було зміщено з посади Командуючого Військом Київської Округи — Оберучева.“

Одночасно з цими постановами з'їзд нагадав Правительству і про необхідність найшвидшого припинення війни, вказуючи при цьому на цілковитий занепад залізничного транспорту (2).

Так одгукнувся український залізничний пролетаріят на корніловську авантюру. Конкретних заходів, пороблених залізничниками для ліквідації корніловщини, не доводиться зменшувати. Вони мали тим більше значіння, що саме на Україні (з'окрема в Києві) Корніловим було скупчено контр-революційне військо (дончаки, кірасіри то що) і Україна, так багата на контр-революційні чорносотенні організації, могла стати базою для контр-революції.

Одночасно виступив до боротьби з корніловщиною і організований український поштово-телеграфний пролетаріят, під проводом Головної Ради Всеукраїнської Співки робітників пошти і телеграфу (3.), а також Всеукраїнська Рада Військових Депутатів, Військовий Генеральний Комітет і Всеукраїнська Рада Робітничих Депутатів. Спільними і рішучими зусиллями української і неукраїнської демократії ґрунт для зміцнення корніловщини на Україні було знищено.*)

А тимчасом і петроградський пролетаріят та військо (в тому числі й українські гвардейські полки) і взагалі московська демократія завдали рішучого удару Корнілову там, в центрі, ставши виразно на бік революції і, хоч і поганого, символа її — Временного Правительства. Бачучи, що революційний Петроград не думає здаватися без бою, Корнілов пустив був між військом провокаційну чутку, що немов би Петроград захопили більшовики, заарештувавши Временне Правительство, і що немов би він, Корнілов, йде виручати Правительство. Видно і цим разом, як і в липневі дні, хотілось буржуазії задушити демократію її власними ж руками. Та провокація не вдалась. Військо Корнілова, довідавшись від посланців петроградської ради робітничих і салдатських депутатів про дійсний стан річей, не захотіло йти далі з „рішучим“ генералом. Корнілов залишився сам з своїми „золотопогонниками“ (пізніший термін, яким означувалось реакційне офіцерство) і через де-який час був заарештований Временним Правительством.

Так скінчилась спроба російської буржуазії задушити революцію. Могутня рука робітника і салдата ліквідувала її. Та Керенський всю перемогу над Корніловим приписав собі, своїй популярності і взятому ним поміркованому курсові зовнішньої і внутрішньої політики, побудованому на коаліції поміркованої частини демократії з буржуазією. Він не помічав повного краху тої політики і підпаду свого авторитету, так само як не хотів помічати і зросту лівих революційних настроїв

*) В ці дні у Києві було організовано „комітет оборони революції“ з представників Центр. Ради, Генер. Секретаріату і всіх українських і неукраїнських громадсько-політичних організацій.

в широких колах російської демократії, і уклав після корніловщини ще більш праве Временне Правительство, ніж яке було до того часу. В числі інших вийшли зі складу Правительства при цій реорганізації його також міністри Авксентьев, Скобелев, Чернов і Пешехонов; Правительство поповнилось представниками торговельно-промислової буржуазії і споріднених їй кол, як от міністром торгівлі Коноваловим, державним контролером Буришкіним, міністром хліборобства Архангельським і іншими.*) Керенський, що так немилосердно душив більшовиків після їх липневого виступу, цілком инакше поведився з корніловцями. Він знову намагався повести далі ту „коаліційну“ політику, що вже раз довела до липневих подій, а вдруге — до корніловщини. Поміркована демократія, перемігши і більшовиків і корніловщину, знову опинилась на роздоріжжю. Найпоміркованіші гасла її зоставались не здійсненими. Війна тяглась далі. Економічний занепад країни доходив крайніх меж. Зубожіння народних мас набірало загрозливих форм. Ширився розпад і анархія. Шукаючи порятунку, петроградська рада робітничих і солдатських депутатів рішила скликати всеросійську демократичну нараду в Петрограді.

2. Початок творення органів автономно-державного управління на Україні і боротьба за Українські Установчі Збори. Важко дісталась автономія Україні, а ще важче було її при подібних умовах революційного життя на Україні і в Росії зреалізувати в певних, ustalених і закінчених, державно-правних нормах. Петроградські революційні будні одбилися і на Україні. Хоч контр-революцію і було задушено, а все ж тривожний, вичікуючий настрій, не сприяючий творчій організаційній роботі, залишився. Подібно до того, як одійшли на бік від державної роботи лівіші революційні елементи в Росії, пересунувся центр ваги політично-державної роботи і на Україні в сторону правіших груп. Затверджений Временним Правительством Генеральний Секретаріят був по своєму політичному обличчю сколом петроградської коаліції. Соціалісти-федералісти, непартійні та „співчуваючі“ соціалісти — такий був склад його. Звичайно, це також в свою чергу негативно одбивалось на напрямкові і темпі роботи першого визнаного Временним Правительством уряду автономної України.

Сяк-так влаштувавши свої канцелярії, організувавши зародки майбутніх центральних органів автономно-державного управління України. Генеральний Секретаріят, не ждучи остаточного визначення сфери своєї компетенції та розмежування своїх і Временного Правительства функцій на Україні, не маючи ще навіть і коштів, — 27. вересня (ст. ст.)

*) В склад Тимчасового Правительства тепер входили: Керенський — міністр-президент і Верховн. Головнокомандуючий; Терещенко — міністр закордонних справ і заступник Голови Ради Міністрів; Кішкін — внутр. справ; Карташов — віроісповідних справ; Вернадський — фінансів; Коновалов — торгівлі; Прокопович — суспільної освіти; Ліверовський — шляхів; Малайтович — юстиції; Архангельський — хліборобства; генерал Верховський — військових справ; адмірал Вердеревський — флоту; Буришкін — державний контролер; Скобелев — публичних робіт; Єфремов — продовольчих справ; Нікітін — пошт і телеграфу. Скобелев вийшов з цього складу правительства зараз же після його сформування.

оповістив населення окремою відозвою - повідомленням про початок своєї діяльності.

Ось текст цього повідомлення:

„Народе України!

Волею і словом революційного парламенту твого, Української Центральної Ради, в тісній згоді з Правительством революційного всеросійського народу, ти обрав і поставив нас, Генеральний Секретаріат, на чолі влади, сказавши нам творити нове і вільне життя у нашій країні.

Во время люте і трудне поклав на нас ти це високе і тяжке завдання. Війна, ота вогненна і кривава спадщина царя Миколи II, до щенту виточила сили і в злидні кинула краї багаті, плодovitі. Державне хазайство розхиталось, занепало. Із півночі великої Російської Республіки суне голод. На заході четвертий рік пала і не вгаса вогонь війни, і погасити його не в силі народ многострадальний.

Великий переворот, утворений народами Росії, розніс високі чорні мури царської неволі. Увесь старий монархичний лад скасовано. У вогню, чаду, в напруженій борні з занепадом революційна демократія примушена творити новий лад державного та соціального життя.

Краї веселий і багатий, нашу тиху Україну, також зруйновано, зубожено. І ти, народе тихої України, так само став до творення свого життя і нас покликав до тої славної, великої роботи.

Ми ж, волю твоєю вволяючи, без сумніву та без вагання стали там, де нас призначено, і, яко найвищий орган влади України, з свідомістю великого завдання, заявляємо всім громадянам:

Найпершою задачею ми ставимо собі зміцнити новий лад на Україні. Старому царському ладу не може бути і не буде вороття.

Сотні літ український народ поневірявся у національному безправстві, в утисках, в знущаннях. Тепер, відроджений, оновлений, хазайном увіходить він у Рідний Край до вільного життя. Але століття тих страждань, державна мудрість і спільний інтерес є запорукою тому, що ні одна нація, яка живе на українській землі, не анітима насильства в своїх національних правах.

І ми, Секретаріат України, кермуючись оцим неписаним законом демократії всієї нашої землі, готуючи свій край до автономного життя у великій федерації республіканської Росії, оновіщаємо, що не допустимо ніяких утисків або знущання над чіми-будь національними правами. Бо тільки згода націй та братерське співжиття дадуть Україні той бажаний новий лад.

Трудящі маси, робітництво, селянство та ті з них, що вдягнені в салдатські шинелі, поклали край старим політичним порядкам. Так само мусить бути край тому порядку, коли економічно дужі класи панували над класами працівників. Генеральний Секретаріат України непохитно стане на сторожі прав трудящих мас. Але, крім всесвітнього нещастя, крім війни та безладдя в господарстві, ще інші темні та злочинні сили штовхають нас в безодню. Свідомі та не-свідомі вороги народу, свобод і революції вчиняють над населенням бешкети, грабіжі, насильства.

Ми рішуче попережаємо всіх насильників і ворогів революції: властю революційного народу України ми неухильно, без вагання будемо боротися з ними і переслідувати кожний вчинок, що вносить безлад і заколот в край.

В час лихоліття і неволі Україна встала до будування нових форм свого життя, і тим сильнішою та твердішою повинна бути влада, якій доручено провадити ту роботу.

Тому до всіх демократій звертаємо наше слово:

Народе України! В твоїх руках порядок, лад і вся майбутня доля нашої землі. Без згоди, без співробітництва, без дружної охочої піддержки тобою обраної влади, не може бути творення вільного ладу. Бо тільки дружними зусиллями, бо тільки з'єднані напруженням одної волі всіх ми здержимо наш край на кімчику безодні і, може, відведемо і введемо міцним, здоровим, незруйнованим на шлях великої майбутності.

Генеральний Секретаріат України.

Київ, 27. вересня 1917. року.“

Звичайно, не можна вимагати від оповіщення, аби в ньому було викладено програм роботи Генерального Секретаріату. Але все ж таки наведене повідомлення давало надто мало матеріалу до характеристики нової влади на Україні. За романтично-солодкими (характерними для української дрібної буржуазії) виразами, як — „край веселий і багатий, наша тиха Україна“, за голосними словами про „творення нового вільного життя у наших краях“ — ховалась в дійсності сумна порожнеча, відсутність твердо наміченої програми практичної, злгодневної діяльності.

І це не було випадковим. Це цілком відповідало тодішнім умовам революційного життя взагалі і надзвичайно тяжкого, двозначного становища Генерального Секретаріату, підлеглого Центральній Раді і в той же час залежного від Временного Правительства, скованого ланцюжками Інструкції і цілком підрізаного в своїй діяльності нещирим та ворожим відношенням до себе Временного Правительства.

12. жовтня (н. ст.) Генеральний Секретаріат виступив в Малій Раді з своєю декларацією — програмою роботи. Декларація мало чим ріжнлась по суті від наведеної відозви. Вона також була дитиною свого часу і своїх творців.

В справі національно-політичній Секретаріатові не трудно було зайняти певну, ясну і активну позицію. Її досить виразно було формуловано в постанові Центральної Ради з приводу Інструкції, а ще виразніше в настроях української революційної демократії. Тут не могло бути топтання на місці, тут не могла звязати ні Інструкція, ні які-будь інші перешкоди. Тут можна і необхідно було йти вперед, і Генеральний Секретаріат сміливо й зазначив це в своїй декларації.

Забезпечення українському народові державних прав на його землі, як рівноправному державному тілові в федеративній російській республіці; скасування механічного і болючого поділу українського національного тіла, заповіданого Інструкцією, і об'єднання всієї української землі та всього українського народу в одній державно-автономній одиниці; розширення Генерального Секретаріату введенням в склад його викреслених Временним Правительством секретарств по справах харчових, доріг, пошт та телеграфу, судових і військових, та загальне поглиблення компетенції Секретаріату, як повноправної автономної державної влади і, нарешті, підготовлення справи скликання в найближчий час Українських Установчих Зборів, які мали завершити національно-визвольну боротьбу українського народу — так формулював свої завдання Генеральний Секретаріат в області національно-політичного будівництва. Тут лінія була ясна.

Інакше справа стояла що-до соціально-економічного революційного будівництва, яке було на черзі дня. Тут Генеральний Секретаріат вже не виявив тої сміливості і ясности, як в першій частині своєї декларації. Земельна справа, робітнича, справа контролю над банками, промисловістю і торгівлею — все це було зачеплено тільки побіжно, тільки як щось можливе і необхідне до розв'язання, але не зараз і в невідомому ще напрямі. Навіть в більш конкретних і неоткладних справах, як от впорядкування місцевих органів адміні-

стративного управління, не подав Секретаріят певних плянів, обмежившись загальною заявою про своє бажання поставити ті апарати на належну височину і, між иншим, використати, як помічну силу, в боротьбі з анархією так зване „вільне козацтво“. Не порушував також Секретаріят і болючої справи припинення війни. Одним словом, про все те, що виходило за межі національно-політичної боротьби, говорилось в декларації без певности і піднесення, хоч і торкалось воно справ, які не менше національно-політичних боліли українські народні маси і вимагали свого розв'язання. Цю неспіливість, скажемо так, програму Секретаріату в соціально-економічній частині його підкреслила й сама Мала Рада, зазначивши в своїй формулі переходу до чергових справ (з приводу декларації), що Рада „вимагає від Секретаріату невідкладного та непохитного переведення в життя зазначеного в декларації мінімуму поставлених перед Україною в ході революції завдань переходового характеру, при одночаснім поширенню і поглибленню їх, аж до сповнення всіх завдань революції в цілім обемі“. *)

Та чи міг Генеральний Секретаріят намітити инший програм роботи, ніж він намітив? Чи міг дійсно приступити „невідкладно та непохитно“ до переведення хоч би того мінімуму революційних завдань, які було зазначено в декларації? Ні, не міг, мусимо відповісти на ці питання. Взявши Інструкцію Временного Правительства за базу в своїй роботі і тим самим одмовившись від революційних методів будівництва, що міг зробити Генеральний Секретаріят, цей сколок петроградського Временного Правительства? Земельна реформа: то чи міг він, будучи органом Временного Правительства з надзвичайно мізерною компетенцією, щось реального зробити в цій справі? Він, в ліпшому випадкові, міг перейняти на себе на Україні функції петроградського міністерства і займатись після цього „підготовленням“ питання про земельну реформу до Установчих Зборів. Справа робітнича, торгу і промисловости, фінансів: які реформи можна було запровадити тут, коли там, в центральному правительстві, всім заправляли Коновалови, Кішкіни та Буришкіни — представники великого капіталу? Справа миру: що в ній міг, коли б і хотів, зробити безправний Генеральний Секретаріят? І не даремно представник рос. с.-д. Балабанов песимістично подивився на практичне здійснення навіть того мінімального програму, який намітив собі Генеральний Секретаріят в декларації. Дійсно, трудно було і цей програм перевести в життя при стані повної залежности Секретаріату від Временного Правительства і при його загальній орієнтації на помірковану частину української демократії і дрібної буржуазії.

Перед українською революційною демократією стояло в той гарячий час два шляхи: або ігнорувати Временне Правительство і самочинно переводити необхідні політичні і соціально-економічні реформи

*) Між иншим, наведена ухвала Малої Ради интересна тим, що вона свідчить про розходження між Центр. Радою і Генер. Секретаріатом, яке в цей час вже виразно намітилось, а далі все зростало. Генеральний Секретаріят стояв за все правіше Центральної Ради.

на Україні, або йти разом з ним і, значить, збочувати вправо, держати курс на коаліцію буржуазії з демократією. Генеральний Секретаріат і став на цей другий шлях. Отже треба було робити з цього і всі консеквенції. Влаштуючи в себе секретарства на зразок петроградських міністерств, Генеральний Секретаріат йшов і у всій своїй праці, за виключенням національно-політичних справ, слідом за петроградськими міністерствами. Нічого нового, відмінного від тодішніх петроградських правительствених методів „рятування революції“, Секретаріат не давав і не міг дати. А що ті методи банкрутували вже по всій Росії, не дали вони бажаних наслідків і на Україні. Стихійні прояви народного невдоволення пересунулись в Московщини і на Україну, і Генеральний Секретаріат, як і Временне Правительство, не мав ніякої змоги запобігти їм чи тим більше спинити їх.

16. жовтня (н. ст.) відбувся з'їзд губернських і повітових комісарів „автономної України“: київської, волинської, подільської, чернігівської і полтавської губерній. На цьому з'їзді яскраво виявилось, як далеко вперед пішла революція і як одстав від неї Генеральний Секретаріат з своєю декларацією і з своїми методами урядування. Комісар Шульгин, характеризуючи стан справ на Київщині, зауважив „недостроєність земельних, харчових і інших організацій“. Спостережено, говорив він, випадки, коли заходами земельних комітетів і без них селяно „заорендували“ для себе далеко більше землі, ніж того бажали поміщики. В губернії зайшов ряд конфліктів між населенням і власниками лісів із-за цін на дрова. Багато непорозумінь і конфліктів зайшло на економічному ґрунті на бурякових плянтаціях. Як довідався комісаріат, готові вибухнути великі непорозуміння між робітниками та власниками цукрових заводів. По губернії йдуть самосуди. Міліція поставлена дуже слабо. Комісар Чернігівської губернії Д. Дорошенко подав з'їздові, що „в його губернії найбільшим лихом є наступаючий голод, який може довести до голодних бунтів, що в життю Чернігівщини помічається ціла низка непорядків.“

Аграрні непорозуміння, крадіжкі, грабіжі, поширюються по губернії. Міліція не стоїть на висоті свого завдання. А. Карначев, подаючи відомости про стан справ на Поділля, зазначив, що „в тих повітах подільської губернії, куди вступило військо при останнім відступанню, в селах zostалися чорні обгорілі стовпи. Камінецький повіт голодує. Землю селяне беруть на орендних умовах по вказівках земельних комітетів.“ Вязлов, комісар Волинської губернії, зазначив, що в губернії йдуть великі бешкети і погроми, які чинять салдати, а також відбуваються „масові порушення права, які захоплять по всій губернії на аграрнім і лісовім ґрунті“. Родзянко, подаючи звідомлення з Полтавщини, зазначив також, що в губернії йдуть великі бешкети. „Помітна анархія. Селяне не дають хліба, жадаючи мануфактурних товарів. Міліція не здатна ні до чого.“ Стільки говорить газетарська хронікальна замітка про доклади комісарів про стан на місцях, в губерніях, підвладних Генеральному Секретаріатові. Ті самі „бешкети та анархія і масові порушення права“, переважно на економічному ґрунті, відбувались в той час по всій Україні — Харківщині,

Херсонщині, Катеринославщині, Таврії, Бесарабії.... Дійсно „во время люте і трудне“ приступив до своєї роботи Генеральний Секретаріат. І треба було надзвичайних, рішучих і сміливих, відповідаючих даному ступневі розвитку революції заходів, щоб направити стихійне народне невдоволення в річище будування нових соціально-економічних відносин. Цих заходів не міг вжити Секретаріат, не могли вжити і комісари — представники переважно поміркованих кругів громадянства — що навіть в національно-політичних справах боялися загнати далеко вперед*), а вже нічого казати про їх здатности до залагодження соціально-економічних конфліктів.**)

З'їзд комісарів, що міг би при иншому своєму складі і иншій обстановці подати важні вказівки молодій українській владі в справі побороювання тих самих „бешкетів, анархії та нарушень права“, на які скаржились всі комісари, в дійсности не дав нічого. Його ухвали були так само далекі від революційного життя, як і самі комісари з їх старими дореволюційними апаратами та міліцією. Замість того, щоб сміливо глянути в очі дійсности і вказати на необхідність корінної зміни дотеперішньої політики Временного Правительства і Генерального Секретаріату в напрямку негайного переведення де-яких соціально-економічних і навіть адміністративних реформ, з'їзд комісарів обмежився латанням дірок на старій одежині.

Інтересної в той час справи організації так званого „вільного козацтва“, що самочинно ширилось по всій Україні в формі всенароднього озброєння для захисту сел від бандитизму і оборони клясових економічних інтересів селянства в процесі революції, не було використано молодю українською владою (4). Наслідуючи петроградські зразки, вона не змогла виявити і тут своєї ініціативи, хоч, здавалось, саме життя штовхало і Генеральний Секретаріат і комісарів звернути свою увагу в бік як раз цього „козацтва“, а не реорганізації старого зруйнованого поліцейського апарату, названого Временним Правительством „міліцією“. З'їзд комісарів, розуміючи добре, що озброєння селянства може послужити останньому для оборони його клясових економічних інтересів, висловився проти „вільного козацтва“, зазначивши в своїй постанові, що „необхідно всякими способами старатися як найшвидче роззброїти існуючі вже відділи

*) Інтересно, що на з'їзді комісари звернулись до В. Винниченка з запитанням: чиї вони, власне, комісари: Врем. Правительства чи Генер. Секретаріату?

**) Губерніяльними Комісарами на Україні в той час були здебільшого представники української дрібної буржуазії, типові соц.-федералісти, прихильники „еволюційних шляхів“ в боротьбі за перебудову суспільства на нових основах, хоч на чолі Генер. Секретаріату внутрішніх справ стояв В. Винниченко, с.-д. Так, на Київщині був Саліковський (с.-ф.); на Волині — Вязлов (с.-ф., бувший кадет); на Чернігівщині — Д. Дорошенко (с.-ф.); на Полтавщині — А. Лівіцький (поміркований с.-д.); на Поділлі — Стаховський (с.-д.?). Опіраючись на них, Ген. секретарство внутрішніх справ, хоч би й не було обмежене в своїй компетенції Врем. Правительством, не стало б на шлях повної перебудови адміністративних апаратів на місцях на нових, народньо-революційних основах.

вільного козацтва і направити зброю туди, де вона необхідніша — в армію“. Генеральний Секретаріат, що мав перед тим нетвердий намір використати вільне козацтво, так і не перевів свого наміру в життя.

Між тим „вільне козацтво“ могло бути використане для революції і державного будівництва. Можна було взяти цей стихійний рух в свої руки і надати йому бажаних форм, а саме: озброювати по певному плянові тільки бідніше селянство і підпорядкувати, таким способом, зреформоване „вільне козацтво“ місцевим радам селянських депутатів, з перенесенням на останні взагалі центри ваги адміністративного управління на місцях. Великої ломки тодішнього порядку на місцях від цього не було б. Ради селянських депутатів вже й так являлись фактичними органами влади на місцях. Вони дбали про загальний спокій в своїй окрузі, регулювали земельні відносини, берегли ліси і так далі. Отже вільне козацтво, так чи інакше підпорядковане їм, вже як органам влади на місцях, забезпеченим грошми і працюючим під певним проводом, могло як раз і явитись тою силою, що саме так потрібна була на місцях в той час.

Не проявив особливої ініціативи Генеральний Секретаріат і в інших галузях управління. В секретаріаті хліборобства, фінансів, освіти все йшло в тих формах і рямцях, як і в петроградських міністерствах, з тою хіба різницею, що там були старі, добре налагоджені апарати, а тут, на Україні, тільки зародки майбутніх апаратів. Мінімальний соціально-економічний програм, намічений Секретаріатом в його декларації, залишався не здійсненим.

Та й ця цілком поміркована і лояльна до Временного Правительства організаційна робота Секретаріату не могла йти нормально. Временне Правительство навмисне лишало Секретаріат в такому становищі, що він навіть при найкращих своїх намірах нічого не міг зробити і міг тільки компрометуватись. В той час, як населення вже звикло дивитись на Центральну Раду і Генеральний Секретаріат, як на органи влади на Україні, і вимагало від них негайного залагодження своїх численних болячок, Генеральний Секретаріат все сидів без жадних коштів. Асигнованих на потреби Секретаріату 300.000 карбованців (сума до смішного мала) Временне Правительство навмисне не вислало Секретаріатові, видаючи в той же час з коштів державної скарбниці мільони „союзів городів“ та інших „слухняним“ загально-російським організаціям на Україні. Місцеві органи влади, обсажені все ще наказами з Петрограду, зовсім не хотіли йти на зустріч Секретаріатові в його організаційній роботі, продовжуючи безпосередні зносини з Временним Правительством. Всіма забутий Сенат також рішив нагадати про себе тим, що одмовився надрукувати в „Собраній Узако-нень“ Інструкцію Генеральному Секретаріатові, як видану Временним Правительством „незаконно“. Отже умови для праці були надзвичайно тяжкі. Угода і Інструкція виявились паперовими актами, яких Временне Правительство зовсім і не думало виконувати.

Одстаючи від революції в соціально-економічній частині свого програму і діяльності, Генеральний Секретаріат і Центральна Рада,

звертали і далі головнішу увагу на боротьбу за національне визволення українського народу. І не можна сказати, щоб провідники української революційної демократії не помічали цього свого вже виразного розходження „з злобою дня“, а тим самим і з широкими народними масами. Та поступовання їх в той час легко зрозуміти. Постійна боротьба реакційних сил проти національного визволення українського народу, лукавство та крутість Временного Правительства викликали в самих різних колах українського суспільства одне спільне палке бажання раз на завше покінчити з національним гнітом, що все ще тяжив над українським народом. Звичайно, не всі українські групи вкладали однаковий зміст в розуміння національного визволення. Революційні соціалістичні партії хотіли швидче пройти період національної боротьби, щоб мати вільнішу руку, розчищене поле для класової, соціально-економічної боротьби. Дрібно-буржуазні демократичні групи мріяли при цьому про щось зовсім інше. Та всі бачили, що порозумінням з російською демократією, яка все ще йшла в коаліції з своєю буржуазією, не дійти до національного визволення, що до цього останнього треба просувати і далі шляхом впертої боротьби. Це й творило коаліцію в українському суспільстві, це й примушувало різні групи його додержуватись так званого єдиного національного фронту. Спільним гаслом для всієї української демократії явився клич — „Українські Установчі Збори!“ Нехай на Українських Установчих Зборах, обраних на самій демократичній в світі основі, український народ виявить свою чисту, правдиву, незалежну, суверенну волю! Нехай всі ті, що все ще сумнівались в тій волі, що не хотіли визнати за Центральною Радою права виявити ту волю, що краями на часті живе тіло українського народу, нехай всі вони — гнобителі українського народу, засліплені шовіністи і централісти — побачать ту волю і переконуються, що на боці української демократії правда і сила! От те велике, здатне захопити революційних борців гасло, яке викинула українська демократія у відповідь на всі ті перешкоди, які вона зустріла в своїй національній боротьбі.

Шоста сесія Центральної Ради (18.—22. VIII. н. ст.), та сама сесія, що обмірковувала Інструкцію Временного Правительства для Генерального Секретаріату, вирішила розпочати серйозну боротьбу за Українські Установчі Збори. Зазначивши в самій резолюції з приводу Інструкції необхідність скликання Українських Установчих Зборів, Центральна Рада прийняла в цій справі ще й слідуючу спеціальну ухвалу:

„Стоючи на основі нічим необмеженого самоозначення націй, визнаючи, що тільки само населення України може розв'язувати питання політичного ладу України та її відношення до Росії, Українська Центральна Рада вважає необхідним по змозі як найшвидше скликати Установчі Збори етнографічної України.“

А далі в постанові зазначались вже і практичні заходи до скликання Установчих Зборів: негайне обрання спеціальної комісії „для вироблення порядку виборів до У. У. Зборів і скликання їх, в порозу-

мінню з генеральним секретарем для внутрішніх справ і органами місцевого самоврядування“.

Біля цієї справи, як і треба було сподіватись, знову розпалилися пристрасти. Першими заворушилися ідеологи великодержавної російської буржуазії — кадети. Член Малої Ради кадет Крупнов, вислухавши декларацію Генерального Секретаріату, зажадав безконечних пояснень до неї від Секретаріату і, в першу чергу, пояснень в справі скликання Українських Установчих Зборів. Що розуміє Генеральний Секретаріат під Українськими Установчими Зборами? многозначно питав цей пан. І коли Голова Секретаріату В. Винниченко відповів, що „Українські Установчі Збори на українській мові означають те саме, що й на російській або французькій“, представник кадетів зажадав занесення цієї відповіді Винниченка до протоколу засідання. А через кілька днів після цього, по постанові київського краєвого комітету Партії Народної Свободи, кадети вийшли зі складу Центральної Ради, заявивши, що вони не можуть погодитись з декларацією Генерального Секретаріату, особливо з тією її частиною, яка говорить про скликання Українських Установчих Зборів та про представництво України на міжнародній мировій конференції.*)

Та кадетами справа не обмежилася. Слідом за ними підняла знову гвалт і пануюча демократія. Коли прийшло на засіданні Малої Ради (23.—31. жовтня н. ст.) до практичного обміркування справи скликання Установчих Зборів, представники „меньшостей“ гаряче за-протестували проти піднесеної референтом (укр. соц.-рев. Севрюком) думки про суверенний характер Українських Установчих Зборів. Ось уривок з газетного відчиту про те засідання Малої Ради:

„Рафес (бундівець) вказав на те, що в декларації Секретаріату, прийнятій і представниками меньшостей, не згадується термін „суверенність“. Коли ви стоїте за неподільною Росією, говорив він, то ви не повинні говорити про суверенність. Ви кидаєте масам гасла, які можуть викликати всякі утопічні мрії. Розрив з Російським Установчим Зібранням ми вважаємо контр-революційним актом і будемо з цим боротися.

Балабанов (рос. с.-д. меньш.), вказавши на те, що, очевидно, мова йде про самостійність України, заявив: ми будемо боротися проти таких тенденцій. Хай Українці не переоцінюють своїх сил.

Скловський (рос. соц.-рев.) говорив: ми стоїмо за федерацію, але не таку, якої добиваються Українці. Коли ви хочете відокремитися від Росії, видигайте гасло суверенності. Але коли нема такого бажання, то приступіть до праці по скликанню національного союму.

*) В своїй заяві до Центр. Ради з приводу виходу з її складу, краєвий комітет Партії Народної Свободи, між иншим, писав: „Декларація Генер. Секретаріату виходить за межі угоди з Правительством. Маючи на увазі скликати Українські Установчі Збори і домагаючись українського представництва на міжнародній мировій конференції, Українська Центр. Рада відкрито стає на шлях розділу Російської Держави.“ Далі комітет партії, докладно спинившись „партій небезпеці, яка грозить краєві і заселяючим його народам від проєктованого Секретаріатом вільного козацтва“, протестував „проти самої ідеї творення вільного козацтва, якої не можна погодити з розумінням державності і яка компромітує Генеральний Секретаріат, як орган Временного Правительства“, бо, мовляв, „не тільки здійснення, але й сама пропаганда цієї ідеї, штовхають народню масу до такої авантюри, наслідків якої не можна передбачати“.

Предсідатель Ген. Секретаріату Винниченко виголосив промову, в якій заявив себе прихильником суверенності України. Суверенність — це повне виявлення волі, але це не сепаратизм. Російське правительство багато обіцяє, та мало дає. Ми (укр. с.-д.) тепер не видвигаємо гасла самостійності. Але ми не можемо присягнути, що не змінимо своїх поглядів, відповідно до нових умов, тим більше, що Україна ніколи не давала обіцянки не виходити зі складу Російської Держави.

Порш (укр. с.-д.) заявив: може колись українські пролетарські маси видвигнуть на перший план об'єднання, але тепер є інші завдання.

Шаповал (укр. с.-р.) сказав: ми не можемо допустити, щоб на Російських Установчих Зборах нашу автономію обговорювали Буряти і Хунгузи... Нам нема чого боятися горожанської війни. Наш найбільший ворог — російський централізм. В боротьбі з ним ми не спинимось ні перед якими засобами."

Після довгих і палких дебатів, що ледве не довели до нового загострення відносин між українською і не-українською демократіями, Мала Рада ухвалила слідуєчу компромісову формулу переходу в справі скликання Українських Установчих Зборів, на яку погодилися і представники національних меншостей:

"Вислухавши пояснення Генерального Секретаріату і наново підчеркуючи необхідність єдності федеративної російської республіки, Мала Рада, визнаючи, що воля народів на Україні до самоозначення може бути висловлена тільки через Установчі Збори України і що таким чином висловлена воля народів України буде погоджена з волею всіх народів, які заселяють Росію, висловленою через загальноросійські Установчі Збори, та висловлюючи певність, що права народів України будуть в повній мірі забезпечені на загальноросійських Установчих Зборах, Мала Рада переходить до чергових справ."

По суті тут і компроміс був невеликий, бо українській демократії знов-таки ходило не стільки про фактичне відокремлення України від Росії, скільки про принцип, про визнання за українським народом самого права на нічим необмежене суверенне самоозначення, права, яке так урочисто проголосила російська революція. Правда, суверенності Українських Установчих Зборів в прийнятій формулі переходу не було підкреслено, але необхідність скликання їх визнавалась вже і демократією національних меншостей, що ставило справу на цілком реальний і практичний ґрунт. Мала Рада вже могла перевести вибори комісії для укладення проекту закону про Українські Установчі Збори.

Однак справа з Українськими Установчими Зборами не вичерпалась внутрішньою боротьбою між українською і не-українською демократіями. Сколихнулася вся російська демократія і буржуазія. Газети знову почали палко дебувати українську справу і міркувати над поступованням Центральної Ради та Генерального Секретаріату. Щоб розвіяти атмосферу неправдивих і провокаційних чуток, які почали ширитись по всій Росії з приводу ухвали Ради про скликання Установчих Зборів, Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко надрукував в газетах особливого листа, в якому виясняв позицію Центральної Ради і доводив, що українська демократія не змагається до одірвання України від Росії; що ідеалом її є „федерація російської республіки і участь в ній України, як рівного з іншими частинами Росії державного тіла“;

що Українські Установчі Збори мають бути скликані для виявлення доброї волі демократії України і що суверенність Укр. Уст. Зборів зовсім не передрішає виявлення цієї волі в бік відокремлення від Росії і самостійности України (5).

Та ні цей лист, ні також те, що Мада Рада, врешті, знайшла приємному і для меншостей форму вирішення цієї справи, не вгомонили розколиханого „великого русскаго моря“. Прокуратор київської судової палати поставив справу одразу в „належну“ площину. Він просто запитав Петроград, в якому порядку має відбуватись судове слідство проти злочинної Центральної Ради і Генерального Секретаріату. А в Петрограді тільки цього запитання й ждали. Міністр юстиції Малайнович подав прокураторові по телеграфу докладну інструкцію в справі слідства, в якій радив відбутися останнє найшвидше і найстрогіше. Центральна Рада і Секретаріат мали бути покарані за свій „сепаратизм“ по всій суворості московської Немезиди. Временне Правительство ухвалило, між иншим, викликати до Петрограду Генеральних Секретарів для пояснень і зачинити відкритий для Секретаріату кредит (в 300.000 карб.)

Безсилне, безвластне і невідповідальне перед народом правительство російської республіки, що перемінилося майже цілком в диктатуру контрреволюційної буржуазії, лаштувалося потягти до суду Генеральний Секретаріат — орган революційної демократії України, утворений цією демократією і відповідальний перед нею. Дійсно, „наближався час рішучої боротьби між московською буржуазією, в особі Тимчасового Правительства, і українською революційною демократією, в особі Центральної Ради і Генерального Секретаріату“, як писала в той час „Народня Воля“ — орган Української Селянської Спілки. Справа мусіла вирішитись в той чи инший бік. Українська демократія мусіла довести до кінця розпочате нею велике діло національного визволення українського народу.

Та на цей раз події пішли иншим шляхом. Временне Правительство впало під ударами робітників і салдатів, і занесена на український народ рука його так і задубіла в цій пові. Перед українською ж демократією повстали нові завдання, розстелився новий шлях боротьби.

3. З'їзд поневолених народів у Києві. В той час, як московська демократія дошукувалась в українському визвольному рухові зерен безоглядного сепаратизму та самостійництва, небезпечних для „єдиного революційного фронту“, українська політична думка, йдучи за своїми давніми федералістичними традиціями, багачко працювала над втіленням в життя на просторах бувшої самодержавної централістичної Росії великої ідеї федеративного співжиття народів.

Виконуючи ще квітневу постанову Українського Національного Конгресу про навіязання зв'язків з народами Росії, що домагаються, як і український народ, перебудови Росії на федеративних основах, Українська Центральна Рада скликала у Києві 21.—28. вересня (н. ст.) так званий „З'їзд Народів“. Хоч з'їзд цей і не мав великого реального значіння в дальшому розвитку загальноросійської і української

революцій, проте він являється, безумовно, одною з найбільш світлих сторінок останньої.

На З'їзд прибули представники Татарів, Грузинів, Латишів, Литовців, Євреїв, Білорусів, Естонців, Молдаванів, донських козаків і союзу козацьких військ та Бурятів, а також представник від Временного Правительства — М. Славинський. Дві третини учасників з'їзду належало до різних соціалістичних партій, і це одбилося на настроях і роботі З'їзду. Вісім днів праці з'їзду були справжнім святом єднання бувших поневолених народів Росії. Навіть представники козацтва урочисто заявили, що вони ніколи не одступлять від ідеї федеративної і демократичної перебудови Росії і будуть боротись за здійснення її, плече в плече з усіма бувшими поневоленими народами Росії. Під впливом почуття братерського єднання всіх досі понижених і покривджених, почесний голова З'їзду — Голова Центральної Ради М. Грушевський, вказуючи на значіння з'їзду, піднесено сказав: „Ми заклали вже перший камінь храму волі народів! Ми вже бачимо, ми вже чуємо, як іде федерація! Хай же живе велика федеративна демократична Російська Республіка! Хай буде вона до послуг трудящим усіх народів!“

Представник Временного Правительства і вся російська демократія могли переконатись після цього з'їзду, що ідея федеративної перебудови Росії запала глибоко в громадянство численних націй Росії і що боротьба з нею являється безглуздою. З ґрунту федералізму бувні в'язні російської тюрми народів могли вийти, коли б їх до цього примусили, тільки в бік цілковитої своєї самостійності. Вороття до старого безправного стану вже не було. Такі були настрої з'їзду, такі й ухвали виніс він. По питанню про федеративний устрій Російської Республіки З'їзд виніс таку постанову:

„З'їзд народів, скликаний у Києві Центральною Українською Радою, обміркувавши на своїх засіданнях з 21. по 28. вересня (н. ст.) справу майбутнього устрою російської держави, спинився на спеціальних рефератах і дискусії на таких тезах:

1. Головною хвилю державного устрою Росії, як при старім ладі, так і після революції, є надмірне зосередження законодавчої і виконавчої влади;
2. Збудована на цім принципі державна машина не може справно йти та гальмує розвиток держави;
3. Через велику економічну різноманітність країв і народів Росії, зосередження влади затримує розвиток господарської самодіяльності людности, причинюється до визискування окраїн неробочими класами центру, а тим самим і до економічного занепаду цього осередку;
4. Упорядкування цілої низки економічних справ життя трудового населення, як земельна та переселенська справи, громадська допомога і таке инше, потребують гнучкого і різноманітного національно-адміністративного апарату, пристосованого до місцевих і побутових особливостей населення;
5. Ніколи небувала що-до свого напруження в світі війна поставила перед державною машиною особливі вимоги що-до швидкості та продуктивності її роботи, вона показала цілковиту свою нездатність, не маючи змоги задовольнити найнеобхідніших життєвих потреб і досить часто пригнічуючи громадську працю, яка могла б задовольнити ці потреби;
6. Теперішній безлад, як на фронті, так і в тилу, по всіх відділах державного життя має своїм джерелом централістичний лад;
7. Для рятунку держави від тої руїни, яка на неї чекає, конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не лишали б жадної можливості централізації;
8. Треба мати на увазі, що історія виробила два типи устрою для величезних держав, а саме: або централістичний

(унітарний), або федеративний; 9. Головне домагання сучасної демократії — широка участь громадян в державнім житті і потреба порядкування цим життям законодавчим, а не адміністративним способом (напр., обрахунки видатків), можливе тільки при федеративнім устрою держави; 10. Республіканський лад може міцно стояти тільки в федеративній державі, бо в централістичних державах легко можна робити зміни державного ладу через захоплення центральних установ; 11. Центральна влада може мати довіря всіх верств людности, а значить, і мати силу, тільки при федеративнім устрою; 12. Через те, що Росія складається з багатьох народів, які мають більшу чи меншу національну культуру, історичне минуле та в економічнім відношенні вони складають окремі своєрідні кола, — єдино придатною формою федерації є така, котра оснований на національній підставі; 13. Великі краї, заселені одною національністю, можуть, на бажання, поділитися або на кілька федеративних одиниць або, лишаючись одною федеративною цілістю, дати автономію окремим частинам краю; 14. Ті національності, котрі, як, наприклад, єврейська, розпорошені по всій державі і ніде не мають свого краю, користуються правом мати екстериторіяльно-персональну автономію. — Зважаючи на згадані міркування, З'їзд Народів, скликаний Українською Центральною Радою, ухвалює, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою."

Далі З'їзд виніс низку постанов: про національно-персональну автономію (визнаючи її необхідність), про загально-державну та краєві мови (визнання рівноправності всіх мов, з признанням російської мови загальнодержавною, без надання їй жадних переваг в справах шкільній, судовій, церковній), про Установчі Збори („З'їзд Народів вважає, що, незалежно від скликання Російських Установчих Зборів, повинні бути скликані на демократичних підвалинах краєві Установчі Збори, котрі мають встановити, як норми відносин країв до центральних органів федерації, так і певні форми внутрішньої організації автономних установ даного народу чи краю"), про мирову конференцію (з зазначенням, що на мировій конференції в представництво Росії повинні входити і представники заінтересованих народів Росії), про Раду Народів у Києві (склад Ради і компетенція її) і про „Раду Національностей при Временнім Правительстві“ (з вказівкою на необхідність перетворення „Особаго Совѣщанія по областной реформѣ“ при Временнім Правительстві в таку Раду).

Крім цих постанов, З'їзд виніс окремі ухвали в справі білоруській, лотвишській, литовській, а також козацькій.

Закладаючи камінь в будову російської федерації, учасники З'їзду тішили себе надією, що це буде разом з тим і перший камінь в будові європейської, а потім і всесвітньої федерації народів „на користь і добро трудового народа всего света“. Ця надія не справдилась досі, але вона ще довго запалюватиме кращі серця і світліщі розуми людства.

На закінчення своєї праці З'їзд обрав Раду Народів, з осідком в Києві, і припоручив їй керувати справою спільної боротьби всіх народів за „храм волі народів“ — російську федерацію. Головою Ради було обрано М. Грушевського. Заходами Ради Народів було розпочато видання окремого журналу, присвяченого ідеї федерації і справі практичного втілення її в життя.

Бурхливі революційні події розбили цей зародок своєрідного російського інтернаціоналу. Та це не зменшує його значіння і заслуг

відродженого українського народу перед ідеєю всесвітнього братерства народів-працівників.*)

В дальшій ході революції, українська демократія, вже йдучи до утворення самостійної української республіки, не раз знов підіймала гасла федерації.

4. Переломовий момент революції (поглиблення соціально-економічного та політичного змісту її після корніловщини). Революційним вчителем українського робітництва та селянства були не стільки соціалістичні українські (а так само й не-українські) політичні партії, скільки буржуазія. Вона своїми контрреволюційними заходами методично розвивала гарні романтичні мрії весни революції про гуманне, мирне та безкровне будівництво нових форм життя. „Не робити самочинних захватів землі, не руйнувати поміщицьких маєтків, не плюндрувати ліса, бо все це народне добро і треба, щоб воно в цілості і сохранный перейшло до народу“ — таке було загальне гасло на початку революції. Його пропонує українські соціалістичні партії, його ухвалювали селянські з'їзди. Говорили про державне забезпечення тих капіталістів-поміщиків, які потерплять від майбутнього „планового“ переведення земельної реформи, і про інші гарні гуманні річі і, на вдивовижу самим поміщикам, не дуже-то брались виганяти їх з їхніх, тепер вже немов би „народних“, маєтків. Про все говорили спочатку революції, тільки не про неминучість жорстокої боротьби за ту „народну“ землю. Якось не вірилось, що жменя капіталістів та поміщиків пасмілиться розпочати нерівну і, здавалось, безнадійну для неї боротьбу. Однак, буржуазія, ця класа реальної політики, що не кохається ні в якому романтизмі, здираючи шкуру з робітника і біднішого селянина, швидко нагадала робітництву та селянству про „грішну“ землю, про необхідність тверезо дивитися на річі взагалі, а на такі важні, як переміщення суспільних багатств і зміну існуючих соціально-економічних відносин, зокрема.

Поруч з балачками про Установчі Збори, які, мовляв, все вирішать і все дадуть, йшло обмеження компетенції земельних комітетів, втручання військових властей у взамовідносини між селянством і поміщиками з явним наміром оборонити „покривджених“ поміщиків і йшла загальна нагірка на ради робітничих, військових і селянських депутатів: нічого не робилось для поліпшення соціально-економічного стану робітництва, тяглась далі війна без жадної надії на швидке її закінчення; економічна руїна набірала все більш страшних форм. Все це не могло не вплинути протверезуюче на революційні маси. Робітництво і селянство відчувало, що є сила, яка гальмує справу перебудови старого зруйнованого життя на нових справедливих основах, що та сила мріє про повернення старих, тяжких порядків. А в міру цього відчування змінювся і весь революційний світогляд революційних мас:

*) На З'їзді дуже кидалось в очі велике довіря всіх поневолених народів Росії до української демократії. Не кажучи вже про Білорусів та Грузинів, і інші, більш віддалені народи, одверто заявлялись за як найтісніше співжиття з Україною. Мимоволі напрошується порівняння цього відношення зі здержливим відношенням цих же народів до Московщини.

змінялась їхня тактика, зростала активність; родилось переконання, що тільки в огні руйнації і в жорстокій боротьбі витворюються нові, бажані форми життя. Починалось те, що в той час носило голосну назву анархії.

Повстання Корнілова одразу поглибило цей процес. Воно було подібне до того маленького кристала, появилення якого в хемічному розчині викликає буйний процес кристалізації. Воно відкрило очі робітництву і селянству на дійсний стан річей; воно зробило до очевидности ясним те, про що до того часу можна було тільки догадуватись, що тільки відчувалось, але не було остаточно з'ясованим і зваженим. Замах буржуазії на революцію показав, що буржуазія зовсім і не думає поступатись своїм пануванням, в якій би то не було мірі, на користь працюючих; що співробітництво буржуазії з провідниками революційної демократії, мовчазно санкціоноване до цього часу широкими масами робітництва, салдатів і селянства, являється неприродним, помилковим і шкідливим; що настав час, коли треба перейти від слів до діла — до здійснення поставлених в революції завдань; що це здійснення треба перевести власними руками робітника та селянина і по власному розумінню. Ось чого вчила буржуазія працюючих!

Намічався вже виразно передом в розвитку революції. Намічалась нова революційна доба. На передові позиції почав виходити робітник, салдат і бідний селянин. Він готувався до бою. Він вже сам починав „ставити цілі революції“ і виразно виявляв намір перебрати до своїх рук і команду в майбутній боротьбі.

2.—5. вересня (ст. ст.), отже зараз же після корніловщини, відбулась у Кліві багатовіснєа друга сесія Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів. З її постанов бачимо, як живо відгукнулось селянство на те повстання, як воно оцінювало тодішній момент і виразно формулювало ближчі завдання революції, так в сфері національно-політичній, як і в соціально-економічній.

„Вислухавши і обговоривши реферати про сучасний політичний момент і про контр-революційний виступ буржуазії на чолі з Корніловим, — говорилося в резолюції Ради Селянських Депутатів по політичному моменту, — і зазначаючи, що Тимчасове Правильство своїм недовір'ям до українських революційних демократичних організацій стає на перешкоді нормальному їх розвитку та зміцнює ґрунт для роботи реакційних і контр-революційних сил; звертаючи далі увагу всієї російської демократії на те, що в гурті корніловців опинилися саме ті елементи, які весь час вороже відносилися до українського визвольного руху й інформації котрих впливали на політику Тимчасового Правильства в українській справі, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1. Вимагати від Тимчасового Правильства, щоб воно в своїй політиці що-до України керувалося голосом Української Центральної Ради, яка є виразницею інтересів і волі української демократії України.

2. Вимагати від Тимчасового Правильства, щоб воно затвердило, крім вже затверджених, генеральних секретарів для справ: харчової, військової, судової, доріг та пошти і телеграфів і надало Генеральному Секретаріатові Української Центральної Ради більше влади і незалежності в роботі, на підставі Статуту, виробленого для Генерального Секретаріату Українською Центральною Радою, поширивши владу Секретаріату на всю Україну (Харківщину, Катеринославщину, Херсонщину, Таврію і ті частини сумежних губерній, які по етнографічним ознакам належать до України).

3. Піддержати всіма силами Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріат в боротьбі за інтереси всієї демократії на Україні“.

Так формувало селянство свою позицію в нескінченій ще національно-політичній боротьбі. Оцінюючи ж момент в загальноросійському масштабі, Рада Селянських Депутатів постановила:

„1. Маючи на увазі, що погроза контр-революції з боку буржуазії ще не зникла і що безладдя в економічній і політичній житті створює для неї сприятливий ґрунт, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним утворення такого Тимчасового Правительства, яке було б висунуте революційною демократією і відповідало б перед нею та яке в основу своєї діяльності поклало б негайне задоволення політичних, національних і соціальних домагань, заявлених народними революційними організаціями.

2. Уважаючи на те, що в боротьбі з контр-революційним повстанням буржуазії на чолі з Корніловим революційні демократичні організації в тилу і на фронті (ради солдатських, робітничих і селянських депутатів та військові комітети) відіграли велику і рішучу роль, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним, щоб ці організації безборонно існували та провадили свою діяльність і надалі.

3. Уважаючи, що з кожним днем провадження війни все дужче й дужче руйнується держава, знесилюються оборонці (солдати) і весь трудовий народ і тим підготовлюється певний ґрунт для дійсної і найстрашнішої контр-революції, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним, щоб Українська Центральна Рада ще раз звернулася до Тимчасового Правительства, аби воно вжило всіх рішучих заходів до негайного скінчення війни і заключення миру між усіма воюючими державами.“

Цими коротенькими постановами вже виразно намічався дальший напрям політичної революційної боротьби. Коаліція з буржуазією рішуче засуджувалась. Від майбутнього справді революційного правительства вимагалось негайного задоволення всіх домагань, заявлених народними революційними організаціями, і в першу чергу припинення війни. Нове правительство мало відповідати перед робітництвом та селянством, зорганізованим в ради робітничих, солдатських та селянських депутатів.

Селянські спілки на Україні, як говорилося в дальших постановах Ради Селянських Депутатів, „маючи на увазі, що тільки організація трудового народу на фронті та в тилу може закріпити новий лад і забезпечити революційні здобутки від лихих замірів буржуазії“, повинні були „вжити всіх заходів до закінчення організації трудового селянства і до встановлення звязку Селянської Спілки з іншими організаціями революційної демократії на Україні“. Ці класові організації працюючих має стати опорою нового революційного правительства.

Обміркувавши далі загальну економічну руїну, яка охопила в той час всі ділянки народньо-господарчого життя, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла слідуєчі постанови:

„1. Вважаючи на брак продуктів першої необхідности, які виробляються фабриками для потреб селянства, і на викликаний цією нестачею непомірний зріст цін, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів признає неодмінно потрібним заведення контролю над фабрично-заводськими підприємствами з метою: а) встановлення справедливих твердих цін на вироби промисловости; б) вироблення — замість предметів рос-

коші — річей першої необхідности, чим збільшено буде виріб цих продуктів ;
в) правильного розподілення предметів першої необхідности по-між людністю, переважно через кооперативи.

Російське Тимчасове Правительство повинно подбати про те, щоб знов розпочали роботу ті фабрики, які спинились через недбайливість їх власників.

2. З огляду на мало демократичний склад багатьох продовольчих комітетів та управ, організованих на початку революції, необхідно — до передачі продовольчої справи новому демократичному земству — побільшити в продовольчих комітетах та управах представництво революційної демократії.

Засудивши далі дотеперішню продовольчу політику Временного Правительства, з'окрема, висловившись проти переведеного Правительством в інтересах поміщиків і багатшого селянства підвищення твердих цін на хліб, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила взяти продовольчу справу на Україні в свої руки — через заснування Всеукраїнського Продовольчого Комітету.

Спеціально в земельній справі Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, закликавши земельні комітети на місцях до організованого переведення земельної реформи, яке, по можливості, найменше обнижувало б хлібну продукцію, винесла таку ухвалу :

„З огляду на те, що права земельних комітетів обмежуються, видатки на них зі скарбу зменшуються, — провести через Українську Центральну Раду затвердження прав земельних комітетів і інструкцію їх діяльності: а) по завідуванню всіма землями на Україні; б) по встановленню цими комітетами заробітної і орендної плати на землю, і в) виданню обов'язкових постанов у сільсько-господарській справі.“

А щоб справа переведення земельної реформи стояла певніше, Рада Селянських Депутатів між иншим ухвалила „домогатися, щоб негайно було виведено з України ті донські козаці, кавказькі й інші військові часті, які були розміщені на Україні по наказу контр-революційних генералів для охорони поміщицьких інтересів.“

Так цілком практично, а тим самим реально, підходило українське трудове селянство до великих завдань революції — організації на нових громадсько-державних підставах зруйнованого народного господарства. Селянство розуміло вже, що на добру волю фабрикантів та заводчиків не можна покладатися, що поміщицьким апетитам треба положити край, що великий апарат народного господарства треба взяти, разом з політичною владою в державі, в свої руки, коли не цілком, то хоча б настільки, щоб регулювати фабрично-заводську промисловість, щоб примусити „недбайливих“ капіталістів пустити в хід спинені фабрики і заводи, щоб боротись з продовольчою нуждою не шляхом механічного підвищення цін на хліб, вигідного головним чином поміщикам, а новою організацією продовольчої справи на революційно-демократичних підставах.

Звичайно, в наведених постановах не можна шукати закінчено формульованої відповіді на ті проблеми-питання, які ставила в той час в своїм розвитку революція. Та проте вони виразно свідчили, що в настроях народніх мас вже відбувався перелом в бік поглиблення соціально-економічного, а в зв'язку з цим і політичного змісту революції. Вони вказують також, хоч і в самих загальних рисах, в якому

саме напрямі відбувалось в глибинах народніх мас те шукання „нової правди“ життя. А це і є саме головне. То вже було діло провідників революції належно оцінити ці явища, формулювати ясно найближчі завдання революції, вказати на той ступінь, який треба було перейти в напрямі до газдалегідь свідомо наміченої цілі.*)

На кілька днів пізніше після другої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (23. вересня н. ст.) відбулись загальні збори київської організації Української Соціально-Демократичної Робітничої Партії. Збори ці характеризують тодішні настрої другої частини української революційної демократії — робітництва, що йшло за лівим крилом укр. с.-д. партії. Ось резолюція цих зборів**):

„Оцінивши сучасний момент у політичній життю Росії й України, київська організація Укр. Соц.-Дем. Робітничої Партії вважає:

1. що настала крайня пора порвати без дальших вагань усякі коаліції з тими силами, які протягом шости місяців революції виявили лише свою здатність до тайної та явної контр-революції, так блискуче довершеної корніловичиною, — тими силами є зорганізовані і незорганізовані цензові елементи;

2. що творчою силою краю під нинішню хвилю є лише революційна демократія всіх народів Росії і вона тільки може бути джерелом центральної влади;

3. що негайно мусить бути декретовано федеративність російської республіки і відповідно до цього сконструовано центральну владу.

Тому збори вважають невідложною організацію трудових мас України під прапором українського пролетаріату для переведення в життя через Генеральний Секретаріат таких точок, у цих формах, що вимагає федеративний лад Росії:

1. узаконення восьмигодинного робочого дня;
2. заведення робочої контролі над виробом і розділом;
3. націоналізація всіх важливіших галузів промисловости: камяно-вугільної, металевої, нафтової і т. и.;
4. безмилосердне оподаткування великих капіталів і маєтків;
5. конфіскація воєнних доходів для рятунку краю від господарської руїни;
6. негайне предложення всім воюючим народам загально-демократичного миру;
7. негайне припинення всіх утисків проти робочої класи та її організацій;
8. очищення армії від контр-революційного складу;
9. націоналізація землі й усунення її з товарового обміну;
10. конфіскація поміщицьких земель і передача їх у завідування земельним комітетам до розвязки земельної справи Установчими Зборами.

В разі дальшого існування коаліційности Временного Правительства, перед соціалістичним Генеральним Секретаріатом повстає завдання порвати зносини з тим Правительством.***)

*) Між иншим, II Сесія Ради Селянських Депутатів ухвалила такий додаток-роз'яснення до постанов I Всеукраїнського Селянського З'їзду в земельній справі: „Передача великих зразкових господарств до рук хліборобських товариств для гуртового господарювання може відбутися тільки за згодою сільських громад та в тім разі, як найдуться для такого гуртового господарювання охочі люди“.

На цій же сесії було обмірковано питання про вибори до Російських Установчих Зборів. Ухваливши взяти в цих виборах як найактивнішу участь, Рада Селянських Депутатів постановила, щоб при виборах Селянська Спілка блокувалась з Українською Партією Соціалістів-Революціонерів та укр. с.-д. роб. партією, з останньою — при умові визнання с.-д. земельного програму Селянської Спілки.

**) По докладу с.-д. Нероновича, розстріляного пізніше самостійником „отаманом“ О. Шаповалом за співробітництво з більшовиками.

***) Проти коаліції українське робітництво висловилося ще в липні місяці (Постанова I Всеукр. Робітничого З'їзду 24.—28. липня н. ст.).

Так ще більш виразно, ніж Рада Селянських Депутатів, говорило робітництво.

Цей переломовий момент в революції знайшов свій відгук і в революційному парламенті української демократії, в Центральній Раді.

Скликання загальноросійської демократичної наради в Петрограді (12. вересня ст. ст.), дало Центральній Раді нагоду формулювати свою оцінку моменту і заманіфестувати її перед всією демократією Росії.

22. вересня (н. ст.) відбулось засідання Малої Ради, присвячене виробленню наказу для делегації Центральної Ради на петроградську нараду.

Центральним питанням наказу було питання коаліції з буржуазією. Рада вирішила його значною більшістю голосів негативно. Фракція українських соціалістів-революціонерів категорично заявила проти коаліції. Фракція єврейської робітничої соціалістичної партії — також. Українські соціаль-демократи (за виключенням окремих одиниць *) висловились також проти коаліції.

Укр. соц.-дем. Порш, виступаючи рішуче проти коаліції, сказав :

— В земельній політиці коаліційний уряд, почавши від широкої діяльності земельних комітетів, кінчив боротьбою з ними. Так само з війною. З початку уряд підносив гасла миру, тепер він принижує порив пролетаріату до вічного миру між народами. Отже, чим скоріше відкинемо принцип коаліції, тим швидче матимемо мир. І в справі самоозначення націй коаліційний уряд нічого не дасть. Ми — Українці — особливо відчули тут на собі принцип коаліції. Потрібен новий уряд, від якого ми будемо вимагати для України розширення влади Генерального Секретаріату в шир і в глиб.

Укр. соц.-дем. Ткаченко заявив: російська буржуазія показала цілковиту нездатність організувати життя. Тому її треба усунути, і влада мусить перейти до рук селянства та пролетаріату. Буржуазія мусить спинити революцію, щоб не віддати справу мира в руки демократів. Тут шукайте причини корніловського повстання та підтримки його з боку російської і міжнародньої імперіалістичної буржуазії. Отже цей критичний момент треба вжити на організацію соціалістичного міністерства, щоб справу миру взяти в свої руки. Для одної справи миру варто здобути соціалістичне міністерство. Автономію України треба здійснити фактично в повній обемі. Тільки тоді наші маси піддержать уряд.

Після бурхливих дебатів Рада уклала такий наказ своїм делегатам **) на демократичну нараду :

„Приймаючи запрошення на нараду демократії Росії 12. вересня, Комітет Центральної Ради доручає своїм представникам на нараді обстоювати такі домагання :

1. Сформування однородного революційного і соціалістичного уряду, відповідального перед демократією всіх народів Росії.
2. Передання всіх поміщицьких, монастирських і церковних земель до Установчих Зборів у завідування земельних комітетів.
3. Заведення контролю державної і краєвої влади над продукцією і поділом.
4. Передання в завідування краєвих органів влади найважливіших галузей промислу.

*) Соц.-дем. Садовський і Ковальський боронили ідею коаліції, вказуючи на те, що революція буржуазна, отже може бути переведена тільки за допомогою буржуазії.

**) Від Центральної Ради було запрошено на Нараду 15 представників, але Рада послала всього 8 делегатів: М. Порш (укр. с.-д.), Вікул (укр. с.-д.), Довженко (укр. с.-д.), Бабич (укр. с.-д.), М. Шаповал (укр. с.-р.), П. Христюк (укр. с.-р.), М. Чечель (укр. с.-р.) і Довгий (укр. с.-р.).

5. Оподаткування великого капіталу і майна та конфіскація військових прибутків на користь окремих країн і цілої держави.
6. Признання всім націям права на нічим необмежене самоозначення.
7. Скликання кожної нацією, які того домагаються, національно-краєвих суверенних Установчих Зборів.
8. Передання цілої влади на Україні в руки Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, складеного на основі статуту з дня 16. липня б. р.
9. Признання недійсними тайних дипломатичних договорів.
10. Вжиття рішучих заходів до заключення миру, для чого негайно попередити союзників в ініціативі в справі відкриття мирових переговорів.
11. Негайне скасування смертної кари.
12. Розв'язання Державної Думи і Державної Ради.
13. Скликання Установчих Зборів у призначений час без дальших зволікань.

На жаль, цей радикальний програм Центральної Ради був програмом більше для „зовнішнього вжитку“. На Демократичній Нараді, що відбулась в кінці вересня (н. ст.), делегати Центральної Ради зайняли ліву позицію, зближаючись цілком до фракції Рос. Соц.-Дем. Партії більшовиків, яка, до речі сказати, одна тільки на всій Нараді (коли не рахувати нечисленного представництва національних меншостей Росії) зустріла доброзичливо українських делегатів і вкрила гучними оплесками їх промови. Та в себе в дома, на Україні, Центральна Рада, власне її керуюча меншість, яка творила Генеральний Секретаріат, в практичній щоденній роботі стояла далеко від цього програму. Ми вже спинались на роботі Генерального Секретаріату в цей час, на його декларації, виголошеній в Центральній Раді на кілька тижнів пізніше (12. жовтня н. ст.). В тій декларації даремно було б шукати повторення точок наказу Центральної Ради своїм делегатам на Демократичну Нараду. Коаліція, що так засуджувалась для Петрограду, для Росії, фактично здійснювалась на Україні коаліцією з так званими не партійними елементами і українськими соц.-федералістами, типовими українськими кадетами. В одній тільки національно-політичній справі Центральна Рада і Генеральний Секретаріат не зійшли в своїй роботі з принципів, зазначених в наказі.

Та як би там не ріжнись Рада в своїй практичній роботі з зазначеною в Наказі оцінкою політичного моменту і з наміченим в ньому революційним програмом, все ж таки в той час Рада чуло відгукувалась на голос революційного життя, розуміла той голос і, безумовно, виявляла добру волю до негайного здійснення поставлених в розвитку революції не тільки національно-політичних, але й соціально-економічних завдань. То вже була вина об'єктивних обставин, дужчих за Центральну Раду, що Рада не могла в той час вийти зі сфери могутнього впливу загальноросійської революції і, як неподільна частина останньої, піднімалась високо на хвилях революції і падала вниз — переживала революційні будні — разом з нею. Особливі умови розвитку революції на Україні, і в першу чергу національний момент, хоч і утворили відмінні форми революційного процесу, однак вони були ще не настільки сильні, щоб знищити залежність української революції від російської. Вони не могли викликати швидкого темпу розвитку української революції, ніж яким йшов розвиток загальноросій-

ської революції. Тут, а також в напруженій національно-політичній боротьбі, яку вела весь час українська демократія, треба шукати причин розходження між словом і ділом Центральної Ради, причин того, що Центральна Рада оставалась довгий час на своїх старих позиціях, відповідно не оцінивши того переломового моменту, який заходив в революції.

Власне на Україні відбувався в той час в колах революційної демократії такий само процес „переоцінки цінностей“, як і в Росії взагалі. Сім місяців революції, що навіть в найменшій мірі не справили покладених на революцію народними масами завдань, примушували переглянути, як ті завдання, так і методи досягнення їх. Який характер має революція: буржуазно-демократичний, соціалістично-демократичний чи цілком соціалістичний? Які класи повинні взяти виключний провід революції в свої руки: демократія в спілці з буржуазією, сама демократія, в загальному зміслі слова, чи виключно пролетаріат та бідніше селянство? Який повинен бути уряд? Чи являється Центральна Рада саме тим урядом, який вимагається моментом? Ось ті питання, які в той час вже хвилювали українську демократію і дебатувались нею.

Інтересним і характерним, з цієї точки погляду, був четвертий з'їзд Української Соціально-Демократичної Партії, що відбувся в Києві 13.—17. жовтня (н. ст.).

Біля першого ж реферата про сучасний політичний момент, виголошеного В. Винниченком, знялися палкі принципові дебати про характер російської і української революції та про її цілі.

В. Винниченко почав свій доклад з інтересного запитання: чи скінчилася вже революція, чи ні? На це одностайної відповіді ми не почуємо, відповідав сам собі референт. На нашу думку, говорив далі Винниченко, процес революції не скінчився. Але мусимо зазначити, що лінія її розвитку дуже хвиляста. Часом здається навіть, що є ознаки того, що немов би вона завертає назад. Власть революція не може доти, доки не впадуть причини, які її викликали — економічні причини, процес невдоволення.

Яка революція тепер відбувається? Де-хто характеризує її, як буржуазну. Але буржуазія займала раніше нейтральну, а тепер контр-революційну позицію що-до розвитку революції. Революцію зробили селянство і пролетаріат. Так і по своїй цілі вона не буржуазна. Йде перетворення будови політичного і соціального життя. Тому цю революцію можна назвати соціалістично-демократичною. В політичній сфері перевороту досягнуто. Панування демократизму доведено до найвищого ступня. Але це не задовольняє широких демократичних мас через економічну руїну, безладдя. Харчова справа є чинником поглиблення революційного настрою. Масам здається, що, коли влада перейде до рук демократії, буде знищено все зло. Цим пояснюється бажання поглиблення соціального змісту. Акція революції мусить розвиватися далі. Завдання кожної соціалістичної організації, в тім числі й укр. с.-д., користуватися моментом, коли можна буде поглиблювати здобутки.

Досягнуто вже багато. Та чи можна буде все це зберегти? Пролетаріат муситиме де-чим поступитись. Коли в Росії де-які соціалісти-утопісти гадають, що Росію можна буде перетворити в соціалістичну громаду, то це є захоплення здобутками пролетаріату. Темнота, анархія, невміння користуватися волею — все це робить неможливим закріпити всі здобутки революції. Нашій соц.-демократії треба стати на реальний ґрунт. В соціальної справі ми мусимо закріплювати здобутки поспішно, енергійно, маючи на увазі натиск буржуазії. В той час, коли пролетаріат йде все вліво, інші верстви суспільства все більше збочують вправо.

Момент зникнення небезпеки контр-революції буде моментом оголошення буржуазією війни пролетаріатові.

Яка мусить бути влада? Для Росії соціалістичне міністерство було б загигіллю, а для соціалізму дискредитацією. Єдиною задачею соціалістичних міністрів мусить бути завдання миру. Впорядкувати край, налагодити економічний апарат таке міністерство не змогло б. Сучасне коаліційне міністерство вестиме стару політику. Отже покласти надії на нього нам не слід. В Петрограді вічна анархія, повний розвал, голодування мас, відсутність дійсної влади, яка задовольнила б маси. Через те влада мусить бути перенесена на місця в змислі самоуправи і самоозначення національностей. Наше завдання — організація і введення влади на місцях.

Цей аналіз і запропоновані на його підставі докладчиком висновки з признанням необхідності коаліції демократії з буржуазією викликали бурхливі дебати на з'їзді. Більшість учасників з'їзду пішла в своїх висновках далеко лівіше голови українського революційного уряду. Тільки окремі особи пробували боронити коаліцію і доводити, що революція має буржуазний характер. Наведемо тут уривки з найбільш яскравих промов тої і другої сторони.

М. Порш говорив: наша революція різниться від всіх старих революцій посяганням на земельну власність великих поміщиків. Одно з її гасел — контролю над продукцією — є ознакою соціальної революції. Можемо сміливо сказати, що ця революція звязана незрими нитками з майбутньою недалекою світовою соціальною революцією. Двигуном революції є пролетаріат і спавперизоване селянство — так було і раніше, коли, тільки завдяки неорганізованості своїх сил, їх позиції захопила буржуазія. Класа капіталістів, буржуазія, не може бути ферментом всесвітньої революції. Коаліцію треба відкинути. Міністри цензовики, що звязалися з капіталістами всього світу, гальмували роботу земельних комітетів, дискредитували її, бо це ж підривало становище лордів Англії і пруських аристократів.

Наша революція звязана зі світовою, і за кожним кроком, за кожним актом уряду, стоїть преса західної європейської буржуазії. Мусимо своєю рішучістю і організаційною роботою відбити всяку надію у цієї буржуазії на те, що можна вбити нашу революцію.

Хлібна монополія проведена — зроблена неймовірна робота над монополізацією мільонів господарств. Досить легка задача — контролю над сотнями фабрик — нерозв'язана. Наскільки промисловість є великодержавною, настільки коаліційний російський уряд не зможе тут зробити нічого для революції. Буржуазія ніколи не допустить контролю, і тому коаліційний уряд буде ареною класової боротьби, а не революційної роботи.

Революційна влада є наше право, право революції. Звертаю увагу на те, що пролетаріат в кожній фабриці і в кожному комітеті пережив свою коаліцію і тепер по всьому фронту одноголосно вимагає односторонньої влади.

В. Садовський не згоджувався з промовцями, які одкидали коаліцію, уважаючи їх погляди утопічними. Аналізуючи економічну базу революції, бесідник визнає революцію буржуазною. Соціалістична революція приходить тоді, коли всі продукційні сили капіталізму будуть використані. Смішно думати, що Росія, в якій капіталізм далеко не розвинувся, може повести перед в утворенню соціалістичного ладу. Рух мас цілком стихійний. Пролетаріат не підготовлений до регулювання державним господарством. Не можна опиратися на тім, чого хочуть маси, а слід виходити з об'єктивних умов революції. Тому не можна відмовлятися від коаліції.

Вікул спинився на теоретичнім обґрунтуванні Садовським ідеї співробітництва буржуазії з пролетаріатом. Ще коли буржуазії треба було скинути старий феодально-дворянський лад, у нас був вже пролетаріат. І вона не могла вести рішучої боротьби з пережитками феодалізму, завдяки тому, що завжди за нею страшною примарою стояв пролетаріат.

Ще в 1905. році виникли суперечки, чи революція буржуазна, чи демократична? Після пятого року в розвитку капіталізму відбулися великі зміни, з цим, очевидно, Садовський не згоджується. Соціалізм наступить тоді, коли капіталістичний лад перешкоджатиме розвитку продукційних сил. Що ж ми помічаємо? Надавичайний розвиток причинився до надпродукції капіталів, і необхідність знайти для них ринок пхала буржуазію у війну. У війні буржуазія шукала того способу, що мав дати вихід тим продукційним силам, котрі капіталізм викликав, але сам же їх і голомив. Як раніше характеристичною прикметою капіталістичного ладу були, завдяки надпродукції товарів, кризи, так тепер, завдяки надпродукції капіталів, стають війни. Час від часу капіталізм буде кидати світ у кривавий хаос. І коли раніше він перемагав кризи, давав можливість дальшому розвитку продукційних сил, тепер він причиняється лише до їх цілковитої руйни. Форми капіталістичного господарства вже гальмують, ще більше — руйнують продукційні сили. З'явилися вже (на заході) передпосилки соціалізму.

Росії не можна розглядати ізольовано. Вона — частина всієї капіталістичної цілості. Роля російської буржуазії не може бути творчою, коли над всією буржуазією вже промайнув дух розкладу, дух смерті.

Російська революція — пролог до соціалістичної революції. Пролетаріат мусить стати на її чолі. Захват влади, ізоляція буржуазії через привернення до себе певних кол дрібної буржуазії — ось найближче завдання української соціально-демократії.

По довгій і бурхливій дискусії ухвалив з'їзд по політичному моменту слідує запропоновану М. Поршом резолюцію:

„1. Сучасна російська революція відбувається в атмосфері всесвітньої імперіалістичної війни, котра тягне за собою нечуване знищення продукційних сил народного господарства на всім світі, колюсальну пролетарізацію широких мас людности, зубожіння пролетаріату та дрібної городської і сільської буржуазії.

2. Імперіалістична війна, потреби котрої не можуть бути задоволені при сучаснім стані розвитку продукційних сил, як цілої Європи, так і особливо Росії, веде російську державу до повної економічної руйни: дезорганізація народного господарства, повне виснаження продукційности праці, руйна транспорту, фінансовий крах, вичерпання засобів продукції, гостра харчова криза, а в результаті безробіття, злидні і таке инше.

3. Перед російською революцією стоять величезні соціально-економічні завдання, які вимагають свого розв'язання в процесі розвитку революційного руху, за якими стоять основні соціально-економічні сили революції — пролетаріат, селянство й армія: революція земельних відносин, робітнича справа, національне питання, перетворення унітарної сентралізованої держави в федеративну державу, цілковита децентралізація і демократизація управи, державне впорядкування господарського життя у всіх його галузях, в першу чергу продукції і поділу харчових продуктів і річей першої потреби, активна політика до демократичного миру і таке инше.

4. Сучасна російська революція з такими складними і величезними завданнями розвивається разом з тим в атмосфері виразних класових суперечностей буржуазії і пролетаріату, капіталістів і поміщиків з одного боку, та пролетаріату і дрібного спавперізованого селянства з другого боку; при таких обставинах в процесі революційного руху буржуазія і пролетаріат стають на ворожі позиції класової боротьби, а це робить неможливим співробітництво антагоністичних клас в творчій процесі великої революції в Росії.

5. Сім місяців спроб коаліції клас в організації державної влади, сім місяців досвіду праці коаліційного міністерства показали яскраво, що коаліційна влада здатна тільки затягувати імперіалістичну війну, боротися з визволенням селянства і робітництва з феодально-кріпачьких форм капіталістичного визиску, гальмувати визволення та зріст творчости націй Росії; зміцнювати імперіалістичні змагання буржуазії в Росії; чинити перешкоди організуванню і боротьбі ре-

волюційного пролетаріату, селянства та війська; руйнувати господарські та фінансові основи держави, викликаючи анархію — цей наслідок незадоволення соціально-економічних потреб мас, — готуючи тим всім ґрунт для контр-революції.

6. Сучасна російська революція, тягнучи за собою печуваний в історії всіх дотеперішніх революцій переворот в соціально-економічних відносинах, викликаючи широкий відгомін у величезних робітничих масах західної Європи, збуджуючи в них нахил до скинення пут капіталізму, до соціальної революції, а рівночасно і спинення імперіалістичної війни, що може повести за собою повстання пролетаріату в західній Європі, — стає прольо́гом і початком всесвітньої соціальної революції.

Тому четвертий з'їзд Української Соц.-Дем. Робітничої Партії проголошує:

1. Що як у цілій державі, так і в окремих її краях, мусить бути негайно утворена однородна революційна демократична влада, влада зорганізованого пролетаріату, селянства і війська.*)

2. Що ця влада мусить в основу своєї діяльності покласти:

а) активну політику до спинення імперіалістичної війни, підтримуючи нахил пролетаріату і цілої революційної демократії, як в Росії, так і в осередніх воюючих державах, до демократичного миру без анексії і контрибуцій, на основі самоозначення націй, роблячи найнеперійніще давління на всі правительства держав, втягнених у війну, і дбаючи про забезпечення права заінтересованих націй та про участь їх у міжнародній мировій конференції;

б) передачу всієї поміщицької, державної, кабінетської, удільної, церковної і монастирської землі в розпорядження і завідування земельних комітетів, зреорганізованих в революційно-демократично-однороднім напрямі;

в) рішучу контролю державної і краєвої влади — при найближчій участі зорганізованого пролетаріату — над продукцією і поділом продуктів фабрично-заводської промисловости;

г) фінансову політику в напрямі максимального оподаткування великого капіталу і майна, конфіскацію військових прибутків і, навіть, часткову конфіскацію капіталів;

д) перетворення російської держави в федеративну російську республіку;

е) широку децентралізацію і демократизацію влади в державі утворенням перш за все краєво-національних автономних органів революційної влади з широкою компетенцією у всіх галузях краєвого життя, в тм числі — поширення територіальної (на всю Україну) і предметної компетенції Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, який, являючись найвищою краєвою владою на Україні, має опиратися на зорганізованій революційній демократії України і творити її волю." (6).

Цілком натурально, що в світлі такої оцінки моменту мусіли зростати вимоги трудових мас до Української Центральної Ради, мусіло родитись критичне відношення до її діяльности, а поскільки Центральна Рада, віддаючи всі сили на національно-політичну боротьбу, легковажила, скажемо так, момент соціальний та економічний, народжувалось і де-яке незадоволення її політикою.

Те, що Центральна Рада і Генеральний Секретаріат мали, по угоді з Временним Правительством, лише фікцію влади, що вони були підрізани тою угодою, мало обходило революційні маси. У відповідь на Інструкцію, на заяви, що Генеральний Секретаріат ворожим

*) Українська Партія Соціалістів-Революціонерів ще в червні місяці, на другому партійному з'їзді, (3.—6. червня ст. ст.) висловила рішуче проти коаліції. Тоді ж партія вже домогалась і негайного оголошення перемир'я і початку мирних переговорів.

відношенням до нього Временного Правительства позбавлений можливості щось зробити, народні маси рішуче заявляли: беріть ту владу від нас! не зважайте вже так дуже на те Временне Правительство! Правительство гне зовсім не туди, куди слід. Правительство бере сторону панів! Нам з ним не по дорозі! В цій відповіді, хоч головний тягар вини і перекладався на Временне Правительство, проте чувся вже закид і Центральній Раді.

Селянство і робітництво починало розуміти, що бездіяльність Ради в сфері соціально-економічній пояснювалась не тільки тим, що Центральна Рада мала перед собою таку колоду, як Временне Правительство, і позбавлена була останнім можливості проводити роботу так, як того хотіла. Ставало вже помітним, що в самій Раді не все стоїть гаразд, що саме в питаннях соціально-економічних, а не інших, вона виявляє найменшу акцію. З одного боку наче-б-то не було ніякого сумніву, що Центральна Рада є „свою“ справжньою чисто-народною і революційною владою (аджеж в склад її входили Всеукраїнські Ради Селянських, Робітничих і Військових Депутатів), а з другого боку кидалась в очі де-яка немов би спорідненість Генерального Секретаріату з коаліційним Временним Правительством, його дуже вже велика поміркованість, боязкість саме в тих справах, які найбільш обходили робітничі та селянські маси. Чому в справах національно-політичних Центральна Рада і Генеральний Секретаріат, коли находили те потрібним, не боялись переступити меж Інструкції і йшли одверто на боротьбу з Временним Правительством і в той же час зовсім не виявляли такої революційності і рішучості в справі земельній, харчовій, народно-господарчій, фінансовій, робітничій? Чому, нарешті, Центральна Рада не вимагала миру, не боролась за мир хоч би з тим самим Временним Правительством? Такі питання вже виникали в рядах української революційної демократії, і вже складалась на них відповідь.

А яка то могла бути відповідь, видно почасти з тих дебатів, які відбулися на IV ж З'їзді Укр. Соц.-Дем. Робітничої Партії. На З'їзді чулись вже виразні парікання на „дрібно-буржуазність“ Центральної Ради, на її тенденцію підмінити момент соціально-економічної класової боротьби моментом національним. Обвинувачувалась і сама фракція УСДРП в Центральній Раді в невтриманості класової позиції. Це критичне відношення до Центральної Ради і невдоволення з її соціально-економічної політики знайшло свій відгук і в постановах з'їзду. В резолюції про відношення УСДРП до Центральної Ради читаємо, між иншим, і такий уступ, в якому говориться, що

„більшість Української Центральної Ради, складаючись з представників дрібної буржуазії, не здатна, через своє класове становище, додержуватися послідовної і рішучої революційно-демократичної тактики, ухиляючись раз-у-раз в бік дрібнобуржуазного націоналізму“.

Справа була, звичайно, не в „дрібнобуржуазному“ складі Центральної Ради. Коли остання і не являлась в той час цілком класовим — робітничо-селянсько-салтатським органом, то все не в ній основне ядро, більшість і то велика більшість, була щиро народня,

дійсно робітничче-селянсько-салдатська. Справа була в тому, що розвиток революції на Україні весь час ускладнявся національним моментом, що в той час на Україні не було такої революційної соціалістичної партії, яка почувала б себе в силі і в стані взяти виключно на себе відповідальність за майбутнє не тільки соціально-економічних, але й національних досягнень революції, яка одважилась би цілком порвати з національними дрібнобуржуазними елементами, спертись тільки на робітничі та селянські маси і повести їх рішуче та сміливо за собою до наміченої цілі.

Українські соціалісти-революціонери та українські соціаль-демократи були дітьми української революції. Вони сами, разом з народними масами, росли в революції, в ній кували свої світогляди, в ній намічали і цілі своєї революційної боротьби. Української комуністичної партії ще не було. Партія російських соціаль-демократів більшовиків була взагалі дуже слабенькою і до того ж ще стояла осторонь від української революції. Російські партії — соціалістів-революціонерів та соціаль-демократів-меншовиків — і більшість єврейських соціалістичних партій на Україні були типовими „соглашателями“, що орієнтувались на буржуазну революцію і на цій підставі, що було їх сили, гальмували розвиток не тільки національно-політичної, але й соціально-економічної, класової боротьби на Україні.

При таких умовах вирівнювання лінії соціально-економічної діяльності Центральної Ради, звичайно, було дуже утруднене. Але воно було можливе в близькому майбутньому і мусіло статись. Для цього не треба було навіть міняти і складу Ради, тим більше, що і так він не був постійно-зафіксованим. Ради робітничих, салдатських і селянських депутатів могли переобиратись всякий час, а тим самим міг змінятись і склад Центральної Ради. З другого боку — нестатість та молодість українських соціалістичних партій могла також мати в цім відношенню своє позитивне значіння. Єдина Українська Соціаль-Демократична Партія (в той час, як і російська соц.-дем. партія, мала вже кілька течій), єдина Українська Партія Соціалістів-Революціонерів (в той час, як і російська партія соц.-рев., мала також кілька течій) — об'єднували під своїми партійними прапорами не тільки праві, але й лівіші елементи, що могли перейняти в потрібний момент революційний провід в свої руки. Ці останні з розвитком революції цілком природно брали б гору в партійних і класових організаціях, а тим самим впливали б з konieczною необхідністю і на зміну політики Центральної Ради.

Боротьба з коаліцією, ця перша ознака боротьби за зміну курсу політики Ради вліво, дійсно, вже і намічалась на Україні. В затвердженому Временним Правительством складі Генерального Секретаріату не випадково не було зовсім укр. соц.-рев. (генеральний секретарь земельних справ Савченко-Більський був тільки „співчуваючий“ соц.-рев. і входив в Генеральний Секретаріат не від партії), а також лівіших укр. соц.-дем. Це вже була ознака внутрішньої боротьби, яка в дальнішому розвитку революції з неминучістю закінчилась би зламанням „єдиного національного фронту“ в Центральній Раді і утворенням єдиного робітничче-селянського фронту. Провідники робітництва

і селянства в Центральній Раді, що все ще орієнтувались на буржуазну революцію, одійшли б в бік, а їх місця зайняли б дійсно революційні, активні елементи. Рештки ж буржуазних та дрібнобуржуазних груп, як от українські соц.-фед. то що, напевно самі вийшли б (слідом за своїми російськими колегами — кадетами) зі складу Центральної Ради. Центральна Рада, таким чином, цілком перетворилась би і по своєму складу і по своїй діяльності в революційну фортецю, в головний штаб великої робітничче-селянсько-салдатської армії.

Однак далішні події загально-російського значіння порушили нормальний розвиток цього вже розпочатого процесу на Україні. На Московщині, в Петрограді, стався робітничче-селянський переворот, який захопив у свій вир і українську революцію.

Розділ II.

На дорозі до робітничче-селянської державности.

5. Робітничче-селянська революція на Московщині і відгуки її на Україні. Петроградська Демократична Народа, що відбулась в кінці вересня н. ст., була останньою спробою налагодити і зміцнити коаліцію буржуазії і демократії в революції. Власне про революцію тут вже було мало мови. Йшла річ про спинення революції й утримання її в рямцях так званої буржуазної революції. Поміркована демократія ставила на Нараді виразну ставку саме на буржуазію, а не на демократію. Красномовний виразник її, соц.-дем. Черетелі, твердо був переконаний, що без буржуазії не врятувати Росії, що демократія не в стані впорядкувати економічно-господарчого життя краю і через те, так як і на московській Державній Нараді, докладав всіх сил і на Демократичній Нараді до того, щоб об'єднати в одну спілку дві сили, які до такого об'єднання в той момент ніяк не надавались. Отже мала далі задержатись коаліція, а з нею війна і поглиблення контр-революційного процесу, що вже й так йшов швидким темпом. Помірковані елементи демократії цього не боялись. Вони не вірили в сили демократії; вони не збирались руйнувати ґрунтовно існуючих суспільно-економічних капіталістичних відносин; вони не вірили навіть в переведення окремих серйозних економічних реформ, навпаки, були твердо переконані в тому, що, чим далі будуть йти „соціально-економічні експерименти“, тим швидче, повновладніше і жорстокіше запанує старий пан — буржуазія, і на цій підставі проголошували лозунги „реальної політики“: співробітництва, угоди, а не боротьби з буржуазією. Коротко кажучи, вони відмовлялись від одвєртої рішучої революційної клясової боротьби пролетаріату і біднішого селянства проти буржуазії, бо почасти не вірили в перемогу трудящих мас над буржуазією, а почасти — і це головним чином — боялись цієї перемоги. Щоб вчорашній раб — безправний, темний, забитий, влискуваний робітник і селянин — став сьогодні можновладцем — це не вміщалося в уяві поміркованої частини демократії.

На Демократичній Нараді ці помірковані елементи, ці страхові пологи революції, здобули собі всякими правдами і неправдами більшість. Мізерну, жалюгідну, сіроньку більшість, а все-таки більшість, яка й дала своє благословення на продовження тої злочинної комедії і глумлення з революції, яке під фірмою Керенського тяглося вже кілька місяців (7). Було утворено Народою передпарламент (Державну Раду), мертворождену, безправну організацію, що мала бути завісою для „відповідального перед власною совістю і великою Росією“ Временного, тепер вже майже цілком буржуазного, Правительства. Кажемо — майже цілком, бо реорганізоване після Народи Временне Правительство мало в собі вже велику несоціалістичну і недемократичну, чисто буржуазну більшість, хоч і виступало під старою фірмою Керенського (8).

Впертість, з якою представники буржуазії одстоювали (при переговорах своїх з Церетелі з приводу входження в коаліційне Правительство) принцип незалежності і невідповідальності нового уряду від „політичних партій, рад робітничих і селянських депутатів“ і в тому числі і від „Ради Республики“, що мала тоді ще тільки бути утворена Народою, являлась надзвичайно характерною і навіть сліпому одкривала очі на те, що ніяка дійсна коаліція між буржуазією і демократією не можлива, що можлива (нехай хоч би й часова) тільки перевага тої або другої сторони. Буржуазія так і ставила справу, домагаючись для себе більшості місць в правительстві і невідповідальності навіть перед тим далеко не революційним органом, в якому їй одводилось майже третину місць. Вона йшла вразно до своєї диктатури, вона хотіла мати цілком розв'язані руки.

Ні швидкого мира, ні хліба, ні землі, ні, навіть, політично-громадянських свобод не було чого сподіватись від нового Временного Правительства, від нового, а по суті старого, санкціонованого Народою курсу його політики, від мертворожденної Ради Республики. Все мало йти і дійсно пішло по старому, по схилій площині реакції.

Ні одної з проблем, поставлених перед революцією, не було розв'язано і не ставилось на розв'язання. Ні одної з тих болячих соціально-економічних ран, що викликали революцію, не було загено і не прямувалось до того. Селянству і робітництву обіцялось тільки одне — скликання Установчих Зборів. Та хіба ж це могло задовольнити революційні маси, що голодували в тилу та гинули на фронті, чуючи вже сім місяців ту обіцянку про Установчі Збори? Та й що могли дати ті Установчі Збори, коли буржуазія так очевидно і не раз вже за час революції виявляла, що вона абсолютно не думає поступатись хоч чим-будь в своїх класових соціально-економічних інтересах. Хіба тоді обійшлося би без боротьби? І знов же, поки те сонце — Установчі Збори — війде, роса може очі влісти. Це було ясно, коли не вченим провідникам російської соціально-демократії та російського есерівства, то народнім масам, тим самим, що на собі, на гласній спині і шкурі переносили досі терпеливо всі наслідки коаліційного „рятування революції“ і коаліційної опіки над собою.

Не треба було бути комуністом і ставити завданням російської революції соціалістичну перебудову суспільно-економічних відносин;

треба було бути тільки справжнім революціонером, щоб не боятись в той час розриву і боротьби з буржуазією, щоб піти одверто на мир, хоч би й сепаратний; щоб передати селянам землю; щоб оподаткувати великі майна на потреби нової революційної держави; щоб конфіскувати награвовані підчас війни капітали; щоб взяти в свої руки, поскільки це було можливим в той час, фабрично-заводську продукцію і розподілення товарів, щоб, одним словом, піти, коли не на знищення буржуазії, то хоч на серйозне приборкання її. Маси відчували дуже болюче потребу зміни поміркованого, коаліційно-буржуазного курсу політики на новий, справді революційний, який мав би на оці залагодження роз'ятрених робітничо-селянських ран, а не виключно інтереси буржуазії, хоч би ті інтереси й маскувались різними патріотично-демократичними гаслами.

Через це, хоч Демократична Нарада і „виголосувала“ стару коаліційну формулу, життя не спинилось в своїм розвитку; робітничо-селянські та солдатські маси ігнорували ухвали Демократичної Наради і пішли не за нею, а за партією рос. соц.-дем. більшовиків, яка почала готуватись після Наради до нового виступу, до захоплення державної влади в свої руки.

Центром роботи більшовиків стала петроградська рада робітничих і солдатських депутатів. Організація повстання швидко пішло вперед. Майже вся петроградська злоча заявила швидко за більшовиками і проти Временного Правительства. Временне Правительство все більше тратило на сили, ізолювалось від війська і, почувавши, що під ним усовується ґрунт, деморалізувалось, губилось, не знаючи, за що взятись, як боротися з назріваючим повстанням (9).

В ночі на 7. листопада солдати і робітники виступили на вулиці Петрограда: зайняли пошту, телеграф, телефонну централу, державний банк та інші інституції. Временне Правительство опинилось відтятим з усіх боків у Зимовім Палаці. На ранок Правительство пробувало щось зробити, але не мало сили. По боці більшовиків стояв не тільки петроградський гарнізон, а також і гарнізони Кронштадту, Ревеля й інших близьких до Петрограду місцевостей та майже вся балтійська фльота. Бій був нерівний і недовгий. Крейсер „Аврора“ збомбардував Зимовий Палац. В день 7. листопада Временного Правительства вже не було: Керенський потайки втік з Петрограду на зустріч „вірному війську“ (якого, до речі, не знайшов), всіх інших міністрів було революціонерами заарештовано.

Той ж самої ночі (з 6. на 7.) відкрився в Петрограді (в будинку Смольного Інституту) загальноросійський з'їзд делегатів рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. На цьому з'їзді соціально-демократи більшовики мали більшість: з 560 членів з'їзду при його відкритті було 250 соц.-дем. більшовиків; до них приєдналось 60 лівих рос. соц.-рев. і 14 соц.-дем. інтернаціоналістів. З'їзд своїм авторитетом допоміг робітничо-селянській революції і скріпив її. Протести соц.-дем. меньшевиків, які домагались „порозуміння“ з Временним Правительством, повисли в повітрі.

Заходи Керенського, що в боротьбі з робітниче-селянською революцією об'єднався був навіть зі своїми вчорайшими ворогами — корніловцями, не увінчались успіхом. На Московщині влада перейшла до рук рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, провід над якими взяла на себе російська соц.-дем. партія більшовиків.

Російську Республіку було проголошено Російською Соціалістичною Федеративною Совітською Республікою. На місце Временного Правительства стала Рада Народніх Комісарів з Леніном — Ульяновим на чолі. Нове совітське правительство Росії декретувало передачу землі селянству та інші корінні соціально-економічні реформи і негайно приступило до справи заключення миру.

* * *

В той час, як підготовлялись, а потім і відбувались в Петрограді описані вище події, в Києві відбувався саме Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд (20.—29. жовтня ст. ст. = 2.—12. листопада н. ст.), один з самих численних і важких українських з'їздів. *)

Роспочав свою працю З'їзд в той час, коли в Петрограді ще тільки підготовлявся виступ проти Временного Правительства і в Києві було ще все, як звичайно. Ніяких відомостей про події, що вже назрівали, не було. Та тим інтереснішими являються ці перші дні засідань з'їзду для характеристики тодішніх настроїв української революційної демократії. Виголошені тоді на З'їзді промови вказують, як далеко зайшло загострення відносин між Временним російським Правительством і українською демократією. Відносини ті вже мусіли кінчитись якимсь новим конфліктом між Центральною Владою і Генеральним Секретаріатом. Трудно тепер з певністю сказати, в яку саме форму вилився б той конфлікт і які наслідки мав би він для української революції, коли б робітниче-селянська революція на Московщині не знищила самого Временного Правительства. Однак немає ніякого сумніву, що в українській національно-політичній революції цей новий конфлікт тільки скріпив би волю української демократії до цілковитого національно-державного визволення. Гасла скликання Українських Установчих Зборів і утворення Української Народньої Республіки вже були черговими. Голова Центральної Ради М. Грушевський, вітаючи З'їзд від імені Центральної Ради, виразно вказав на ближчі завдання української національно-політичної боротьби. Він висловив тверду певність, що боротьба українського трудового люду

*) На з'їзд прибуло біля трьох тисяч делегатів від фронту, тилу і флоту. З'їзд поділився (не зважаючи на протести „самостійників“, яких на з'їзді була жменька) на фракції — укр. соц.-рев. (що обхоплювала біля $\frac{2}{3}$ з'їзду), укр. с.-д., укр. самостійників-соц. і неспартійних. Почесним головою з'їзду було обрано Голову Центральної Ради — М. С. Грушевського. В склад президії входили: Лебедінець (у. с.-р.), Шаул (у. с.-р.), Блонський (у. с.-р.), Скнар (у. с.-д.), Макаренко (самостійник-соц.), Лорченко (неп.) і Андрущенко (с.-ф.).

На з'їзді були (як гості) представники румунських, бельгійських і французьких військових частин. Де-які з них виступали з привітальними промовами.

за національне визволення закінчиться побідно, що українське воєцтво приступить, разом з Центральною Радою, до рішучого творення української держави — Української Народньої Республіки. Слова Грушевського про творення Укр. Нар. Республіки викликали на З'їзді ентузіастичне захоплення, довгі і гучні оплески. Ось ще виривки з де-яких виголошених тоді на З'їзді промов.

Вітаючи З'їзд, український соц.-рев. М. Ковалевський, між иншим, сказав в своїй промові:

— Ви вже знаєте, товариші, що Генеральний Секретаріат віддано Тимчасовим Правительством під суд і навіть Українській Центральній Раді воно загрожує розгоном (Вигуки з місць: сором! ганьба!) Проти нас збираються великі хмари, але від нас самих залежить, щоб з них пішов малий дощ! (Оплески). Сором буде, коли ми не виконаємо того, чого вимагають від нас трудящі маси українського народу (Вигуки: виконаємо!). Кличучи вас до рішучої боротьби, разом з тим я закликаю вас до спокою. Не повинні ми піддаватися провокації і ставати на хибний шлях.

Підчас Другого Всеукраїнського Військового З'їзду залунали пророчі слова Першого Універсалу: „Ми сами будемо творити своє життя“, але вони не справили наших надій, бо наші провідники стали на компромісовий шлях. Ми (партія у. с.-р.) були проти угодової політики і тепер кличемо вас звернути на справжній шлях, шлях утворення власними силами Української Демократичної Республіки. Широ закликаю вас до твердої, рішучої роботи! (Гучні оплески).

Голова Холмської Виконавчої Ради звернувся до З'їзду з такими словами:

Краса і гордість українського народу! Ви знаєте, що Холмщину віддано Польщі (Голоси: ганьба! сором! силою візьмемо назад!). Дійсно, Временне Правительством ганебно поставилося до Холмського краю. В цю хвилю там іде ліквідація „руських“ державних інституцій, які загрожували знищити всі українські просвітні установи. Та на місця їх творяться нові, не менш шкідливі. Делікатна польська ручка може більше зробити шкоди в справі приниження українського руху, ніж груба російська ручища. Кличу вас не забувати рідної вам Холмщини! Захистіть її від колонізації! (Оплески і вигуки з місць: Не забудемо!).

Представник „Союза Української Державности“, В. Отамановський, підкреслив, що Союз дивиться на Україну, як на майбутню самостійну незалежну Українську Республіку. Мабуть, вже настав час стати до бою за самостійну Україну, і можливо, що багато з вас пролє кров за відбудовання української держави. Слава ж товаришам, які перші ляжуть в цій страшній боротьбі! (Оплески).

В. Винниченко — Голова Генерального Секретаріату: Вам, опорі і красі українського народу, від першого революційного українського уряду приношу щирий привіт! Втрєте ми впевняємося, що наш рух не спиняється. Ми твердо і непохитно йдемо вперед. (Хтось подає Винниченкові записку.) Мене питають, чи поїдуть Генеральні Секретарі до Петрограду? Генеральні Секретарі можуть поїхати до Петрограду тільки в справі державного характеру. Входити ж в зносини з Временним Правительством з приводу скликання Українських Установчих Зборів Генеральний Секретаріат не буде. (Оплески.)

Генеральний Секретаріат послав до Петрограду запитання, чи правдиві ті чутки, що ширять останніми днями російські газети, про слідство над Генеральним Секретаріатом. І коли постанови про слідство не було,*) то чому Временне Правительство не зробило спростовання, відповідно до тої великої гідности, яка належить Генеральному Секретаріатові? Генеральний Секретаріат їде до Петрограду тільки для остаточного вирішення питання, які функції мусять відійти до нього.

*) Оповідать, що Временним Правительством були навіть заготовлені в петроградській в'язниці камери для генеральних секретарів.

Генеральні Секретарі мають на увазі заявити Временному Правительству, що Генеральний Секретаріат буде й надалі стояти твердо і непохитно на тій платформі, яку зазначено в його декларації, і ні на крок не відступитися від неї. Генеральні секретарі мають заявити недвозначно, що вони не є чиновники Временного Правительства, що Генеральний Секретаріат утворений не ним, а тому він є органом української демократії. Через те саме Генеральний Секретаріат ніяким способом не відповідає за свої вчинки перед Временним Правительством, що Генеральний Секретаріат відповідальний тільки перед тією силою, яка висунула його на кон життя. Далі генеральні секретарі мають заявити, що повна, нічим необмежена воля даного народу може виявитися тільки на власних Установчих Зборах. І коли це є суверенність, то ми вітаємо її. Генеральний Секретаріат буде обстоювати, щоб вся влада на Україні перейшла до його рук.

Зараз ми маємо частину влади (Голос: ніякої влади не маємо!) Вибачайте, та влада, яка кимсь десь дається, не є влада. Коли революційна українська демократія підлягає Генеральному Секретаріатові, то останній має владу. Тимчасовий уряд тепер розгубився, бо він не чує під собою опори. Він не вірить, що може бути інший уряд, який почуватиме під собою ґрунт. А я можу сміливо сказати тут, що Генеральний Секретаріат має цей ґрунт. (Оплески.) Ми про це заявимо Тимчасовому Урядові.

Ми — молодий народ, наша енергія далеко ще не вичерпана. Не їм турбуватися за наш край, бо ми відповідатимемо перед Україною, а не вони. Через це саме ми не маємо навіть права передавати їм хоч би частину влади тут (Оплески). Ми ніколи не ховалися і не будемо ховатися зі своїми домаганнями. І коли наші домагання перекидають там в Петрограді, то ми знаємо всі таємні думки і цілі, з якими це робиться. Ми розуміємо політику російської буржуазії, яка боїться, що Україну, цей добрий шматок, буде вирвано незабаром з її пазурів.

Відмітимо ми й те, що досі військова влада з нами не була в контакті. Отже ми скажемо, що не можемо допустити, щоб найбільша сила, яка допомагає вводити порядок, в цей грізний час не підлягала нам. Це говориться не для того, щоб захонити всю військову владу в свої руки, а для того, що, повторюю, без цієї сили не можливо завести порядку на місцях...

Ось з чим генеральні секретарі мають поїхати до Петрограду. Повторюю, що в справі слідства Генеральний Секретаріат не поїде (Голоси: зовсім не треба їхати!). „Не треба“ — велике слово, але воно має бути сказане Центральною Радою, якій цілком підлягає Генеральний Секретаріат...

Наприкінці мушу зазначити, що скоро буде затверджено федерацію вільних республік. Временному Правительству не вдасться зберегти централістичної Росії!

Наведені уривки з промов говорять сами за себе. Українська революційна демократія готувалася на Військовому З'їзді до останнього бою з російською буржуазією за національно-політичне визволення українського народу. І саме в цей час, 25. жовтня ст. ст. (7. листопада н. ст.) надійшли до Києва відомости про події на Московщині.

І в Києві почалися важкі події. Реакційний штаб київської військової округи захотів зробити Україну базою для оборони Временного Правительства від большевиків, а, разом з тим, і від Української Центральної Ради. На вулицях Києва почалися бої. З'їзд примушений був припинити на кілька днів свою роботу і сформуватись в полк.

На подіях цих днів в Києві варто спинитись докладніше.

* * *

7. листопада н. ст. вночі відбулося закрите засідання Комітету Української Центральної Ради з участю представників київських

революційних організацій. Обміркувавши ситуацію на Україні в зв'язку з подіями на Московщині, Комітет Ради виніс слідуючу ухвалу:

„Центральна Рада одноголосно постановила утворити Революційний Комітет для охорони революції на Україні. На всій території України Комітет має розпоряджатися всіма силами революційної демократії, і йому підлягають, в порядку охорони революції, всі органи влади означеної території. Комітет відповідальний перед Українською Центральною Радою та негайно приступає до діяльності.“

Таким чином, поруч з Генеральним Секретаріатом було утворено Центральною Радою немов би нове революційне Правительство для всієї України. В склад Революційного Комітету входили: 1. від Центральної Ради: М. С. Ткаченко (укр. соц.-дем.), М. Порш (укр. соц.-дем.), О. Сєврюк (укр. соц.-рев.), М. Шаповал (укр. соц.-рев.), М. Ковалевський (укр. соц.-рев.), А. Ніковський (укр. соц.-фед.), Ф. Матушевський (укр. соц.-фед.), Л. Пятаков (рос. соц.-дем. больш.), С. Гольдельман (поалеціон.); 2. від партій і організацій: С. Сараджев (рос. соц.-рев.), Пісоцький (укр. соц.-дем.), Затонський (рос. соц.-дем. больш.), Рафес (Бунд), Зільберфарб (обеди. евр. соц. парт.), С. Петлюра (від Українського Генерального Військового Комітету), Шумицький (від Заізіничного Комітету), Тележинський і Касяненко (від Всеукраїнської Ради Військових Депутатів), Крейзберг (від київської Ради Робітн. Депутатів). Крім того, в склад Комітету було включено представників київської Ради Салдатських Депутатів і революційних організацій Харькова, Катеринослава, Одеси.

При Комітеті було утворено Революційний Штаб Комітету, що мав піклуватися головню про утворення надійної військової сили.

8. листопада (н. ст.) Комітет оголосив відозву до населення України слідуючого змісту:

„На вулицях Петрограда йде боротьба між Временим Правительством і петроградською Радою Робітничих і Салдатських депутатів.

Вороги революції та народньої волі можуть скористуватися цією боротьбою для того, щоб повернути старий царський лад та вкинути народ у неволю. В цей грізний час вся революційна демократія — робітництво, селянство та військо — неодмінно повинні згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні. Зважаючи на це, Українська Центральна Рада утворила 7. листопада (н. ст.) Краєвий Комітет для охорони революції, котрому і доручила всякими способами, разом з Генеральним Секретаріатом Ради, боротися з ворогами революції, зберегти спокій в краю та боронити всі завоювання революції.

До Краєвого Комітету по охороні революції Українська Центральна Рада, пославши своїх представників, закликала такі революційні організації і партії: 1. Український Військовий Генеральний Комітет, 2. Українську Раду Військових Депутатів, 3. Раду Салдатських Депутатів Київської Округи, 4. Головний Комітет Доріг України, 5. Українську Соц.-Дем. Робітничу Партію, 6. Українську Партію Соц.-Рев., 7. Російську Соц.-Дем. Робітничу Партію (большевиків), 8. Російську Партію Соц.-Рев., 9. Бунд, 10. Єврейську обеди. соціал. роб. партію і 11. Раду робітничих і салдатських депутатів Києва, Харькова, Катеринослава й Одеси.

Краєвий Комітет для охорони революції оповіщає всіх громадян України, що всі громадські, військові тиллові власти, а також і всі організації революційної демократії, мусять твердо і неохитно виконувати всі його накази та при-

писи. Комітет заявляє, що він не допустить ніяких виступів проти інтересів революції, що всі такі ворожі революції виступи Комітет буде рішуче подавляти всякими способами, навіть збройною силою, котра стоїть під орудою Комітету.

Власть Комітету, котрий об'єднує всі органи революційної демократії, всі революційні і соціалістичні партії нашого краю, як українські так і неукраїнські, поширена на всю Україну, на всі дев'ять губерній: київську, подільську, волинську, подільську, чернігівську, харківську, херсонську, катеринославську і таврійську.

Краєвий Комітет для охорони революції закликає всю людність до спокою, а всі революційні і демократичні організації — об'єднатися в місцеві комітети для охорони революції під проводом Краєвого Комітету.

Громадяне України! до спокою, праці і дружної оборони революції кличе вас Краєвий Комітет.

Того самого дня оголосив Комітет „Обовязкову Постанову“ такого змісту:

1. Всякого роду погроми, бешкети і неприємності будуть немилосердно придушуватися всіма засобами, які мають у своєму розпорядженні Комітет, аж до вживання збройної сили.

2. Всякі прояви контрреволюційної агітації, спроби нацькувати одну частину населення на другу і підбурити до безпорядків, на ґрунті харчових труднощів, будуть рішуче подавлятися, і винувці понесуть найтяжчу кару.

3. В цілі охорони спокою в краю забороняються, до часу скасування цієї постанови, зібрання і віча під відкритим небом і всякі інші виступи на вулиці.

4. Всім властям на Україні пропонується вжити всіх засобів, які є в їх розпорядженні, до неохитного виконання цієї постанови.

Комітет певний в тім, що населення краю зуміє оцінити серйозність становища і прикладе всіх сил до охорони революції та спокою в краю.

Так було порвано одразу з Інструкцією Временного Правительства для Генерального Секретаріату. Вся територія України (за виключенням Кубанщини, про яку мова буде далі) об'єднувалась під владою Української Центральної Ради, вся влада — цивільна і військова — також переходила через Комітет до Ради. Для боротьби з можливими контрреволюційними виступами було мобілізовано дійсно всі демократичні сили України. Намічався навіть новий курс внутрішньої політики, побудований на об'єднанні всіх соціалістично-революційних елементів демократії, про що свідчить, між иншим, входження в Комітет соц.-дем. більшовиків, які до того часу стояли цілком осторонь від роботи Центральної Ради. Намічалось здійснення на Україні того гасла, за яке йшла боротьба на петроградській Демократичній нараді — утворення однородного соціалістично-революційного правительства на Україні.

Та тільки намічалось. До здійснення ж цього не дійшло. Помірковані дрібно-буржуазні елементи української і, особливо, неукраїнської демократії zostались, звичайно, вірні собі і почали вживати заходів до того, щоб розбити намісний соціалістичний блок. На надзвичайному засіданні київської міської ради, що відбулося 8. листопада (п. ст.), російські соц.-рев., російські соц.-дем. меншовики і кадети гаряче виступили в оборону буржуазного Временного Правительства і пристрасно нападли на соц.-дем. більшовиків, гостро засуджуючи їх виступ в Петрограді. Чорна сотня підтримала цей виступ (промови Шулгина, Савенка і Бугаєвського), не тільки обороняючи Временне Правительство і лаючи більшовиків, а ще й обкидаючи брудом Цен-

тральну Раду і закликаючи не слухатись Революційного Комітету, утвореного останньою.*) Ту саму кампанію було поведено і на Малій Раді, що відбулось того самого дня. Російські соц.-рев., соц.-дем. меньшевики і бундівці надзвичайно гаряче і вперто домогалися від Центральної Ради осуду робітничо-селянського повстання в Петрограді. Бундівець Рафес домогався, щоб Центральна Рада не тільки засудила повстання в Петрограді, а ще й заявила, що буде боротися проти всякої піддержки його на Україні. Нарешті, цими елементами було „вимучено“ (як після висловилась „Робітнича Газета“) від Малої Ради резолюцію слідуючого змісту про відношення Ради до подій в Петрограді:

„Визнаючи, що влада в державі, як і в кожному окремій краю, повинна перейти до рук всієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід всієї влади виключно до рук рад робітничих і селянських депутатів, котрі являються тільки частиною організованої революційної демократії, Українська Центральна Рада через це висловлюється проти повстання в Петрограді.“

Цією резолюцією було розірвано тільки що утворений революційно-соціалістичний фронт. Представник рос. соц.-дем. партії большевиків Пятаков вийшов з Малої Ради. Вийшли представники большевиків і з Революційного Комітету, утвореного Центральною Радою.

Так утворилось на Україні три фронти: контр-революційно-буржуазний, революційно-демократичний український і большевицький (московський). Пізніше ми докладно спинимось на характеристичі цих трьох сил, власне, останніх двох, а тепер підемо далі за подіями в Києві.

Проти Краєвого Комітету охорони революції рішуче виступив контр-революційний штаб Київської військової округи, на чолі з ново-призначеним (звичайно, по-за плечима Центральної Ради) начальником її — генералом Квецінським та Комісаром Временного Правительства при окрузі — російськ. соц.-дем. меньшевиком („землячком“) — Кирієнком. Опіраючись на школи юнкерів та прапорщиків, а також на військові козацькі частини і фронтовий козацький з'їзд, що якраз тоді відбувався в Києві, постановив Штаб зробити Київ базою для боротьби Временного Правительства з робітничо-селянською революцією в Росії, а при купі — і з Центральною Радою. На поміч собі викликав Штаб з фронту ще де-які козацькі частини, чехо-словацький батальон (на чолі з помішником комісара півд.-зах. фронту п. Григорьевим) і кілька так званих „батальонів смерті“, вірних скинутому Временному Правительству.

Революційний Комітет оголосив Штаб розпущеним. У відповідь на це Штаб рішив, поки що, ліквідувати київську Раду Робітничих і Селянських Депутатів, в якій вели провід большевики.

9. чи 10. падолиста Штаб Округи обложив своїми військами бувший царський палац, в якому саме засідала київська Рада Робітничих і Селянських Депутатів, наміряючись криваво розправитись з за-

*) До речі, не витримав тут і славнозвісний голова київської Ради Робітничих Депутатів російський соц.-дем. (?) — Незлобін, напавши на Українську Центральну Раду за те, що немов би вона вела до зриву російських Установчих Зборів.

сівшими там робітниками та салдатами, хоч останні й не думали про збройний виступ в той час, маючи мало сил та, може, і з інших мотивів.

Та в цю справу вмішалась Українська Центральна Рада, пославши спеціальну делегацію до Штабу з ціллю ліквідації конфлікту. Штаб не одважився виступити одночасно і проти Центральної Ради і через те мусів пристати на пропозицію Ради — відібрати військову зброю у тих, що засіли в палаці, і недоторканими пустити всіх до дому. На таку розвязку конфлікту делегація Ради дістала згоду і від президії обложеної Ради Робітничих і Салдатських Депутатів. Засівших в палаці робітників і салдатів було обеззброєно, канцелярію, книжки й инше майно Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, наперекір умові з делегатами Центральної Ради, озвірилим військом Штабу було знищено і, також наперекір тій же умові, Штаб арештував Пятакова й інших членів Ради Робітничих і Салдатських Депутатів (10).

Після цього почалась кривава розвязка назрівшого конфлікту. 11.—12. листопада в Києві йшли справжні бої між революційним військом і контр-революційними військами Штабу, з участю кулеметів, броневиків і артилерії. Розгром Ради Робітничих та Салдатських Депутатів був сигналом до загальної боротьби. В Києві було оголошено загальний робітничий страйк. Робітники стали до зброї. На вулицях появилися окопи, барикади. Юнкери і козаки були авангардом контр-революційного війська. Вони закріпили за собою район Штабу на Печерському. По сусідству з ними були понтонні військові частини, що йшли за більшовиками, і арсенал, де засіли Українці. Тут і відбулись головні бої. Більшевицька артилерія стояла за Дніпром. В боях проти штабного війська брали участь і козаки першого запасного українського полку.

Після кривавих бійок, що тягли за собою багато вбитих і раних з обох сторін, Штаб не витримав, пішов спочатку на „мирові“ переговори з Центральною Радою, а потім потайки і зовсім втік з Києва разом з останками вірних йому частин (11).

В Києві залишилась переможницею Центральна Рада та Генеральний Секретаріат. Більшовики, що брали найдіяльнішу участь в боротьбі зі Штабом, як окрема сила (вийшовши перед тим зі складу Центральної Ради і Революційного Комітету), зостались і далі стояти осторонь від Центральної Ради.

Приступивши після перерви знову до праці (28.—29. жовтня), Військовий З'їзд вже не міг додержуватись ухваленого раніш програму роботи і перейшов прямо до обміркування становища в Києві, на Україні і взагалі в Росії.

Можна легко уявити, який настрій був на З'їзді, коли делегатам доводилось одночасно і воювати і вирішати політичні справи. Засідання З'їзду велись то відкрито, та закрито. Треба було вияснити своє становище до козаків, які закликали Центральну Раду до активної, оружної боротьби з робітниками та салдатами, що йшли за гаслами

большевиків*); до робітничче-селянської революції в Петрограді і проявів її, під проводом російських соц.-дем. большевиків, на Україні. Нарешті, треба було вирішити основне питання, як бути з владою на Україні в зв'язку з упадком Временного Правительства.

Промовці однодушно підкреслювали, що українській революційній демократії не по дорозі з козачим з'їздом і козачими військами; висловлювали співчуття московському робітництву та салдатам, що скинули Временне Правительство і захопили владу в свої руки. Та в той же самий час всі промовці підкреслювали, що на Україні немає потреби в перевороті, що на Україні влада, як належала раніше, так повинна належати й далі Центральній Раді — верховному революційному органу українського трудового народу — селянства, робітництва та воєнків.

Осудивши контр-революційну діяльність Штабу Київської Військової Округи (на чолі з соц.-дем. менш. Кирієнком) і запропонувавши козакам (в першу чергу дончакам) і Чехо-Словакам негайно покинути Київ, З'їзд постановив домагатись, щоб всю владу — цивільну і військову — на території України взяла в свої руки Українська Центральна Рада.

„Для боротьби з анархією, — говорилося в постанові З'їзду, — яка загрожує Україні, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд вимагає від Центральної Ради та Генерального Секретаріату, щоб вони, опираючись на революційне українське військо, взяли всю повноту влади на всій території України в свої руки.“

Це домагання З'їзду відповідало в той час бажанням не тільки української, але навіть і не української демократії. Перед можливими анархічними заколотами і контр-революційними виступами значіння Центральної Ради, як краєвої влади, піднеслося в той час дуже високо в очах всієї революційної демократії України. Бупдівець Рафес, в одній з своїх промов в той час, аналізуючи становище на Україні, сказав між иншим, що „у нас, слава богу, є Центральна Рада“. Проти поширення влади Центральної Ради на всю територію України і поглиблення її компетенції „до всієї повноти“ тоді майже ніхто не протестував. Ходило тільки про те, що то за влада мала бути, як вона повинна була поставитись до тої рішучої боротьби між трудящими і буржуазією, яка розпочалась на Московщині. Ріжні групи демократії давали на це питання різні відповіді. Яку ж відповідь дав Військовий З'їзд?

*) Досягти порозуміння з козаками було дуже трудно. Їхні старшини, з якими довелося вести переговори представникам Центральної Ради, заявляли, що „козацтво призначено блюсти інтересів Росії“ і буде активно боротись проти всіх ворогів Росії — в тому числі і в першу чергу проти большевиків. До цієї боротьби вони заохочували і Центральну Раду, даючи зрозуміти, що в противному разі візьмуть всю справу в свої руки, не рахуючись з Центральною Радою. Тільки гострий закид з боку представників Центральної Ради, що це буде втручання у внутрішні справи України, посягання на автономні права її, а також заява, що таке поступування козаків йде всупереч заявам їхніх делегатів на З'їзді Народів у Києві і потягне за собою міжусобну війну, врешті притупили воєнничий запал козаків, і вони погодилися на виїзд з Києва і невтручання в події на Україні.

„Заслухавши доклад про виступ большевиків у Петрограді і про зв'язані з ним події на Україні і стоячи на принципі, що власть має перейти до всієї революційної демократії, єдиним представником якої на Україні єсть Центральна Рада —

Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд постановив — боротися з домаганнями большевиків передати владу на Україні до совітів робітничих та солдатських депутатів.

Що ж торкається подій по-за межами України, то З'їзд вважає, що центральна коаліційна влада, в складі якої мають силу буржуазні елементи, не може вважатись виразницею волі і заступницею інтересів трудової демократії, а через те виступ большевиків З'їзд не може лічити вчинком антидемократичним і вживе всіх заходів, щоб війська з України, а також українські військові одиниці з фронту й тилу, не посилялись для боротьби з представниками інтересів трудового народу.“

Як бачимо, З'їзд розійшовся тут з Центральною Радою. В той час, як Мала Рада, хоч і умовно, висловила все ж таки протн повстання в Петрограді, З'їзд поставився до нього з видимою симпатією, назвавши провідників того повстання — большевиків — „представниками інтересів трудового народу“ і зазначивши, що не тільки не буде боротись проти повстання, а навпаки — вживе всіх заходів, щоб перешкодити взагалі боротьбі з робітничо-селянською революцією на Московщині.

Через що ж саме в той же самий час З'їзд постановив рішуче боротись з домаганням большевиків передати владу до рук робітників та солдатів і на Україні, не трудно зрозуміти. Українська революційна демократія мала перед собою все ще дві задачі: соціально-економічну і національну. І в той час, як в області соціально-економічній симпатії її (принаймні значної частини) були виразно на боці провідників робітничо-селянської революції — московських соц.-дем. большевиків, в сфері національно-політичній вона не довіряла (і мала рацію не довіряти) навіть цим найбільш лівим і революційним елементам пануючої демократії.

Перехід влади до рад робітничих і солдатських депутатів означав на Україні перехід її одночасно і до рук неукраїнської демократії, хотіла чи не хотіла б того остання. Військові залоги на Україні, як були, так і залишились в значній своїй частині — наслані з Московщини, хоч і як українська демократія домагалась виправити підчас революції цю „роботу“ старого царського правительства. Нечисленний мійський пролетаріят був також в значній своїй частині або неукраїнський або зросійщений. Здатись на цих людей, передати їм недокінчену справу боротьби за національне визволення було б дуже і дуже ризикованим, а психологічно для українських революційних мас, які несли досі на собі всі тягарі тої боротьби, які жили нею, було майже цілком неможливе.

До того ж, хоч це і не було цілком так, українська революційна демократія мала право твердити, що на Україні влада і так належала не кому иншому, як робітникам, солдатам і селянам, в особі Центральної Ради. Правда, в Центральній Раді провід вели не соц.-дем. большевики, але це сути річи не зміняло. Всі українські революційно-соціалістичні партії були представлені в ній, і ніхто не перешкоджав лівіцям з них взяти провід в свої руки. Можна було б сказати, що

по-між українськими соціалістичними партіями не було зовсім такої, яка в той час могла б викинути гасло соціалістичної революції, як викинула його російська соц.-дем. партія більшовиків. Так, не було. Були зародки її. Та хіба це значило, що вся українська революційна демократія повинна була віддатись під опіку хоча б і більш розвиненої соціально і соціалістично московської демократії? Та й хто міг би поручитись, до чого ця опіка могла б довести? Хіба українська демократія не відчувала ворожого відношення до себе з боку самих лівих елементів московської демократії? Хіба ідея національного визволення українського народу не була чужою, незрозумілою і навіть ворожою для московської „інтернаціональної“ демократії, настільки „інтернаціональної“, що з усіх ледве не ста націй Росії вона в щоденному, буденному, практичному житті визнавала тільки одну — московську?!

Ми визнаємо рацію за вами, за тим, що ви зробили в себе, але у нас справа стоїть трохи инакше. Можливо, що й ми в себе дійдемо швидко до того, що робите ви, але зараз, раптово, перестроїти наші ряди, змінити вироблені в процесі нашої революції методи і форми боротьби ми не можемо, не бачимо рації і потреби. Така була відповідь Третього Всеукраїнського Військового З'їзду, а разом з ним і всієї української революційної демократії, дарма що Центральна Рада висловила „проти“ петроградського повстання.

Українська демократія хотіла і далі самостійно провадити революційну боротьбу на Україні, ршуче одкидаючи все те, що хоч чим-небудь нагадувало стару національну неволю.

Повалення буржуазного Временного Правительства розв'язувало руки: перехідний момент, часове беззаста в Росії штовхало до дальшої акції в напрямку закінчення і зафіксування національно-державного визволення українського народу. З'їзд і пішов цим шляхом.

„Виходячи з принципу повного, нічим необмеженого самовизначення націй“, З'їзд постановив „вимагати від свого найвищого революційного органу — Центральної Ради, — негайного оголошення української демократичної республіки в етнографічних межах України.“

Майбутній соціально-політичний лад в Українській Народній Республіці, а також питання про федеративне об'єднання з іншими республіками Росії, мали вирішити суверенні Українські Установчі Збори (12).

На чергу ж дня правительству майбутньої Української Народньої Республіки З'їзд поставив дві справи: скріплення української народньої державности (для чого, між іншим, домагався негайної і цілковитої українізації армії і чорноморської флотії) (13) і негайного заключення миру.

В справі миру З'їзд, зазначивши в мотивовочній частині своєї постанови, що „всесвітню війну розпочали і тепер затягують імперіалісти з метою захватів на користь буржуазних класів“, що

„кожен день війни наближає трудящий люд усіх націй до цілковитого знищення його живих економічних та культурних сил“, що „продовження війни викликає в країні голод та анархію і касує всі здобутки революції“, —

ухвалив звернутись до Центральної Ради з дорученням — „не доходячись відповіді Тимчасового Правительства, взяти справу закінчення війни в свої руки, бо небезпечний час не жде і, коли інші правительства під впливом своєї буржуазії, затягають це бойовисько, то представники трудящого народу України власними руками повинні припинити дальший занепад свого народу“.

Після Першого Всеукраїнського Робітничого З'їзду це вже вдруге українська революційна демократія рішуче домогалась миру, хоч би й сепаратного.

Закінчивши свою працю, Військовий З'їзд, вважаючи на бурхливі події і невизначене політичне становище в Росії і на Україні, постановив залишити частину своїх членів у Києві на де-який час, зорганізувавши їх в окремий курінь і передавши цей курінь в розпорядження Української Центральної Ради.

За допомогою вірних військових частин Українська Центральна Рада вимела з Києва контрреволюційний Штаб Військової Округи з його військами, козаків, юнкерів і пішу контр-революційну навалоч. Так само стримала в корні і не зовсім ще рішучі проби російських соціал-демократів-большевиків захопити владу на Україні в свої руки.

Поле для революційної творчості Центральної Ради було розчищене.

6. Проголошення Української Народньої Республіки. Набридле Временне Правительство згинувало, звязків з новим московським правительством ще не було; по всій Московщині йшла горожанська війна. Таким чином, Україна фактично одірвалась від Московщини, як загально-російського державного центру.

Льотка фактів примушувала Українську Центральну Раду закінчити розпочату будову української державности. А що українська демократія давно вже домогалась від Центральної Ради рішучих заходів в цім напрямку, гаяти часу було не можна. 12. листопада (н. ст.) Центральна Рада постановила поповнити Генеральний Секретаріат комісарами для справ військових, харчових, залізничних, пошти й телеграфу та судових.* 13. листопада (н. ст.) Центральна Рада розглянула питання про становище тих українських земель, які по Інструкції Временного Правительства зісталися по-за межами автономної України, і, „прийнявши на увагу волю українського народу, висловлену в численних постановках селянських, національних і загальнотериторіальних — губерніяльних та повітових з'їздів, різних політичних і громадських організацій відмежованих частин України, а також зваживши те, що поділ України, яко наслідок імперіалістичної політики російської буржуазії що-до України, загострює національну боротьбу, порушує єдність

*) В склад Генерального Секретаріату ввійшли: М. Ковалевський (у. с.-р.) — продовольчі справи; В. Голубович (у. с.-р.) — торгівля і промисловість; М. Порш (у. с.-д.) — праця; М. Ткаченко (у. с.-д.) — юстиція; С. Петлюра (у. с.-д.) — війна; Єщенко — комунікація і О. Зарубін (р. с.-р.) — пошти й телеграф.

революційних сил демократії України і тим самим веде край до безладдя та зросту контрреволюції,“ — постановила поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на відмежовану територію України (Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини і Вороніжчини).

14. листопада (н. ст.) Центральна Рада оповістила населення України про ці свої ухвали і закликала „все населення, горожанське і військове, до спокою та мирної праці.“

„Центральна Рада та її виконавча влада — Генеральний Секретаріат, — говорилося в кінці оповіщення Центральної Ради, — пороблять усі заходи, щоб повернути спокій і порядок, не допускаючи жадних самочинних анархічних виступів, що схилиються до порушення порядку. Українська Центральна Рада — орган революційної демократії України — та її Генеральний Секретаріат, що спирається в своїй діяльності на всі організації і є однородним революційно-демократичним правительством України, переконані, що їм удасться спільними силами досягнути поставлені собі цілі. До спокою і праці, горожане, селяне, робітники і салдати!“

В той самий час робились Центральною Радою заходи до навіязання зв'язків з фронтовим командуванням, особливо так званого „південно-західного“ та румунського, с.-т. українських фронтів, з метою забезпечення армії нормального постачання потрібних їй річей.

16. листопада (н. ст.) Генеральний Секретаріат оголосив слідує своє повідомлення:

„Від Генерального Секретаріату України. Генеральний Секретаріат повідомляє всіх горожан, всі правительственні уряди, політичні і правительственні органи на Україні:

Центральне правительство всієї Росії не має змоги управляти державним життям. Цілі краї zostалися без правлячих центрів. Тому зростає безладдя політичне, господарче і суспільне. З огляду на те, Секретаріат доповняється тимчасово генеральними секретарями для справ: харчових, військових, судових, пошт та телеграфу, доріг. Компетенція Генерального Секретаріату поширюється на всі губернії, де більшість населення складається з Українців. Тому губернії херсонська, харківська, катеринославська і таврійська (без Криму) включаються в територію України. Всі органи тих губерній, а також горожане єдиної України всіх народностей, мають звертатися з усіма справами до відповідних секретарів Генерального Секретаріату.

Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення України від Росії — це тільки контр-революційна пропаганда або просто невідомість. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат твердо та ясно заявили, що Україна повинна zostати в складі Федеративної Російської Республіки, яко рівноправне державне тіло. Теперішнє політичне положення тої постанови не змінє в нічім.

Доки не заключено миру між воюючими державами, робота на фронті не сміє спинитися. Армія мусить бути одіта, нагодована і озброєна. Генеральний Секретаріат, в порозумінню з компетентною центральною військовою властю, вживе всіх заходів, аби задовольнити всі потреби армії.

Вибори до Всеросійських Установчих Зборів повинні відбутися, як назначено — 12. листопада, коли до того часу не будуть змінені для всієї Росії. Громадяне й установи мають прийняти це до відома і подбати з цілою енергією, щоб вибори було переведено точно, активно і багатолітньо.

В короткім часі Центральна Рада затвердить і Генеральний Секретаріат проголосить закон про Українські Установчі Збори. Виборним органам подається

до відома, щоб після виборів до Російських Установчих Зборів не розв'язувати виборчих апаратів.

Виробляється план воєнної охорони всієї України від погромів, грабіжів і всякого безчистства. Губернським і повітовим комісарам буде дано до помочи військові відділи. Комісари мають вести рішучу і енергійну боротьбу з анархією і злочинствами несовісних осіб. В справі боротьби з анархією, в цілі установалення доброго порядку Генеральний Секретаріат буде опіратися на місцеві органи самоуправління, які являються органами місцевої влади і коло яких повинна з'єднатися, з ціллю їх піддержки, вся місцева демократія.

Кінчається праця над законопроектом про впорядкування земельних відносин і передачу петрових земель в розпорядження земельних комітетів. Закон буде видано в короткім часі. До того ж часу мусять бути схилені всякі самовільні захвати.

Всім місцевостям, органам і відповідальним особам пропонується всі накази і доручення Генерального Секретаріату виконувати точно та скоро.

Громадяне України мають бути дійсно вільними громадянами і активно та радо стати до помочи всім органам у важкій загальній справі встановлення порядку на Україні і охорони всіх великих завойовань всеросійської революції. (Генеральний Секретаріат України 3. листопада 1917. р. Київ*.*)

Чотири дні пізніше було оголошено III Універсал Української Центральної Ради, яким проклямувалася Українська Народня Республіка. Зміст цього Універсалу був слідуючий:

„Народе Український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю Республіки Російської. На півночі в столицях іде межнусобна війна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема, і по Державі шириться безвласть, безлад, руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без влади дужої, єдиної, народньої, Україна теж може впасти в безодню усобиці, різни, занепаду.

Народе Український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, во імя творення ладу в нашій країні, во імя рятівання всієї Росії, оповіщаємо:

Від нині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити, належить нам — Українській Центральній Раді і нашому правительству — Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отже оповіщаємо:

До території Української Народньої Республіки належать землі, заселені в більшості Українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки що-до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів. (14.)

Всіх же громадян цих земель оповіщаємо: від нині на території Української Народньої Республіки існує право власності на землі поміщицькі та інші землі петрових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі, касується.

*) Це оповіщення було видано Генеральним Секретаріатом без згоди Центральної Ради. Через це воно характеризує позицію тільки Генерального Секретаріату і тільки почасти позицію Центральної Ради.

Признаючи, що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві для земельних справ негайно виробити закон про те, як упорядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно впорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народної Республіки України з цього дня установлюється по всіх підприємствх вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розподілення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від цього дня, разом з представництвом від робітництва, встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів, як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах летить кров, і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки, ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мировому конгресі права народу українського в Росії і по-за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Од нині на землі Української Республіки смертна кара скасується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідалості не потягнений, дається повна амністія. Про це буде негайно видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи до впорядкування судівництва і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування що являються органами вищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах зо всіма установами.

Український народ, довгі роки боровшись за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих, тому оповіщаємо, що народи: великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя, та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народна Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Української Народньої Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усім безладдям і руїництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведено на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27. грудня (декабря) 1917. року, а днем скликання їх — 9. січня (января) 1918. року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

Українська Центральна Рада. У Києві, 7. листопаду 1917. р.“

Аналізуючи наведені документи, особливо останній, бачимо, що у відношенні до селянсько-робітничої революції на Московщині, а тим самим і до Совітського Правительства, утвореного в Петрограді більшовиками, Центральна Рада і Генеральний Секретаріат не зайняли цілком виразної позиції, хоч політика Временного Правительства і засуджувалась Центральною Радою, хоч упадок його і перехід влади до більшовиків був на руку Центральній Раді, остання все ж не спинялась серйозно над питанням про визнання московських Народніх Комісарів, коли не всеросійським, то хоч би московським правительством.

Робітниче-селянська революція на Московщині трактувалась тоді поміркованою українською і неукраїнською демократією, не кажучи вже про дрібну буржуазію, не більше, як „ширення по державі безвластия безладу та руїни“. Серйозніше справи в цих колах ніхто не брав. Навіть лівіші групи української демократії не одразу орієнтувались. В те, що на Московщині закріпиться більшовицький уряд і там дійде до соціалістичної революції, в Центральній Раді не вірили. Представники національних меншостей (особливо рос. соц.-дем. меньшовики, будівці і рос. соц.-рев.) дивились на події в Петрограді, як на злочинну і шкідливу для загальноросійської революції більшовицьку авантюру, передрікали в своїх промовах близький упадок більшовицької влади і все застерігали Генеральний Секретаріат та Центральну Раду від якого-будь зближення з більшовиками. І можна сказати, що, головним чином, через „меньшости“ Центральна Рада не спинялась в той час серйозно на думці про формальне визнання Ради Народніх Комісарів, як правительства Московщини. А таке визнання само напрошувалось. Центральна Рада досить часто підкреслювала, що вона являється органом робітництва, селянства та вояцтва України. Отже, здавалось, було б цілком можна визнати таку саме (хоч і в формі диктатури соц.-дем. партії більшовиків) організацію влади і на Московщині. До того ж і Третій Військовий З'їзд підказував Центральній Раді саме таку позицію, зазначивши в своїй постанові, що він не може вважати виступу більшовиків вчинком антидемократичним і буде боротись зі спробами придушення його.

Не спинившись на думці про формальне визнання Ради Народніх Комісарів правительством Московщини (хоч фактично вона визнавала її таким, про що свідчать, між иншим, пізніші заходи Центральної Ради в справі утворення федерального російського уряду — ноти з якими Генеральний Секретаріат звертався в числі инших правительств

і до Ради Народніх Комісарів*) Центральна Рада вже по суті річи не могла визнати його за уряд всеросійський. Для такого визнання не було й підстав. Центральна Рада твердо стояла на ґрунті федеративної перебудови Росії і ще на Демократичній Нараді домогалась утворення для Росії правительства „відповідального перед демократією всіх народів Росії“, себ-то організованого на федеральних основах. Рада ж Народніх Комісарів, на чолі з Леніним, ніяк не відповідала цьому основному і важному домагання Центральної Ради, будучи фактично правительством Московщини; отже Центральна Рада, не вгадуючи собі, не могла визнати зверхности цього правительства над собою.

Залишалось для Центральної Ради ще дві можливості: а) зовсім махнути рукою на Московщину і всю Росію і зайнятися виключно своїми справами і б) вжити можливих заходів до утворення загальноросійського федерального уряду. На цей останній шлях і стала Центральна Рада, заявивши, як це бачимо в Універсалі, що вона вважає своїм обов'язком „помогти всій Росії“ врятуватись „від безвластя, безладу і руїни“.

Після директив Центральної Ради, Генеральний Секретаріят почав вживати заходів до утворення федеративного центрального правительства в Росії. Гаяти часу було не можна: Рада Народніх Комісарів вже поставила на порядок дня справу негайного перемир'я на всіх російських фронтах і в цій своїй мировій акції могла легко пройти через голови краєвих правительств. З цієї причини 22. листопада (н. ст.) Генеральний Секретаріят вже вів з Головною Квартирою російської армії переговори в справі утворення правительства і мирних переговорів, а 23. листопада (н. ст.) Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко реферував справу участі Генерального Секретаріату в організації центральної влади на Малій Раді. Генеральний Секретаріят видвигнув тоді проект утворення однородної соціалістичної федеративної влади — від народних соціалістів до большевиків включно. Цей проект Мала Рада одобрила, доручивши Секретаріатові і далі вести справу в розпочатім напрямку.

6. грудня (н. ст.) Генеральний Секретаріят звернувся до Ради Народніх Комісарів і краєвих правительств різних областей Росії з потою слідуючого змісту:

„На підставі ухвали Центральної Ради про необхідність утворення загальноросійської влади, Генеральний Секретаріят, яко Правительство Української Народньої Республіки, звертається до вас з отсим:

Беручи під увагу необхідність негайного вироблення умов загального демократичного миру, які (умови) може пропонувати воюючим сторонам тільки загальноросійська влада, уповноважена всіма народами Російської Республіки, Генеральний Секретаріят зараз, сьогодні, вважає необхідним приступити до утворення центрального російського правительства.

З цією ціллю Генеральний Секретаріят звертається до всіх існуючих органів краєвої влади, а саме: до правительства південно-східного союзу козаків, пірняків і народів вільних степів, до правительства Кавказу, правительства Сібіру, органу влади автономної Молдавії, органу влади автономного Криму,

*) До речі, треба підкреслити тут, що Центральна Рада, як така, ні в одному своєму акті не заявила проти визнання Ради Народніх Комісарів правительством Московщини і не виявила сумнівів щодо її правомочности представляти Московщину.

органу влади автономної Башкирії і до решти зорганізованих областей, а так само до Ради Народніх Комісарів в Петрограді, з пропозицією негайно вступити в переговори з Генеральним Секретаріатом в справі утворення соціалістичного правительства в Росії, на основі такої платформи:

заключення загального демократичного миру та скликання в своїй часі Всеросійських Установчих Зборів. — В разі вашої згоди Генеральний Секретаріат просить не відмовити негайно повідомити безпосереднім проводом, до якого рішення ваші представники могли б прибути до Києва для участі в нараді, яка скликається Генеральним Секретаріатом з вище вказаною ціллю.

Та з цих заходів нічого не вийшло. Задача утворення федерального уряду в Росії в той час з об'єктивних причин була неможливою до виконання. Організовані області Росії, до яких звертався Генеральний Секретаріат, уявляли з себе дуже різнородні суспільно-державні організми. Козачі області, з одного боку, і Московщина після жовтневої революції, з другого — це були два смертельно-ворожих табори, які ні під яким виглядом не могли дійти до якогось співробітництва. В той час, як більшовики на Московщині повели немилосердну боротьбу проти буржуазії з метою цілковитого знищення її, як класу, козачий з'їзд, що відбувався у Новочеркаську на Донщині, стояв на становищі збереження існуючих соціально-економічних відносин і рішуче заявляв, що „верховну владу треба організувати на принципі коаліції здорових організацій“ краю; так само товариш міністра внутрішніх справ (Временного Правительства) Хижняков, що приїздив до Києва для переговорів в справі утворення центрального уряду, заявляв в імені скинутого Временного Правительства і „московських політичних кругів“, що в майбутнім правительстві ніяк не може бути представників російської соц.-дем. партії більшовиків.

А посеред двох цих ворожих станів стояла Українська Центральна Рада зі своїм мрійницьким проектом — об'єднати те, що по самій своїй суті в той час не надавалось до об'єднання, не маючи щирих прихильників ні з права, ні з ліва.

Роспочаті заходи в справі утворення федерального центрального правительства силою фактів вели до загострення відносин між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів, яка з першого ж дня свого існування стала на становищі центрального уряду всієї Росії. Так, в той час, як Рада Народніх Комісарів, без всякого порозуміння з народами і областями в Росії, так чи інакше вже державно-зорованими, розпочала, в імені останніх, свою мирову акцію, генеральний секретарь військових справ С. Петлюра розіслав по всіх фронтах і штабах циркулярну телеграму, в якій забороняв українським військовим частинам виконувати розпорядження Народніх Комісарів і відмовляв правительству Леніна в праві виступати в справі миру від імені цілої Росії.

Отже не дивно, що на ноту Генерального Секретаріату не відгукнувся ніхто, крім козаків, які, власне, видвигали цілком особливий свій проект організації російського правительства.

Поглиблення революційної класової боротьби не сприяло утворенню міжкласового федерального центрального правительства в Росії, і заходи Центральної Ради в цій напрямі через це пропали марно.

Між тим вони в той же час значно спричинились до загострення відносин між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів.

7. Центральна Рада і завдання революції. (Агітація російських більшовиків проти Центральної Ради). — З моменту проголошення Української Народньої Республіки Українська Центральна Рада мала розв'язані руки і могла вільно виявити свої соціально-економічні ідеали, своє розуміння революції і повести свою діяльність у відповідному напрямку. Центральна Рада і поспробувала це зробити.

В Третім Універсалі ми бачимо пакреслення соціально-економічного змісту тої державности, яку творила Рада. На першому місці стояло переведення земельної реформи. Ще до Установчих Зборів Центральна Рада прокламувала скасування права власности на поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі, і передачу цих земель без викупу „трудовому народові“. Поруч з цим прокламувалось встановлення по всіх підприємствах восьмигодинного робочого дня, а також встановлення при участі робітництва, в цілях упорядкування виробництва, рівномірного розподілу продуктів споживання і кращої організації праці, — державної контролю над продукцією на Україні.

Цей соціально-економічний програм (дуже схематичний і не зовсім виразний) мав переводитись при повнім забезпеченні в Українській Народній Республіці всіх політичних і громадянських свобод та національних прав для малих національностей. Органами адміністративної влади на місцях мали бути обрані на основі п'ятичленної формули органи місцевого самоврядування; до співробітництва з ними закликалися „органи революційної демократії“, під якими розумілись ради селянських, робітничих та солдатських депутатів.

Увінчати будинок відродженої української народньої державности мали Установчі Збори, обрані на основі п'ятичленної виборчої формули.

От, в коротких словах, відповідь на поставлене вище питання про соціально-економічні ідеали Української Центральної Ради. Ми не згадали ще тільки одної справи, а саме — справи миру, привернення якого в найшвидчий час (через центральне правительство) також ставила своєю ціллю Центральна Рада.

Приглядаючись до цих ідеалів ближче, можна сказати, що вони більш-менш відповідали моментові. Формуловані в самих загальних рисах, вони могли бути правдиво оцінені тільки в процесі здійснення їх в життя, бо тільки в цім процесі вони могли розвинутиись і набрати конкретного змісту.

Такі важні річі, як встановлення державного контролю над всією продукцією, припис про пристосування суду до народніх потреб, про співробітництво органів самоврядування з радами селянських та робітничих депутатів, могли в процесі незакінченої революційної боротьби розвинутиись і піти далеко від свого первісного неясного прообраза. Так, приміром, участь робітництва у встановленні і пере-

веденню контролю над продукцією і розподілом могла, врешті, перейти в форму націоналізації промисловости і організацію продукції на громадських колективних основах; притягнення до співробітництва з демократичними самоврядуваннями рад робітничих, селянських та сапдатських депутатів могло легко повести до переміни ролі цих двох сторін: ради селянських та робітничих депутатів могли з підсобляючих органів перетворитись в головні — в органи влади на місцях, а самоврядування перейти, як органи технічно-господарчі, під їх контроль. Нарешті, майбутні Установчі Збори могли також не потягти за собою ліквідації центральних класових революційних органів української демократії — рад робітничих, сапдатських та селянських депутатів — і створити якусь форму співробітництва.

Про всі ці можливості ми говоримо через те, що вони не одкидалися і більшістю самої Української Центральної Ради і, як такі, являються цінними для характеристики виявленого Радою розуміння завдань революції.

Що правда, Центральна Рада не стала виразно на позицію необхідности жорстокої класової боротьби, не проголосила своєю ближчою метою цілковиту руйну буржуазно-капіталістичного суспільства і творення нового соціалістичного суспільства і, в зв'язку з цим, не проголосила гасла організації державної влади в центрі і на місцях на класовому, радянському принципі. Але після цього було б цілком помилковим робити висновок, що Центральна Рада ставила собі ідеалом творення буржуазної чи дрібно-буржуазної державности. Слово „народня“ республіка було вжито в Універсалі Центральної Ради зовсім не для прикраси і не для того, щоб його, в пристосуванні до відновленої української державности, спіткала така ж само сумна доля, як і чужоземне слово „демократична“ в старій європейській практиці.

Центральна Рада свідомо ставила собі ціллю збудування дійсної народньої державности, в якій політична влада спочивала б в руках народу і соціально-економічні відносини були б побудовані так, щоб були забезпечені, як духовні, так і матеріальні інтереси працюючих мас. В досягненню цієї цілі Центральна Рада (маємо на увазі її робітничо-сапдатсько-селянську більшість на чолі з українськими соціалістичними партіями — с.-р. та лівими с.-д.) зовсім не думало наслідувати зразків західноєвропейських республік, хоч би й найбільш „демократичних“, і через це не в'язала себе в той час старими встановленими на заході політично-державними формами „чистого“ парламентаризму.

Основною помилкою Центральної Ради в той час була її позиція „соціального, міжкласового миру“, її віра в те, що намічені цілі вдасться перевести без жорстокої боротьби з буржуазією. Ця позиція і ця віра вели до того, що Центральна Рада, з одного боку, не спішилась з переведенням в життя оголошених реформ, а з другого — переоцінювала вагу обраних на основі п'ятичленної формули органів самоврядування і майбутніх Установчих Зборів і недооцінювала в той же самий час ваги і значіння в революції класових органів працюючих мас — рад робітничих, сапдатських та селянських депутатів, хоч і яв-

лялась сама більш класовим, ніж міжкласовим, органом. Звідси йшли потім, при несприятливих умовах розвитку української революції, збочиння Української Центральної Ради (власне есефівсько-еседеківського правительства її) вправо; тут лежить причина частих закликів Генерального Секретаріату до „спокою“ і припинення „анархії“ в той час, як, здавалось, треба було кликати до боротьби з буржуазією, до акції, яка виривала б з рук останньої скупчені в її руках матеріальні цінності.

Характерним для цієї „примиренчеської“ позиції і тактики поміркованої, правої частини української демократії являється видане Генеральним Секретаріатом слідом за III Універсалом пояснення до нього, головним чином, в справі земельній. Ось текст цього пояснення:

„До Генерального Секретаріату надсилають запити про те, як належить розуміти ці чи інші постанови останнього Універсалу Української Центральної Ради. Особливо численні клопотання про пояснення деяких постанов Універсалу, що торкаються земельного питання. Генеральний Секретаріат, для оминення неправильних пояснень, вважає необхідним дати вияснення перш усього про це найбільше інтересуюче населення питання.

Як в земельнім питанню, так і в інших, проголошено Універсалом лиш ті основні постанови, які мають лягти в основу відповідних законів, вироблення котрих Рада, в цілі скорого упорядкування, поручила Генеральному Секретаріатові.

В земельнім питанню такими основними засобами, вказаними в Універсалі, є скасування права власности на вказані в Універсалі землі і перехід тих земель у власність робочого народу без викупу. Скасування права власности на ті землі треба розуміти тим способом, що право власности переходить на народ Української Республіки; значить, від дня оголошення Універсалу забороняється бувшим до нині власникам продавати землю, купувати, закладати, дарувати або передавати її кому б то не було на власність яким-небудь способом, бо ті землі признає Українська Центральна Рада принадлежними не поодиноким особам або установам, а всьому трудовому народові, при чім зміну власности, як і цілий земельний устрій на Україні, мають потвердити і остаточно рішити Українські Установчі Збори.

До Установчих же Зборів ті забрані землі передаються в завідування виборних народом земельних комітетів, котрі й будуть розпоряджатись ними, як це вказано в Універсалі в справі закону, який Генеральний Секретаріат має як найшвидше скласти, а Центральна Рада розглянути і затвердити. Тому, оберігаючи все народне господарство: машини, ліси, будівлі, коні, худобу і таке инше та дбаючи про порядок на Україні, Універсал не дозволяє ніяких самовільних захватів земель і иншої власности, рубання лісів і такого иншого, бо такі захвати неминуче вже тепер підривають народне багатство і викличуть розрухи та спори в краю і між селянством. Разом із тим Генеральний Секретаріат задумує подбати про забезпечення інтересів слуг і робітників, працюючих в економіях та підприємствах сільсько-господарського характеру.

Що торкається питання сплати боргів, котрі тяжать на землі і сільсько-господарським майні, а також форми і розміру державної помочи тим, хто потерпів значні шкоди внаслідок земельної реформи, все те буде розглянено та рішено на Установчих Зборах. Тому в Універсалі про це нічого не говорить. З повною точністю в Універсалі сказано, що право власности змінється лиш на землі нетрудових господарств; тому земля всіх без виїмку трудових господарств — чи будуть це господарства селянські, козацькі (в чернігівській і полтавській губерніях), чи які-небудь инші — застаються у власности давніх власників. Також точно вказано в Універсалі, що право власности змінється на землі сільсько-господарського значіння.

Слідом за тим власність на землі, належні до міст, містечок і сел, землі під вілями, селитьбами, огородами, садами, а також взірцевими полями, (досвідними) станціями, фабриками і т. и. Універсалом не змінється.

Лісам Генеральний Секретаріат надає особливе значіння, і в скорім часі будуть видані тимчасові правила про розпорядження тим народнім майном аж до часу, коли питання про них буде остаточно вирішене Установчими Зборами. А тепер рубати ліси без дозволу повітового земельного комітету ніхто не має права.

Зрештою, Універсал не тільки не дає права самовільно розпоряджатися землями або сільсько-господарським інвентарем, кінями, худобою і т. п., але, признаючи його всенароднім майном, передає все під догляд і в розпорядженні повітових і губернських земельних комітетів при помочі волосних комітетів.

Підписали: Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко. За Генерального Секретаря Земельних Справ Б. Мартос. Потвердив: Генеральний Писарь А. Лотоцький.

В додаток до цього пояснення видало секретарство земельних справ ще свого особного обіжника до земельних комітетів, в якому роз'ясняло, між иншим, що саме треба розуміти під нетрудовими землями. З того роз'яснення виходило, що „земельних власників, які мають землю в межах трудового господарства, приміром, менш, ніж 50 десятин, Універсал не торкається; така трудова власність Універсалом не касується і зостається по-давньому“.

Ясно, що такі „пояснення“ вносили в справу одні тільки неясности. Посилання на Установчі Збори в таких важливих питаннях, як справа сплати різних боргів, що тяжили на поміщицькому майні, в той час, як в Універсалі ясно сказано було, що вивласнення земель переводиться без викупу, тільки заплутувало справу. Згадка ж земельного секретарства про 50 десятин була і зовсім недоречною. Вона викликала велике невдоволення серед біднішого селянства. Всі ці „пояснення“ до Універсалу, всі неясности і хитання в соціально-економічній програмі Центральної Ради було вміло використано російською соціально-демократичною партією (большевиків) для підривання авторитету Центральної Ради в робітничих та селянських масах.

Серед селянства, робітництва і салдатів на Україні ця партія розпочала енергійну агітацію проти Центральної Ради, спочатку в формі домагання перевиборів Ради, а потім і цілковитого знищення її.

Цю агітацію було зустрінuto українською демократією, не виключаючи і самої лівої її частини, що пізніше пішла разом з московськими большевиками, дуже вороже. Причиною такого відношення являлось те, що передача влади до рук робітничих і салдатських депутатів, з невеликою домішкою селянства, як це робили большевики, означала фактично передачу влади на Україні до рук не українських, зайшлих елементів. Ясно, що як би ті елементи не ставились прихильно до української національно-визвольної боротьби і інтересів місцевого працюючого люду, факт передачі влади їм був би нічим неоправданим обмеженням прав українського трудового населення. По-за цим не було ніякої потреби так спішити з передачею влади на Україні до рук рад робітничих і салдатських депутатів по московському зразку ще й через те, що Українська Центральна Рада все ще, хоч і не так швидко, як того хотілось московським большевикам (іменно московським, бо української комуністичної чи соц.-дем. большевицької партії в той час ще не було, про що ми вже згадували в свій час) йшла вперед, все більш революціонізувалась, а не стояла на місці, що давало надію на те,

що бажаної зміни її політики, а, в разі потреби, також і її складу, можна буде досягти шляхом внутрішнього натиску лівіших елементів української революційної демократії.*) З цих причин агітація проти Центральної Ради тільки шкодила, а не допомогала розвитку критичного відношення до політики Центральної Ради в рядах самої української демократії.

Як оцінювався тоді революційний момент і зокрема політика Центральної Ради українською революційною демократією, видно, між иншим, з постанов третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів і Третього З'їзду Української Партії Соціалістів-Революціонерів, що відбулись незабаром після видання III Універсалу, в самий розгар агітації московських большевиків проти Української Центральної Ради.

Третя сесія Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, що тяглась кілька днів (18.—23. листопада ст. ст.), пройшла в піднесеному, тривожно-нервовому настрої (15). Російські большевики в той час вели вже одверто ворожу агітацію проти Центральної Ради, нахилиючи військо і робітництво до розгону Центральної Ради. Особливу агітацію було ведено у військах київської залоги. Це останнє примушувало Раду Селянських Депутатів кілька разів переривати свої засідання і розходитись по казармах для контр-агітації, для в'яснення салдатам дійсного стацу річей і здержання їх від виступу проти Центральної Ради.

Докладчиками по політичному моменту виступили на третій сесії — Генеральний Секретарь праці М. Порш, Товариш Голови Селянської Спілки М. Стасюк, член Центрального Комітету Селянської Спілки Д. Ісаєвич, Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко, Генеральний Секретарь освіти І. Стещенко, Генеральний Секретарь земельних (і продовольчих ?) справ Мартос (останні в'ясняли головним чином працю своїх секретарств).

Спинаючись на агітації московських большевиків за знищення Центральної Ради і передачу всієї влади на Україні до рук рад робітничих та салдаських депутатів, всі докладчики і численні промовці одностайно зазначали, що передача влади „советам“ являється, з точки погляду інтересів розвитку революції на Україні, небажаною і недопустимою. Головним аргументом виставлявся той факт, що на Україні велику більшість трудового народу складає селянство, а в московських большевицьких „советах“ головну роль відіграють салдати та робітники, які на Україні в своїй більшості являються „чужинцями“ і ворогами українського національного відродження. На принциповій в соціяльній програмі різниці між російськими соціяль-демократами большевиками і українською революційною демократією з промовців мало хто спинявся.

*) Цей натиск міг статись і досягти своєї цілі при одній умові: при певності української соціялістично-революційної демократії в сталому закріпленню національних здобутків української революції. Закріплення цих здобутків явилось би нічим иншим, як кінцем національно-політичної революції і разом з тим кінцем співробітництва української соціялістично-революційної демократії з дрібно-буржуазними національними елементами.

Загроза національним здобуткам з боку „советів“ тягла за собою те, що промовці, вільно чи невільно, негували в той час і позитивні риси „советів“ і взагалі затушковували питання передачі влади на Україні радам, хоч би й цілком українським. Взагалі, в той час всі звертали майже виключну увагу на те, щоб „не дати“ влади на Україні московським більшовикам, і вважали вже другорядним питання те, яким же шляхом має йти далі революція на Україні, хоч по суті, як ми вже бачили раніше, до цього останнього питання різні частини української революційної демократії ставились по-різному, і таким чином творився чи задержувався і на дали єдиний національний фронт.

Ухвала III Сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів в справі перевиборів Центральної Ради звучить так:

„Вбачаючи в агітації російських більшовиків за перевибори Української Центральної Ради бажання захопити владу на Україні в свої руки, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів рішуче протестує проти того і визнає, що такі перевибори в даний момент нічого, крім шкоди, українському трудовому народові не принесуть і що питання про перевибори Центральної Ради належить до вирішення не російських більшовиків, а українського трудового люду.“

Всеукраїнська Рада Селянських депутатів зауважає, що трудове селянство на Україні буде рішуче боротися проти всякого втручання в творчу роботу єдиного найвищого правомочного на Україні органа — Української Центральної Ради, склад якої в нинішню хвилю відповідає вимогам організованого трудового селянства.“

Таким чином, українське селянство рішуче висловилось проти перевиборів Центральної Ради на жадання московських більшовиків, виходячи з цілком виразно зазначених мотивів. Щоб зрозуміти цю позицію українського селянства, треба мати на увазі дві речі: перше — селянство було переконане, що Центральна Рада буде в силі і в стані сама розв'язати чергові завдання робітничо-селянської революції на Україні, і друге — в агітації більшовиків проти Центральної Ради воно вбачало продовження тої впертої боротьби, яку вело проти неї, а тим самим і проти усієї української демократії. Временне російське Правительство, дарма, що тепер та боротьба набірала інших форм. Агітація більшовиків видавалась тим більш підозрілою, що Центральна Рада тільки-но ставала на власні ноги, проголосивши Українську Народню Республіку, перейнявши всю повноту влади в свої руки і оголосивши цілу низку важких соціально-економічних реформ. Здавалось цілком природним, щоб більшовики залишили Центральною Раду в спокою і тим самим дали їй можливість розвинути у всю широчінь намічений програм.

Закиди, що Центральна Рада в тодішнім своїм складі була не в стані перевести робітничо-селянської революції і домагання, на цій підставі, негайних перевиборів її, а тим паче цілковитого знищення її, були дійсно не на часі. А вже про нетактовність їх, з точки погляду успішного розвитку революції на Україні, і говорити не доводиться. Ясно, що прихильникам соціалістичної революції на Україні і передачі влади советам по московському зразку — російській соц.дем. партії більшовиків — треба було йти шляхом не ігнорування

особливостей української революції, механічного — в тій чи иній формі — усунення Центральної Ради, а шляхом утворення на Україні сильної української комуністичної партії, з залученням в її ряди відповідних елементів української революційної демократії. Така тактика не розпалювала б національних пристрастей і перенесла б центр ваги цілком природно в площину не національної, а соціально-економічної, класової боротьби, що якраз і було б в інтересах швидкого розвитку революції.

Та московські більшовики на Україні вважали за ліпше для себе бути всього тільки областним відділом московської партії на Україні. Органічний розвиток революції на Україні їм був цілком незрозумілий, та й не хотіли вони його розуміти і з ним рахуватись. Схеми у них була дуже проста: раз на Московщині робиться так, а не инакше, мусить те саме, в тих же самих формах, бути переведене і на Україну в інтересах, поперед усього, Московщини (хоч і називалось це інтересами всеросійської, а то й всесвітньої революції) і, що також має не аби яке значіння, силами тої ж самої Московщини.

Таке цілковите негування українського народу, як такого, негування національних революційних здобутків українського робітництва, селянства та вояцтва і вироблених ними своєрідних форм революційних організацій, призначених не тільки для національно-політичної, але й для соціально-економічної боротьби, форм, що послідовно впливали з особливостями соціально-економічної структури України, — було просто огидне і без кінця обурююче для всієї української революційної демократії, не виключаючи і самих лівіших її елементів, що стояли вже на позиції соціалістичної революції; огидне і обурююче і неприємне через те, що воно поперед усього було направлене проти самого факту існування української революційної демократії, як такої, самостійної, незалежної від московської. Це було дійсно те саме, з чим українські трудові маси зустрічались і при цараті і при Временному Правительстві, хоч і виходило тепер з інших кол і мало на меті инші цілі.

Трудове селянство розуміло, що справа йде про емансипацію від Московщини, і через те підкреслило в своїй наведеній вище постанові таку, здавалось би, само-собою зрозумілу річ, як те, що „питання про перевибори Центральної Ради належить до вирішення не російських більшовиків, а українського трудового селянства.“

Зазначивши, що склад Центральної Ради „в нинішню хвилю відповідає вимогам організованого трудового селянства“, Рада Селянських Депутатів ухвалила низку постанов, що мали лягти в основу ближчої діяльності Центральної Ради.

Поперед усього Рада Селянських Депутатів зазначила своє відношення до III Універсалу, ухваливши з цього приводу таку резолюцію:

„Заслухавши III Універсал Центральної Ради, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вітає цей великої ваги історичний акт і визнає, що він відповідає дійсним вимогам сучасного життя і що великі реформи, подані Універсалом, як політичні, так і соціально-економічні, одні тільки й можуть забезпечити

Україні своєї та добрий порядок і допоможуть довести Українську Народню Республіку до Українських Установчих Зборів, котрі мають остаточно углубити, поширити і закріпити всі здобутки революції."

Далі спинилась Рада Селянських Депутатів на обміркуванню політичного моменту в загально-російському масштабі (на справі утворення федерального уряду та справі миру) і винесла слідуєчу постанову:

"Заслухавши доклад про сучасний момент і обміркувавши його, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає, що

1. Тимчасова центральна федеративна влада в Росії повинна бути однородною соціалістичною з представництвом від всіх соціалістичних партій — від більшовиків до народних соціалістів включно, — з обов'язковою участю представників крайових правительств;

2. Першим завданням центральної влади мусить бути негайне розпочаття мирових переговорів, в яких обов'язково мають брати участь і представники Української Народньої Республіки, котрі повинні дбати про те, щоб не було покривджено інтересів українського народу і щоб не було прилучено українських земель, проти волі населення, до тієї чи іншої держави;

3. З огляду на завше можливий розрив мирних переговорів через політику імперіалістичних воюючих держав, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, стоячи на ґрунті негайного закінчення миру, вважає потрібним звернутись до Українців-воєнків з закликом: залишитись на фронті і твердо стояти на варті інтересів українського народу до того часу, поки уповноважені представники Української Народньої Республіки не підпишуть мирового договору."

В справі впорядкування життя на Україні взагалі і спеціально в справі утворення життєздатних адміністративних апаратів на місцях, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла таку постанову:

I. „Щоб запобігти анархії та безладдю на Україні, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1. Кожна селянська спілка повинна дбати про поширення освіти через закладання бібліотек, улаштування лекцій та вечірніх курсів для дорослих, а також, спіраючись на організації „Вільного Козацтва“, провадити рішучу боротьбу з анархічними виступами;

2. Звернутись до Генерального Секретаріату, аби найшвидче було видано суворий закон про тих, хто виробляє „самогонку“.

Крім того, Селянська Спілка має також, за допомогою „Вільного Козацтва“, вести постійну боротьбу з виробом „самогонки“ і дбати про те, аби всі „самогонщики“ підлягали законній карі;

3. Звернутись до Генерального Секретаріату з заявою, аби українізація війська, злучена з розташуванням всіх військ по територіальному принципу, провадилась якомога швидче;

4. Звернути особливу увагу на те, аби відповідними органами як найшвидше і в першу чергу проводились в життя ті заходи, які мають задовольнити певучі потреби бідніших громадян Української Республіки;

II. Визнаючи, що для того, щоб усунути безладдя на місцях і запобігти анархії на території Української Народньої Республіки, потрібно негайно сконструувати єдину демократичну місцеву владу, яка б виявляла об'єднану народню волю і контролювалась всім народом через свої органи, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1. Звернутись до Центральної Ради, аби Генеральним Секретаріатом було негайно видано інструкцію про утворення місцевої влади в таких формах: а) вища влада в губернії належить губерніальним комітетам, які складаються з представників — по одному — від губерніальної Народньої Ради, міської Думи, Земельного Комітету, рад робітничих та солдатських депутатів, 4 представників від рад селянських депутатів і одного від губерніального комісара; в повітах — повітовим

комітетам, сконструованим на таких же підставах, що й губернські; в межах волости влада має належати волосним народнім радам (земствам); б) Вище зазначені органи є виконавчими органами Генерального Секретаріату; всі ж інші організації не мають прав робити розпорядження в справах управління.

2. Вибори комісарів повинні належати Радам Селянських Депутатів з участю представників рад робітничих і солдатських депутатів.

Як бачимо, по думці Ради Селянських Депутатів, органи влади на місцях мали бути побудовані хоч і не цілком на класовому принципі, а все ж з великим наближенням до нього: з загального числа 10 членів губерніального комітету мало бути тільки два представники від організацій, побудованих не на класовому принципі (від земств і дум, обраних по п'ятичленній формулі), та один представник від комісара, який сам мав бути обраний класовою робітничо-селянською організацією.

Наскільки життєздатною була б така форма організації влади і в який бік вона еволюціонувала б в майбутньому, трудно тепер сказати, бо Генеральним Секретаріатом, через різні причини, вона так і не була запроваджена в життя.

Нарешті, наведемо тут ще постанову Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів в справі земельній, яка звучить так:

„Стоючи на ґрунті постанов І Всеукраїнського Селянського З'їзду, що вся земля, ліси, води, шахти і інші земельні недра та багатства на території України повинні поступити у власність всього народу, і вважаючи ІІІ Універсал Української Центральної Ради в тій його частині, де він торкається земельної справи, а також пояснюючі циркуляри Генерального Секретаріату до Універсалу, по чатком великої земельної реформи, висловлюючи певність, що Центральна Рада в земельній справі піде далі шляхом переведення в життя повної земельної реформи на основах, зазначених в постановах І Всеукраїнського Селянського З'їзду, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановляє:

1. Домагатись від Центральної Ради, щоб негайно було видано для негайного переведення в життя тимчасовий закон про порядкування земельними комітетами тими землями, лісами і водами, які Універсалом оголошено вже народньою власністю і передано в завідування земельних комітетів;

2. Домагатись від Центральної Ради видання закону про те, щоб всі ліси в тім числі і бувші казенні, удільні, кабінетські, монастирські та інші були так, як і земля, оголошені власністю народу і передані в завідування земельних комітетів;

3. Домагатися від Центральної Ради видання закону про скасування приватної власності на всю землю на території Української Народньої Республіки.

4. Закликати все трудове селянство взяти через земельні комітети під свою охорону всі ліси та землі, які перейшли вже і які перейдуть у власність всього народу, і подбати, щоб це народнє добро — і в першу чергу будинки, інвентар, худоба, ліси і т. д. — не було знищено і в цілості перейшло до рук українського трудового люду;

5. Разом з тим Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів закликає українське трудове селянство звернути особливу увагу на охорону від нищення племенних пунктів, селекційних (сімейних) станцій, зразкових хазяйств та іншого цінного добра, котре з великою працею добувалось на протязі довгих років;

6. Зважаючи на можливе пониження сільсько-господарської продукції в зв'язку з розстройством народнього господарства, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів закликає трудове українське селянство заздалегідь готуватись і вживати всіх мір до засіву полів зерновими хлібами і буряками для цукроварень.

З цих постанов бачимо, що українське трудове селянство, беручи під свій захист Центральну Раду, в той же час відносилося до її

діяльності критично, раз-у-раз підганяючи її до більш сміливої, рішучої та енергійної соціально-економічної політики.

Тепер спинимось на оцінці моменту і діяльності Центральної Ради українськими соціалістичними партіями. Постанови чергового конгресу укр. соц.-дем. партії ми вже наводили в свій час. Через це спинимось тепер на постановах численного Третього З'їзду Української Партії Соціалістів-Революціонерів, що відбувся 21.—24. листопада ст. ст. 1917. року в Києві. (16).

Сучасний мент, а власне-робітниче-селянська революція на Московщині, політика Центральної Ради і робота в ній фракції партії і, нарешті, агітація російських большевиків проти Центральної Ради викликали на З'їзді довгі і палкі дебати.

Численна ліва, чи так звана інтернаціоналістична фракція З'їзду, піддала гострій критиці діяльність Центральної Ради, вказуючи на те, що Центральна Рада веде односторонню політику, а власне віддає всі сили на національну боротьбу, недооцінюючи в той самий час моменту соціально-економічного, й тим самим піддає під загрозу і національно-політичні здобутки. Слушність такої критики поділяла величезна більшість З'їзду, в наслідок чого З'їздом було ухвалено слідуєчу резолюцію про діяльність Української Центральної Ради і партійної фракції в ній:

I. „Третій З'їзд Української Партії Соціалістів-Революціонерів, зазначаючи великі національно-політичні здобутки революції, останнім пунктом яких являється проголошення Української Народньої Республіки, вважає необхідним боротися далі за розвиток національно-політичних форм життя в напрямку створення російської федерації демократичних республік.

Визнаючи потрібним висунути на перший план питання соціальних реформ і звертаючи увагу на те, що національна сторона революції на певному ступні свого розвитку починає загрозовувати дальшому успішному розвитку класової соціально-економічної боротьби тим, що, ставлячись на ґрунт тільки закріплення і задоволення остаточних здобутків національного руху, диктує орґанам революційної влади на Україні політику соціального консерватизму, — З'їзд знаходить потрібним вказати Центральній Раді, що коли вона стане на такий шлях, то загубить під собою опору трудової класи народу — класи селян і робітників на Україні, а, загубивши свій вплив і цю опору, може викликати у відповідний момент неминучу реакцію в масах, яка стане грізною і для національних здобутків революції.

Виходячи з усього вищесказаного, З'їзд ставить черговим завданням в роботі фракції Української Партії Соціалістів-Революціонерів в Центральній Раді провадження рішучої і ясної класової політики.

II. Піддержуючи Центральну Раду в її попередній рішучій політиці, як в справі миру, так і в національних та соціально-економічних справах, протестуючи проти заходів підірвати в цім авторитет Центральної Ради, З'їзд знаходить, що Генеральний Секретаріат мусить рішуче проводити в життя III Універсал, поширюючи та поглиблюючи його.

З'їзд вважає необхідним негайне вироблення та переведення в життя законопроектів (в дусі партійного програму):

- а) закону про скасування приватної власності на землю;
- б) закону про установлення державно-робітничого контролю над фабричною продукцією;
- в) закону про персональну автономію національних меншостей на Україні.
- г) закону про націоналізацію де-яких галузей продукції і розподілення особливо тих, які припинили свою роботу.

Центральна Рада і Генеральний Секретаріат повинні зробити всі можливі заходи, щоб не допустити до останки заводів, а такі, що стали, відновити, щоб не допустити до упадку промисловості і до безробіття.

Окремо дебатувалось на З'їзді питання про форму влади на Україні, а в зв'язку з цим і про перевибори Центральної Ради.

Позиція, зайнята З'їздом в цьому важливому питанні, поскільки вона одбилась в його постановах, являється надзвичайно інтересною і характерною для зрозуміння дійсних революційних настроїв та ідеалів української демократії того часу. На жаль, ми не маємо під руками протоколів З'їзду і через це не можемо спинитись докладніше на окремих важливіших промовах та на характеристичних позиціях різних течій партії. Обмежимося отже тільки резолюцією З'їзду та де-якими увагами до неї.

Характерною рисою позиції партії в питанні про форму влади на Україні являється своєрідний дуалізм. Партія висловила за необхідність одночасного існування в Українській Республіці двох верховних законодавчих органів: некласового — парламенту і сучасного — Всеукраїнської Ради Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів. Спочатку мали існувати Центральна Рада (заступаючи парламент) і Всеукраїнська Рада Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів, пізніше — Українські Установчі Збори і знов-таки Всеукраїнська Рада Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів.

Ось зміст ухваленної З'їздом резолюції по цьому питанню:

„1. З огляду на те, що незабаром зберуться Установчі Збори України, яким Центральна Рада передасть всю повноту влади, З'їзд Української Партії Соціалістів-Революціонерів не вважає потрібними переобрати Центральної Ради; однак, з огляду на необхідність створення сучасної організації для дальшого планомирного розвитку класової боротьби на Україні, З'їзд доручає фракції УПСР в Центральній Раді домогатися, щоб Центральна Рада взяла негайно на себе почин утворення всеукраїнського класового органу трудової демократії.

2. Для того, щоб Центральна Рада мала найрішучішу піддержку провідних органів революційної демократії, вона повинна подбати про негайне створення всеукраїнських об'єднуючих територіальних центрів — рад робітничих, селянських та військових депутатів, які забезпечать центральному класовому органу точний і безпосередній зв'язок з організаціями революційної демократії на місцях. Для цього Центральна Рада повинна, між иншим, негайно перевести в життя територіальне розподілення війська, шляхом евакуації чужого війська в Україні — виведення укомплектованих з не-Українців військових частин і замінення їх по всіх гарнізонах України територіальним українським військом.

3. В зв'язку з цим доручається партійним організаціям на місцях постаритися на чергу дня перевибори місцевих рад солдатських депутатів і скликання всеукраїнської ради військових депутатів. При тому всі українські воїни на фронті мусять бути виділені в окремі частини.

4. Визнаючи, що теперішні ради робітничих депутатів на місцях дуже часто не односять настроїв робітничих мас на Україні, доручається партійним організаціям УПСР подбати, щоб перевибрати ті Ради, як найшвидше і зараз же по перевибранню місцевих рад скликати всеукраїнський з'їзд рад робітничих депутатів, який виділить з себе всеукраїнську раду робітничих депутатів.

5. З вище зазначених вже причин, З'їзд доручає своїм фракціям у всіх градах селянських депутатів домогатися переобрання їх на місцях і оновлення через їх з'їзд Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів.

6. Всі ці три всеукраїнські ради утворять згаданий центральний всеукраїнський класовий орган.

Крім того, в цей орган повинні влитись депутати від територіальних українських з'їздів тих трудових верств, які не представлені в задовольняючій мірі в вищезазначених радах, як залізничники, поштовики і телеграфісти, шосейники та робітники торговельних пароплавів, а також представники всіх соціалістичних партій на Україні, які стоять на класовій точці погляду.

В тому разі, коли до створення цього органу не буде ще переведено демобілізацій, в склад його повинні увійти також представники від українських частин фронту і флоту, при чому Українці-моряки з Балтійського флоту повинні бути переведені в Чорноморський.

Тільки такий класовий орган може існувати, як постійна установа, організована з низу до верху, на яку буде спиратися центральна влада і реалізувати через неї свою політику.

Тільки в такій організації можуть найти піддержку Українські Установчі Збори і перевести свою велетенську роботу без особливих катастроф.“ (17.)

Такий проект будови влади на Україні видвигнула УПСР, найбільша і найвпливовіша в той час партія на Україні. Коли пригадаємо тут постанови Першого Всеукраїнського Селянського З'їзду і третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів про організацію влади на місцях, то можемо сказати, що українська демократія мала майже викінчену схему організації влади на Україні з самого верху до низу. Ця схема не була у когось запозичена. Це не було сліпе наслідування а ні західньо-європейських зразків парламентарної демократії, а ні московсько-ленінської радянської форми влади. Це була своєрідна, що виросла органічно з розвитку революції на Україні, форма будови влади. Суть її полягала в одночасному існуванні органів двох родів: так званих демократичних, обраних на підставі пятиденної виборчої формули, і цілком класових, так би мовити, радянських, при чому виразно віддавалась фактична перевага органам класовим — радам робітничих, солдатських і селянських депутатів, як на місцях, так і в центрі.

Центральна Рада, що сама являлась майже цілком класовим радянським органом, мала спиратись в своїй діяльності на Всеукраїнську Раду Робітничих, Селянських і Військових Депутатів, побудовану на територіальній основі. Так само і майбутні Установчі Збори (що, як потім потвердив факт виборів до них, так само, як і Центральна Рада, являлись би виключно селянсько-робітничими зборами) та правительством мали „спиратися і реалізувати свою політику“ через класові органи. Це що-до центральної влади. Органами ж влади на місцях мали були або просто ради селянських та робітничих депутатів, як це намічав Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, або особливі комітети, склад яких намічено в постанові III сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, при чому і в тому і в другому випадках місцеві органи самоврядування, обрані на демократичній основі, мали виконувати тільки технічно-господарчі функції.

Цій схемі організації влади не можна відмовити в раціональності, особливо для того часу, на який вони розраховувались. Будучи переведена в життя, вона, безумовно, не стала б на перешкоді нормальному розвитку класової боротьби на Україні. З часом, Установчі

Збори, а також обрані на підставі п'ятичленної виборчої формули органи місцевого самоврядування, могли б бути з успіхом усунені цілком, коли б того вимагала класова боротьба, і, таким чином, вся влада на Україні перейшла б до рад робітничих, селянських і військових депутатів. Не виключена була також і можливість довшого існування цієї „дуалістичної системи“. У всякім разі, кажемо ще раз, в ній не ховалося нічого загрожуючого розвитку революції, і московські більшовики несуть велику відповідальність перед працюючими масами за те, що нетактовно і брутально — силою московської зброї — зруйнували всі ці плани, порушили нормальний розвиток класової боротьби на Україні і, бажаючи силою зброї включити українську революцію у відповідну фазу російської революції, насадити форми влади на Україні точнісінько по своїх московських зразках, викликали війну між Східною Московщиною і демократичною, революційною Україною.

Можна, звичайно, закинути тут, що керуючі кола Центральної Ради не так-то вже охоче йшли шляхом розвитку і поглиблення класової боротьби, і зробити з цього потім висновок, що наведена вище схема організації влади могла бути і не введена в життя. Та такий висновок являвся б нічим не доведеним. Хоч Центральна Рада і стояла на позиції „міжкласового миру“, та ця позиція була не вічна. Під впливом української революційної демократії вона мусіла бути порушена, і, коли б Центральна Рада з якоїсь причини не зробила цього вчасно, вона була б або переобрана або й цілком скинута власними силами української демократії, без ведмежої допомоги московського червоного війська на чолі з жандармом-реакціонером Муравйовим. Розвиток класової свідомості українського робітництва та селянства, еволюція, яку переживали українські соціалістичні партії — соціально-демократи і соціалісти-революціонери, а також сусідство радянської Московщини (дружньо настроєної) були б запорукою саме такого, а не инакшого, дальшого розвитку подій на Україні.

Та, на жаль, з цим не захотіли числитись ні місцеві московські більшовики, ні Рада Народніх Комісарів в Петрограді. Місцеві більшовики, після вказівок з Московщини, всіх сил докладали, щоб усунути Центральну Раду так чи инакше. Поруч з завзятою агітацією проти Центральної Ради вони намагались кілька разів скинути її збройною силою, підбурюючи до повстання квітську й інші військові заводи.

Само собою розуміється, що все це до речі не відносили не тільки між Центральною Радою і московськими більшовиками на Україні, але й між Центральною Радою та Радою Народніх Комісарів в Петрограді. Цим почасти треба пояснити і той факт, що між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів так швидко дійшло до збройної боротьби, без попередніх серйозних спроб з тої і другої сторони вичерпати назрілий конфлікт миром. Кажемо „без серйозних спроб“ через те, що не вважаємо за серйозні а ні кроки Центральної Ради, а ні Ради Народніх Комісарів: і та і друга сторона наперед вже були недовіркою настроєні одна до одної і зразу ж стали на ґрунт не щирих, а, головним чином, формальних зносин — переговорів.

Та до збройного конфлікту між Центральною Радою (Україною) і Радою Народніх Комісарів (Москвою) ми ще вернемося, тепер же спинимось на останній спробі місцевих російських більшовиків усеунути Центральну Раду з її провідного місця шляхом виборів нової Ради на великому Всеукраїнському З'їзді Рад Робітничих, Салдатських і Селянських Депутатів, спробі, що відбулась вже в той час, коли війна фактично вже почалась, коли російське совітське військо вже наступало на Україну і Рада Народніх Комісарів оформлювала, так би сказати, цей наступ своїми ультимативними нотами до Центральної Ради. Власне, можна думати, що названий З'їзд стояв в прямому зв'язку з початком військових подій. Можливо, що, по плянах російських більшовиків, він мав просто завдання — скинути Центральну Раду; спіраючись саме на наступаюче московське військо і, таким чином, полекшити окупаційну роботу того війська. Та все ж формально та і по суті З'їзд цей зв'язаний більше не з війною між Радою Народніх Комісарів і Центральною Радою, а з попереднім періодом — періодом, так би мовити, мирної агітації російських більшовиків проти Центральної Ради. Ми вже гадували, що ще Третій З'їзд Української Партії Соціалістично-Револьюціонерів намітив скликання Всеукраїнського З'їзду Рад і розробив навіть докладний порядок скликання його. Та російські більшовики не захотіли ждати, доки такий З'їзд скличе Центральна Рада, і скликали його сами, з власної ініціативи, на 17. грудня (нов. ст.) в Києві.

З той причини, що ні Центральна Рада ні, тим більше, українські соціалістичні партії і Всеукраїнські Ради Селянських, Салдатських і Робітничих Депутатів не мали принципово нічого проти такого З'їзду, хоч і скликався він з ініціативи більшовиків, З'їзд зібрався і випав надзвичайно багаточисельним: на нього прибуло біля 2500 робітничих селянських і салдатських депутатів України.

Здавалось російським більшовикам, що от-тут одсвяткують вони свою перемогу. Та це тільки так здавалось. Не зважаючи на те, що більшовики були підготовлені до З'їзду, що вели перед тим велику агітацію за перевибори Центральної Ради, що вибори на З'їзд переводились цілком вільно, без жадної пресії з боку українських властей, не зважаючи на все це, більшовики спромоглись провести на З'їзді всього тільки біля 60 своїх депутатів на загальне число 2500.*)

Побачивши, що мають на З'їзді таке надзвичайно мале число депутатів, московські більшовики хотіли були обернути З'їзд в необов'язуючу українську демократичну нараду, та в цім також не мали успіху. Збори постановили вважати себе З'їздом, правомочним вирішати питання українського революційно-державного життя.**)

*) Велике число прибулих на З'їзд селянських депутатів пояснюється, між иншим, тим, що Центральним Комітетом Всеукраїнської Селянської Спілки було розіслано до комітетів селянських спілок особливе запрошення присилати на З'їзд своїх депутатів.

**) Головував на З'їзді майже весь час Аркадій Степаненко, (укр. соц. рев.)

Коли б московські більшовики хотіли рахуватися з особливостями розвитку революції на Україні, вони на цьому З'їзді побачили б як найясніше, що вибраний ними шлях приспінювання подій на Україні і пасивування фактів являється хибним і шкідливим для революції, як української, так і московської. Справді, не було ще на Україні ні одного з'їзду, який би з таким обуренням ставився до більшовиків, як цей, скликаний більшовиками з'їзд! Промовцям-більшовикам українські селяне, робітники та салдати просто не давали говорити, погрожуючи вигнати геть зі З'їзду. Зачитаний на З'їзді ультиматум петроградської Ради Народніх Комісарів Центральної Раді в справі пропуску Радою донського козацького війська через Україну, з погрозою оповіщення війни,^{*)} настільки обурив і зперував З'їзд, що годі було думати про спокійне обміркування того питання, для розв'язання якого, власне, був скликаний З'їзд. Цей ультиматум з колючою необхідністю ставив всю справу в площину виключно національної боротьби і тим самим просто усував з порядку денного питання про перевибори Центральної Ради. Український селянин, робітник і салдат, що при інших умовах, а саме при відсутності примари дружнього примусу з боку Московщини, міг спокійно піти на перевибори Центральної Ради, тепер і слухати про те не хотів, вважаючи такі перевибори замахом на його волю і поставившись до членів З'їзду-більшовиків просто, як до агентів ворожого Україні московського правительства.

Щоб якось підійти до селянства, робітництва та салдатів, московські більшовики виставили своїми фракційними промовцями товаришів, що вміли говорити по-українському і видавали себе за Українців, та це, звичайно, справи не врятувало. Соціально-демократ-більшовик Затонського З'їзд зустрів гнівними вигуками: „геть з ним!“ Так само не хотів З'їзд слухати і другого більшовицького промовця — Шахрая, хоч останній промовляв в дуже примиряючих тонах^{**)}

Який вплив зробив на З'їзд ультиматум правительства Леніна і як був настроений З'їзд взагалі, видно з промов, виголошених на З'їзді, як не більшовиками, так і більшовиками, членами З'їзду.

Шахрай (р. с.-д. б.) говорив на З'їзді: Цей ультиматум, на нашу думку, є непорозумінням, яке мусимо зліквідувати без пролиття крові. Не треба розпалювати національного почуття, як от-тут робиться. Наша партія нічим не страшніша від інших партій російської федеративної республіки. Частина ж її, що живе на Україні, має таке саме право називатися українською, як і всяка інша з тутешніх партій. І я, яко її представник, кажу: з ультиматумом трапилося непорозуміння. Між пролетаріатом і селянством України і Росії нема різниці в їх долі. І ділити їм нічого.

Рада Народніх Комісарів в ультиматумі вказала на признання Української Народньої Республіки. В тім документі на Україну чи на Українців нападу нема. Справа стоїть інакше, як тут представляється. В кінці жовтня сталася революція робітників, салдатів і селян. До того часу всі російські соціалістичні партії стояли за коаліцію з буржуазією і всі відвернулися від цієї революції народніх мас. Капіталісти — поміщики не легко здають свої позиції. Треба ж ди-

^{*)} Текст його подаємо нижче.

^{**)} Шахрай згодом виступив публічно (окремою книжкою) проти централістично-шовіністичної політики московських більшовиків на Україні.

виступ, хто йому пособляє і хто перешкоджає. Генеральний Секретаріат, українські соціалісти, говорять добрі слова, пишуть гарні прокламації, а роблять инше... Підчас цієї пролетарської революції ніхто не може zostаватися пасивним. Кожен мусить пристати або до робітників і селян, або до поміщиків і капіталістів, інтереси яких боронить. Каледін на Дону. Пропуск Генеральним Секретаріатом козацьких частин — це певна допомога Каледінові не на словах, а на ділі. Роззброєння великоруських частин було гіркою образою для великоруських солдатів і тим кльвом, що вбитий нині між українську і неукраїнську демократію. Це вина тої політики, яку провадила Центральна Рада.

Генеральний Секретаріат хоче центральної влади — однородної, соціалістичної. Він хоче й федеральної. Очевидно, отже, що й Дон мусить дати йому соціаліста. Та чи той каледінський „соціаліст“ обстоюватиме інтереси робітників і селян? Це ж знову буде та ж сама коаліція, що стільки шкоди принесла робітникам, селянам і солдатам за сім місяців революції. Такий, заснований з допомогою Каледіна центральний уряд не передасть землі селянам, не дасть демократичного миру.

Ми будемо боротися з буржуазною політикою Центральної Ради за повний успіх революції. Але цей ультиматум ми вважаємо непорозумінням. Та частина російської соціально-демократичної партії більшовиків, що живе на Україні, вживе всіх заходів, щоб це непорозуміння закінчилося миром. Між російською й українською демократією не може бути ворожнечі.

Таку позицію займала тут частина російської соц.-дем. партії більшовиків на Україні, яка так чи инакше почувала свою спорідненість з Україною. Більшість же цієї партії, під проводом Великоросів, братів Пятакових, стояла на зовсім иншій позиції: вона зовсім не вважала ультиматум за непорозуміння і обстоювала весь час спосіб збройного розв'язання конфлікту.

Для характеристики позиції, яку займала тоді Центральна Рада, наведемо тут уривки промов Голови Генерального Секретаріату В. Винниченка, с.-д. М. С. Ткаченка і Голови Центральної Ради М. Грушевського.

В. Винниченко: Дорогі товариші! Дозвольте мені перш за все в ім'я правительства робітників, солдатів і селян привітати вас! Я гадаю, що кардинальним місцем в ультиматумі є не оповіщення війни, а оте єхидне словечко — „буржуазна“ Рада. Але це словечко наша Центральна Рада уже не раз чула...

Коли народ розправив свої 250-літнім узлом неволі скручені руки, почалася шамотня серед не-Українців і ця шамотня вся виявилася в цім словечку. Ті буржуазні керманічі російської держави, що сидять зараз по більшовицьких тюрмах (меншевики), вони також звали нас буржуазними. Отже, це словечко тільки прийом боротьби, котра по своїй суті є тільки національною боротьбою. Хто починає цю боротьбу, той мусить за неї й відповідати.

Ми твердо взялися до будівництва відродженої української держави. А це й не подобається більшовикам, і через це вони і розводяться про „буржуазність“ Центральної Ради, бо не можуть відкрито і чесно признатися, що борються, як Великороси.

Більшовики стоять за самовизначення націй, але нам накидають свої державні школи. Це — знов те саме, як і в 1906 р., коли Ленін визнавав право України навіть відділитися, але українських шкіл не хотів дати, бо це, на його думку, розбило б робітничу класу.

Досить нам цієї науки. Центральна Рада буде робити лише те, що є в інтересах української демократії. Нас обвинувачують в контрреволюційності, щоб-то в боротьбі проти здобутків революції. А тимчасом що робить сама Рада Народніх Комісарів? Дивіться. Свободу слова знищено. Виходять тільки більшовицькі газети. Свободу страйків так само, бо більшовики, очевидно, визнають це право тільки для себе. Чи це ж не є контр-революція, боротьба проти здобутків революції?

Зверніть тільки увагу на ту нещасну Великорусь. Большевики захопились ідеєю завести соціалізм, хоч Росія ще не дозріла до цього, хоч всі соціалісти добре знають, що соціалізм мусить прийти наслідком розвитку капіталізму, як плід розвитку продукційних сил. Вони хочуть зірвати цей незрілий плід завчасу, щоб здобути розстройство шлунку, таке розстройство шлунку, яке вже завели в себе в Росії.*)

Ми, українські соціал-демократи, гадаємо, що заводити у себе такий зад, то значить — тільки руйнувати край. Львівний і нормальний хід громадського розвитку мусить бути забезпечений на далі, а умови того — свободи. Такої лії ми весь час держимось і будемо держатись! Дон гнітить робітничі організації, і Генеральний Секретаріат робить йому увагу, щоб він спинив свою практику. І це приносить результати.**) Генеральний Секретаріат вважає потрібним вживати політичної, класової боротьби, а не політики заліза і крові. І ви бачите: на Україні нема ні арештів, ні насильств.

Протягом трьох тижнів увесь Київ жив під загрозою розгрому. Большевики хотіли розпочати своє діло. І ми впоралися з ними цілком мирно. Тільки ми понесли втрати — одного вбитого і чотирьох раних. А тепер на Україні панує знова свобода. Агітуйте собі, робіть страйки, вдалі чи невдалі — инша річ, але збройною силою боротьби не починайте! Хто починає, на того меч упаде! (Грім оплесків, що переходить в овацію.)

Ткаченко (укр. с.-д.) між иншим говорить: Десять місяців ми вкупі з большевиками боролися проти Керенського і буржуазії, а тепер ми доходимо до війни. Що ж сталося? Та тільки те, що ми не відійдемо від того, щоб творча діяльність по будові держави належала всьому народові.

М. Грушевський, заявивши, що, коли З'їзд постановить переобрати Центральну Раду, то остання не буде тому противитися і ні на один день не задержить влади в своїх руках, спинився далі на ультиматумі і сказав, що українська демократія на чолі з Центральною Радою відведе ворожу руку, вибивши з неї зброю, і скаже всім, що „у нас на Україні вам зась!“ (Бурхливі овації.)

Після бурхливих дебатів З'їзд ухвалив (19. грудня н. ст.) всіма голосами проти двох при 19-тих, що утримались від голосування, слідує розв'язати про ультиматум Ради Народніх Комісарів:

„Уважаючи ультиматум Ради Народніх Комісарів замахом проти Української Народньої Республіки і виходячи з того, що заявлені в ній домагання нарівають право українського народу на самоозначення та на вільне будування форм свого державного життя, Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів стверджує, що централістичні заміри теперішнього московського (великоруського) правительства, доводячи до війни між Московщиною та Україною, загрожують до решти розірвати федеративні зв'язки, до яких просте українська демократія.

В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнародного соціалізму на чолі, бореться за осягнення загального миру, який єдиний тільки дасть можливість селянським і пролетарським масам успішно боротися

*) Ці погляди Винниченка на характер української революції і методи революційної боротьби поділялись далеко не всією українською революційною демократією. Ми вже бачили, що Винниченко залишився в меншості на з'їзді укр. с.-д. партії. Так само не були вони пануючими і в партії укр. соц.-рев.

**) Дійсно, був такий час, коли на Центральну Раду робітництво покладало надії, сподіваючись знайти в ній заступницю своїх прав та інтересів. Доказом цьому являється, між иншим, приїзд до Генерального Секретаріату делегації під робітників донецького вугільного району зі скаргою на реакційний військовий режим ген. Каледіна на Донщині та зв'язані з ним утиски проти робітничих організацій і проханням визволити робітників з-під цього режиму. Генеральний Секретаріат вступив телеграфічно в зносини з Донським Отаманом (генералом Каледіним) і добився того, що останній пообіцяв не чинити ніяких утисків „громадським організаціям в їх роботі.“

за інтереси трудящого люду, погроза нової братогубної війни, що оголошена Радою Народніх Комісарів Україні, руйнує братерство трудящих верств усіх народів, розбуджує пристрасті національної ворожнечі та затемнює класову свідомість мас, сприяючи тим самим зростові контрреволюції.

Визнаючи, що відповідь Генерального Секретаріату з 17. грудня (п. ст.) є належною відповіддю на замах Народніх Комісарів на права українських селян, робітників і воєнків, Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів вважає потрібним вжити всіх заходів, щоб не допустити до пролиття братерської крові, і звертається з гарячим закликом до народів Росії всіма способами запобігти можливості нової ганебної війни.

Після цього З'їзд ухвалив наступний текст відозви до народів Росії:

„Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих в Росії, попліч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав усіх народів на самоозначення. Український народ використав своє право та проголосив Українську Народню Республіку. Цій Народній Республіці Рада Народніх Комісарів оповіщає війну! З генералом Гінденбургом Рада Народніх Комісарів веде мирні переговори, а демократії всіх народів України вона ставить ультиматум і погрожує війною.

На словах Рада Народніх Комісарів наче б признає право нації на самоозначення аж до відокремлення. Але це тільки на словах, а на ділі власть Комісарів намагається брутально вмишуватися в діяльність Українського Правительства, яке виконує волю законодавчого органу — Центральної Української Ради. Яке ж це право на самоозначення?! Певне, Комісари дозволяють самоозначуватися тільки своїй партії, всі ж інші трупи людности та народи воєни, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб запрятитися в ярмо Комісарів. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб в тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну в рядах самої демократії.

Центральну Українську Раду Народні Комісари проголошують буржуазною. Чи ж це правда? Ні, це — наклеп! Центральну Раду вибрали з'їзди робітників, селян і солдатів усієї України. Дев'ять місяців провадить вона боротьбу за права демократії та національних меншостей України. За цей час Центральна Рада зорганізувала коло себе селянство та робітників, зєднала українське революційне військо, проголосила Народню Українську Республіку в складі федеративної Росії, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день і догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національно-персональну автономію для меншостей України. Всього цього вона досягала не порушенням прав інших народів, а пошаною до них; не касуванням громадянських та політичних свобод, а їх обороною; не зброєю та насильством, а відкритою зорганізованою політичною боротьбою. От за яку працю Народні Комісари обізвали Центральну Раду буржуазним правительством. Та саме за це вся демократія України підтримувала і буде підтримувати Центральну Раду, яко найвищу в краю владу, утворену спількою революційних селян, робітників і солдатів, до того дня, коли на місце Ради стане верховний господар Української Землі — Українські Установчі Збори.

Брати і товариші — робітники, солдати та селяне! Хіба це ви оповістили війну революційній демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви вважаєте нас, демократію України, страшнішим ворогом, ніж полчища Гінденбурга?! Ні, ми цьому не віримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, Раді Народніх Комісарів, що вони розпочали злочинне діло. Скажіть їм, що ви не порушите тої братньої згоди між Україною і всіма народами Росії, на яку роблять замах петроградські Комісари.

Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросійську федеративну владу, яка б опиралася на зорганізовану волю народів і країв. Ця влада повинна бути однородно-соціалістичною, від большевиків до народніх соціалістів включно. Ми домагаємося негайного загального демократичного замирення. От її програма:

нашої діяльності і наших домагань. Отже питаємо, чи за цю програму ви згодні приборкати нас гарматами та байнетами? Спиніться, брати і товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи солдата не замахнулася на свого брата! Щоб ні одної краплі крові не пролилося в братогубній війні!

Досить крові!"

Про Центральну Раду З'їзд прийняв таку резолюцію:

„Приймаючи на увагу, що Українська Центральна Рада, представництво в котрій безперестанно поновлюється, складається з всеукраїнських рад селянських, робітничих і солдатських депутатів, вибраних на всеукраїнських з'їздах, і з представників демократії національних меншостей, через що вона уявляє з себе тимчасовий правосильний законодавчий орган революційної демократії України, та зважаючи на те, що проголошенням Третього Універсалу Центральна Рада стала на шлях широкіх соціальних і політичних реформ та приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих Зборів, яким єдиною Центральною Радою може передати всю повноту влади на Україні, — З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів України вважає перевибрання Центральної Ради невчасним і непотрібним.

Підкреслюючи своє рішуче домагання, щоб Центральна Рада в своїй далішій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи і поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно класові інтереси трудової демократії, та щоб, не відкладаючи, скликала в свій час Українські Установчі Збори, які єдиною можуть виявити справжню волю всієї демократії України, — З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів України висловлює на цій шляху Центральній Раді своє цілковите довірря і обіцяє їй свою рішучу піддержку.“

За цю резолюцію голосував увесь двохз половиною-тисячний З'їзд, крім двох депутатів, що подали голоси проти, та двох, утримавшихся від голосування.

Так, замість перевиборів Центральної Ради, досягли більшовики скликанням З'їзду цілком протилежного наслідку: українська демократія висловила Центральній Раді повне довірря, стримавшись від якої-будь критики її діяльності, хоч і мала матеріал то такої критики і була вже до неї приготовлена. Примара походу Московщини на Україну вже кидала українську демократію вправо, в бік збереження єдиного національного фронту і затушковування моменту класової боротьби. А це була одна з найбільших шкід, яку несла війна Московщини з Україною українській революції.

Фракція російських соціал-демократів більшовиків, побачивши, що справа зі З'їздом програє для неї, відмовилась брати в ньому участь ще на початку З'їзду, коли внесена нею пропозиція про вибирання З'їзду тільки нарадою була одкинута і З'їзд визнав себе правомочним. Пізніше фракція ця, разом з частиною членів київської Ради Робітничих і Солдатських Депутатів, переїхала до Харькова і оголосила там свій „Всеукраїнський З'їзд Рад Робітничих, Селянських і Солдатських Депутатів“*) який обрав Виконавчий Комітет — орган совітської влади на Україні. Цей комітет оголосив Центральну Раду розпущеною і став активно допомагати петроградській Раді Народніх Комісарів в війні проти Української Народньої Республіки.

*) Це — так званий Перший З'їзд Рад Роб., Сел. і Червоноарм. Депутатів Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Так кінчилась агітація московських більшовиків за перевибори Центральної Ради.

Закінчуючи огляд подій переломового моменту в українській революції, ми повинні підкреслити тут ще раз слідуючі важніші висновки з тих подій:

1. Через те, що українська революція була революцією не тільки соціально-економічною, але одночасно й національно-політичною, і через причини, які випливають з особливої економічної і зв'язаної з цим суспільно-класової структури України, українська революція розвивалась по своїх власних законах, хоч і під впливом загальноросійської революції у всіх фазах останньої.

2. Загроза національним здобуткам української революції з боку російського (московського) суспільства і московської централістично-імперіалістичної та національно-шовіністичної буржуазної державності і боротьба за ті здобутки гальмували розвиток класової боротьби на Україні, штовхаючи соціалістично-революційну українську демократію на співробітництво з дрібно-буржуазними національними елементами, в формі так званого єдиного національного фронту.

3. Однак, по мірі того, як національні здобутки ставали все більш реальними і справа національного визволення наближалась все більше до свого кінцевого позитивного розв'язання, в революційній акції українського робітництва, селянства і воєцтва (та політичних партій, що заступали ці верстви) починав брати гору момент соціально-економічний над національно-політичним. В зв'язку з цим стоїть, часами дуже гостра, критика лівою частиною української революційної демократії поміркованого, побудованого на коаліції з дрібнобуржуазними (національними і неукраїнськими) елементами курсу соціально-економічної політики Центральної Ради і домагання її — порвати з єдиним українським національним фронтом та зв'язаною з ним політикою і стати рішуче і виразно на шлях творення робітничо-селянської державності.

4. Рахуючись з об'єктивними умовами розвитку революції на Україні, свідомо бажаючи надати українського характеру і українських форм творчій українській робітничо-селянській державності, українська соціалістично-революційна демократія виробила в процесі революції власні методи боротьби за соціально-економічні ідеали українських працюючих мас, відмовившись від безкритичного наслідування і перенесення на Україну методів московської революції.

5. Факти української революції (в зазначенім її періоді) переконуюче і неухитно свідчать, що розвиток класової соціально-економічної боротьби на Україні весь час невпинно йшов вперед, базуючись на внутрішніх силах української революції, і що витворені в процесі революції революційно-державні органи української демократії — Центральна Рада і Генеральний Секретаріат, хоч і одставали в своїй діяльності (особливо і головним чином останній, тоб-то Ген. Секретаріат) від зазначеного розвитку, проте не стали всупереч йому і могли бути в потрібний час реформовані чи й зовсім усунені з провідного місця власними силами самої української революційної демократії (її лівою частиною).

6. Робітниче-селянська революція на Московщині (перехід влади до російської соціально-демократичної партії більшовиків) на своїм початку позитивно вплинула на розвиток української революції, прискінуючи і полегшуючи процес класової боротьби на Україні, і, як така, була прихильно зустрінута українською соціалістично-революційною демократією. Однак, з часом, по мірі виявлення централістично-державницьких тенденцій провідників московської соціалістичної революції і зв'язаних з тими тенденціями конкретних намірів останніх підпорядкувати цілком і безоглядо українську революцію московській революції і українську державність московській державності, що українська революційна демократія вважала повним замахом червоної Московщини на національно-політичне і національно-культурне визволення українського народу, — московська соціалістична революція все більше тратила в своєму позитивному значінню для України, набираючи значіння контрреволюційного.

На цьому ґрунті, головним чином, і повстала, нарешті, тяжка, шкідлива для української і російської революції війна між Московщиною й Україною.

Дійсність жорстоко помстилась пізніше над тими, хто хотів її ігнорувати.

(Війна з Східною Росією. Німецька „допомога“.)

Війна з СРСР і мир з Центральними
Державами.

Спочатку російські більшовики на Україні спробували були піти разом з Центральною Радою, але спроба ця не увінчалась успіхом. Центральна Рада, як ми вже вказували, висловилась проти повстання більшовиків в Петрограді, вважаючи, що влада в Російській Республіці має належати одnorodному соціалістичному правительству, складеному взагалі з усіх соціалістів — „від народніх соціалістів до більшовиків“, а не лише самій соціал-демократичній партії більшовиків. Ця резолюція Ради була причиною виходу з Центральної Ради російських більшовиків і тягла за собою розбиття на Україні того „одnorodного соціалістичного фронту“, який хотіла Рада утворити для всієї Росії. Більшовики, цілком природно, повели далі свою сепаратну акцію, прямуючи до встановлення радянської влади через Центральну Раду чи по-за нею. А через те, що в роботі Центральної Ради до того часу вони не брали майже ніякої участі, то й до національно-визвольного руху ставились весь час байдуже, коли не вороже, не дооцінювали ваги національного моменту в українській революції взагалі і значіння Центральної Ради зокрема і схилились більше до способу введення радянської влади на Україні, так би мовити, з гори, ігноруючи українські соціалістичні партії, в тому числі й лівіші їх фракції.

Немає ніякого сумніву, що коли б російська соціально-демократична партія більшовиків мала за собою народні маси, хоч би, приміром, військові, вона не спинилась би перед озброєним розгоном Центральної Ради. Про це свідчать, між иншим, спроби більшовиків підняти повстання в Києві, проти яких мусіла Центральна Рада боротись, нарешті, роззброєнням більшовицьких військових частин (12. грудня пов.

ст.**) Агітація большевиків за перевибори Центральної Ради і скликання ними Всеукраїнського З'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів були тільки помічними засобами до збройного захоплення влади. Будучи настроєні бойовично, большевики на Україні, власне, і не дбали особливо про те, щоб якось порозумітись з Центральною Радою чи українськими соціалістичними партіями. Не дивно отже, що відносини між ними і Центральною Радою так швидко загострились і стали дуже ворожими. Завинила тут, як та, так і друга сторона, при чому російські большевики далеко в більшій мірі, ніж Центральна Рада.

Погіршення відносин між Центральною Радою і большевиками на Україні тягло за собою погіршення та напруження відносин і між Центральною Радою та Радою Народніх Комісарів Російської Східно-Закарпатської Республіки. Роззброєння Центральною Радою большевицьких військових частин у Києві Рада Народніх Комісарів вважала вчинком, шкідливим для революції, ворожим Совітській Росії і через те недопустимим. Ще більш незадоволена була Рада Народніх Комісарів тим, що Центральна Рада не спішила з визнанням Ради Народніх Комісарів російським (чи, краще сказати, всеросійським) правительством і вела акцію до створення „свого“ федерального уряду, одночасно оголосивши нейтралітет в боротьбі, що саме почалась між Радою Народніх Комісарів і Областю Війська Донського. Цей „нейтралітет“ був тим дошкульнішим для правительства Леніна, що Генеральний Секретаріат, пропускаючи через Україну в фронтів на Дон донські козацькі частини (які направлялись туди, що правда, не стільки з ціллю боротьби з большевиками, скільки в порядку самочинної демобілізації фронту) в той же час не допомагав передвиженню на Дон через Україну большевицьких військових частин, що направлялись туди для боротьби з Доном з Наказу „Верховного Головнокомандуючого“ — большевика Криленка.**). Крім цього, завважала Центральна Рада Раді Народніх Комісарів й іншими способами. Ми вже згадували про телеграми Петлюри до війська на фронті про те, щоб не виконувати наказів Ради Народніх Комісарів. Поруч з ними треба поставити зносини Генерального Секретаріату з реак-

*) Було роззброєно: третій авіаційний парк, п'ятий авіаційний парк, понтольний батальйон, першу запасну гірську батарею, задніпровську тяжку артилерію й інші військові частини. Роззброєні частини розпущено додому. Протилежно роззброєнню тільки третій авіаційний парк, між яким і солдатами „богданівцями“ сталась бійка. Большевики хотіли відповісти на роззброєння страйком в Києві, але страйк не вдавсь.

**) Власне „вина“ Генерального Секретаріату тут цілком формальна. Передвиження дончаків робилось майже стихійно: подібно до того, як тяглись „до дому“ сірі солдатські маси, самочинно демобілізуючись, так само рвались у свій край, в свої станиці, і козаки. Правда, це бажання рядових козацьких мас на разі було на руку реакційній козацькій старшині, що увязалась у війну з Совітською Росією, але це не міняє характеру „перекидки“ козацьких частин з фронту на Дон. Спинити цю перекидку вже ніхто не міг, а тим більше не могла зробити цього Центральна Рада, котра зовсім не мала потрібної для цього військової сили. Знов же й урочисті обіцянки додержуватись дружніх відносин між всіма буковинськими народами і областями Росії, дані на З'їзді Народів у Києві, здавалось, до чогось зобов'язували Центральну Раду.

ційним фронтовим командуванням, що, хоч і мали на меті найшвидче переведення українзації війська, а не нанесення якоїсь шкоди спеціально Раді Народніх Комісарів, проте використовувались командуванням саме для боротьби з большевиками. Мали своє значіння і заходи Генерального Секретаріату, направлені до припинення безконтрольного вивозу хліба з України на Московщину, до чого взялись були агенти Ради Народніх Комісарів без всякого порозуміння з Центральною Радою.

Грунт для всіх цих численних непорозумінь було, між иншим, невизнання Центральною Радою Ради Народніх Комісарів за центральне російське совітське правительство та вагання з формальним признанням за правительство Московщини (при фактичному визнанню) і, навпаки — невизнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республіки і Центральної Ради. Обоєлітнє „визнання — не визнання“ тяглося формально аж по день пред'явлення Радою Народніх Комісарів ультиматума Центральній Раді. За цей час (з дня оголошення Української Народньої Республіки і по день пред'явлення ультиматума) вже відбувались серйозні конфлікти між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів; між військовими частинами траплялись вже бійки. Фронтове большевицьке командування, не ждучи вирішення справи взаємовідносин „дипломатичним“ шляхом, збиралось йти походом на Київ, на Центральну Раду. Агітація проти Центральної Ради і обвинувачування її (з боку російських большевиків на Україні і Ради Народніх Комісарів) в контрреволюційности набрали надзвичайно гострих форм.

Як оцінював в той час політичну ситуацію і задивлявся на можливість збройного конфлікту між Українською Народньою Республікою і Совітською Росією Генеральний Секретаріат, видно, між иншим, з відозви його до громадянства України, виданої незадовго перед конфліктом (другого дня після роззброєння в Києві большевицьких частин) з приводу большевицької агітації проти Центральної Ради.

Ось зміст цієї відозви: „Безвідповідальні люди, які розуміють революцію, як ламання всякого зорганізованого життя, ведуть темну нечесну агітацію проти Центральної Ради і Генерального Секретаріату.

Головним аргументом цих людей серед широких неосвідомлених мас служить відношення Генерального Секретаріату до козачого правительства. Розпускаються чутки, ніби Центральна Рада веде таємні переговори з козаками проти Народніх Комісарів. Як доказ, приводиться те, що Генеральний Секретаріат дозволив вихід козачих військ на Дон і не пропустив большевицьких ешелонів для походу проти козаків.

Генеральний Секретаріат заявляє: ніяких таємних переговорів з козаками не ведеться. Ведуться з ними переговори про утворення центрального правительства всієї Російської Республіки. Але такі самі переговори ведуться з Народнім Совітом в Петрограді, і з правительством Сибіру, і з правительством Кавказу, і з правительствами інших республік.

Генеральний Секретаріат всім цим правительствам пропонує зорганізувати центральне правительство на таких умовах, щоб воно було однородно-соціалістичне (від большевиків до народніх соціалістів) і федерального характеру, щоб-то складене з представників краєвих республік. Тільки таке правительство матиме силу й авторитет, бо спиратиметься на всі реальні сили демократії всіх соціалістичних напрямів і на всі народи Російської Республіки.

Генеральний Секретаріат не визнає Народніх Комісарів правительством всієї Росії, бо сила їх (є) тільки серед певної частини великоруської демократії, народи ж Сибіру, Поволжя, Кавказу, Криму, Дону, України, Бесарабії, Білоруси не признають Народніх Комісарів правительством Росії. Так само навіть не вся великоруська демократія признає їх правительством. Через те в інтересах селянства, робітництва і салдатства Росії, від імени і коштом яких буде встановлюватися мир і будуть рішатися питання великої соціальної ваги, Генеральний Секретаріат вважає невідкладним якомога швидше скласти центральне правительство на вищезазначених основах.

Поки ж такого правительства немає, Генеральний Секретаріат не вважає можливим ставати на бік тої чи иншої області. І через те Генеральний Секретаріат, признаючи право, як за Народніми Комісарами у Великорусі, так і за козаками на Донщині, на Кубані і по інших всіх землях, порядкувати своїм життям, не вважає справедливим задержувати козачі військові частини на Україні, коли вони хотіли йти до свого краю. Так само Генеральний Секретаріат вважає недопустимим затримувати й руські частини, коли вони виявляють бажання йти в Росію, як недопустиме те, що Народні Комісари задержують українські частини, не пропускаючи їх на Україну.

Виходячи з цієї основної позиції, Генеральний Секретаріат не вважає можливим порушити свою неутральність в боротьбі великоруських більшовиків з донськими козаками і відмовився допомогати пропуском ешелонів на Дон. Разом з тим Генеральний Секретаріат вважає необхідним заявити, що він перший вступився за робітничі організації в донській області, над якими з боку козачого правительства вжито репресій. Голова Генерального Секретаріату виразно зазначив Військовому Правительству, що всякі утиски й обмеження повинні бути скасовані. І так само тепер Генеральний Секретаріат стоїть на тому, що й раніше. В даний момент до Києва прибула делегація від південно-східного союзу козаків і від Кубанського Правительства в справі переговорів про утворення центрального правительства. Генеральний Секретаріат офіційно заявив делегації, що Генеральний Секретаріат вважає можливим склад правительства тільки соціалістичний і, для успішности переговорів з козаками, ставить першу умову: скасування „воєнного положення“ в південно-східній союзі і усунення всяких репресій та обмежень над робітничими й демократичними організаціями.

Отже ті „таємні“ переговори, які ведуться Генеральним Секретаріатом з козаками.

Тим паче, розуміється, Генеральний Секретаріат не дозволить нікому на території Української Народньої Республіки ніяких утисків над робітничими чи якими-небудь іншими організаціями. Генеральний Секретаріат ставить собі метою зорганізованими і мирними способами затвердити та зміцнити владу демократії на Україні. Генеральний Секретаріат вживає всіх заходів, щоб всі соціальні реформи такої великої ваги, як, напр., земельна реформа і військова, були переведені як найширше, як найповніше, але зорганізовано і без того потрясіння, кровопролиття й анархії, якими відзначено ці самі реформи на території Народніх Комісарів. Генеральний Секретаріат твердо і непохитно стоїть на тому, що вся влада повинна належати всьому народові, а не частині його. І через те вважає, що влада на місцях повинна бути в руках вибраних всім народом вселюдним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням органів, а не груп людей, вибраних неправильно і випадково.*)

Генеральний Секретаріат вважає недопустимими утиски над свободою слова і через те не закриває ніяких газет, навіть тих, які клеветуть на нього. Так само Генеральний Секретаріат не допускає ніяких ні утисків, ні обмежень свободи зібрань, союзів, страйків, віри. І через те не може погодитися з тими утисками і терором, які вживаються правительством Народніх Комісарів навіть над соціалістами, навіть над вибранцями селян і робітників.

І Генеральний Секретаріат заявляє: такої позиції він твердо буде держатися і далі. Але повинен додати: всякі спроби силою порушити той лад, який тво-

*) Тут Генеральний Секретаріат, як ми вже бачили, розходився з більшістю української революційної демократії.

ряться зорганізованою демократією України, він рішуче і так само силою буде подавляти в коріні. Доказом того є роззброєння де-яких військових частин, зроблене в ночі з 12. на 13. грудня (н. ст.). Ці частини, з анархістичних, неа-дисциплінованих елементів, підбурені нечесною агітацією большевиків, весь час погрожували розгромом Києва з тих тяжких озброєнь, які були у них. Приклад братовбивчої кривавої війни в Петрограді, Москві та й в самому Києві, погрози віддати на розгром безвинне населення Києва примусили Генеральний Секретаріат відібрати зброю у найбільш анархістичних частин і де-які з них вислати за межі Української Народньої Республіки. Підчас роззброєння українськими військовими частинами випадково, без наказу Генерального Секретаріату, затримано де-яких членів „воєнно-революційного“ комітету, але в цей же день випущено. Роззброєння відбулось без пролиття каплі крові, але в той же час з боку роззброєних вбито одного українського козака-богданівця і чотирьох ранено.

Не ховаючи ні одного свого кроку, як в політично-внутрішній, так і в зовнішній діяльності, стоячи на позиціях соціалістичного правління, зорганізованої демократії України, її селянства, робітництва і салдатства, Генеральний Секретаріат звертається до тої частини робітництва, яку введено в бруд нашими несовісними політичними противниками, з застереженням: ворожнеча робітництва проти Української Центральної Ради є ворожнеча проти українського селянства, яке, по справедливості, має найбільшу силу, як в Центральній Раді, так і по всій Росії. Ворожнеча робітництва з селянством, города з селом, є тільки на користь реакції, бо розбиває сили всієї революційної демократії. Українське селянство найбільш представлене в Раді, найбільше грабоване царизмом, найбільш покривджене до революції соціально, національно і політично, не допустить, щоб його відродження скасувала агітація зайшлих з півночі Росії анархістичних елементів.

Центральна Рада і Генеральний Секретаріат, яко найвищі органи влади українського селянства, робітництва і салдатства, заявляють: мир всьому світові, земля трудовому народові, робітництву — економічні, соціальні реформи, всім людині — демократичні свободи, але в формах зорганізованих; не тільки руйнувати, але й будувати, творити нове.

І цю позицію Генеральний Секретаріат буде боронити всіма силами від всіх, хто б не захотів її зломити.

Підписали: Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко.
За Генерального Писаря І. Мірний.

Київ, 30. листопада (13. грудня) 1917. р.

В цій документі являється цінною заява Генерального Секретаріату про признание ним за Народніми Комісарами права „порядкувати життям“ на Московщині. Заява ця дорівнювалась фактичному визнанню Центральною Радою Ради Народніх Комісарів за правління „Великоруси“ і могла, до де-якої міри, служити основою для порозуміння між двома урядами, при умові визнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республіки і її права на нейтралітет. Коли ми розглянемо цю заяву в світлі загального напрямку політики Центральної Ради, напрямку, що по-за всяким сумнівом був незрівняно ближчим до політики Ради Народніх Комісарів, ніж до політики донського отамана Каледіна (з яким, до речі, мав вже Генеральний Секретаріат непорозуміння на ґрунті реакційної політики козачого правління), то побачимо, що значіння її було недооцінено Радою Народніх Комісарів. Коли б остання не приспішувала штучно війни з Україною, Генеральний Секретаріат (а в першу чергу Центральна Рада, власне її робітничо-селянська більшість, з якою в останні часи Генеральний Секретаріат почав помітно розходитись) швидко побачив би, що Центральній Раді дійсно не по дорозі з Доном в справі утворення

всеросійського федерального уряду, що взагалі ця справа являється невчасною. А переконавшись в цьому, а також в доброзичливому відношенню до себе Ради Народніх Комісарів, як правительства Московщини, Генеральний Секретаріат і Центральна Рада, безумовно, вжили б в ближчій часі заходів до встановлення заприязнених відносин між Українською Народньою Республікою і Совітською Росією. Керуючі еседеко-есефівські круги Генерального Секретаріату, на чолі яких стояв Голова Секретаріату В. Винниченко, котрі виступали проти Ради Народніх Комісарів не тільки з мотивів національних, але й соціально-економічних, вважаючи соціалістичну революцію в Росії невчасною, а радянську форму влади (з'окрема захоплення влади на Московщині більшовиками) узурпацією прав „народу“, — безумовно, були б або уступили своє місце другим, лівішим елементам Центральної Ради, або відмовились би від своїх поглядів, принаймні, в тій їх частині, яка штовхала Українську Народню Республіку на збройний конфлікт з Совітською Росією. Приготовлення ж Ради Народніх Комісарів до війни з Україною і гострі виступи проти Центральної Ради досягли протилежних наслідків: позиції правого крила Центральної Ради зміцнились, а тим самим зміцнився і ґрунт для збройного конфлікту.

В додаток до наведеної вище відозви Генерального Секретаріату подамо ще тут, в цілях об'єктивного і повного освітлення позиції Генерального Секретаріату, промову голови його В. Винниченка, виголошену ним на засіданню Малої Ради 15. грудня (п. ст.).

„До своїх звичайних демагогічних гасел, говорив в цій промові В. Винниченко, більшовики на Україні додали ще одно гасло: знищення Української Народньої Республіки. В Петрограді більшовики могли перемогти Временне Правильство, але тут, на Україні, вони завелися в рахунках. Генеральний Секретаріат має і силу і іншу позицію як мало Временне Правильство. І тому в Києві переміг той, у кого є більше сили. Коли Секретаріат признав це потрібним, він без проливу крови роззброїв ті військові частини, котрі виступали проти української революційної демократії і Центральної Ради. Страти понесли тільки ми в особі одного вбитого козака і чотирьох ранених.“

Далі оповів Винниченко, як відбулося роззброєння. Більшовики здавалися покірно, видавали зброю тому, що відчували своє безсилля. Всі чутки, що немов би ми вивозили роззброєних трохи не голими, голодними — неправдиві; того не було; їх везуть в звичайних для ешелонів вагонах, одягненими і нагодованими. Ніяких насильств над роззброєними нема.

Переходячи до висловлених більшовиками обвинувачень Центральної Ради в контрреволюційности, В. Винниченко сказав, що Секретаріат не веде ніяких таємних переговорів, а відкрито стоїть на принципі утворення загальноросійської соціалістично-федеративної влади: „ми ведемо в цій справі переговори з правительствами всіх державних областей: Дону, Петрограду, Бесарабії, Білорусь, Криму, Сібіру й інших. Перепущення через Україну військ тих націй, які сьогодні самоозначуються, ми будемо допускати, як допускається в інших областях переїзд наших військ, які їдуть на Україну. Та, стоячи на ґрунті строгої нейтральности, ми не будемо допускати більшовицьких військ для братовбивчої війни на Доні.“

Що торкається влади, ми прийняли дві делегації від Кубані й Дону з Південно-Східним Союзом. Умови наших переговорів: аби не було жадних репресій у відношенню до кого б то не було і охорона свобод. Влада повинна бути однородно-соціалістична і федеративна. Висламо поти й іншими красивими правительствам, але відповіді поки-що нема.

Всеросійські Установчі Збори обов'язково повинні відбутися. Але в Петрограді та Москві Народні Комісари витворили умови, які роблять працю Установчих Зборів неможливою. Їх можуть розігнати. Криленко*) вже розсилав про це телеграми до армії. Краще було б для Установчих Зборів вибрати инше місце. Однак не на Україні. Але коли б Центральна Рада одобрива проект перенесення Установчих Зборів на Україну, Генеральний Секретаріат обставив би роботу їх, як тільки був би в силах. Цією справою треба серйозно зайнятися.

Антанція большевиків схилиється до того, щоб признавалося тільки те, що скажуть вони, Москві, а ми їм відповімо: Ні! На Україні має силу тільки українське слово! (Шумні довгі оплески). Ми не позволимо реакції й анархії дістатися в наш край. Ми ведемо свою лінію і доведемо її до кінця (шумні оплески). Большевики своїм чоботом пробують затоптати український рух і затагнути нас в своє гниле петроградське болото.

Хай вони, большевики, знають, що вони руйнують не тільки Росію, але й себе. Ми більше думаємо про інтереси всієї Росії, ніж большевики. Із-за своїх утопічних мрій вони руйнують Росію на всіх полях — економічних, фінансових. І це стало вже показуватися, стало ясным, що чисто ідейний ґрунт усовується з-під большевиків. Вони грузнуть в гнилім болоті і, потоплючи, хапаються за різні тверді предмети, в тім числі і поперед всього — за армію. Вони пробували дати армії все, чого вона хоче. Але й тут вони не порухувалися з своїми силами та спіткнулися, коли справа миру зіткнулася з дійсністю. І сиротині армії до большевиків незабаром пропадуть. Рятуючи себе, большевики розпалюють пристрасти мас."

Торкнувшись справи миру, Винниченко сказав: „ми послали до Берестя своїх делегатів контролювати та перевірювати вчинки большевиків. Коли знайде потреба, ми протестуватимемо проти соромних і недопустимих для Росії вчинків."

Річ ясна, що такі заплутані і невизначні відносини між Українською Народною Республікою і Совітською Росією не могли тягтися довго і мусіли дійти до того чи иншого кінця. Обставини складались чим далі то все гірше.***) Надії на порозуміння не було. Кінчилась

*) Призначений большевиками на Верховного Головнокомандуючого.

**) Наростання конфлікту між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів являється дуже складним процесом, який зовсім не вичерпується справою з „дончаками" та „буржуазністю" Центральної Ради. Затушкуванню дійсної сути цього конфлікту не мало прислужилось декларативне визнання російськими большевиками за всіма народами Росії так званого права на самовизначення. Рада Народніх Комісарів проголосила це право гучно, заявивши, що в національній політиці вона буде керуватись такими засадами: 1. Воля і незалежність всіх народів Росії; 2. Право самоозначення всіх народів Росії аж до їх відокремлення і перетворення в самостійні держави. Однак це було цілком умовне визнання права на самоозначення, до того ж не в однаковій мірі для всіх поневолених народів Росії. По-за оголошеними засадами національної політики Рада Народніх Комісарів керувалась в дійсности одною основною засадою: своєю органічною ворожістю до будь-якого „разчленення" Росії та утворення на її кошт малих держав. Була рація стремити до одірвання від старої буржуазної Росії; тепер же, коли Росія стала совітською, тільки буржуазія поневолених народів може домогатись самостійности; буржуазію ж треба не наділяти всякими правами, а бити, — так думав кожний російський большевик і в сути річі допускав для всіх поневолених народів Росії тільки одне „самоопреділення" — приєднання до Московщини на вічні времена. Це загальне негативне відношення до національно-визвольних рухів і творення окремих національних держав набірало особливо гострих форм у відношенні до де-яких окремих народів бувшої Росії і в першу чергу у відношенні до українського народу. Ще коли московський большевик міг примиритись з самовизначенням (отже і відокремленням від Росії) Польщі, Фінляндії, Грузії, то вже цілком не міг вмістити в своїй голові самовизначення України, хоч би того самовизначення з очевидністю домогалась не буржуазія, а україн-

справа тим, що Рада Народніх Комісарів поставила Центральній Раді ультиматум, в якому між иншим, писала:

„З огляду на інтереси єдності та братерства всіх знеслених робітничих мас, що страждають в боротьбі з імперіалізмом; з огляду на признання — численними резолюціями органів революційної демократії, радами, а насамперед першим всеросійським з'їздом рад — національних засад, соціалістичне правительство Росії — Рада Народніх Комісарів — підтверджує всім гнобленим царизмом і буржуазією Великої Росії народам право на вільний розвиток, включно до їх права відділитися від Росії.

Тому Рада Народніх Комісарів признає Українську Народню Республіку та її право на повне відокремлення від Росії, як також на те, щоб вона ввійшла в переговори з Російською Республікою про

єї працюючі маси. Причини такої особливої „уваги“ до України загально-відомі: по-перше, Україна відігравала в економічному житті Московщини настільки важну і велику роль, що раптове її відокремлення (політичне й економічне) ставило Московщину перед великими економічними труднощами, а по-друге, вікова боротьба царизму з ідеєю української державності, з українською культурою і навіть з самим фактом існування української національності, ведена через школу, пресу, науку, досягла того, що московське суспільство в цілому просто не визнавало українського народу за окрему національність.

Російські більшовики ніколи серйозно не брали українського визвольного руху; ніколи не допускали, що Україна може відокремитися від Росії, навіть тоді, коли при князю Львові і Керенському „піддержували“ українські домагання і „підштовхували“ Українців відокремлюватись. Ставши у владі, вони, не зважаючи на факт оголошення Центральною Радою Української Народньої Республіки, вели у відношенню до України недвозначну політику повної ігнорації і Центральної Ради і Української Республіки, сподіваючись, що Центральна Рада добровільно визнає над собою зверхність Народніх Комісарів і цілком підпорядкується їй в своїй роботі, обмежившись компетенцією крайової культурно-просвітної національно-областної організації. В цій своїй „добрій“ надії Рада Народніх Комісарів спочатку поведла була у відношенню до України цілком „приятельську“ політику, а саме — погодилась повернути з московських музеїв на Україну українські реліквії, забрані з України за царського режиму, і, навіть більше, задумувала перевести українські військові частини, розкидані по всіх фронтах, на „південно-західний“ український фронт, як того давно домагались українські вояки. Однак, як тільки виявилось, що Центральна Рада зовсім і не помисляла про „підданство“ Раді Народніх Комісарів, що вона протриває автоматичному поширенню радянської влади з Московщини на Україну, що вона серйозно наміряється здійснити право українського народу на самоозначення і не більше не менше, як аж до самого відокремлення України від Росії, що на цій підставі вона веде свою внутрішню і зовнішню політику, оголошує „нейтралітет“, замість того, щоб просто виконувати накази Ради Народніх Комісарів, — зараз же після цього відношення перемінилось: реліквії було заховано назад в московські музеї, українських вояків почали не пускати додому, про українізацію армії не хотіли й слухати, а натомість було поведено політику на знищення „буржуазної“ Центральної Ради. Відсутність у Центральної Ради мілітарної сили, що могла б стати супроти війська Світської Росії, піддавала Раді Народніх Комісарів сміливості і рішучості в її поході проти самоопреділення України. Поруч з голосними і наскрізь брехливими заявами про визнання за українським народом права на самовизначення пішло підготування до „великого“ акту „возсоединенія“ України з Московщиною. На такому фоні більшовицько-московських настроїв і відбувалася суперечка між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів за доносських козаків. З одного боку, голосні заяви про „самовизначення аж до відокремлення“, а з другого — палка, непереможна, можна сказати, стихійна бажання „возсоединити“ „братський трудовий нарід“ з Московщиною. При такій ситуації „дончаків“ просто „бог послав“: вони могли „виручить“, дати зачіпку. Цією зачіпкою Рада Народніх Комісарів і скористувалась.

взаємні федеративні, а також інші відносини. Жадання України щодо її прав і незалежності українського народу Рада Народніх Комісарів признає без обмежень і безумовно."

Та, почавши „за здравіє“, Рада Народніх Комісарів поступово звела далі на „за упокой“. А саме, спиняючись на політиці Центральної Ради, поставила їй такі обвинувачення:

1. Українська Центральна Рада робила дезорганізацію на фронті, одликаючи свої війська;

2. Українська Рада дозволила собі роззброїти „совітське“ військо, що стояло в Києві;

3. Рада підпирала змову проти влади „совітів“, покликуючись на вигадані права на незалежність Донської та Кубанської областей і тим способом покриваючи контрреволюційне повстання Каледіна. Ставлячи опір інтересам і жаданням переважної більшості козаків, Рада замикає дорогу військові, яке вислано проти Каледіна.

Стаючи на бік ганебної зради революції і бажаючи допомогати найнебезпечнішим ворогам, як незалежності народів Росії, так і Правительства Совітів, ворогам робітничих і визискуваних мас — кадетами і прихильникам Каледіна, — Центральна Рада примушує нас подати їй до відома, що ми негайно виповімо їй війну, навіть тоді, коли б Українську незалежну Республіку визнало представництво найвищої російської державної влади."

Перечисливши всі „гріхи“ Центральної Ради, Рада Народніх Комісарів писала на закінчення:

„Тепер Рада Уповноважених Народу, з огляду на всі вище наведені обставини, ставить народам Української Республіки такі питання:

1. Чи Рада зобов'язється залишити всякі спроби дезорганізації на фронті?

2. Чи Рада зобов'язється без згоди шефа Найвищої Команди не перепускати ніякого війська, що йде у бік Дону й Уралу?

3. Чи Рада зобов'язється залишити всякі спроби роззброювати війська „совітів“ і червоної гвардії на Україні та ми віддасть негайно відібрану у того війська зброю.

В разі, коли протягом 48 годин не буде дано задовольняючої відповіді, Рада Уповноважених Народу вважатиме, що Українська Центральна Рада є в стані отвортої війни з владою „Совітів“ в Росії і на Україні.

Рада Народніх Уповноважених."

В світлі поставлених в кінці ультиматума запитань ясно, що визнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республіки, зазначене на початку ультиматума, являється більш дипломатичним маневром, а ніж справжнім визнанням. Справді. Перше запитання (чи власне виконання вимоги, поставленої в ньому) позбавляло Центральну Раду права і змоги довести до кінця українізацію війська, інакше кажучи — організувати й мати свою армію. Друге примушувало Раду виповісти війну козачим областям, без огляду на те, чи вважала це необхідним Центральна Рада, чи ні. Третє запитання обов'язувало Центральну Раду не тільки не перешкоджати вільному перебуванню на Україні московських військових частин (залог), а ще й не противитись, коли б те військо захотіло (як воно в дійсності й було) розігнати Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріат. Де ж тут визнання Української Народньої Республіки й її права на повне відокремлення від Росії?

Та, крім цього, знаходимо в ультиматумі і пряме potwierдження того, що Рада Народніх Комісарів не мала на думці визнання Україн-

ської Народної Республіки і тільки з агітаційною метою вжила відповідного виразу. Потвердження цього бачимо в останніх словах ультиматума, що, коли Центральна Рада не дасть в призначений строк задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані війни „з владою Советів в Росії й на Україні“. Цим Рада Народніх Комісарів немов би визнавала одночасне існування на Україні двох влад: влади Української Центральної Ради і влади Советів, чи, інакше кажучи, не визнавала і не хотіла визнавати влади Центральної Ради і Генерального Секретаріату і взагалі представляла майбутню війну між Москвою й Україною, як війну не двох держав, а тільки як внутрішню громадянську війну, війну „буржуазної“ Центральної Ради проти „влади Советів в Росії й на Україні“.

Таким чином, зазначене на початку ультиматума принципове визнання Совітською Росією Української Народної Республіки фактично набірало протилежного змісту: воно являлось одвертим відкиненням факта існування української державності в якій-будь формі. Так його зрозуміла і вся українська революційна демократія*), в такому дусі було дано Генеральним Секретаріатом (20 грудня н. ст.) і відповідь Раді Народніх Комісарів на її ультиматум (через Окружну Українську Військову Раду в Петрограді). Зміст тої відповіді був наступний:

„Револьюційний Штаб України, уповноважений Республіканським Правительством України і народом, має честь пропонувати Республіканському Правительству Великої Росії вислати наразі Штабу з Правительством про ультиматум Раді Народніх Комісарів до Української Центральної Ради і відповідь Республіканського Правительства України на ультиматум.“

Переговори про мирне поладження спору між Російською Республікою й Україною залежать від отсих умов:

1. Признання права українського народу (на самоопреділення) і Української Республіки (на існування), з тим, що ніхто не повинен втручатися в справи Республіки;

2. Сповнення домагання українзації війська (перенесення військових частин з інших фронтів на територію України);

3. Поладження фінансових справ державного скарбу;

4. Невмішування Раді Народніх Комісарів, Головної Квартири і Головнокомандуючого до управління українським фронтом, зокрема румунським і південно-західним фронтом.

Правительство Української Народної Республіки заявляє, що признання поданих принципів Радою Народніх Комісарів може стати основою для поладження спору так, що оминеться війна між Україною і Великою Росією.

Щодо участі в союзних правительствах — на думку Правительства У. Н. Р. — Україна, з огляду на значіння, яке тепер осягнула, мусить мати в них не менше, ніж третину заступників.**)

*) А що українська демократія не помилялась, доказом служить почасти цілісна довга і вперта боротьба українських комуністів з московськими комуністами за політичну і економічну суверенність Укр. Соц. Рад. Республіки.

**) Генеральний Секретаріат все ще не грав надії на утворення федерального правительства. В додаток до наведених вище матеріалів в цій справі наводимо тут ноту Генерального Секретаріату до правительства всіх новостворених республік і автономних країв Росії, вислану 18 грудня (н. ст.) 1917 р.:

„Правительство Української Народної Республіки — Генеральний Секретаріат — розіслало 8 грудня всім правительствам новостворених республік

Революційний Штаб України уповноважений своїм правительством заявити правительству Великодурської Республіки, що, з огляду на фінансові труднощі, предмети споживання будуть видаватись на границі України після заплати безпосередньо до каси Генерального секретаріату земельних справ готівкою, а саме — в банкнотах, а у висоті одної третини — в золоті.

Революційний Штаб України має надію, що братній спір буде усунений для обоюбічного вдоволення і заявляє свою готовність напружити всі сили для досягнення цієї цілі. *)

Отже відповідь уряду Центральної Ради була направлена на те, щоб голий принцип визнання Совітською Росією Української Народної Республіки втілювати в життя: забезпечити не тільки політичне, але й економічне самостійне, незалежне від Московщини, існування України. Українська революційна демократія вважала це питання головним в нових взаємовідносинах між Україною і Московщиною.

Росії, а саме Правительству Південно-Східного Союзу, Правительству автономного Сібіру, Красному Закавказькому Комітетові, Правительству автономного Криму, Білоруській Центральній Раді, Правительству автономної Молдавії й иншим, а також і Народній Раді в Петрограді свою ноту з запрошенням утворити на федеративних основах однорodne соціалістичне правительство.

Тепер, коли цілком виразно і певно виявилася неможливість справної роботи Установчих Зборів при відсутності загально-визнаної всеросійської влади, котра б управляла правомірно, установлення правительства, яке б спиралося на авторитет республік, що тепер утворюються, а також і на всю соціалістичну демократію Росії, є необхідним.

Тимчасом аж досі Генеральний Секретаріат не одержав відповіді на свою ноту а ні від Народної Ради, а ні від краєвих правительств. Єдиною винятковою є Донське Військове Правительство, котре через своїх представників заявило, що воно згодується на запрошення Генерального Секретаріату і на сформування однорodne соціалістичного правительства, утвореного при тім на федеративних основах.

Вітаючи таку заяву та зважаючи на потребу вести переговори по можливості спільно, Генеральний Секретаріат, примушений до того цілою низкою фактів, які мали місце в різних краях Росії, в той же час уважає конче потрібним вперед звернути увагу на ті основи будучої федеративної російської держави, котрі український народ уважає обов'язковими для всіх частин федеративної Росії.

До таких загально-державних підвалин Генеральний Секретаріат зачисляє: республіканський та справді демократичний політичний устрій кожної держави Росії, свободу особи, совісті, слова, друку, зборів, страйків, незайманість оселі й инше.

Одночасно Генеральний Секретаріат стоїть на засаді цілковитого взаємного неутручання в політичне життя федеруючих республік, оскільки вони не виходять за межі вищезазначених підвалин. Через це правительством Української Народної Республіки вважає злочинними спроби зламати право на внутрішню незалежність кожної з республік Росії.

Коли таке розуміння підвалин федеративного устрою поділяють всі республіки, коли й там можливі умови, що цілком допускають негайне переведення в життя згаданих політичних свобод, то Генеральний Секретаріат не бачить ніяких реальних перешкод для діяльного формування разом зо всіма республіками Росії нового федеративного правительства, маючи на оці в найближчу чергу утворення сприятливих для праці Установчих Зборів умов, а також найскорше переведення в життя загально-європейського демократичного миру.

Підписали: Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко, Генеральний Секретарь міжнародних справ О. Шульгин, Заступник Генерального Секретаря І. Мірний.

*) Подаємо документи про переговори між Радою Народніх Комісарів і Українською Центральною Радою за газетами, не будучи певними в тім, що вони без помилок одбивають оригінали.

Інші ж питання, які піднімала Рада Народніх Комісарів, в тому числі й питання пропуску козачого війська через територію України, являлись, порівнюючи з ним, другорядними або впливаючими в самого факту невизнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республіки. Цим в значній мірі треба пояснити те, що Генеральний Секретаріат в своїй відповіді на ультиматум не знайшов потрібним відповідати окремо на кожну з вимог-запитань Ради Народніх Комісарів, в тому числі й на закид (великої принципової і практичної ваги) про участь „в контрреволюційній каледінській змові“.

Що-до цієї останньої „змови“, то ще раз треба підкреслити, що її в дійсності не було. Ще підчас жовтневих подій в Петрограді та Києві зовсім виразно виявилось, що українська революційна демократія не піде разом з козаками. Пригадаймо негативне відношення Третього Всеукраїнського Військового З'їзду до Козачого З'їзду, що відбувався тоді в Києві; пригадаймо відкинення Центральною Радою пропозицій козаками кругами спільної боротьби проти большевиків, а потім і спільну боротьбу війська Центральної Ради і большевицьких військових частин проти тих самих козаків, проти контрреволюційного штабу київської військової округи; нарешті, втручання Генерального Секретаріату у внутрішні справи Донщини з метою оборони інтересів та прав робітництва від реакційного каледінського режиму. Всі ці факти і самий напрям діяльності Центральної Ради, зазначений в III Універсалі, а ще більше — в настроях і революційній свідомості українського селянства, робітництва та вояцтва, не давали ніяких підстав до обвинувачення Центральної Ради в „контрреволюційній каледінській змові“. Такої змови не було і не могло бути. І не можна, звичайно, додати їй в тому, що Центральна Рада провадила, після упадку Временного Правительства, самостійно українізацію війська на фронті, або в тому, що обеззброїла ворожі їй (хоч би й по-большевицькому настроєні) московські частини, або, врешті, в тому, що перепускала козачі частини з фронту через Україну додому. Це перепускання, дійсно, до якоїсь міри шкодило Совітській Росії, поскільки вело до зосередження на Донщині певної, ворожої владі Народніх Комісарів контрреволюційної сили. Але наскільки великою шкода була фактично, скільки козачого війська могло переїхати через Україну на Донщину чи на Урал і чи дійсно все те військо поповнило б ряди контрреволюційної армії, чи частина його, втомлена війною і розагитована большевиками, розійшлася б по своїх ставицях — тепер тривно сказати. Можна у всякім випадку з певністю припустити, що шкода від перепускання козачого війська була б в дійсності незрівняно меншою від тої шкоди, яка повстала для революції потім від війни між Україною і Московщиною. Це ж саме треба сказати й про обеззброювання та затримування Генеральним Секретаріатом большевицького війська, направленого з фронтів на боротьбу з повстанням Каледіна. Таке поступовання Центральної Ради викликалось не симпатією їй до контрреволюційного Дону, не соціальною ворожістю до ідеалів робітничо-селянської державности, проголошених большевиками на Московщині, а лише бажанням обергти Українську Народню Республіку від

втручання в її внутрішні справи сусідів, в данім випадкові червоної Московщини, військо якої, будучи формально направлене на боротьбу з Каледіним, виявляло недовозначне бажання розправитись по дорозі і з „хохлами“, з „контрреволюційною буржуазною Радою“, без довгих бадачок про визнання якоїсь там Української Народньої Республіки і оповіщення їй формальної війни.

Коли Дон і був в чім-небудь ближчим до Центральної Ради, так це тільки і саме в тім, в чім були так далекі в той час московські більшовики від неї. А саме: на Доні серед козацтва (власне серед його демократичної частини) існувала досить сильна федералістична течія, яка цілком широко обстоювала гасло федералістичної перебудови Росії. Наскільки ця течія була в той час помітною, видно з того, що навіть реакційні козацькі генеральські єдиноначальницькі верхи примушені були вдавати з себе федералістів. До того ж і об'єктивні умови, а саме — ворогування з Радою Народніх Комісарів, примушували козацьку старшину не сваритись з іншими сусідами і „шанувати“ їхнє право на автономний устрій. Все це вело до того, що Дон визнавав в той час за Центральною Радою право заступати верховний уряд Української Народньої Республіки, визнавав Українську Республіку і був готовий не втручатися в її внутрішні справи. Правда, все це визнавалось офіційним Доном цілком умовно і тимчасово. Пізніше боротьба так званої „доброволії“ (що поповнювала свої ряди саме з донських козацьких кругів) проти української державности яскраво і певно виявила це. Але в той час Донщина і взагалі козацтво, власне демократично-революційна частина його, виступала в рядах борців за перебудову Росії на республікансько-федералістичних основах, визнавала фактично Українську Народню Республіку і не втручалось в її внутрішні справи. Цього було досить, щоб Центральна Рада, маючи перед собою велетенське завдання будови Української Республіки, не йшла з легкою душею на конфлікт з козацтвом і стала на позицію так званого нейтралітету. Пізніше, скріпившись внутрі, організувавши певну військову силу, можна було при потребі і порушити цю позицію в той чи інший бік. А що ця позиція була б порушена, при доброзичливому відношенню до державного відродження України з боку Московщини і дальшій розвитку революції на Україні, саме в бік зближення з Совітською Росією і розриву нейтральних відносин з Донщиною, коли б там переважив контрреволюційний курс (як воно і сталося пізніше) — не могло бути ніяких сумнівів.

Та московські більшовики чи дійсно не розуміли цієї позиції Центральної Ради чи просто не хотіли її зрозуміти. В своїй відповіді на ноту Генерального Секретаріату Рада Народніх Комісарів знов, обмежившись загальною заявою про визнання нею „права свободного розвитку народів“ і „здійснення цього принципу“, всю увагу зосередила на „підпіранню Радою контрреволюції, буржуазії — кадетів і Каледіна“.

Відповідаючи на зроблене вами з уповноваження правительства Української Центральної Ради пропозиція прийнятого полагодження конфлікту між Українською Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів, писала Рада Народніх Комісарів в своїй ноті від 21. грудня (н. ст.), Рада Народніх Комісарів заявляє,

що вважає ширшу акцію для усунення спору безперечно бажаною. Світське Правильство зробило все, щоб дійти до мирного поладження справи.

Що-до пропозиції Українською Радою умов, котрі мають принциповий характер, як право свободного розвитку народів, вони ніколи не були предметом переговорів або спору, бо Рада Народніх Комісарів признає повне здійснення тих принципів.

У пропозиціях умовах Українська Центральна Рада поминає мовчанкою дійсний предмет спору, а саме те, що Рада підтримує контрреволюцію буржуазії, кадетів та Каледіна, звернену проти влади совітів, заступників селян, робітників і солдатів. Порозуміння з Радою можливе тільки під умовою, що Рада виразно відмовиться підтримувати, як Каледіна, так і всю контр-революційну змову буржуазії та кадетів.

Ми не маємо під руками копій документів про дальший хід переговорів: про заходи членів Всеросійських Установчих Зборів від України, що в той час перебували в Петрограді (переважно українських соціалістів-революціонерів), направлені до мирного залагодження конфлікту; про роботу висланої з Петрограду до Києва спеціальної делегації; так само, як не маємо і змісту тих розмов, які велися Генеральним Секретаріатом з Радою Народніх Комісарів телеграфно. Та хоч ці документи і могли б де-в-чому висвітлити справу ще краще, ніж освітили її наведені вище документи, проте чогось основного нового вони не дали б. Конфлікт зостався не розп'яним, до порозуміння не дійшло.*) Та й трудно було досягти того порозуміння, тим більше, що Рада Народніх Комісарів поспішила признати за правительством України утворений З'їздом Рад в Харькові так званий „Світський Уряд“ України і дати в допомогу тому урядові свою армію для війни з Центральною Радою.

*) Наводимо тут де-які відомості про дальший хід переговорів: 2. січня (н. ст.) 1918 р. урядове Петроградське Телеграфне Агентство подало телеграму такого змісту: „По вістках членів делегації, якій поручено вести в Києві переговори для залагодження конфлікту між владою совітів і Центральною Радою, є можливість залагодити цей конфлікт тим способом, що буде утворено нову Раду Совітів, при чім буде поширено обсяг її впливу. Центральна Рада задумує виповнити ультиматум Ради Народніх Комісарів під умовою, що Україна буде забезпечена грошми і що Рада Народніх Комісарів видасть урядовий декрет, яким признає Українську Республіку. Як повідомляють делегати, Україна не заборонить вивозу збіжжя до Великої Росії.“

3. січня (н. ст.) 1918 р. Рада Народніх Комісарів звернулася до Центральної Ради з такою ногою:

„Тому що офіційні заступники Центральної Ради висловили бажання розпочати переговори для досягнення порозуміння з Радою Народніх Комісарів, котра з свого боку признає незалежність Української Республіки, дальше тому що Центральна Рада признає контрреволюційний характер своїх сторонників, дальше з огляду на факт, що Рада Народніх Комісарів всюди і абсолютно признала всім націям, з українською включно, право на незалежність, далі тому, що вітає кождо спробу оминати війну з Центральною Радою, коли б вона признала контрреволюційний характер діяльності Каледіна і не спиняла б ведення війни з ним, — вважає Рада Народніх Комісарів за дуже бажану річ увійти в обговорення з Центральною Радою непорішених справ, щоб усунути всі непорозуміння, які випливають з політики Ради що-до загального фронту та протиреволюційного повстання Каледіна.

Рада Народніх Комісарів пропонує Центральній Раді переговори в справі порозуміння, яке відповідало б наведеним засадам, і вважає за найвідповідніше місце для переговорів — Смоленск або Вітебск.“

Так розпочалась війна між Совітською Московщиною і Українською Народною Республікою (18), війна, що цілком з технічно-мільтарних причин не могла віщувати нічого доброго тільки що відроджений, неорганізований, не зміцнений, без армії й фінансів, без сталих і досвідних апаратів державного управління, бідній інтелігентськими національно-свідомими силами України. Не віщувала вона нічого доброго й палаючий в огні класової боротьби червоної Московщині, бо надії останньої збройною силою „пріобщить“ Україну до соціалістичної московської революції і тим забезпечити для московського працюючого люду необхідну йому допомогу українським хлібом, цукром, вугіллям та іншими продуктами, були дуже і дуже проблематичними. Не віщувала вона загалом нічого доброго і справі російської та української революції, втягаючи народні маси, демократію (а не буржуазію) Московщини й України в криваву межиусобну національну (а не соціальну) війну, затемнюючи тим класову свідомість українських трудящих мас, штовхаючи українську соціалістичну інтелігенцію до співробітництва з дрібною українською буржуазією, порушуючи нормальний розвиток революційної класової боротьби на Україні. Хто завинив в цій війні більше — Центральна Рада з Генеральним Секретаріатом чи Рада Народніх Комісарів — скаже суд майбутніх поколінь.

9. Початок мирових переговорів з Німеччиною та її союзниками. Після повалення правительства Керенського ніщо, здавалось, не стояло Центральній Раді на дорозі до заключення миру. Робітничо-селянські маси домогались миру, хоч би й сепаратного, вже давно і в різних формах. Було ясно для всіх, що мир необхідно було заключити негайно, хоч би й дорогою ціною, бо однаково воювати далі не було ніякої змоги. Постачання армії вже не можна було налагодити; підняти дисципліну у війську також. Та й по суті, особливо Українській Народній Республіці, не було чого тягти ту війну далі.

Правительство Совітської Росії все це добре розуміло і через те зараз же сміливо пішло шляхом припинення війни з Центральними Державами. Розуміла становище й Центральна Рада, але їй бракувало тої сміливості та рішучості, яку мала Рада Народніх Комісарів. Під впливом демократії меншостей та українських дрібнобуржуазних верств (в першу чергу соц.-фед.) вона довго боялась одверто стати на шлях заключення сепаратного миру і, тим самим, розриву з „союзниками“ — Антантою, яка, помічаючи нерішучість Центральної Ради в справі миру та розходження її з російськими Народніми Комісарами, почала навіязувати через своїх представників в Києві напів-офіційні зв'язки з новою українською державою.*) Втішені цією увагою до себе з боку „великих

*) Антантські представники звернули свою увагу на український визвольний рух ще з літа 1917 року, але довгий час ставились до нього дуже неприхильно, шукаючи в ньому „німецької інтриги“. Відгуком цього погляду антантських керуючих код на українську національну революцію являється відоме „інтерв'ю“ В. Винниченка, що ледве не потягло за собою серйозної „нагілки“ на Центральну Раду з боку Временного Російського Правительства. Історія цього інтерв'ю така. Підчас свого перебування в Петрограді (в складі другої делегації Центральної Ради до Временного Правительства в серпні ст.ст. 1917 р.) В. Винниченко дав інтерв'ю про український рух кореспондентові великої бульварної

держав" керуючі есефо-еседеківські політики в Генерального Секретаріату навіть почали були задумуватись над пропозиціями антантських розбишак переформувати, за їх допомогою, українське військо і дійсно держати далі, „аж до закінчення загального миру“^{*)} український фронт.

В додаток до цього, не сприяла активній мировій політиці Центральної Ради також і її позиція в справі утворення центрального федерального уряду Російської Федеративної Республіки. Не визнаючи

французької газети „L'intransigeant“. Що говорив В. Винниченко кореспондентові — невідомо, але в газеті з'явився допис, в якому зазначалось (на підставі заяви В. Винниченка), що Центральна Рада в своїй більшості являється германофільською і веде германофільську політику. Очевидно, що такої заяви В. Винниченко зробити не міг (про що він і заявив пізніше) і це була простісінька провокація, але „союзники“ (Французи, головним чином) насили на Временне Правительство, щоб воно зробило нагітку на „германофільську“ Центральну Раду. Временне Правительство, хоч і знало добре справжню ціну „інтервю“, однак не підняло біля цієї справи великий галас, який невідомо чим би кінчився, коли б не одібрали уваги Временного Правительства інші, більш важкі справи, і в першу чергу корніловщина.

Та „німецькі марки й інтриги“ — одне, а велика національно-визвольна боротьба українського народу — друге. Це добре розуміли й антантські політики, через це вони з одного боку шукали „марок“ і намовляли Временне Правительство проти Центральної Ради, а з другого — заздалегідь „принюхувались“ до українського руху і виміряли, чи не може він при певних обставинах стати їм у пригоді. Така „розвідка“ велась особливо діяльно з боку Французів, між иншим через п. Пелісе, посланця французького посла в Петрограді п. Нулянеа. Пелісе приїхав на Україну вперше ще з літа і навіязав тісні зв'язки з Генеральним Секретарем закордонних справ О. Шульгиним (соц.-фед.). Також в літку приїздив до Києва (від англійського посольства в Петрограді) й Англієць проф. Піре. Цей останній озграу „брав бика за роги“, донитуючись представників Генерального Секретаріату, що має робити Центральна Рада, коли добеться автономії і українізації армії. Англійцям ходило про те, щоб Центральна Рада поставила своїм завданням підтримку фронту до побідного кінця; в цій площині вони й розглядали всю українську справу. Пізніше й Французи почали дивитись на справу більше з боку воєнних інтересів, ніж з боку „німецьких марок“. Коли уряд Керенського впаав, антантські представники в Києві таки добре взялися до Українців; між иншим, щоб прихилити на свій бік Українців, вони пустили „в ход“ між певними українськими колами навіть „франки“. Помітніші „антантофіли“ одержали в той час не малі суми. Частина цих сум (10.000 карб.) призначалась — якимсь чином через М. Порша (укр. соц.-дем.) — навіть „Робітничій Газеті“ (орган Центрального Комітету УСДРП), частина застряла, кажуть, в кишені „Отамана Вільного Козацтва“ Генерала Скоропадського, великого „антантофіла“, й инших панів. Певно антантські гроші дали стимул і до організації в той час в Києві масонської антантофільської ложі св. Андрія — під назвою „Молода Україна“ — в склад якої ввійшли, в числі инших, брати Шумицький й Моркотун; в заяві Моркотуна, що до ложі належав також і С. Петлюра. Були якісь (грошового характеру) зв'язки антантських агентів і з де-якими членами залізнодорожних українських організацій. Однак, якою б ця робота не була, вона не відіграла помітної ролі в українській визвольній боротьбі, так само як не впливала на масовий український рух і „робота“ Німців (переважно за кордоном — через своїх агентів з де-яких Українців емігрантів).

^{*)} Плани — пропозиції представників Антанти зводились до того, щоб утворити з Українців-воєнків кілька корпусів, які разом з чехо-словацькими полками, зформованими з австрійських полонених і мобілізованих Чехів-колоністів в Україні, а також Польками, зайняли б найважливіші в стратегічній відношенню пункти на румунському і німденно-західньому (українських) фронтах і таким способом притягували б на цих фронтах певну кількість війська Центральних Держав.

Ради Народніх Комісарів за центральне федеральне правительство Росії, не вважаючи також і себе за правительсто самостійної держави, намагаючись утворити федеральне правительство, яке тільки, на думку Центральної Ради, і могло б взяти в свої руки справу закінчення миру, Центральна Рада безсило топталась на місці, не знаючи, з якого боку підійти до справи миру.

А події почали вже випереджувати Центральну Раду і Генеральний Секретаріат. З легкої руки большевиків почалося „братання“ російської армії (власне, бувшої армії) з німецьким військом, а за ним почалися — з кінця листопада (н. ст.) 1917 р. — і формальні мирові переговори Ради Народніх Комісарів з Центральними Державами. Мирив сам фронт, мирили Народні Комісари. Центральна Рада мусіла щось робити, коли не хотіла допустити, щоб закінчення миру відбулося по-за її плечима.

4. грудня (н. ст.) відбулось засідання Малої Ради, присвячене справі миру. В газетах читаємо про це засідання, між иншим, слідує:

„Пр. Грушевський повідомив, що попереднього дня прислав Головнокомандуючий румунським фронтом телеграму Українській Центральній Раді, повідомляючи, що він, в порозумінню з румунським правительством, приневолений розпочати мирові переговори з ворогом і просить Раду прислати свого представника для участі в цих переговорах.

Неронович (укр. соц.-дем.*) жадав, щоб перемир'я на румунським і південно-західнім фронті було проголошено від Української Республіки і щоб офіція було доведено справу до кінця, до закінчення миру. Українська Народня Республіка повинна взяти справу миру в свої руки, яко незалежна держава, повідомляючи про це Раду Народніх Комісарів, яко великоруську владу, а також воюючі держави і „союзників“. Раніше ми все підкреслювали зв'язок України з Росією. Та перемир'я, які зайшли, розв'язали нам руки, і тепер Україна повинна уважати себе самостійною, незалежною державою, довівши своє національне самозначення до повного кінця. Через голови воюючих Україна повинна звернутися до демократичних сил Європи з проханням допомогти їй стати цілком суверенною. Краще вмерти, ніж не досягнути цього.

Чечель (укр. соц.-рев.) зазначив, що перемир'я і мир треба робити від імені Української Народньої Республіки. Тому треба стати на становище зовсім незалежної держави.

Кушнір (укр. соц.-фед.) заявив, що його фракція звертається з пропозицією до демократії західної Європи закінчити загальний мир. На сепаратний мир бесідник не годиться.

Ткаченко (укр. соц.-дем. — Генеральний Секретарь судових справ) сказав, що українська соціально-демократія весь час домогалася миру, але на перешкоді стояло російське правительство. Тепер цієї перешкоди нема — отже треба мирити, треба приступити прямо до вироблення конкретних умов миру.

Шац (об. жид. соц. парт.) домогався, щоб Центральна Рада санкціонувала перемир'я і приступила до утворення російської влади, котра була б правосильна закінчити мир.

Шраг (укр. соц.-рев.) підкреслив, що центральної федеральної влади немає; тому справу миру повинна негайно взяти в свої руки Центральна Рада. Бесідник відчитав резолюцію фракції українських соціалістів революціонерів, в якій запропонував рахуватися з Радою Народніх Комісарів, як з фактичною владою великоруського центра;

*) Неронович належав до лівої течії Української Соціально-Демократичної Партії, що потім перетворилась в фракцію „незалежних“, а ще пізніше — в Українську Комуністичну Партію (УКП).

домігався утворення однородно-соціалістичного федеративного правительства і, тим часом, висилки представників Центральної Ради для переговорів в справі перемир'я.

Потім Скловський (від рос. соц.-рев.), Гольдфельдман (від поале-ціону) і Балабанов (від рос. соц.-дем. меншевиків та євр. „Бунду“) домагалися від Генерального Секретаріату внясення його позиції в справі миру і протестували проти можливості сепаратного миру.

При загальній увазі виступив з короткою промовою Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко. Він зазначив, що Генеральний Секретаріат констатує з великим задоволенням, що позиція українських провідних партій в нічім не розходиться з думкою Генерального Секретаріату. Справа миру не терпить відложення. Ми повинні вести її від імені Української Народньої Республіки і вислати своїх представників на румунський і південно-західний фронти для переговорів над перемир'ям.

Рівночасно необхідно повідомити про це Французів і Англійців, котрі сьогодні акредитували до нас посла (Оллекси).

Генеральний Секретаріат признає необхідним порозумітися з тими організаціями, які ведуть переговори в справі миру на інших фронтах. Рада Народніх Комісарів має велике значіння в народніх масах, і Генеральний Секретаріат повинен з тим рахуватися. Але ми не вважаємо Ради Народніх Комісарів правительством всієї Російської Республіки. Ми вважаємо, що справу загального миру повинна вести та власть, котра буде зорганізована з представників всіх демократичних партій при участі представників від краєвих правительств. А тому необхідно негайно приступити до організації правительства — однородно-соціалістичного, федеративного характеру...

Справа миру — дуже важна і серйозна; вона захоплює інтереси не тільки України. Необхідно тому зараз приступити до вироблення програми миру. Ця програма не повинна різнитися від тої, яку вже одобрила вся революційна демократія...

Необхідно негайно, за одобренням Малої Ради, вступити в переговори з союзниками радіотелеграфом.

Тьомкін (Бунд) запропонував від меншостей резолюцію, в якій стверджував необхідність вислання представників на румунський і південно-західний фронти для закінчення перемир'я в порозумінні з союзниками; негайно приступити до утворення центральної влади, єдиного правосильної для переговорів в справі миру, і приступити до тимчасового вироблення умов демократичного миру для предлошення на розгляд Центральної Ради та союзників.

Пісоцький (укр. с.-д.) предложив резолюцію, прийняту вже українськими соціал-демократами та соціалістами-революціонерами на фракційних нарадах.

Цю останню резолюцію і було прийнято Малою Радою. Звучить вона так:

„Від імені Української Народньої Республіки Українська Центральна Рада визнає необхідним негайно приступити до перемир'я, повідомивши про це одночасно союзні держави.

Веручи під увагу: а) що справу миру від імені всієї Російської Республіки може вести тільки центральний орган соціалістичної федеративної влади, б) що спроби утворення такої влади досі не вдалися, в) що при теперішніх обставинах таку владу можна утворити тільки в процесі здійснення миру, г) що інші шляхи утворення такої влади можуть затягнути справу миру і пошкодити їй, — Українська Центральна Рада приступає до активного здійснення миру.

Цим виповняє Українська Центральна Рада давню висловлену волю українського народу і вже не раз ухвалені нею постанови про негайний мир, в чім досі ставило Центральній Раді перешкоди Временне Правительство.

Тому Українська Центральна Рада постановляє:

1. Послати представників від Генерального Секретаріату на румунський і південно-західний фронти для ведення переговорів в справі перемир'я;

2. Звернутися зараз від імені Української Народньої Республіки, як до союзних, так і до ворожих держав, з пропозицією почати мирові переговори, повідомляючи про це нейтральні держави;

3. Рівночасно повідомити про це Раду Народніх Комісарів і правительства інших республік Росії для координованого ведення цієї справи;

4. Заразом Центральна Рада приступає до негайного вироблення програми миру для пропозиції її від імені Української Народньої Республіки народам Росії, а також союзним і ворожим державам, як основи для переговорів.

Українська Центральна Рада закликає всі народи Росії взяти в цих переговорах як найдіяльнішу участь.

На підставі цієї ухвали, було делеговано від Генерального Секретаріату для переговорів про перемир'я на південно-західний фронт Товариша Генерального Секретаря внутрішніх справ І. Красковського (с.-ф.) та капітана Удовиченка, а на румунський — члена Малої Ради М. Любинського (укр. с.-р.) та члена Українського Генерального Військового Комітету М. Левітського (укр. с.-д.). Варто підкреслити для характеристики настроїв української демократії в той час, що певні кола Центральної Ради вірили в те, що Центральна Рада своїми заходами в справі миру, відіграє значну роль в прискоренні загального, всесвітнього миру.

Одночасно з веденням переговорів про перемир'я Генеральний Секретаріат оголосив об'єднання двох фронтів — румунського та південно-західного — в один український фронт (19).

Трохи згодом Генеральний Секретаріат вислав до Берестя-Литовського, де вже відбувались переговори між Центральними Державами і Радою Народніх Комісарів, свою делегацію для контролю над переговорами, в склад якої в числі інших входив М. Любинський (укр. с.-р.).

А ще пізніше, а саме 24 грудня (н. ст.), коли конфлікт між Центральною Радою і Совітом Народніх Комісарів ввійшов в ту стадію, коли вже було мало надії на мирне заглагодження його, коли Рада Народніх Комісарів вже заключила з Центральними Державами, без порозуміння з Центральною Радою, перемир'я на всіх фронтах, Генеральний Секретаріат, виконуючи наведену вище постанову Малої Ради в справі миру, звернувся до воюючих і нейтральних держав з наступною пропозицією:

„Генеральний Секретаріат подає отчим до відома всім нейтральним і воюючим державам наступне:

Третім Універсалом Української Центральної Ради з дня 20. листопада 1917. року проголошено Українську Народню Республіку. Цим актом поставлено її в інтернаціональні положення.

Українська Народня Республіка змагає до створення федеративної злуки всіх республік, які поветали на території давньої Російської Імперії. Аж до часу, коли в Росії буде установлене федеративне правительство і аж поки міжнародне заступництво буде поділене між правительством Федеративної Республіки та правительством України, вступає Українська Республіка зі своїм правительством і Генеральним Секретаріатом — на дорогу самостійних міжнародних відносин.

В зв'язку з тим вважає Генеральний Секретаріат за необхідне висловити всім державам і народам світа становище Української Народньої Республіки в справі мирових переговорів, які в ближчих днях розпочнуться в Бересті-Литовському між представниками Ради Народніх Комісарів і державами, що ведуть війну з Росією.

Ми маємо непорушне переконання, що теперішня війна є найбільшим нещастям усіх держав; для того від дня проголошення Української Народньої Республіки вступили ми на шлях діяльної мирної політики.

Тому, що в III Універсалі проголошено необхідність негайно заключити мир, постановила також Центральна Рада прилучитися до перемир'я. Для того послано на полуднево-західний і румунський фронти уповноважених від Генерального Секретаріату. Обидва фронти злучено тепер в один український фронт під управлінням правительства Української Народньої Республіки.

Одночасно доручила Центральна Рада Генеральному Секретаріатові повідомити союзників про факт ведення мирових переговорів, і це доручення Генеральний Секретаріат в свій час виконав.

Коли Рада Народніх Комісарів, за згодою правительств держав, що воюють проти Росії, почала переговори на всіх фронтах Росії про перемир'я, вислав Генеральний Секретаріат своїх заступників до Берестя-Литовського для контролю та інформації. При цьому вважає Генеральний Секретаріат за необхідне звернути увагу на те, що заступники Ради Народніх Комісарів, хоч і були повідомлені про те, що уповноважені Українського Правительства мають прийняти для участі в переговорах, заключили самостійно загальне перемир'я без всякого порозуміння з Правительством Української Народньої Республіки.

Тепер, отже, коли Рада Народніх Комісарів, на основі останньої точки умови про загальне перемир'я, почала в Берестю-Литовським мирові переговори з Правительствами Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії, заявляє Генеральний Секретаріат іменем Української Народньої Республіки:

1. Ціла демократія української держави змагає до світового миру — до загального миру по-між усіма воюючими державами.

2. Мир, заключений по-між всіма державами, повинен всім, навіть найменшим народам в кожній державі, забезпечити свободу народоправного самоозначення.

3. Для уможливлення дійсного самоозначення народів необхідно установити відповідні гарантії.

4. Через те анексії, так званого насильного прилучення або передачі поодиноких земель без згоди населення, не можна допустити.

5. Так само, зі становища робочих клас всіх країв, виключені всякі контрибуції в якій би то не було формі.

6. Малі народи й держави, що потерпіли через війну, повинні дістати матеріальну поміч, на основі принципів, вироблених на конгресах.

7. Українська Народня Республіка має тепер на своїй території власний український фронт і виступає самостійно в міжнародніх справах через своє правительство, яке заступає інтереси українського народу.

8. Влада Ради Народніх Комісарів не простягається на цілу Росію, а зокрема не простягається на Українську Республіку. Через це мир, який хоче заключити Росія зі своїми противниками, може мати силу для Української Республіки тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народньої Республіки.

9. Мир в імені цілої Росії може заключити тільки таке правительство (до того федеративне), яке буде утворене всіма республіками і державно-організованими областями Росії. Коли б такого Правительства не вдалося утворити в найближчій часі, тоді тільки злучені правительства всіх тих республік і областей можуть заключити такий мир.

Український Генеральний Секретаріат держиться твердо принципу загального народоправного мира та змагає прискорити його заключення.

Признаючи велике значіння всіх зусиль, направлених на здійснення такого миру, Генеральний Секретаріат вважає за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю-Литовським, і одночасно бажає, щоб справу миру було завершено на міжнароднім з'їзді, на який Українське Правительство запрошує всі воюючі держави.

Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко,
Генеральний Секретарь для міжнародніх справ О. Шульгин.

Другого дня після висилки цієї ноти — 25. грудня н. ст. — почалися засідання VIII сесії Української Центральної Ради. Справа стала на ній предметом палких дебатів.

Наводимо тут уривки з промов фракційних бесідників для того, щоб з'ясувати позицію в справі миру різних партійних фракцій в Центральній Раді.

Обговорення справи миру почалося 25. грудня заслуханням реферату Генерального Секретаря О. Шулгина (укр. соц.-фед.), який сказав:

„Війна загрожує повною руїною, як Росії, так і Україні. Через те Центральна Рада почала переговори про перемир'я на своїх фронтах. Але ми йдемо іншим шляхом, як більшовики. Мир може бути остаточно заключений тільки федеральним правительством, а не Радою Народніх Комісарів. Більшовики хочуть заключити сепаратний мир, ми ж на це не згодні, ми не допустимо, щоб Німці та Австрійці перекидали свої полки на Англіїців, Французів та інших. Ми стоїмо за загальний мир. Делегацію до Берестя треба послати. Генеральний Секретаріат не розпалює мілітаристичних пристрасей і змагає до мирного поладження справи з великоруською властю.

Балабанов (рос. с.-д. менш.) відкидає необхідність посилки делегації до Берестя, вважаючи такий спосіб боротьби за мир ілюзією, подібною до ілюзії більшовиків. Далі бесідник сказав, що самостійний виступ України за мир без порозуміння з Росією є шкідливим для діла революції. Справу мира можна прискорити міжнароднім шляхом. Для цього Генеральний Секретаріат мусить вжити заходів, щоб утворити федеративне правительтво всієї Росії, а демократія — скликати соціалістичну конференцію. Як би не було, але шлях до миру лежить не через Берестя.

Неронович (укр. с.-д.) сказав: рецент Балабанова старий. Його ми чули вже не раз на протязі 8 місяців революції. Не виголошуйте тут голих слів — „в міжнароднім масштабі“, а росифікуйте їх. Сучасне російське правительтво — Народні Комісари — вже поставило справу мира в міжнароднім масштабі в повній широті, і делегація до Берестя є відгуком міжнароднього миру. Відкидаючи посилку делегації, ви хочете повернути назад, ви хочете балакати з вашими улюбленими імперіалістичними союзними державами. Ви саботуєте справу миру.

Скловський і Сухових (рос. соц.-рев.) вказували на те, що вихідною точкою в справі миру є скликання міжнародньої соціалістичної конференції і Всеукраїнських Установчих Зборів. До Берестя треба їхати, але тільки для того, щоб контролювати діяльність Народніх Комісарів, що хочуть говорити від імені всієї Росії.“

Єврейські партії загалом підтримували рос. с.-д. меншовиків та рос. с.-р., наближаючись з українських партій найбільше до соц.-федералістів. Обговорення справи миру тяглося кілька днів. На засіданні Ради 28. грудня виступив з докладом делегат на мирову конференцію в Бересті М. Любинський, що саме повернувшись до Києва з Берестя. Поінформовавши про хід переговорів,* про велике зацікавлення Центральних Держав Україною, закінчив свою промову словами: „конче необхідно послати своїх делегатів в Берестя, але не в ролі інформаторів і контролерів, а в ролі самостійних представників, з повними повноваженнями і директивами.“

Після заслухання доповіді Любинського Центральна Рада ухвалила (переважно українською більшістю) слідуєчу внесену фракцією українських соціалістів-революціонерів формулу переходу.

*) М. Любинський входив, за згодою російських делегатів, в склад російської мирової делегації — з метою інформації і контролю.

„Вислухавши реферат Генерального Секретаріату про посилку делегації на мирову конференцію і вважаючи, що дальше продовження війни затемнює класову свідомість трудових мас і загрожує всім здобуткам революції в Росії і на Україні, висловлюючись тому за конечну необхідність припинення війни і потверджуючи свою попередню думку, що мир від усієї Росії повинен бути заключений тільки федеративним урядом всіх республік бувної Російської Імперії, однак, вважаючи на те, що федерального уряду немає, а Рада Народніх Комісарів таким урядом не є, і що це не може бути причиною дальшого відкладання мирових переговорів, — Центральна Рада постановляє взяти участь в мирових переговорах від імені Української Народньої Республіки, нарівні з иншими державами, і затверджує постанову Генерального Секретаріату про негайну посилку делегації для участі в мирових переговорах.

Уважаючи, що для оборони інтересів усіх зачеплених війною націй необхідна участь їхніх представників у мирових переговорах, українська делегація обстоюватиме притягнення до участі в них делегацій всіх націй, як державних, так і недержавних.“

В ці дні наспіла і відповідь Центральних Держав на мирову ноту Генерального Секретаріату. Відповідь та мала такий зміст:

„До президента Генерального Секретаріату Винниченка і Секретаря міжнародніх справ Шульгіна. Київ.

Нота Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки до всіх воюючих і нейтральних держав означає, як безумовно потрібне, щоб представники Української Народньої Республіки взяли участь в переговорах в Берестю-Литовськім.

Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним зазначити, що вони готові повітати уповноважених представників Української Народньої Республіки з участю в мирових переговорах в Берестю-Литовськім.

При цім вони зазначають, що радо були б повітали таких уповноважених представників також при переговорах при заключенні перемир'я.

Берестя Литовське, 26. грудня 1917. р. Уповноважені делегати чотирьох союзних держав: фон-Кюльман за Німеччину, граф Чернін за Австро-Угорщину, Попов за Болгарію, Мессімі Бей за Туреччину.“

Таким чином, справу участі представників Української Народньої Республіки в мирових переговорах в Берестю було вирішено остаточно. До Берестя було послано Генеральним Секретаріатом повновласну делегацію під проводом генерального секретаря торгу і промисловости В. Голубовича (укр. с.-р.).*)

4. січня (н. ст.) 1918. року мали розпочатись в Берестю мирові переговори, але початок їх було відтягнуто до 9. січня з вини Ради Народніх Комісарів, яка підняла питання про зміну місця переговорів. Як відомо, Центральні Держави не погодилися на перенесення переговорів в якесь инше місце, і вони продовжувались в Берестю. Тим часом, поки прибули до Берестя делегати Совітської Росії, українська делегація провадила необов'язуючі переговори з представниками Центральних Держав.

Після першого пленарного засідання мирової конференції, яке відбулось 9. січня і на якому було остаточно порішено продовжувати переговори в Берестю-Литовськім, а не в якомсь иншій місці, відбулось 10. січня (н. ст.) 1918. року друге пленарне засідання конференції, на якому було обговорено і порішено справу участі в конференції делегації Української Народньої Республіки.

*) В склад делегації в числі инших входили: М. Левітський (укр. с.-д.), М. Любинський (укр. с.-р.), М. Полозов (укр. с.-р.) і О. Севрюк (укр. с.-р.)

У відчиті про це засідання читаємо :

„На засіданню конференції дня 10. січня перший виступив провідник української делегації Голубович і заявив:

„Змучені і виснажені війною народи змагають до миру. В цім змаганні до миру представники демократії Великої Росії, не зважаючи на напади де-якої частини російського громадянства та преси, сміливо переступили через стрілецькі окопи воюючих держав не для того, щоб на полі бою кровію і залізом, а щоб шляхом приязного порозуміння між народами досягти загального миру, бажаного для цілого світу.

Після того, як почалися мирові переговори й оголошено основи миру, ви, шановні панове, цілком справедливо призначили 10 днів перерви, щоб дати можливість державам, які не брали участі в мирових переговорах, пристати до них. Наша держава, Українська Народна Республіка, народ якої завжди схилився до миру, відповіла перша на ваш поклик.

Після того, як III Універсалом Центральної Української Ради з 20. листопаду (н. ст.) зазначено її державне становище, Українська Народна Республіка починає в теперішнім моменті своє міжнародне існування, яке вона втратила більш ніж перед 250 роками, і вступає в міжнародні зносини в цілім обемі своїх прав на цім полі.

На основі попереднього представлення, вважає Правильство Української Народної Республіки правильним на теперішніх мирових переговорах зайняти самостійне становище і передати правительством заступлених тут держав отсю поту.

Далі Генеральний Секретарь Голубович прочитав поту Генерального Секретаріату від 24. грудня 1917. р.

У відповідь на прочитану поту Правильства Української Народної Республіки сказав Предсідатель Державний Секретарь Кюльман так:

„Мої панове! Ми вислухали з живим інтересом заяву Голови Української Делегації та прийняли до відома зроблені нам повідомлення. Я пропоную, щоб українську поту, як важний історичний документ, залучено було до актів конгресу.

Представники союзних держав вітають прибувних, згідно з їх телеграмою з 26. грудня 1917. р., до Береста українських представників. Представники союзних держав застерігають собі право зайняти становище до поодиноких точок українських делегатів.

В звязку з цим, заявив далі предсідатель, що він мусить зробити деякі запитання, щоб створити основу для прийняття рішень з боку союзних держав. Досі переговори велися з представниками петроградського правительства про всі справи, які торкаються російської території. Отже треба запитати голову делегації петроградського правительства, чи він та його делегація і надалі мають намір заступати тут, яко дипломати, справи цілої Росії.

На це голова петроградської делегації пан Троцький зложив таку заяву:

„Зважаючи на поту Генерального Секретаріату Української Народної Республіки, російська делегація заявляє з свого боку, що вона, в цілковитій згоді з принциповим признанням права кожної нації на самоозначення, аж до цілковитого відокремлення, не бачить жадної перешкоди до участі української делегації в мирових переговорах.

Про значіння цієї заяви російської делегації відбулася довга дискусія, яку, нарешті, сконцентровано в питанню, чи українська делегація є підвідділом російської делегації чи її в дипломатичних зносинах треба вважати представництвом самостійної держави.

На це питання голова російської делегації п. Троцький відповів в тім дусі, що він уважав справу полагодженою, бо українська делегація виступає тут, як самостійна делегація, і такою признає її російська делегація, а до того ж з жадної сторони не зроблено якоїсь иншої пропозиції.

Голова української делегації Державний Секретарь Голубович дякує представника російської делегації за його заяву і за спосіб, яким прийнято російською делегацією самостійну українську делегацію.

Далі заявив Державний Секретарь К ю л ь м а н, за згодою зборів, що preliminary питання про участь української делегації, як самостійної делегації в мирових переговорах, повинно бути спочатку обговорено між делегатами союзних держав і потім передане на обговорення зборів.“

По обговоренню питання делегатами Центральних Держав зложив Председатель граф Чернін на засіданню конференції 12. січня таку заяву:

„На пленарнім засіданню 10. січня передав пан Державний Секретарь Української Народньої Республіки Г о л у б о в и ч делегаціям чотирьох союзних держав ноту Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки з 11.—24. грудня 1917. р. ч. 726. Ця нота містить в точці 7. заяву про те, що заступлена Генеральним Секретаріатом Українська Народня Республіка виступає самостійно в міжнародних справах та що вона, подібно як і інші держави, хоче брати участь у всіх мирових переговорах, конференціях, конгресах.

У відповідь на це маю честь від імені делегацій чотирьох союзних держав представитвом самостійної Української Народньої Республіки формальне признання Української Народньої Республіки самостійною державою застрігають собі чотирі союзні держави до заключення мирового договору.“

Голова російської делегації п. Т р о ц ь к и й заявив після цього слідуюче:

„В зв'язку з питанням, порушеним тепер заявою делегацій чотирьох союзних держав, я вважаю необхідним для інформації і для того, щоб запобігти можливим непорозумінням, зложити таку заяву: ті конфлікти, які повстали між Російським Правительством і Генеральним Секретаріатом і фактичні основи яких відомі більшим частині всіх присутнім, не мали й не мають жадного зв'язку зі справою самоозначення українського народу. Вони повстали через противенства між політикою совітів, Народніх Комісарів, і Генерального Секретаріату, противенства, які виявилися, як на території України, так і по-за її межами. Що торкається самоозначення України, яке фактично відбувається в формі Народньої Республіки, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обома братніми республіками. З огляду на те, що на Україні нема жадних окупаційних військ, що політичне життя відбувається там вільно, що там нема а ні середньовічних станових (сословних) органів, які хотіли б представляти країну, а ні призначеного зверху позірного міністерства, яке працює в межах, призначених йому з гори, далі з огляду на те, що на Україні є всюди вільно вибрані ради робітничих, селянських і селянських депутатів та що при виборі всіх органів самоуправління додержано засад загального, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним поданням голосів. — немає і не може бути жадного сумніву, що процес самоозначення України в її географічних межах і в державних формах, які відповідають волі українського народу, знайде своє закінчення.“)

З огляду на попереднє і в згоді з заявою, зложеною 10. січня, російська делегація не бачить жадної перешкоди для самостійної участі делегації Генерального Секретаріату в мирових переговорах.“

Державний Секретарь Г о л у б о в и ч заявив після цього, що декларацію чотирьох союзних держав прийнято до відома і що, на її основі, українська делегація буде брати участь в мирових переговорах.

*) Це довге мотивування визнання Совітською Росією Української Народньої Республіки мало на оці не стільки обґрунтування позиції Ради Народніх Комісарів супроти України, скільки окуповані Німцями частини бувшої Росії (Польщу, Литву, Курляндію), які німецькі делегати визнавали також, як і Україну, вже самоопреділившимися окремими самостійними державами і одмовляли, на цій підставі, російській делегації право заступати ці краї. Голова російської делегації Троцький не погожувався з таким поглядом Німців і зазначив з свого боку низку умов, при яких Совітська Росія могла б вважати волю народів тих країв свобідно виявленою. Це питання довело потім до серйозних непорозумінь між делегаціями Совітської Росії і Центральних Держав.

Так Українська Народня Республіка вступила на шлях міжнародних зносин.

Визнана делегаціями всіх присутніх на конференції держав за самостійну делегацію, українська делегація повела далі переговори досить швидким темпом. Цьому сприяла, з одного боку, відсутність спірних питань територіального характеру (як то було з російською делегацією), а з другого — очевидне бажання делегацій Центральних Держав заключити з Українською Народньою Республікою як найшвидше бажаний і вигідний для обох сторін мир.

Коли голова російської делегації Троцький запропонував 18. січня зробити перерву в мирових переговорах до 29. січня (н. ст.), з огляду на потребу його від'їзду до Петрограду, то справа переговорів української делегації настільки вже пішла наперед, що пропозиція Троцького була як раз на часі: українська делегація потребувала вже порозумітись зі своїм правительством перед остаточним підписанням мирового договору. Пропозицію Троцького було прийнято: делегації припинили свої наради. Представники України виїхали до Києва.

Про наслідки дотеперішніх переговорів опублікувало австрійське телеграфічне бюро 20. січня (н. ст.) слідує повідомлення (укладене українською, німецькою та австро-угорською делегаціями):

„Дотеперішні переговори, які проваджено між делегаціями Центральних Держав з одного боку і Української Народньої Республіки з другого боку, мали своїм наслідком те, що є надія порозумітись що-до основ мирового договору, який має бути заключений. З ствердженням важних основ мирового договору дійшли переговори до такого пункту, який обов'язує делегації увійти в зносини з відповідальними органами їх вітчизни.

Частина уповноважених представників бачить себе спонуканою зложити особисто звіт про хід переговорів перед цими органами і одержати їх згоду на те, до чого вже умовилися.

Всі делегації згодні що-до того, що потрібна для цього перерва переговорів має бути по можливості як найкоротша. Вони приобіцяли одна одній зараз же по скінченню обговорень знова зійтись знова в Берестю“.

* * *

Приязні відносини між українською і московською делегаціями тяглись не довго. Визнавши українську делегацію за цілком самостійну, московська делегація, очевидно, рахувала, що українська делегація фактично буде провадити свою роботу в повнім контакті з нею, швидче як її відділ. Коли ж показалося, що українська делегація веде переговори самостійно і заходить в тих переговорах так далеко, що може заключити, окремо від Московщини, мир, московська делегація почала нервуватися і навіть оспорювати право української делегації на заключення такого миру, покликуючись на те, що процес самоопреділення українського народу ще не закінчився, що меж і взаємовідносин між Московщиною та Україною остаточно ще не встановлено.

Само собою розуміється, що те чи инше поводження української делегації у відношенні до московської мало тільки часткове значіння для того розриву відносин, який наступив потім між ними. Рішачими

були військові події, що відбувались в той час між Україною і Московщиною. Делегація Східської Росії, одержавши звістки про утворення в Харкові східського українського правительства, про рішення „Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнських Східних робітничих, солдатських і селянських депутатів“ (що відбулось 12. січня н. ст., саме тоді, коли Троцький заявляв про визнання Східською Росією делегації Української Народньої Республіки) не признавати умов миру, заключеного делегацією Української Центральної Ради, про визнання цим комітетом російської делегації в Бересті „представниками федеративного правительства Росії“, а, значить, і України, — просто хотіла замести сліди свого поспішного визнання делегації Української Народньої Республіки.

В той час, як українська делегація дійшла в своїх переговорах до зазначеної вище точки, заступник Троцького — Йоффе — повідомив (22. чи 23. січня н. ст.) делегації Центральної Держави, що „робітничче-селянське правительство української республіки постановило послати двох своїх делегатів до Берестя для участі в мирових переговорах, як представників Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнських Східних робітничих, солдатських та селянських депутатів, але в межах російської делегації, як доповнюючу її складову частину“. При цьому своєму повідомленні розіслав п. Йоффе також заяву „Харківського Правительства“, що київська Центральна Рада заступає лише буржуазні класи і не може через це виступати від імені цілого українського народу, що справжнім правительством України являється харківське правительство.

Після цього наступив формальний розрив зносин між московською й українською делегаціями.

З Харкова було вислано до Берестя „Східським Українським Правительством“ делегацію в складі Голови Виконавчого Комітету всеукраїнських рад робітничих, солдатських і селянських депутатів — Медведєва і комісара для справ військових — Шахрая.

Ю. Проголошення самостійности Української Народньої Республіки. Після проголошення Третім Універсалом (20. листопада н. ст. 1917. р.) Української Народньої Республіки Україна вступила на шлях самостійного існування. Урочиста заява Універсала про федеративний зв'язок України з Московщиною й иншими державними тілами Росії залишалась нездійсненою і нездійсненною в ті часи словами. Ми бачили вже, що всі зусилля Центральної Ради здійснити принцип федератії шляхом утворення федерального російського уряду скінчились цілковитою невдачею. Соціалістична революція, що розпочалась на Московщині, і відгуки її в инших краях ставили нечисленні труднощі не то що утворенню федерального уряду для ріжнородних країв Росії, а навіть звичайним зносинам між цими краями. Телеграф, пошта, залізниця — все це було зруйноване, дезорганізоване. Проїхати з одного краю до другого було, коли не зовсім неможливо, то дуже трудно і небезпечно, бо саме на залізничних лініях відбувались пайчастіше бійки між більшовицьким і небільшовицьким військом. Отже,

вже через ці технічні труднощі неможливо було зв'язати в ціле різні краї буйної Росії. Про труднощі ж політичного і соціально-економічного характеру, викликані поглибленням революції, ми вже говорили в свій час.

Таким чином, об'єктивні обставини розвитку революції в Росії самі вели Українську Народню Республіку на шлях самостійного існування. До них згодом приєднались війна з Московщиною і причини міжнародного характеру: мирові переговори в Берестю-Литовськ і початок дипломатичних зносин з державами Антанти. Ці останні, побачивши, що новонароджена держава може стати їм в пригоді, як „вірний союзник“, почали з грудня місяця навіязувати з Генеральним Секретаріатом цілком офіційні дипломатичні зносини. В перших числах січня місяця (н. ст.) 1918 року Франція офіційно визнала Українську Народню Республіку і призначила своїм Комісаром при уряді Української Народньої Республіки генерала Табуї; те саме (хоч і в менш урочистій формі) зробила і Великобританія, призначивши своїм представником п. Баґе. Уряди обох цих держав обіцяли Українській Народній Республіці свою всебічну підтримку в її зусиллях „йти по шляху, який намалювали собі союзники“, по шляху, який вів „до побороювання Центральних Держав — ворогів демократії і людськості“ (20).

Залишалось отже тільки оформити фактичне самостійне існування Української Народньої Республіки. Це Центральна Рада і зробила своїм IV Універсалом в січні місяці 1918 року. Технічно, випадково, момент оголошення самостійності зійшовся з моментом закінчення попередніх переговорів з Центральними Державами в Берестю. Як видно зі сказаного вище, переговори в Берестю дійшли в той час до тої точки, коли треба було вже Українській Республіці виступити і формально, як самостійній суверенній державі.

Четвертим Універсалом Українська Центральна Рада оповіщала слідує: *)

„Народе України!

Твоєю силою, волею, словом, стала на Землі Українській Вільна Українська Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків Твоїх, борців за вольності і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесли наш край і людність. Фабрики не виробляють товарів, заводи спинаються, залізниці розхитані, гроші в ціні падають, хліба зменшилося — настає голод. По краю розплодились юрби грабіжників і злодіїв, особливо, коли посунуло з фронту (російське) військо счинивши криваву різню, заколот і руйну на нашій землі.

Через все це не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів в приписаний нашим попереднім Універсалом час, і ці збори, призначені на нинішній день, не могли відбутись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову

*) З невідомої нам причини текст IV Універсала був надрукований в свій час (у Києві) в двох різних (стилістично) редакціях. Через це не ручимось за цілковиту точність тексту, який тут подаємо. Сумнівні слова взято нами в дужки.

Автор.

найвищу революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республіці нашої і зорганізувати нове Правительство.

А тим часом Петроградське Правительство Народніх Комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська — красногвардейців, большевиків, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів; вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське Правительство не пішло нам на зустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою. Крім того, те саме Петроградське Правительство Народніх Комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще „священною“. Знов полетить кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо Український Народ хоче миру, і мир демократичний повинен бути як найшвидше.

Але для того, щоб ні російське Правительство, ні яке инше не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій Край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

Зо всіма сусідніми державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та иншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одне з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки. Власть у ній буде належати тільки Народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого народу — селян, робітників і салдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

(І отце) насамперед приписуємо Правительству Республіки Нашої, Раді Народніх Міністрів, від цього дня вести розпочаті нею вже переговори про мир з Центральними Державами цілком самостійно і довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частин бувшої Російської Імперії, і встановити мир, щоб наш Край розпочав своє (господарське) життя в спокою і згоді.

До так званих большевиків та инших напасників, що нищать та руйнують наш Край, приписуємо Правительству Української Народної Республіки твердо і рішуче взятись до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, не жалуючи життя, боронити добробут і свободу (нашого народу). Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмінно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш народ, (вже) знищила наш Край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець.

Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо одпускати (додому) (де-яких) салдатів, а після затвердження мирових договорів — розпустити армію зовсім; потім, замість постійної армії, завести народню міліцію, щоб військо наше служило обороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевости мають бути відновлені за поміччю і заходом нашого державного скарбу.

Коли воєнки наші повернуться додому, народні ради — волосні і повітові — та городські думи мають бути перевибрані в час, який буде приписано, щоб і воєнки наші мали в них голос. А тимчасом, аби встановити на місцях таку владу, до якої б мали довіря і яка б опіралась на всі революційно-демократичні верстви народу, Правительство повинно закликати до співробітництва (з органами місцевого самоврядування) ради селянських, робітничих і салдатських, депутатів, вибраних з місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності і соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на восьмій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька днів в повній Центральній Раді. Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих через земельні комітети неодмінно відбулась ще до початку весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудящого народу, переходять в порядкування Української Народньої Республіки.

Війна забрала також на себе всі трудові робочі сили нашої Країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ zostався совсім без товарів. Тепер війні кінець. Ото ж приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також й інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительству Республіки має підняти промисловість Держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю і прикласти свою силу, і вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпілих від війни.

За старого ладу торговці та різні посередники наживали з бідних пригноблених клас величезні капітали. Однині Українська Народня Республіка бере в свої руки найважливіші галузі торгівлі і весь дохід з неї поверне на користь народу. За товарами, які будуть привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде доглядати сама Держава наша, щоб не було такої дорожнечі, яку терплять найбідніші класи через спекулянтів. Для виконання цього приписуємо Правительству виробити і представити на затвердження закон про це, а також про монополію заліза, шкури, тютюну й інших продуктів та товарів, з яких найбільше брали прибутків з робочих клас на користь нетрудящихся (клас).

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіма банками, які кредитами та позиками нетрудовим класам допомагали визискувати трудові класи. Однині позичкова поміч банків має даватись головним чином на піддержку трудового населення та розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не на спекуляцію та різні банкові експлоатації й визиск.

На ґрунті безладдя, неспокою в житті та нестачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людности. Тим невдоволенням користуються різні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні (контрреволюційні) сили хочуть знову повернути всі вільні народи під єдине царське ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися з усіма контрреволюційними силами. А всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки, до повороту старого ладу — карати, як за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі нації користуються правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9. січня.

Все, чого з вичисленого в цім Універсалі не встигнемо зробити ми, Українська Центральна Рада, в найближчих тижнях, те довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим провадити вибори до них як найпильніше; вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів (було) закінчено як найскоріше, щоб за кілька тижнів ці наші Установчі Збори — найвищий господарь і впорядник Землі нашої — закріпили свободу, лад і добробут конституцією незалежної Української Народньої Республіки — на добро всього трудящого народу — тепер і на будуччину.

Цьому найвищому нашому органу належить рішити про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої російської держави. *)

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стати на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою волю від всіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Української Республіки. Українська Центральна Рада.

У Києві, 9. (22.) січня 1918 року. **)

Як бачимо, зміст IV Універсалу зводився до чотирьох точок: 1. проголошення самостійності Української Народньої Республіки, 2. доручення Раді Народніх Міністрів заключити мир з Центральними Державами, 3. оповіщення оборончої війни з Московщиною і 4. проголошення основ внутрішнього соціально-економічного будівництва та намічення заходів, зв'язаних з ліквідацією війни з Центральними Державами.

Біля четвертої точки, особливо коло питань про соціалізацію землі та про ролі рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, велася в Центральній Раді велика боротьба між різними частинами її. Та на цьому ми спинимось пізніше, коли будемо говорити про внутрішню політику Центральної Ради та Генерального Секретаріату. Тепер же вернемося знов до мирових переговорів в Берестю та до війни між Україною і Московщиною, зазначивши тільки, що, в зв'язку зі згаданою вище внутрішньою боротьбою, після IV Універсалу сталася правительствена криза: В. Винниченко, а за ним і інші міністри, українські соціально-демократи, уступились з уряду. Головою Ради Народніх Міністрів став В. Голубович (укр. соц.-рев.), який сформував новий, з есерівською більшістю кабінет. Цей кабінет і переніс на своїх плечах весь тягар розпочатої правительством В. Винниченка війни з Совітською Росією, а також довів до кінця справу миру з Центральними Державами.

II. Признання Центральними Державами самостійності Української Народньої Республіки і заключення миру. В зв'язку зі змінами, які зайшли на Україні, було вислало до Берестя і нову делегацію, на чолі з О. Севрюком (укр. соц.-рев.). На цей раз делегація Совітської Росії прибула раніше за українську і зробила ще раз спробу усунути делегацію Української Народньої Республіки, посилаючись на те, що Україну репрезентують вже делегати совітського українського уряду — Медведєв і Шахрай.

На загальному засіданні мирової конференції, що відбулось 30. січня (н. ст.), забрав слово голова російської делегації Троцький і заявив, що в склад російської делегації входять нові члени — „представники Української Народньої Республіки — Медведєв і Шахрай“. Ця обставина, сказав Троцький, яка має велике значіння для дальшого перебігу переговорів, дає картину того положення, яке утворилося

*) Цей уступ внесено в Універсал на бажання „меньшостей“, які в більшості при голосуванні Універсалу утримались.

**) Універсал було прийнято на засіданні Малої Ради 24. січня (н. ст.) і тільки датовано його днем 9. січня, на який було призначено відкриття Українських Установчих Зборів.

на Україні наслідком останніх подій. Українські совіти солдатських, селянських і робітничих депутатів провадять в цілій Україні рішучу боротьбу проти київської Ради, при чім ця боротьба в багатьох частинах України довела до рішучої перемоги совітів, які виступають в цілковитій згоді з петроградським Совітом Народніх Комісарів. Цілий каміновугільний басейн Дона, ціла матаюрґична область Катеринослава і харківська та полтавська губернії є в руках українських совітів. В інших частинах України зростає сила совітів, і постійно зменшується вплив київської Центральної Ради. В день, коли російська делегація відїздила з Петрограду, безпосереднім телеграфом з Києва донесено, що київський Генеральний Секретаріат предложив своє уступлення. Яке рішення матиме ця війна київського правительства та який вплив вона матиме на делегацію пана Голубовича, ще невідомо, але з попереднього з'ясування справи видно, у всякім разі, що миру, заключеного з київським Секретаріатом при теперішніх обставинах, в жаднім разі ще не можна вважати за мир з Українською Республікою. Троцький виправдує попереднє припущення української делегації російською тим, що відносини на Україні в той час були інші, а тепер змінилися. Тепер, коли в Петрограді відбувався зїзд совітів робітничих, селянських і солдатських депутатів, на яким заступлені також і українські совіти і на яким одноголосно рішається справа про федеративні основи російської республіки, участь представників Українського Народнього Секретаріату в тутешній російській делегації відповідає цілком відносинам, які панують в російській республіці. Коли делегація пана Голубовича має, як і раніш, мандат київського Секретаріату, російська делегація не підносить жадного протесту проти її дальшої участі в мирових переговорах, але у всякім разі можуть бути признані тільки такі умови, заключені з Україною, які будуть формально стверджені правительством федеративної республіки Росії.

У відповідь на цю заяву заявив член української делегації пан М. Левітський, що відповідь на неї дасть українська делегація по поверненні членів її з Києва. Пан Кюльман від імени делегації Центральних Держав висловив після цього бажання відкласти дебати над заявою Троцького до повернення делегації Української Центральної Ради, зауваживши, що голова російської делегації в свій час жадним словом не згадав про те, що поруч з делегацією Української Центральної Ради є ще якась інша інституція, яка хоче провадити переговори від імени України. На цю останню увагу відповів Троцький, що раніш російська делегація не мала нагоди говорити про друге заступництво України, бо тоді ще не було ухвали совітів українських робітничих, селянських і солдатських депутатів про посилку своїх делегатів на мирові переговори. Питання, яка з двох організацій матиме право остаточно провадити переговори від імени Української Республіки, розв'яже внаслід боротьби між обома організаціями.

Врешті питання було одкладено до повернення української делегації. В засіданні австро-угорсько-німецько-російської комісії для полатодження політичних і територіальних справ, яке відбулось 31. січня,

знова повстало було питання про участь делегації Української Центральної Ради в переговорах. Голова російської делегації Троцький, покликаючись на присутність пп. Медведева і Шахрая в складі російської делегації, одмовляв Центральній Раді в праві заступати Україну, додаючи, що „на основі різних відомостей, особливо ж на основі тільки що одержаної ним телеграми, справа участі делегації київської Ради в мирових переговорах є більше справою минувшини, ніж теперішности та будуччини“. Та саме в цей день прибула до Берестя з Києва українська делегація. Другого дня — 1. лютого (н. ст.) — відбулось бурхливе пленарне засідання мирової конференції з участю української делегації, присвячене питанню правосильности делегації Української Народньої Республіки. З огляду на те, що суперечки, які відбувались між російською й українською делегацією в Берестю, являються відбитком суперечки-війни, що відбувалась саме між Україною і Москвою, подаємо докладніші відомости про не останнє засідання.

„Після повідомлення про зміни в складі української делегації, забрав слово Голова української делегації О. Севрюк (член Центральної Ради). Вказавши на III Універсал Центральної Ради з 7. (20.) листопада, зачитаний на загальному засіданню конференції 10. січня, яким була прокляжована Українська Народня Республіка і порішено її інтернаціональне становище, Севрюк зазначив, що інтернаціональне становище Української Народньої Республіки було визнано тоді Радою Народніх Комісарів так само, як і представниками чотирьох союзних держав.

Признання України самостійною державою Правительством Народніх Комісарів виходить з заяв п. Троцького на засіданнях з 10. і 14. січня. Тоді, на запитання Державного Секретаря Д-ра Кюльмана, чи вважає голова російської делегації українську делегацію частиною російської чи українську делегацію треба вважати представницею самостійної держави, пан Троцький відповів: „Тому що українська делегація виступила тут самостійною делегацією і ми пропозиції призначити її участь в мирових переговорах, при чім з жадного боку не запропоновано обмежувати її чимсь, далі тому, що з жадного боку не запропоновано зробити українську делегацію частиною російської, мені здається, що ця справа сама собою поладжена“. В згоді з цими заявами протягом цілого перебігу переговорів до останньої перерви признавали українську делегацію всі учасники конференції завше, як делегацію самостійної держави.

Та ось тепер, по перерві, п. Троцький старається заперечувати права української делегації, покликаючись на якусь телеграму та на присутність невідомого досі харківського Виконавчого Комітету.

Українська делегація вважає потрібним сконстатувати, що промова п. Троцького на цій засіданню стоїть в цілковитій суперечности з його попередніми заявами. Через це українська делегація примушена зробити таку заяву:

Ми є тої ж думки, що й пан Троцький, що в державнім життю України відбулися зміни, які є цілком лишньої натури, ніж як це гадає п. Троцький. Істота цих змін стоїть у звязку з IV Універсалом Української Центральної Ради з дня 22. січня, в яким стоїть: „Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.“

Правительство Української Народньої Республіки старалось утворити союз тих республік, які повстали на території бувшої російської держави, та спільне федеративне правительство Росії. Але, тому що до оголошення IV Універсалу, не зважаючи на всі старання українського правительства, такий спільний федеративний орган не повстав, і тому що з теперішнього положення виходить, що такий орган і не може повстати, мусіла Українська Республіка залишити справу утворення федеративного правительства і оголосила IV Універсалом Україну самостійною і від нікого незалежною державою. Через те Українська Центральна Рада в тім же самім Універсалі заявила, що вона з усіма сумежними державами

хоче жити в мирі та приязні, але що жадна з них не має права вмішуватися в життя самостійної Української Республіки. Отже IV Універсал ясно зазначив, як інтернаціональне правне становище Української Народньої Республіки, так і її політику супроти її сусідів.

Що торкається наведених п. Троцьким аргументів, то вони позбавлені всякого ґрунту. Покликання на те, що Виконавчий Комітет в Харківі буде лише заступати в Українській Народній Республіці інтереси працюючих клас, хоч і було б легко збити, але це належить до внутрішніх відносин, які не підлягають інтернаціональній контролі. Ще менш переконуюче твердження пана Троцького, що українська делегація не має прав через те, що її не признав харківський Виконавчий Комітет. Після цього аргументу мусіла б передовсім російська делегація зложити свої уповноваження, бо в ній нема представників а ні Молдавії, а ні кримських Татарів, а ні донських козаків, а ні кавказьких племен, а ні Сибіру, які також не признають правительства Ради Народніх Комісарів.

Так само, на таких високих зборах, якими є мирова конференція, здавалося б, не можна допустити засобів, уживаних п. Троцьким, а саме — оспорювати державні права Української Центральної Ради на ґрунті якоїсь телеграми. З таким же правом могла б покликатися українська делегація на повідомлення бездротового телеграфу, який в другій половині січня довісив, що кілька полків у Петрограді виступило проти Правительства Народніх Комісарів в обороні Установчих Зборів і що там відбулися вуличні бої з злим вислідом для сучасного правительства Росії. Ідучи слідом за п. Троцьким, українська делегація могла б жадати, щоб було не признано, на основі цієї телеграми, делегації Ради Народніх Комісарів, але вона все ж таки не робить цього, бо вважає це російською справою.

Щоб запобігти новому фальшивому розумінню з якогось боку та щоб уникнути на будуче таких заяв російської делегації, які стоять в суперечности одна до одної, пропонує українська делегація признати формально Українську Народню Республіку цілком самостійною і ні від кого незалежною державою і тим самим остаточно ствердити, як її інтернаціональне становище, так і права її делегації.

Після цього виступив (на домагання п. Троцького) член російської делегації — представник харківського Виконавчого Комітету — п. Медведев, і зложив заяву, в якій поборював права київської делегації виступати на мирових переговорах, закидував їй, між иншим, таємне ведення переговорів з делегаціями Центральних Держав і погрожував, що договори, заключені Центральною Радою, не будуть признані українським народом.*)

П. Троцький додав до промови п. Медведева, що признання самостійности, або незалежности, якоїсь держави не можна змішувати з признанням того чи иншого її правительства. Далі він старався довести несталість правних форм Української Народньої Республіки тим, що ніби-то київська Рада не захотіла брати участі в федеративній російській республіці, хоч на третім з'їзді совітів представники українського народу признали російську державу федеративною республікою. Троцький нагадав також про те, що в свій час заявляв про непевність меж української держави. А доки не означено точно меж України, не можливе і порозуміння між київською Центральною Радою та Центральними Державами.

Внутрішні події на Україні не мають жадного рішачого юридичного значіння, отже треба розглядати ці суперечности на Україні з їх річевого боку. Через те і була прочитана відома телеграма про останні події на Україні.

Представники Центральних Держав не могли б перебрати на себе роз'ємного судді в справах теперішніх відносин в Росії й на Україні.

Далі Троцький заявляє, що він стоїть на своїй старій точці погляду. Доки делегація київської Ради задержує свої уповноваження, він не підносить жадного

*) На жаль, не маємо в наших матеріалах повного змісту промови п. Медведева. Присутні на конференції члени української делегації переказували, що п. Медведев, зрештою, не дуже певно стояв на вказаній йому Троцьким позиції.

протесту проти її самостійної участі в цих переговорах. Але тепер, коли представники Українського Виконавчого Комітету вступили в склад російської делегації, він мусить з подвійною енергією повторити, що тільки такі договори з київською Радою будуть признані, які знайдуть признання і з боку російської делегації.

Після цього взяв слово член української делегації М. Любимський і сказав слідує:

Після заяв, зложених головою харківського Виконавчого Комітету п. Медведєвим і головою російської делегації п. Троцьким, вважаю я потрібним зазначити таке:

Члени української мирової делегації стояли завше на тій основній точці погляду, що зібрані в Берестю представники тих держав, які простують до закінчення миру, не мають чого висловлюватися про внутрішні справи своїх противників, та що про внутрішню боротьбу і події в межах держав ні в яким разі не треба підчас переговорів подавати до відома противної партії.

Ми мали не раз нагоду виступити з рішучим протестом проти заяв Троцького, який кілька разів фальшиво представляв відношення між поодинокими народами колишньої Росії і державами, що повстали на її території. Але, з огляду на зазначену точку погляду, ми відмовлялися досі підносити цю справу публично, бо ми не мали на меті зменшувати нашими заявами авторитету російської делегації.

Але тепер, коли IV Універсал Центральної Ради проголосив повну самостійність нашої Республіки, коли наша Республіка признана також союзними й иншими державами, перестають ці питання для нас бути внутрішніми справами. Наша відповідальна місія супроти нашого народу також примушує нас тепер виступити з рішучим протестом проти фальшивого твердження, яке зложив у часі нашої відсутності п. Троцький.

Не зважаючи на те, що ми тепер, як і раніше, стоїмо на нашій, згаданій раніше принциповій точці погляду, ми все ж не можемо відмовитися висловити наші погляди на внутрішні відносини в Росії не тільки для того, щоб виправдати нас тут перед присутніми, але й з огляду на публичну оцінку заступлених тут народів, погляди яких для нас не менш цінні, ніж погляди п. Троцького.

В 1917. році Росія, ця країна, в якій живе так багато різних народів, котрі мають свої різні політичні завдання і вирости в різних історичних умовах, а які живуть тепер ще в стані постійної революції, в якій простують до національних і соціальних здобутків, стала республікою. Від вибуху революції були біля державної керми цієї республіки протягом 1917. року різні правительства. Цей рік почався під скинотом царя і скінчився, перейшовши шаблі кадєтського і соціалістично-кадєтського правительства, новою стріляниною на вулицях Петрограду і пильним підготуванням більшовицьким правительством розгону Установчих Зборів, які скликані на єдино можливій основі.

Тільки під одним оглядом всі ті правительства лишалися солідарними: в їх централістичних змаганнях і в їх зажерливій жадобі задушити відроджені народи та все підбити під свою могутню руку. Більшовицьке правительство рішуче не визнає, в згоді з ідеями своєї партії, федеративних ідеалів, які одушевляють провідників не пануючих народів; але так само, як і їх попередники на тронах, яких скинуто спільними зусиллями не тільки суспільних, але й національних революцій, оголосило правительство більшовиків принцип самоозначення народів тільки для того, щоб тим рішучіше поборювати цей принцип в його практичній переведенню.

Голосні заяви більшовиків про цілковиту волю народів Росії — це лише грубі демагогічні засоби. Правительство більшовиків, яке розігнало Установчі Збори та спірається тільки на багнети наймитів червоної гвардії, ніколи не зважиться перевести в Росії справедливі принципи права на самоозначення, бо воно знає добре, що не тільки численні республіки — Україна, Донщина, Кавказ і інші — їх не признають своїм правительством, але й сам російський народ відмовляє їм в цій праві.

Тільки зі страху перед розвитком національних революцій виставили більшовики, з вродженою їм демагогією, як в Росії, так і тут на мировій конференції, засаду права на самоозначення. Для того, щоб не допустити цієї засади до здійснення, уживають вони не тільки банди наймитів червоної гвардії, але хана-

ються за ще гірші і не менш дозволені засоби: вони душать пресу і розганяють політичні збори, арештують і розстрілюють політичних діячів і стараються, нарешті, цілком фальшивими тенденційними інформаціями підклати авторитет правительства тої чи иншої молодой республіки. Відомих соціалістів і старих революціонерів обвинувачують вони в буржуазності і контрреволюційності.

Таким чином, правительство большевиків переводить в життя, замість засади права на самоозначення, засаду анархії і розкладу, бо знає, що легше руйнувати, ніж творити наново, і поводить так, як говорить старе прислів'я: наклепуй, наклепуй, а щось з того таки лишиться.

Боротьба петроградського правительства проти правительства Української Народної Республіки та його очевидна нещирість в признанню права нашої делегації збудила в нас ще раніше не безпідставне підозріння. Ми були переконані, що п. Троцький дуже скоро буде старатися увільнитись від тих наскрізь ясних і недовозначених слів, якими признано нашу делегацію уповноваженим представництвом нашої республіки. Те, чого ми чекали, справдилось. В день, в якому ми виїхали до Києва, щоб привезти остаточні інструкції, приїхала через Петроград і Двінск, за спонукою і підмогою большевиків, до Берестя нова делегація, що мала ціль підклати наш авторитет в очах працюючих мас Європи.

Щоб точніше обґрунтувати права і характер цієї делегації, ми мусимо докладніше розглянути цю точку.

З'єднаний спільними ідеалами та спільними національними змаганнями український народ, який схилився до спокійних і упорядкованих форм державного життя, посвятився від першої хвили довшо очікуваній можливості державного будування. Українські робітники, салдати і селяне спромоглися, при допомозі української інтелігенції, що виїшла з їх рядів, не тільки зорганізувати самих себе, але притягти до цього і всі групи не-українського населення, яке живе на українській території. Наслідком цієї праці, яку підготовлювано довголітніми стараннями українських політиків, повстала Українська Центральна Рада, зложена з представників українських салдатів, селян і робітників, яка своїми Універсалами показала шлях українському народові. Центральна Рада, яка вже в червні 1917. року вибрала перше українське правительство — Генеральний Секретаріат, утворила тим самим перше правительство в Росії, яке складалось виключно з соціалістів.

Тим способом, крок за кроком, створив український народ власною працею власну державу. До вмішування в наші внутрішні відносини петроградське правительство не має жадного приводу і жадної основи. Але справа стоїть так, що на території України та на частині прилягаючих до неї фронтів посилено вже при царським правительстві салдатів неукраїнського походження; протягом революції не пощастило увільнити Україну від цих настиганих чужих їй елементів. В тім часі, як українські салдати з усіх місцевостей і з усіх фронтів послали своїх делегатів на військовий з'їзд до Києва та зорганізувалися біля Української Військової Ради, не-українські салдати утворили в кількох містах України свої салдатські совіти, які не мають жадного впливу на життя околиці. Часом брали, правда, участь в цих совітах робітники відповідних міст. Та це сути справи не міняє. Бажаючи під тим чи иншим приводом вмішатися у внутрішнє життя України, почали петроградські большевики жадати від українського правительства, щоб ціла правительствена влада на Україні перейшла саме до цих салдатських совітів, не оглядаючись на виставлене большевиками на мировій конференції бажання, аби чуже військо було виведено з окупованих територій. Розуміється, українське правительство не могло виконати цього жадання. Другою причиною до вмішування у внутрішнє життя нашої Республіки було жадання петроградських большевиків перевести нові вибори до Центральної Ради. Полишаючи на боці, що таке жадання — це очевидне нарушення права на самоозначення, цього жадання вже тому не можна було перевести, що приписи про представництво в Раді дають виборцям право в кождім часі відкликати своїх представників з Ради і заступити їх иншими.

Вибори до Установчих Зборів цілої Росії, які відбулися в кінці падолиста 1917. року, були блискучою перемогою Центральної Ради на цілій території України, бо з українських кандидатів на виборчих списках вибрано по-над 75%.

між тим як інші партії, заступлені в Центральній Раді, дістали всього тільки 15%, а більшовики навіть менше 10%. Наприклад, в Київській губернії, на основі наших виборчих списків, вибрано з 22 пропонованих нами кандидатів 20, на Поділля з 19 кандидатів 18, на Волині з 10 кандидатів 9, на Полтавщині з 17 кандидатів 14 і так далі. Я гадаю, що це вам вистарчає. Це є маси, на які Центральна Рада спірається і від імені яких ми прийшли сюди, щоб говорити тут.

Тоді петроградське правительство рішило вжити останнього засобу. При мовчазній згоді Центральної Ради воно скликало 3. грудня (ст. ст.) до Києва український Конгрес робітників, селян і солдатів. На конгресі зійшлося по-над 2000 делегатів і, всупереч сподіванкам ініціаторів, почалися засідання гучними оваціями Центральної Раді. Після цього маленька група більшовиків, приблизно 80 осіб, залишила Конгрес, переїхала до Харькова і оголосила себе новим правительством Української Народньої Республіки.

Народні Комісари послали туди незорганізовані банди червоної гвардії, щоб грабувати населення Харківщини і боронити харківське правительство від населення Харківщини.

Так повстало харківське правительство і на такі сили воно спірається. Наша будуччина, наша історія, наше потомство і широкі маси працюючого народу, які стоять по обох боках фронту, рішають самі про те, хто з нас правий і хто винуватий, хто — соціаліст, а хто — контр-революціонер, хто творить, а хто руйнує.

Після промови Любимського *), голова австро-угорської делегації, граф Чернін зложив від імені делегації чотирьох союзних держав таку заяву:

„Від імені делегацій чотирьох союзних держав маю честь зазначити до зложеної заяви української делегації таке: як відомо, голова української делегації Генеральний Секретарь Голубович заявив на загальному засіданню 10. січня 1918. р., що Українська Народня Республіка, спираючись на III Універсал Української Центральної Ради з 7.—20. листопада 1917. року, починає знов своє інтернаціональне існування і наважує в цілім обсязі інтернаціональні зносини, які принадають їй на цім терені. З огляду на це, вважає Правительство Української Народньої Республіки необхідним зайняти самостійне становище на теперішніх мирових переговорах. На це я зложив на загальному засіданню з 12. січня 1918. р. від імені чотирьох союзних держав таку заяву: „Ми признаємо українську делегацію самостійною делегацією і уповноваженим представництвом самостійної Української Народньої Республіки“. З огляду на змінене становище, яке зайняв голова російської делегації на загальному засіданню з 30. січня в цій справі, а саме, що лише такі договори з Україною будуть признані й активовані, які формально ствердить правительство федеративної республіки Росії, складають делегації чотирьох союзних держав, з огляду на висловлену тепер точку погляду делегації київської Ради Народніх Міністрів, таку заяву:

„Ми не маємо жадної причини відкликувати або обмежувати dokonане на загальному засіданню з 12. січня 1918. р. признання української делегації самостійною делегацією і уповноваженим представництвом Української Народньої Республіки. Що більше, ми бачимо далі причину признати Українську Народню Республіку вже тепер самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно интернаціональні договори.“

П. Троцький і зазначив коротко, що він не змінив свого дотеперішнього погляду на українську державність і мусить вказати на те, що чотирьом союзним державам буде тяжко зазначити географічні межі признаної ними тепер республіки, що при мирових переговорах являється важною справою.“

Стільки знаходимо про це важке засідання в газетному справозданню. Через кілька днів після цього засідання, а саме, ранком 9. лютого (н. ст.) 1918. р., було остаточно підписано мировий договір між Українською Народньою Республікою і Центральними державами.**)

*) Граф Чернін в своїх споминах про берестейські переговори зазначає, що виступ членів української делегації на цьому засіданню справив велике враження на присутніх, в тому числі й на голову російської делегації Троцького.

**) Договір складено в німецькій, мадарській, болгарській, турецькій й українській мовах.

Головні точки цього договору такі:

I. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з одного боку і Українська Народня Республіка з другого боку заявляють, що воєнний стан між ними скінчився.

Заключаючі договір сторони ухвалили надалі жити з собою в мирі й приязні.

II. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку й Українською Народньою Республікою з другого боку, як далеко ці держави межують між собою, лишаються ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною і Росією. 2) Далі на північ іде границя Української Народньої Республіки, починаючи від Тарнограду, в загальних рисах по лінії Білоград—Щебрешин—Красностав—Пугачів—Радин—Межиріччє—Сарнаки—Мельник—Високо-Литовське—Камінець-Литовський—Пружани—Вигоновське озеро. В подробицях цю границю зазначить мішана комісія, беручи під увагу етнографічні відносини і жадання населення. 3) На випадок, коли б Українська Народня Республіка мусіла мати спільну межу з якоюсь иншою з чотирьох союзних держав, застерігаються особливі умови.

III. Звільнення окупованих територій почнеться негайно ж після ратифікації мирового договору. Спосіб переведення звільнення та передачі звільнених країв означає уповноважені заінтересованих сторін.

IV. Дипломатичні і консулярні відносини між сторонами, що заключають договір, відновляться негайно по ратифікації мирового договору. Що-до най-далше йдучого допущення консулів з обох боків застережено особливі умови.

V. Заклучаючі договір сторони відмовляються обоюдно від заплати коштів війни, себ-то від державних видатків на ведення війни, а також від покриття воєнних шкод, завданих державам і їх горожанам на воєнних полях шляхом військових операцій, включаючи сюди всі переведені у ворожій державі реквізиції.

VI. Воєнних полонених буде одпущено з обох боків додому, оскільки вони не захочуть дістати дозволу лишитися в чужій державі або податися до якоїсь иншої держави. Полагодження зв'язаних з цим питань відбувається шляхом окремих договорів, зазначених в VIII статі.

VII. (В цій довгій і докладній статі унормовано будучі господарські відносини між чотирма союзними державами й Українською Народньою Республікою, на таких основах: на час до 31. липня 1918. обов'язуються сторони, що заключають договір, постачати обоюдно надлишки хліборобських і промислових продуктів. Скільки товарів і їх ціни установлює комісія, яка сходиться зараз же по заключенню миру. Обмін товарами відбуватиметься почасти через державні центральні або стоячі під доглядом держави органи, а почасти шляхом вільної торгівлі. До заключення остаточного торговельного договору, а у всякім разі по упливі 6 місяців після заключення загального миру, обоюдно торговельні зносини упримувляють провізорична умова, яку можна виповісти протягом 6 місяців від 30. червня 1919. Ця провізорична умова нормує обоюдно договірні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельному обороті між Австро-Угорщиною та Росією, також для зносин між Австро-Угорщиною та Україною. В ній є також всі важніші точки старого торговельного договору з Росією, оскільки вони мають відношення до України. По-за тим забезпечено вільний провіз до Азії, а особливо до Персії, який раніше замикала Росія. Нарешті, було умовлено, що „в господарських зносинах між краями обох держав, охоплених митовим договором, Австро-Угорщина з одного боку й Україна з другого боку, не буде Україна жадати полегкостей, які робить Австро-Угорщина Німеччині або якій иншій країні, зв'язаній з нею митовим союзом, що межує з Австро-Угорщиною безпосередньо або через якусь иншу, зв'язану митовим договором з нею або з Німеччиною країною“. Такі ж постанови є важними і навпаки — для України).

VIII. Унормовання публичних і приватних правних відносин, виміна полонених та цивільних інтернованих, справа амністії, а також справа захоплених противником торговельних кораблів — все те усталиється в окремих договорах з Українською Народньою Республікою, які творять значну частину теперішнього мирового договору й, оскільки це можливе, одночасно з ним вступають в силу.

IX. Умови, заключені цим мировим договором, творять єдину неподільну цілість.

Окремо від цього мирового договору було заключено чотири окремі договори між Центральними Державами та Україною, які займаються матеріалом, зазначеним в VIII статі.

Заключений мировий договір з Україною являється, майбуть, єдиним по формі не імперіалістичним з тих численних договорів, які було заключено після нього в кінці великої всесвітньої імперіалістичної війни під диктовку буржуазної Антанти. Договір цей був заключений дійсно без анексій і контрибуцій. Він здійснював також що-до українського народу принцип національно-державного самоопреділення.*) Правда, Галичина залишалась в складі Австро-Угорщини, але додатковими умовами було зроблено спробу гарантувати вільний національний розвиток українського народу і в Галичині.

Так само і з економічного боку договір був приемлемим і вигідним для Української Народньої Республіки. В основу економічних взаємовідносин між Україною і Центральними Державами було покладено „принцип взаємності“.

Факт заключення договору і його зміст свідчать про велику державно-будівничу роботу, якої dokonala українська робітничо-селянська нація в часі революції. Виявленій українським селянством, робітництвом та воляцтвом в національно-політичній боротьбі силі і здатності до державної організації мусимо в першу чергу завдячувати той факт, що і держави Антанти і Центральні Держави знайшли потрібним в той момент визнати Українську Народню Республіку і наважати з нею в тій чи иншій формі дипломатичні зносини.

Само собою розуміється, що в заключенню договору з Центральними Державами відіграв своє значіння також збіг обставин [тертя між російською делегацією і делегаціями Центральних Держав; велика продовольча криза, яку переживали Центральні Держави, і звязана з цим надія Австрії та Німеччини на одержання хліба з України (21.) й инші обставини], та все ж ці обставини не були рішачими.

В своїх споминах про берестейські переговори граф Чернін між иншим дає пізнати, які великі надії (не тимчасового мілітарного, а за-

*) До речі, польські депутати (соціалісти і не соціалісти) в австрійському Парляменті і німецькому Райхстагові обурювались цим миром, називаючи його (за Холмський кордон) новим поділом Польщі. Взагалі Поляки збили з приводу зазначеної західної межі Української Народньої Республіки таку бучу, що українська делегація, під натиском австро-угорської делегації, мусіла погодитись на підписання — 18. лютого — такої додаткової до договору заяви в справі Холмщини.

„Щоб оминуть непорозуміння в інтерпретації точки 2. артикулу II мирового договору, заключеного 9. лютого с. р. в Бересті між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного боку і Українською Народньою Республікою з другого, установлюється, що передбачена в артикулі II договору мішана комісія в означенню меж не звязана переведенням грانیчної лінії через місцевости Білогірай — Щебреши — Красностав — Пугачів — Радин — Межиріччє — Сарнаки, а має право, на основи артикулу II (точка 1.) сього мирового договору, повести грانیчну лінію, на основи етнографичних відносин і бажань людности, також на схід від лінії Білогірай — Щебреши — Красностав — Пугачів — Радин — Межиріччє — Сарнаки. Згодом мішана комісія буде утворена з представників сторін, що заключили договір, а також з представників Поляків; кожна з тих сторін вишле до мішаної комісії однакове число делегатів.“

гального характеру) покладали Центральні Держави на новонароджену на сході Європи державу — Українську Народню Республіку. В ній вони сподівались зустрінути новий співзвучний їм сильний чинник міжнародньої світової політики. Ці надії, що правда, знищили в першу чергу вони самі ж. Але надії ці були не безпідставні. Буйний розвиток національно-державного руху на Україні служив їм підставою.

Те, що в дальшій ході історичних подій берестейський договір України з Центральними Державами не було використано, що колесо історії пройшло по ній і потрощило його, не зменшує значіння цього договору в історії національно-визвольної боротьби і державного будівництва українського народу.

Заключення мира Україною погіршило становище російської делегації і утруднило їй дальше ведення переговорів з Центральними Державами.

На засіданню австро-угорсько-німецько-російської комісії для полагодження територіяльних справ заявив п. Троцький протест проти закінчення миру з Україною без порозуміння з російською делегацією і додав, що підписаний договір не може мати жадного значіння для українського народу і петроградського правительства. На ґрунті цієї заяви, і без того складна й трудна справа територіяльного розмежування між Росією і новими державами, що повстали на території Росії, загострилась і ускладнилась ще більше. Надії на її мирне розв'язання не залишилось ніякої. З цієї причини зложив Троцький 10. лютого (п. ст.) свою відому заяву про те, що „Росія не хоче воювати і тому одкликає своє військо з фронту, демобілізуючи всі свої армії“ і що в той же час „правительство Росії відмовляється санкціонувати німецько-австрійсько-угорську умову і бачить себе приневоленим відмовитись від підписання мирового договору“.

Зложивши таку заяву, російська делегація виїхала з Берестя до Петрограду. Мирові переговори було перервано. Рада Народніх Комісарів сподівалась досягнути цим способом поліпшення на свою користь міжнародньої ситуації. Але мілітарні успіхи чотирьох союзних держав і внутрішнє становище Совітської Росії примусили Раду Народніх Комісарів через короткий час знова послати свою делегацію до Берестя Литовського.

Цим разом дійшло (3. марта п. ст.) до закінчення між Совітською Росією і Центральними Державами мирового договору. По цьому договорі Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина і Росія, покінчивши війну між собою, зобов'язувались, між иншим, не провадити жадної агітації чи пропаганди проти правительства або державних і військових інституцій другої сторони. Інтересно, що зобов'язання це мало силу, наскільки воно торкалось Росії, також і для земель, зайнятих державами почвірного союзу. Центральні Держави загарбали собі по цьому договорі всі окуповані ними землі бувшої Росії.

Росія зрікалась всякого вмішування у внутрішні відносини цих країв. Натомість Німеччина і Австро-Угорщина мали „уладити будучу долю цих країв в порозумінню з їх населенням“. Повіти Ардаган, Карс і Батум також мали бути опущені російським

військом, і Росія зобов'язувалась не вмішуватися в нове уладження державно-правних і народно-правних відносин цих повітів, залишаючи населенню цих повітів перевести новий лад в порозумінню з сусідніми державами, щоб-то з Туреччиною.

Точка договору, що торкалась відносин між Україною та Світською Росією, була викладена так:

„Росія зобов'язується негайно заключити мир з Українською Народною Республікою і признати мировий договір між цією державою та чотирма союзними державами. Українську територію негайно очиститись від російського війська і російської червоної гвардії.

Росія припиняє всяку агітацію чи пропаганду проти правительства чи публичних установ Української Народної Республіки.“

Цим договором святкувала німецька імперіялістична буржуазія свою мілітарну перемогу над Росією.

Розділ IV.

Соціально-економічна політика та законодавство Української Центральної Ради підчас війни з Московщиною.

12. Під проводом українських соціаль-демократів та соціалістів-федералістів. Ґрунт для Української Центральної Ради давало українське селянство та воєцтво і тільки почасті нечисленне українське робітництво. Однак провід в Центральній Раді належав не провідникам українського селянства та воєцтва — українським соціалістам-революціонерам, а українським соціаль-демократам та українським соціалістам-федералістам, цим двом (демократичній і буржуазно-демократичній) партіям, що ніколи не мали за собою широких народніх мас.

Соціалісти-федералісти — „соціалісти“ з непорозуміння — ідеологи демократично-буржуазного ладу, не даремно любили називати себе „європейською партією“ — еволюціоністами. Вони завше виступали проти загострення класової боротьби, боронили ідею „спільного національного фронту“ і почували велику нехоть до всяких „революційних експериментів.“ Це була типова (на зразок російських кадетів) ліберально-демократична буржуазна партія, якій бракувало для широкого розвитку діяльності тільки одного — української (національно-свідомої) буржуазії. За браком цієї останньої вона обмежувалась колами нечисленної української інтелігенції та почасті міщанства. Маючи в своїх рядах інтелігентські сили, вона базувала на цьому свій вплив на політику Української Центральної Ради.

Дуже близько до цієї партії стояла українська соціаль-демократія, власне її праве крило, те саме, що задавало тон партійній політиці і політиці Центральної Ради. Поширити свою роботу на неукраїнське

робітництво чи навіязати тісні зв'язки з неукраїнськими робітничими організаціями вона не змогла. Правда, українські соціаль-демократи виступали часто в Центральній Раді разом з російськими соціаль-демократами меньшевиками, але це не могло збільшити їхньої політичної і класово-робітничої ваги в українській революції. Російські соціаль-демократи меньшевики були першими соціалістичними банкрутами російської революції. На Україні вони ще з більшим засліпленням, ніж в Росії, тягли революцію назад. Вплив цієї партії на українську соціаль-демократію коли в чімсь і виявивсь, так тільки в тім, що вона раз-у-раз сіпала за поли українську соціаль-демократію, коли та часом надто захоплювалась гаслами соціально-економічної чи національно-політичної революції. З російською ж партією соціаль-демократів большевиків українська соціаль-демократія не мала ніякого а ні зв'язку, а ні контакту. Це був для неї зовсім чужий, незнаний світ.

Між українським робітництвом вплив її був так само незначний. Це яскраво показали вибори до Всеросійських і, особливо, до Українських Установчих Зборів, коли українська соціаль-демократія не змогла провести і десятка своїх кандидатів. Що правда, тут треба мати на увазі також і те, що сама кількість українського національно-свідомого пролетаріату на Україні дуже незначна. В робітничих колах партія провадила під час революції не стільки соціально-класову, скільки національну політику, на що, зрештою, чути було нарікання і в колах самої партії. Так само і в Центральній Раді фракція Української Соціально-Демократичної Робітничої Партії була в своїй більшості швидче дрібно-буржуазною національно-демократичною партією, а ніж соціалістично-пролетарською. З цієї причини вона часто більш охоче співробітничала з соціалістами-федералістами, ніж з українськими соціалістами-революціонерами.

Свій вплив на українську революцію і на політику Центральної Ради українська соціаль-демократія будувала так само, як і соціалісти-федералісти, головним чином на присутності в її рядах інтелігентських, більш-менш видатних інтелектуально сил (не з робітничих кол).

Ці дві партії і вели провід в українській революції довший час. При чому треба признати, що в період національно-політичної революції цей провід був цілком оправданий. Хоч ці партії і не мали ніколи за собою робітничих і селянських мас, але в той період більш-менш вірно одбивали і своєю роботою сповняли національно-політичні домагання українських трудових мас. Інакше показалося тоді, коли українська революція вступила в період робітничо-селянської класової боротьби. В цей період їх перебування на провідних місцях було неоправдане і шкідливе для української революції, бо обидві ці партії були цілком нездатні і ворожі до селянсько-робітничої революції. Та, на жаль, обставини склались так, що в свій час ніхто не заступив їх місця.

Самою більшою і впливовою в селянсько-робітничих масах України була Українська Партія Соціалістів-Революціонерів. Ця партія дійсно мала за собою широкі народні, переважно селянські, маси. Але вплив

її на українську революцію і особливо на політику Центральної Ради далеко не відповідав її реальній силі. На це було кілька причин.

Коли ми спинимось на питанню, чому саме завдячувала ця партія свій вплив на українське селянство, воєцтво та робітництво, то повинні сказати, що завдячувала вона це саме своїй молодості, неусталеності партійного програму і революційній інтуїції, коли можна так висловитись. Вирастаючи в революційній боротьбі, будучи зв'язані тісно з селянсько-робітничими масами, українські соціалісти-революціонери більш чуло, ніж інші партії, реагували на прояви зросту революційної класової свідомості робітництва. В оцінці характеру революції, в наміченню ближчих цілей революційної боротьби і в виробленню партійно-класової тактики Українська Партія Соціалістів-Революціонерів виходила не з тої чи іншої (часом застарілої і хибної) точки партійного програму, а з безпосередньої аналізи дійсності. Партія ця найменше була зв'язана мертвлячим партійним доктринерством та сектантством, найменше кохалася в шаблони партійного програму. І хоч це трохи виглядає на парадокс, але саме в її партійній молодості полягала її сила.

Беручи свій початок од російської Партії Соціалістів-Революціонерів, українські соціалісти-революціонери проте не скопіювали собі програму з російського зразка. Весь час революції УПСР дбала про укладення власними силами і відповідно до свого світогляду і умов української дійсності свого власного програму. Через це ухвалений на II З'їзді партії програм, в основу якого було положено принцип парламентарної демократії, явився скорше пресектом програму, від якого партія в короткім часі пішла далеко вперед.

Та в молодості партії полягала й її слабкість. Перш за все партії бракувало старих, досвідчених, випробованих в класовій і політичній боротьбі інтелектуальних сил. Українська Партія Соціалістів-Революціонерів була самою бідною з українських партій на свою інтелігенцію. На чолі її стояли молоді провідники, які не могли ще, в такий короткий час, видвигнути потрібних для самої впливової в краю селянсько-робітничої партії видатних політичних діячів. Через це, маючи за собою пародні мазі, маючи майже абсолютну більшість в Центральній Раді і в де-яких інших національно-революційних організаціях, українські соціалісти-революціонери мусіли уступати провідні місця членам інших партій, в першій лінії — українським соціаль-демократам. З цієї причини провід в Генеральному Секретаріаті весь час, аж до моменту війни з Московщиною — чи точніше — до моменту наближення московських совітських військ до Києва, спочивав в руках українських соціаль-демократів та соціалістів-федералістів. Українські соціалісти-революціонери коли і входили в склад українського правительства, то більш для „людського ока“, для „годиться“: завше були в уряді в меншості і обмежувались тільки можливим внесенням корективів до есдеківсько-есефівської політики. Коли ж фракції українських соціалістів-революціонерів в Центральній Раді вживався терпець, коли вона вже не могла далі прикладати свого штемпеля до цієї політики, тоді або й ті одиниці — представники

фракції — виходили зі складу Генерального Секретаріату (як це було, приміром, після затвердження Временним Правительством Інструкції для Генерального Секретаріату) або фракція робила спробу „натиснути“ на соціально-демократів та соціалістів-федералістів, що їй не завше вдавалось. Ця спілка твердо держалась своєї лінії і, коли соціалісти-революціонери дуже вже натискали на неї, погрожувала виходом „в повному складі“ в „одставку“, що ставило соціалістів-революціонерів перед надзвичайно трудним завданням: утворення правительства виключно власними силами. Дуже інтересний приклад такої погрози наведемо нижче.

Варто тут підкреслити, що хоч українські соціально-демократи й засвоїли собі з самого початку революції погляд на Українську Партію Соціалістів-Революціонерів, як на партію дрібно-буржуазну, однак партія ця в дійсності завше була більш революційною і соціалістично-послідовною, ніж соціально-демократія. В цьому перекоуємося, переглядаючи роботу Української Партії Соціалістів-Революціонерів взагалі і зокрема партійної фракції в Центральній Раді: формули „переходів“ фракції українських соціалістів-революціонерів були майже завше лівішими внесених соціально-демократами. Сама „боротьба“ між фракціями цих двох партій в Центральній Раді викликала тим, що фракція с.-р. заходила завше далеко лівіше від фракції с.-д., як в питаннях національно-політичних, так і в соціально-економічних.

Після браку інтелігентських сил шкідливо одбивалось на діяльності партії також і друге з'явище, правда, тісно звязане з першим: невміння партії рішучо настояти в Центральній Раді на неухильному переведенню Генеральним Секретаріатом домагань партії. Почасті „невміння“ це впливало з того, що фракція УПСР, будучи постійно незадоволена політикою есефівсько-еседеківського Генерального Секретаріату, в той же час не змогла протиставити їй з потрібною ясністю програми своєї політики. Навіть в справі земельній, що вважалась спеціально есерівською справою, не могла партія настояти на переведенню земельної реформи, не виробивши вчасно свого законопроекту II.*)

Таке відношення „реальних сил“ на Україні дуже шкідливо відбилося на українській революції взагалі і на українським державним будівництві зокрема. Еседеківсько-есефівський Генеральний Секретаріат працював весь час надзвичайно мляво, неспішно, без потрібного в творчій революційній роботі вогню. За своїми міністерськими канцеляріями Генеральні Секретарі не бачили життя, не відчували його потреб. Всі „реформи“, оголошені в деклараціях Генерального Секретаріату та в Універсалах Центральної Ради, так і вістались на папері не здійсненими. Причиною цього були, звичайно, не тільки ті перешкоди, які мала в своїй роботі Центральна Рада з боку Временного Правительства і московської демократії. Коли Временне Правительство впадало і Центральна Рада розв'язала собі руки III Універсалом, справа

*) Взагалі с.-р. були „ненарляментарною“ партією, віддаючи всі свої сили роботі на місцях, тоді як с.-д. і с.-ф., не маючи впливу на маси, перетворились потім у фаворитів „парляментської“ роботи.

не пішла на краще. Оголошені III Універсалам реформи так само залишилися на папері, як і попередні обіцянки „встановити негайно лад і порядок“. Правда, на цей раз завинила війна з Свіською Росією, забравши на себе всю увагу правительства, але завинила вона тільки почасти.

Немає сумніву, що коли б у влади стояли більш енергійні, більш живі та чулі і більш здатні до творчої революційно-державної роботи політичні діячі, можна було б зробити далеко більше, ніж було зроблено в той час. Особливо кидалась в вічі безрезультатність роботи таких важких в той час відомств, як внутрішні та військові справи. В результаті великих змагань української демократії, справлених на українізацію війська, Генеральне Секретарство військових справ, під проводом соціально-демократів Петлюри і Порша, зуміло зробити тільки одно: повернути цю велику справу в трагікомічний фарс, з бучними парадами, різнокольоровими шліками на козацьких шапках і „власними фронтами“ без власного війська. Замість серйозної, розумної, впертої роботи по організації української справді демократичної селянсько-робітничої армії, яка б відчувала свою одмінність від старої армії і знала б своє призначення, відбувалась більш бутафорна українізація армії. Через це, коли діло дійшло до того, щоб пустити в діло українську армію, то її не було. Були окремі військові частини з українськими національними стьожками на картузах і шинелях, але армії не було. В процесі „українізації“ вона роставала, як сніг на сонці. Невміло ведена українізація була не в силі перебороти серйозного процесу розкладу російської армії, який майже в однаковій мірі захопив й українізовані військові частини.

Малих результатів досяг Генеральний Секретаріат і в інших галузях державно-громадської роботи. Есдеківсько-есефівський Секретаріат забував, що йде революція, та все намагався заводити „лад і порядок“ способами, коли й придатними взагалі на що-небудь, так тільки в мирнім часі, коли апарати державного управління працюють справно, життя йде добре второваними старими стежками і є можливість корегувати його з міністерських канцеляріях „вхідними і вихідними“ паперами.

Кінець есефівсько-есдеківському пануванню було покладено тільки тоді, коли шрапнелі з московських гармат вже свистіли над Київом, хоч „підстави“ для такого роду „міністерської“ кризи на Україні назріли далеко раніше.

Ще при ухвалі III Універсалу видно було, що есдеківсько-есефівський Секретаріат не переведе його в життя. Воно так і сталося. Зробивши при укладанні цього Універсалу опозиційно настроєній фракції українських соціалістів-революціонерів де-які уступки, Генеральний Секретаріат потім вжив немалих зусиль, щоб загладити перед буржуазією те негарне вражіння, яке зробив на неї цей „большевицький“, як тоді де-хто говорив, Універсал. До переведення в життя оповіщених Універсалам соціально-економічних реформ не було зроблено навіть серйозних спроб. Тільки в земельній справі щось дуже повагом „тво-

рилося“ в міністерських канцеляріях і то через те, що селянство не ждало вже наслідків тої творчости і переводило земельну реформу „самочинно“.

В області торгу і промисловости, в продовольчій справі, в області фінансів,*) взагалі в області соціально-економічній стояло все по-старому. Генеральний Секретаріат пробував йти протореними ще правительством Керенського стежками та безуспішно. Стара будівля, старі форми соціально-економічних відносин з грюкотом розвалювались, поправити, підремонтувати їх було вже неможливо. Так само в області судівництва по суті нічого не робилося для здійснення обіцяного Універсалом пристосування судового апарату „відповідно духові народу“. Якись наслідки давала праця Секретарства освіти (в грудні 1917. існувало вже на Україні 33 українських гімназій, з них 22 на селах), але дуже незначні: причина тут була та ж сама, що завинила для всіх Секретарств: брак революційної ініціативи і наслідування в освітній справі старих російських зразків, старих методів в роботі.

Через це, коли Голові Генерального Секретаріату В. Винниченкові довелося давати на VIII сесії Центральної Ради (25. грудня н. ст.) справоздання про діяльність Секретаріату, він не міг похвалитись наслідками роботи свого правительства. Справа не налагоджувалась, не дивлячись на добрі наміри Секретаріату, — такий був підсумок роботи. Користаючись з маніловщини, яку Генеральний Секретаріат взяв собі за приклич, його заходи просто саботувались „вільним громадянством“. В судовій справі саботували старі, незвільнені секретарством царські судді та прокурори, в шкільній справі — старі русифікатори вчителі, які так само, як і судові урядники, сиділи собі спокійненько на місцях; в справах фінансово-економічних саботували всі: ніхто не платив ніяких податків, нічого не робилося для відновлення промисловости, ніяких спроб не робилося для впорядкування торгівлі. Поміщики та капіталісти коли чим і турбувались, так тільки стихійними виступами робітництва та селянства, а не проголошеними Універсалом реформами: вони бачили, що Генеральний Секретаріат поки-що не робить реальних заходів до обмеження їхнього економічного панування над працюючими верствами та й не наміряється робити їх.

В. Винниченко, даючи на VIII сесії Центральної Ради справоздання про роботу Секретаріату, немов би навмисне ще раз підкреслив, що буржуазії на Україні нема чого турбуватись.

„Центральна Рада, говорив він, від самого початку зайняла революційну позицію за національне визволення; на цій позиції залишилась вона і тепер. Рада Народніх Комісарів вважає, що в Росії можна зараз переводити соціалістичну революцію, ми ж, живучи на Україні і обраховуючи об'єктивні умови тут, не

*) В цій важкій галузі не робилося абсолютно нічого, коли не вважати заходів Генерального Секретарства, направлених до організації Українського Державного Банку та власної експедиції виготовлення державних паперів (грошей в першу чергу). В результаті цих заходів було випущено Генеральним Секретаріатом (в кінці грудня ст. ст. 1917. р.) українські кредитові білети по 100 карб. Білети мали написи в чотирьох мовах: українській, московській, жидівській і польській. Вартість 1 карбованця в золоті була прирівняна до вартости російського рубля.

віримо в це. Та і в Росії ще не наступив момент для соціалізму. Ті народні комісари, які тепер вершать долю всієї Росії, до революції жили за кордоном, займалися фракційною боротьбою і не знали дійсного становища в Росії. І тільки через це незнання сучасне російське правительство стоїть на ґрунті соціалістичної революції.

Ми ж не закриваємо очей перед тим, що, може, доведеться боротись ще з російським монархізмом, і, передбачаючи це, мусимо як найшвидче, як найрішучіше закріплювати українську державність...

Справа ж соціалізму не буде загальмована: запорукою цього є те, що Центральна Рада складається з соціалістичних елементів. Тільки до соціалізму ми будемо йти обережно, стоячи твердо на ногах“.

Вся хибка такої позиції Генерального Секретаріату полягала в тім, що, виступаючи проти можливості переведення соціалістичної революції на Україні і захоплюючись національно-політичною боротьбою, Секретаріат фактично, в своїй діловій роботі, не дбав і про переведення тих соціально-економічних реформ, які намічались робітничо-селянською більшістю Центральної Ради. Старі суспільно-економічні відносини брались ним майже непорушно, як база і для відродженої української державності; в них думав Секретаріат зробити тільки незначні, другорядні зміни: замазати великі діри, що поробив їх час і революція в старім будинкові, підштукатурити, пофарбувати в новий жовто-блакитний колір, прибити нову вивіску — „Українська Народня Республіка“ — і годі. А там, згодом, помаленьку та потихеньку, обережно та „твердо стоячи на ногах“, при забезпеченні „всіх свобод“ всім громадянам — гнобителям і гнобленим — можна буде поспробувати намацати шлях і до соціалізму. Позиція цілком не революційна, яку могли спокійно поділяти з Винниченком українські „еволюціоністи“ — соціалісти-федералісти. З неї цілком логічно випливало різке розмежування двох моментів української революції: моменту національно-політичного і моменту соціально-економічного, розмежування, яке вело весь час до того, що Генеральний Секретаріат постійно віддавав перевагу моментові національно-політичному перед соціально-економічним, аж до того, доки не загубив цим самим і справи української народньої державності.

Винниченкові хоч і плескали в Центральній Раді в кінці його промови, проте селянсько-робітнича частина Ради ще раз переконалась, що Генеральний Секретаріат робить „не так, як слід“, що він фактично стоїть на місці, а тим самим — йде назад і в коріні підриває ту справу, коло будови якої стоїть. Фракція українських соціалістів-революціонерів зазначила це виразно, коли дійшло до обміркування доповіді — проекту земельної реформи Генерального Секретаря с.-д. Б. Мартоса.*) Піддавши проект гострій критиці, фракція УПСР внесла формулу переходу, в якій відкидала земельний законопроект в цілості, зазначаючи, що він суперечить інтересам трудового народу, висловлювала недовіря Генеральному Секретареві земельних справ Мартосові і домогалась, щоб було складено в членів Центральної Ради комісію, яка б паново

*) Виробленому при близькій участі Товариша Генерального Секретаря земельних справ К. Мацієвича, соц.-федер.

виготувала законопроект, положивши в основу його принцип соціалізації землі.*)

Ця формула переходу надзвичайно обурила укр. соціально-демократичну фракцію. Її промовець Порш вніс свою формулу переходу, в якій, пропонуючи взяти вироблений секретарством земельних справ законопроект для тимчасового закону, підкреслив, що „основний закон в земельній справі мають виробити Установчі Збори“. Одночасно Порш заявив від імені своєї фракції, що, коли буде прийнято резолюцію українських соціалістів-революціонерів і відкинуто пропозиції Б. Мартосом законопроект, фракція УСДРП одкине всіх своїх товаришів з Генерального Секретаріату.

За Поршем виступив сам автор законопроекту Б. Мартос і виголосив гнівну промову, в якій відповідав на чийсь кинутий з місця на адресу українських соціально-демократів репліку — „саботажники“.

Есдеківсько-есефівське правительство от-от мало впасти. Але його було врятовано спільними силами есдеківських однодумців. До пропозиції українськими соціально-демократами формули приєдналися, само собою розуміється, соціалісти-федералісти, а за ними й російські соціально-демократи меншевики та бундівці. Формулу українських соціально-демократів було прийнято, а тим самим звільнено і українських соціалістів-революціонерів від трудного для них завдання — скласти свій Генеральний Секретаріат.

Так есдеківсько-есефівський кабінет проіснував до оголошення IV Універсалу Центральної Ради — 9. (22.) січня 1918.; оповіщення цього Універсалу було кінцем есдеківсько-есефівського правління.

Українські соціалісти-революціонери вставили в Універсал поперед всього невідому для есефо-есдеківського блоку соціалізацію землі з націоналізацією лісів, вод і всіх підземних багатств; далі, хоч і не в зовсім ясних формах, але все ж підкреслили необхідність визнання за радами робітничих, солдатських і селянських депутатів прав, як за інституціями державними, хоч і побудованими на класовому принципі; після того наголошено на націоналізації головніших галузей торгівлі, монополізації вугляної, шкуряної й інших важливіших галузей промисловости; нарешті, наголошено на встановленню державно-народного контролю над банками.

Звичайно, на все це, навіть на словах, не міг пристати есефівсько-есдеківський блок, що був вже неприємно вражений більш поміркованим соціально-економічним програмом III Універсалу. Хоч і в IV Універсалі не все ще виразно було сказано, хоч він і не проголошував соціалістичної революції, та все ж після нього не можна було вже ніякими роз'ясненнями заспокоїти буржуазію. А головне — оголошені в нім соціально-економічні реформи були неприємлемі і для самої україн-

*) Внесений Мартосом законопроект торкався головним чином передачі до розпорядження земельних комітетів поміщицьких маєтків. Основною земельною реформою він не торкався, при чім виявляв тенденцію залишити не порушеним землеволодіння середніх і вище середніх власників, що викликало обурення селянської фракції в Центральній Раді.

ської дрібної буржуазії. Замість того, щоб йти до соціалізму по виголошеному головою есдеківсько-есефівського Секретаріату В. Винниченком рецептові — обережно, помаленьку та потихеньку, твердо стоячи на капіталістичних ногах, Універсал намічав досить сміливі та рішучі кроки в цім напрямі.

Соціалісти-революціонери повели рішучий похід проти Винниченківського Секретаріату. Війна з Совітською Росією викрила всі хиби і неадатність до праці дрібнобуржуазного правительства В. Винниченка. „Орієнтуючись“ весь час „на лад і порядок“, Генеральний Секретаріат В. Винниченка опинився в тяжкій для Республіки дні не тільки без армії, але навіть і без живих звязків та міцної опори в широких українських робітничо-селянських масах.

Фракція українських соціалістів-революціонерів і Центральний Комітет цієї партії постановили рішучо домагатись одставки Секретаріату В. Винниченка. Ліва частина Центрального Комітету Партії (до якої належали Полозов, Любченко, Михайличенко, Еланський, С. Бачинський, Сіверов-Одосвський й інші), звязана з лівими російськими соціалістами-революціонерами (через Качинського і Олексіва), домогалась не тільки одставки Винниченківського Секретаріату і утворення ліво-есерівського уряду, але й негайного замирення з Совітською Росією і цілковитого визнання радянської форми влади. Правиця і центр партії (Салта, Чечель, Шраг, Корж, Христюк, Лизанівський, Охримович і інші), приєднуючись до домагання лівих що-до одставки секретаріату В. Винниченка, настоювала: а) на утворенні компромісного кабінету з правих і лівих українських соціалістів-революціонерів з участю лівих українських соціаль-демократів, б) на притягненню до державної роботи рад робітничих і селянських депутатів, в) на веденню війни з російськими більшовиками аж до часу, коли вони припинять свої воєнні операції проти України і Центральної Ради. Врешті, і праве і ліве крила партії погодились на компромісовій позиції, і фракція соціал.-революціонерів виступила на засіданні Центральної Ради не тільки з убийчою критикою політики есефівсько-есдеківського Генерального Секретаріату, але й з домаганням негайного усунення його та утворення справді революційного правительства з соціалістів-революціонерів і лівих соціаль-демократів. *)

*) Орган Центрального Комітету УСДРП „Робітнича Газета“ (ч. 229, 16. січня 1918.) писала про свою і УПСР позицію в справі урядової кризи: „Ми твердо переконані в тому, що орієнтація на більшовиків, яка так яскраво позначається в колах українських соціалістів-революціонерів, не може врятувати України від тієї небезпеки, в якій вона тепер перебуває; ця орієнтація швидше може зовсім загубити її. Всім же відомо, що більшовики ні з чим не рахуються і не зупиняться перед розгоном хоча б і лівих есерів. Наша партія стоїть на ґрунті боротьби з більшовизмом, як і з усяким утонізмом, що до соціалізму не має ніякого відношення, і через те при уклоні політики, яка намічається у есерів, і при тому взаємовідношенні сил в країні, яке є на боці селянських елементів, при такому становищі лишатися у влади наша партія не може. Та й революційна ситуація одзначається тим, що революція тепер переходить в стадію анархії, а після цього перейде в реакцію, і у державного керма стануть зовсім інші елементи, далекі від пролетаріату. В цей момент наша партія не може відповідати за той уклон політики, який позначається у есерів.“

Соціалісти-федералісти і соціально-демократи, хоч і ображались за таку „невдячність“ соціалістів-революціонерів, яких вони „підучили“, як сказав в одній з своїх промов в Центральній Раді соціально-демократ Б. Мартос, проте були раді „оказії“ і охоче пішли в одставку, тим більше, що міністерські портфелі вже не вішували нічого доброго. До Києва наближався зі своїми військами Муравйов. Вся Україна горіла в огні горожанської і московсько-української війни.

Зробивши собі вдоволення з того, що кілька днів все ж таки побув міністрами (після Генеральних Секретарів), есефівсько-еседеківський кабінет, нарешті, офіційно подав в одставку.

Над Києвом вже розривались шрапнелі з большевицько-московських гармат. Українські соціалісти-революціонери мусіли творити правительство і рятувати власними силами стоячу вже на краю безодні українську державність.

Та тут гірко дала себе знати ота молодість партії, про яку ми говорили вище, і брак ясно закресленої провідної партійної лінії, брак людей і розкол на дві течії. Лівиця партії ясно бачила, що війна між Східною Росією й Україною являється шкідливою помилкою, що політика Центральної Ради надто збочила вправо, відірвавши Центральну Раду від робітництва, селянства та вояцтва, що необхідні якісь надзвичайні заходи для того, щоб врятувати становище. Цій групі вже було трудно порозумітись з основною течією партії, що досі постійно була в більшості, як в Центральній Раді, так і в Центральному Комітеті партії. Через те порозуміння, якого здавалось було досягнуто при виступі в Центральній Раді проти Секретаріату В. Винниченка, розклеїлось і, коли прийшло до складання списку нового ес-ерівського правительства, розбіжність поглядів, різниця в позиціях лівої і правої частини Центрального Комітету Партії знова виявилась у всій своїй непримиримості.

Центральний Комітет партії не міг відшукати спільної платформи, на якій можна було б скласти кабінет. Засідання Комітету, що тяглися кілька днів, не дали ніяких наслідків. Ні один проект-список майбутнього кабінету не зібрав більшості. Ситуація була безвихідна. Ліва група, що вела в цей час через російських лівих соціалістів переговори з Радою Народніх Комісарів про припинення війни, спинилась була хвилиночку навіть над проектом політичного перевороту — насильного скинення Центральної Ради і оголошення радянської влади на Україні, думаючи таким способом знайти вихід з глухого кута. Але до здійснення цього проекту не дійшло. Сами ліві (інтернаціоналісти) ще вагались, не будучи певними, чи вдався б такий переворот і чи приніс би він сподівані наслідки, а до того ж ці наміри-проекти були в коріні підрізані арештом майже всієї лівої групи (інтернаціоналістів) членів Центральної Ради і Центрального Комітету Партії.*)

*) Арешт відбувся в помешканні Центральної Ради на засіданні ес-ерівської фракції, з наказу коменданта м. Києва с.-д. Ковенка. В числі арештованих були: Полозов, Михайличенко, Сіверов-Одоевський, Шумський та інші.

Нарешті, за порозумінням з провідниками фракції УПСР в Раді, було запропоновано скласти Кабінет Міністрів бувшому Генеральному Секретареві В. Голубовичові (соц.-рев.). В склад цього організованого Голубовичем (майже без участі Центрального Комітету УПСР) Кабінета входили:

1. Голова Ради Народніх Міністрів і міністр закордонних справ — В. Голубович (укр. соц.-рев.);
2. Військовий Міністр — Немоловський (укр. соц.-рев.);
3. Міністр внутрішніх справ — П. Христюк (укр. соц.-рев.);
4. Міністр фінансів — Перепелиця („співчуваючий“ укр. соц.-рев.);
5. Міністр шляхів — Є. Сокович („співчуваючий“ укр. соц.-рев.);
6. Міністр продовольчих справ — М. Ковалевський (укр. соц.-рев.);
7. Міністр освіти — Н. Григорієв (укр. соц.-рев.);
8. Міністр хліборобства — А. Терниченко („співчуваючий“ укр. соц.-рев.);
9. Міністр судових справ — М. Ткаченко (укр. соц.-дем.);
10. Міністр морських справ — Д. Антонович (укр. соц.-дем.);

Кабінет вийшов більш по назві, ніж в дійсности, ес-ерівським. Багато з членів його, що значились, як соціялісти-революціонери, не мали майже ніякого відношення до партії ні по своїх переконаннях, ні по своїй попередній політичній роботі.

До повного складу кабінету бракувало ще чимало міністрів, але вже було не до того, щоб добирати їх. Київ був на передолній задачі: ні про яку иншу державну роботу не можна було й думати, крім оборони Києва і дальшого ведення війни. Отже частині Ради Міністрів і так не було чого робити.

Сформована Рада Міністрів відбула в зазначенім складі (за виключенням соц.-дем. Антоновича, який зовсім не явився на урядування) всього два чи три засідання і потім зменшилась ще дужче*). Київ переживав страшні дні большевицької облоги; день-у-день над містом ревли гармати, свистіли кулі, відбувались вуличні бої, в ночі горіли будинки. Київ боронила невелика горстка відважних патріотів-революціонерів. Товариш Військового Міністра полковник О. Жуковський, як звичайний козак, з рушницею в руках брав кілька разів особисту участь в київських боях. Російське та жидівське робітництво, розагітоване большевиками, вчинило повстання в самому Києві, чим дуже утруднило справу оборони столиці. Права ж, антибольшевицька частина російсько-жидівського робітництва, що йшла за російськими соціаль-демократами меньшевиками, правими соціал.-революціонерами та за єврейським бундом, просто не захотіла виступити в оборону Києва.

*) На одному з своїх перших засідань кабінет Голубовича ухвалив приступити до організації рад робітничих і селянських депутатів, як органів влади на місцях: для вироблення відповідного закону було обрано комісію в складі міністра Григорієва (укр. соц.-рев.), представника київської ради солдатських депутатів Любченка (укр. соц.-рев.) і члена Центрального Комітету УПСР Лимаря.

Рафеси, Балабанови, Сковські — ці найбільші вороги большевиків в Центральній Раді — тепер стояли осторонь, зовсім не думаючи про те, щоб хоч чим-небудь допомогти українській владі в справі оборони Києва. Цей „нейтралітет меншостей“ справляв найтяжче враження на українську демократію. На запитання М. Порша (укр. соц.-дем.) в Центральній Раді (зроблене в перші дні облоги Києва), чому російські соц.-рев. і бундівці не дають для оборони Києва своїх боєвих (партійних) загонів („дружин“), „меншости“ відповіли що, мовляв, їхні „дружини“ не мають зброї. А коли на це було сказано, що в міністерстві військових справ можна дістати зброї, скільки треба, „меншости“ нічого не відповіли. На очах відбувався поділ робітництва та інтелігенції Києва на два табори не стільки по класово-соціальних ознаках, скільки по національній приналежності: з одного боку творився антиукраїнський російсько-жидівський табір, з другого — все більш ізольовались та зменшувались сили української революційної демократії.

Така ситуація, само собою зрозуміло, не сприяла обороні Києва. Уряд опинився в надзвичайно тяжкому становищі. Допомога від „вільного козацтва“, на чолі якого стояв генерал Скоропадський, не приходила. Переговори з представниками Антанти в Києві, які вів бувший Генеральний Секретарь закордонних справ О. Шульгин, не дали жадних наслідків. Антанта вже мстилась за берестейські переговори і через це нічим не хотіла допомогти урядові Української Республіки. Румунські, бельгійські і чехословацькі війська, що перебували в той час в Києві, не захотіли взяти на себе навіть внутрішньої міліційної служби в Києві. Тільки сотня польських легіонерів під командою члена П. П. С. та невеликі грузинські отряди виступили на допомогу українським військам.

Не дивно, отже, що слабодухі згубили віру в перемогу і зовсім опустили руки. На засідання Ради Міністрів, що відбувались в кабінеті військового міністра Немоловського і носили військовий характер, ходило всього кілька чоловік: Голова Ради Народніх Міністрів Голубович, військовий міністр Немоловський, міністр внутрішніх справ Христюк, міністр юстиції Ткаченко і бувший військовий міністр Порш, що саме передавав міністерство Немоловському. Всі інші міністри зникли, невідомо куди, не подаючи про себе ніякої звістки.

Кабінет Голубовича продержався в Києві всього 10 днів. 24. січня (ст. ст.) 1918. стало ясно, що далі не можна вже держати Києва, не наражаючи його на повну руїну. 25. січня частина членів Малої Ради з головою Ради М. Грушевським і частина Ради Народніх Міністрів — зазначене вище її ядро, за виключенням Немоловського, місце якого зайняв, як військовий міністр, О. Жуківський (укр. соц.-рев.) — виїхали разом з останніми військовими частинами з Києва по дорозі на Житомир. *) Ніхто з „меншостей“ з урядом Української Народньої Республіки не виїхав.

*) Випадково я не був на останньому засіданню Ради Народніх Міністрів, на якому було вирішено опустити Київ, і через це не зміг виїхати з Києва разом з урядом. Нагавляючи другого дня уряд пішки, я мав нагоду зробити деякі спостереження в Києві і по-за ним.

Що-до виїзду з Києва, то треба сказати, що він був мало організований. Про виїзд не було попереджено не тільки всієї президії Центральної Ради і членів, а навіть і де-яких членів кабінету. Багато українських діячів зовсім не знали про виїзд уряду і другого дня, коли вже більшовики вступили в Київ, вільно виходили на вулиці, де їй попадали до рук більшовиків. Через свою неповідомленість про виїзд уряду попали до рук більшовиків в числі інших бувший міністр земельних справ О. Зарудний і член Центральної Ради І. Пугач.

Так есдеківсько-есефівський блок уступився з провідного місця тоді, коли вже було дуже пізно.

13. Запізнене законодавство: Закони Центральної Ради про землю і про восьмигодинний робітничий день. Парляментська Комісія, обрана на VIII сесії Центральної Ради, виробила (на спіх) земельний закон, який і був (так само на спіх, без довшого обміркування) ухвалений Центральною Радою в середніх числах (ст. ст.) січня 1918 р. *) Більшевицькі шрапнелі, що розривалися саме в день читання закону над будинком Центральної Ради, зробили те, що за нього голосували майже всі фракції Центральної Ради. Ні одна з фракцій не виступила проти. Українські соціаль-демократи, голосуючи за закон, застерігли тільки собі право внести в нього згодом де-які поправки.

Ось зміст цього закону:

Коли я виходив з Києва (вечером, в день вступу московського війська) через Шулявку, то мав нагоду бачити, як радів тоді приходіві більшовиків весь „шулявський світ“. Робітники та візники, озброєні, запряжували вулиці, метушилися, кричали, розставляли варті, ловили „Українців“. Коштувало мені великого труда пройти через це „народне море“.

Минувши Шулявку, я наткнувся (разом з тов. Азаркевичем, з яким виїшов з Києва) біля Караваєвських дач на панцирний московсько-більшовицький потяг, що несміливо ще наближався до Києва. Зобачивши нас здалік, салдати почали кричати, щоб ми підійшли до потяга. Мусіли підійти. Бачимо—непоганий панцирний потяг. На ньому написано: „Революційний поезд №1 товарища Леніна. Вся власть советам.“ Кругом потяга — змучені, миршавенькі салдатики: виключно Великороси. Чогось метушаться, спинивши потяг, зорять навкруги. Документи (розуміється підроблені), що ми пред'явили, не цілком задовольнили ватажків потягу, але після де-яких суперечок з нашого боку, замість першого рішення, яке звучало: „сидіть в поезд, поїдемо вместе в Київ“, — послідувало друге: — „Ну, чорт вас бери, идите. Если нужно будет, потом розстреляем“.

І тут — в потязі, і там — на Шулявці — раділи і билися проти нас активно, охоче, виключно Великороси та почасти Жиди.

Майже цілу ніч (падав мокрий сніг) довелося йти нам лісом по-над шосе (по якому їздили більшовицькі частини і різкі невідомі люде). Заснувши на кілька годин в придорожній жидівській коримі, другого дня ми зустріли автомобіль, що їхав вже в напрямку від Житомира. В автомобілі сиділи Голубович, Порш, Ткаченко. Всі з рушницями. Їхали встановлювати військовий зв'язок по шосе.

*) В склад Комісії, досить великої, в числі інших входили: Шумський (у. с.-р.), Христюк (у. с.-р.), Пухтинський (рос. с.-р.) і Дешевой (рос. с.-р.). Фактично законопроект було вироблено цими чотирма особами, при чому в основу його було взято постанови українських селянських з'їздів в земельній справі; за схему ж для законопроекту було взято вироблений фракцією соціалістів-революціонерів в Російській Другій Державній Думі проект земельного закону. Докладником по законопроекту в Центральній Раді виступав П. Христюк (у. с.-р.).

Розділ I.

Загальні засади.

1. Право власності на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народньої Республіки віднині касується.

2. Всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами стають добром народу Української Народньої Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяне Української Народньої Республіки без різниці полу, віри і національності, з додержанням правил цього закону.

4. а) Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними і підземними багатствами належить, до скликання Українських Установчих Зборів, Українській Центральній Раді. б) Порядкування в межах цього закону належить: землями міського користування — згідно з §§ 6 і 7 — органам міського самоврядування; іншими — сільським громадам, волостним, повітовим і губернським земельним комітетам в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві органи порядкування землею покладається: а) забезпечення громадянам їх прав на користування землею, б) охорона природних багатств землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багатств.

Розділ II.

Основні засади користування поверхнею землі.

6. Користування поверхнею землі дозволяється: а) для загально-громадського господарства, коли органи державної влади, органи міського самоврядування або земельні комітети організують і ведуть різні користні підприємства загального або місцевого громадського значіння; б) для приватно-трудового господарства, яке ведеться власною працею — окремими особами, сім'ями або спільними товариствами; в) під оселі і будівлі окремим особам і товариствам або громадським установам для мешкання або для торговельних та промислових підприємств.

Примітка до п. 6) Тимчасово, у виключних випадках, наймана праця може вживатися, згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети.

7. Органам державної влади, органам міського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати й призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою: а) охорони природних багатств землі від виснаження і для раціональнішого їх використання; б) визискування багатств землі і повернення прибутків з них на загально-громадські потреби; в) заведення досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників, селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загально-корисних установ; г) будовання залізниць і інших шляхів.

8. Землі відводяться земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування відведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така кількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевості способом, мали б користь, погрібну, як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівняння в користуванню землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і після затвердження центрального органу державної влади.

11. Садибні участки під різні будівлі і підприємства одводяться, згідно з правилами, встановленими державними органами, органами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування не повинно бути.

Примітка. Оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близькості до торговельних центрів і шляхів та від інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів господарства.

13. Строки користування землею встановлюються громадами і товариствами, на підставі правил, встановлених земельними комітетами, згідно з цим законом.

Примітка. Право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права користування участком землі можлива тільки з дозволу громад і земельних комітетів.

15. Участки приватно-трудового користування, на котрих зовсім припиняється господарство або заводиться нетрудове, переходять в порядкування громад і земельних комітетів.

16. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення і меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади і товариства хліборобів відповідають за порядкування землею перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів до охорони і розвитку багатств землі закладається Державний Меліоративний Фонд.

19. Для допомоги нормальному розвитку сільського господарства державою організується сільсько-господарський кредит.

Розділ III.

Переходові міри.

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багатствами в межах Української Народньої Республіки переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сім'ями, товариствами і громадами), по їх бажанню і з постанови волостних земельних комітетів, залишаються в користуванню участки землі з садами, виноградниками, хмільниками і т. инш. в скількості, яку вони власною працею і працею своєї сім'ї можуть обробити.

Примітка. Трудові сади, виноградники, хмільники і таке инше залишаються в користуванню бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженню органів місцевого самоврядування і різних громадських установ, в порядку ст. 7 основних засад, залишаються в їх користуванню з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні участки землі під оселями і різними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користуванню власників у скількості, яка встановлюється земельними комітетами чи органами міського самоврядування по приналежності (ст. 4).

24. Всі инші землі, не зазначені в ст. 21, 22 і 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до розпорядження земельних комітетів живий і мертвий сільсько-господарський інвентарь та будівлі, за винятком тієї скількості їх, котра конче потрібна їм для життя і ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст. 23.

26. Зазначені в ст. 24 і 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини: а) на землі для загально-громадського господарства, згідно з ст. 6 і 7, і б) на землі для приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людності і в другу — потреби місцевої нехліборобської і немісцевої людності.

Примітка. Малоземельними вважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх семей при веденні господарства звичайним для своєї місцевості способом.

28. Наділення провадиться по нормі, встановленій в порядку ст. 9. і 10. основних засад.

29. Урівнювання в користуванні землею провадиться шляхом: а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми, відповідно до чистого доходу з них; б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка, його близькості до торговельних центрів і інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих господарств; в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людності по встановлених нормах, доки вироблять центральні органи земельної реформи или розселення і переселення, можуть даватися в користування місцевій людності поверх цих норм, на умовах, встановлених земельними комітетами.

31. Землі для засіву буряків і інших рослин, за якими визнається особливе значіння, одводяться в приватно-трудове користування з умовою не зменшення посівної площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі вестимуть господарство спільно, по планах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники і т. п.

33. Племенні розсадники, питомники, селекційні та досвідні поля і станції переходять цілими в урядкування земельних комітетів, котрі або самі ведуть на них господарювання або передають їх органам місцевого самоврядування та науковим закладам. *)

Основною ціллю цього закону являлось — утворити такі умови користування землею, при яких була б виключена всяка можливість капіталістичного визискування за допомогою землі людської праці, инакше кажучи — всяка можливість використання землі, як знаряддя продукції, для експлуатації людини людиною. Поруч з цією ціллю стояла друга — утворення таких умов землекористування, які полекшували б спочатку організацію окремих великих громадських господарств з спільним, громадським веденням господарства, а потім — перехід до громадського ведення сільського господарства в загально-державних межах. Досягнення цих цілей мислилось в формах, які відповідали б соціально-економічним умовам розвитку землекористування на Україні і вели б до зросту сільськогосподарської культури і звязаної з нею інтенсивності та продукційності сільського господарства.

Наскільки успішно наведений закон підходив до розв'язання земельної справи на Україні, не довелося перевірити на практиці. Військові події йшли таким швидким темпом, що правительству довелося залишити Київ раніше, ніж закон був надрукований. Опубліковано його було вперше в Житомирі; звідти почалось і поширення його між селянством. Спроби перевести закон цей в життя було зроблено вже підчас перебування на Україні німецько-австро-угорських військ. Нема потреби підкреслювати, що тодішня ситуація на Україні цілком не сприяла тим спробам. Німецько-мадярська реакція поклала їм швидко кінець спочатку втручанням німецько-мадярсько-австрійського військового командування в земельні взаємовідносини на місцях, а потім — дер-

*) Текст закону подано за газетами.

жавним переворотом — розгоном Центральної Ради і встановленням гетьманщини, про що докладніше сказано буде нижче.

У всякім разі, можна з певністю сказати, що коли б означений закон було прийнято Центральною Радою місяців на два-три раніше і коли б було вжито тоді серйозних заходів до його переведення в життя, заходів, які йшли б вкупі з переведенням інших соціально-економічних реформ, оповіщених III Універсалом Центральної Ради, і вкупі з визнанням революційно-державного значіння за радами робітничих, салдатських і селянських депутатів та зміцненням цих органів, як єдино здатних побороти контрреволюційні перешкоди і перевести потрібні трудовому народові реформи, — земельний закон мав би своє — в першу чергу політичне — значіння, міцно зв'язав би трудове селянство України з Центральною Радою, а тим самим відіграв би велику роль в московсько-українській війні. Виданий же в дні виходу Центральної Ради з Києва, він тратив в цім сенсі дуже багато.

Так само приступила Центральна Рада і до робітничого законодавства. „Закон про восьмигодинний робітничий день“ було прийнято через тиждень після земельного закону. Тексту його ми не будемо наводити тут, тому що зміст закону являється ясным з самого заголовку його.*)

Що торкається законів про контроль над торгівлею і промисловістю, законів про монополізацію головніших галузей промисловости, про контроль над банками, про форми співробітництва рад робітничих салдатських і селянських депутатів з органами місцевого самоуправління, а також законів по інших питаннях, піднятих III і IV Універсалами, то вони так і не були вироблені. До вироблення де-яких з них, як от закону про утворення нових органів влади на місцях, було тільки приступлено, а до більшости навіть і не приступалось.

Все це дуже пошкодило українській революції і в першу чергу самій Центральній Раді. Агітація московських большевиків проти Центральної Ради, як буржуазної ніби-то організації, не могла бути збита фактами з діяльності Ради. Посилання ж на одні обіцянки, зроблені Радою в Універсалах, а Генеральним Секретаріатом в його деклараціях, було, звичайно, мало.

14. Причини воєнних успіхів московських большевиків і неуспіхів Центральної Ради. В війні з Московщиною Українській Центральній Раді зовсім не пощастило. На це склалося багацько причин. Три з них

*) Перед цими законами було ухвалено Центральною Радою (в день оголошення IV Універсалу) „Закон про національно-персональну автономію“ для національних меншостей України. Текст його подаємо нижче в конституції Української Народньої Республіки. До вироблення цього закону було приступлено ще з літа 1917., зараз же після того, як представники національних меншостей увійшли в склад Центральної Ради. Для складення закону було утворено Центральною Радою особливу комісію, в роботі якої особливо діяльну участь брав представник секретарства єврейських справ д. Хуртін. Після ухвали закону Центральною Радою, єврейське, московське і польське міністерства зараз же жваво взялися до переведення його в життя. Варто зазначити тут, що російські соціально-демократи меншевики були проти закону про національно-персональну автономію.

ми вважаємо за головні: 1) запізнення Центральної Ради з введенням важливіших соціально-економічних реформ; 2) недооцінення ваги рад робітничих, селянських і солдатських депутатів в революційній боротьбі і зв'язане з цим переоцінення ваги органів, побудованих на демократичних основах, і 3) незадовольняюча організація апаратів державної влади, головні адміністративних, як в центрі, так і на місцях, і відсутність армії.

Кожна з цих причин з'окрема мала в розпочатій війні надавчально велике значіння. Перша причина — запізнення Центральної Ради з введенням важливіших соціально-економічних реформ — привела до ослаблення зв'язків між Центральною Радою і активно-революційними елементами селянства, робітництва і солдатів. Вона викликала потім байдужість, а подекуди, після большевицької агітації, і ворожість до Центральної Ради з боку цих елементів. Вона дала ґрунт для большевицької агітації, часом цілком несовісної і демагогічної, на зразок того, що, мовляв, Секретаріат називається Генеральним через те, що в ньому сидять буржуї-генерали. Вона, врешті, довела до того, що в самий критичний момент, коли треба було оружною силою виступити в оборону Центральної Ради, українські військові частини, що раніше так палко вітали Центральну Раду, як „єдину заступницю і оборонницю“ своїх інтересів, оголошували „нейтралітет“. Підчас боїв за Київ в самому Києві знайшлося кілька таких українських військових частин, що „оголосили нейтралітет“. Звичайно, для оголошення такого „нейтралітету“ були й інші причини: в першу чергу просто втома від трьохлітньої війни з Німеччиною та Австро-Угорщиною і небажання брати участь в новій війні, але основою для нього було дійсно неактивне, нейтральне відношення до Центральної Ради, на яку покладалось так багато надій і яка в малій мірі справдила їх. Правда, Центральна Рада обіцяла зробити ще багато „доброго“, але те ж саме і ще навіть більше обіцяли зробити й московські большевики. Залишався момент національно-державний, але від українського селянства, робітництва і вояцтва не можна було вимагати, щоб воно виключно із-за цього моменту йшло накладати своїми головами. Для такого виступу з його боку не доставало ще дуже багато де-чого. Вся справа полягала в тому, що головна пружина всіх великих рухів — безпосередні соціально-економічні класові інтереси — не штовхали в данім випадкові селянства та робітництва на війну з Московщиною.

Тісно в зв'язку з першою причиною стоїть і друга — недооцінення ваги класових робітничо-селянських організацій в революційній боротьбі. Це недооцінення довело до того, що Генеральний Секретаріат не допоміг розвитку і скріпленню рад селянських депутатів, які до самого останнього часу підпирали політику Центральної Ради; що ж торкається рад робітничих і солдатських депутатів, то їх спочатку просто було зігноровано, а пізніше український уряд ставився до них навіть вороже. В цей спосіб Генеральний Секретаріат відокремлював Центральну Раду від справді активно-революційних органів української і неукраїнської демократії, органів, які, зрештою, єдині могли бути справжньою опорою Центральної Ради в її революційному на-

ціонально-політичному і соціально-економічному будівництві. Ця політика Генерального Секретаріату являється тим більше прикрою, що саме українське селянство (не кажучи вже про робітництво) з самого початку революції, коли про большевицьку радянську державну систему ще не було й мови, ставило в центрі революційного будівництва іменно ради селянських, солдатських і робітничих депутатів. Та й конструкція Центральної Ради підказувала їй зважати більше на ради, ніж на органи, побудовані на позакласових, демократичних основах. Завинили тут есефівсько-есдеківські провідники Генерального Секретаріату, які, будучи виховані на ідеях буржуазного парламентарного демократизму, не змогли відчутти (коли не здатні були зрозуміти) ваги класових органів в великій революційній боротьбі, що відбувалась в той час на Україні. Завинила тут також і та обставина, що ради робітничих та солдатських депутатів були майже у всіх містах України (а особливо в великих), з відомих причин, неукраїнськими по своєму складу і ворожими до національно-державних змагань української демократії. Що-до цього останнього, то треба сказати, що циро-приявне відношення Центральної Ради до цих органів і виражена та послідовна соціально-економічна політика Ради, ведена в такий спосіб, щоб і ці органи було втягнуто в процес революційної роботи, яку провадила Центральна Рада, — по-за всяким сумнівом були б коли не цілком знищили московсько-централістичні, „общеруські“ і анти-українські настрої цих органів, то, принаймні, нейтралізували б ці настрої і тим способом унеможливили б активний перехід всіх цих організацій на бік московського війська підчас війни. Власне, саме радам робітничих і солдатських депутатів у великих містах України большевики в першій лінії завдячують свої перемоги над Українською Центральною Радою. Бо ще не встигла розпочатись війна з Москвою, як ці ради зробили спроби захопити владу в свої руки. Вони дезорганізували запілля українського війська, порушували нормальне телеграфічне і залізничне сполучення і так далі.

Нарешті, і третя причина — незадовольняюча організація апаратів державної влади і відсутність справжньої армії — відіграла велику роль. Само собою розуміється, коли б Українська Республіка мала в той час хоч не зовсім добрі, а все ж задовольняче зорганізовані апарати державного управління, можна було б примусом не допустити військових частин до славнозвісного „нейтралітету“; можна було б, замість того, щоб писати в газетах статі на тему „синки-базарники“ (як це робив Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко) і старатись цим способом припинити „лускання салдатами насіння в казармах та продаж ними цигарок на базарах“ і приневолити „славне вояцтво“ до оборони Республіки, — можна було б, кажемо, державним примусом підтягти „синків-базарників“ і коли не послати їх на фронт, то хоч покласти на них несення внутрішньої служби по охороні урядових установ — залізниць, пошти і так далі. Можна було б зробити серйозну спробу організації української робітничо-селянської армії, замість тої бутафорії, якою займався Петлюра,

Порш, Скоропадський (останній на очах Генерального Секретаріату отаманував у „вільному козацтві“, підготовляючи собі ґрунт для гетьманства). Можна було б більш планоно і зміло перевести стихійно-ропочатку демобілізацію на фронті справною одправкою в Росію по залізницях московських частин і реорганізацією українських. Можна було б дати собі раду і з фінансами, яких бракувало тоді правительству Республіки. Багацько де-чого, потрібного для оборони республіки, можна було б зробити навіть в той бурхливий трудний для всякої роботи час. Та без добрих апаратів державного управління не було чого й думати про це. Політи йшли цілком стихійно. Правитель-ство було цілком безсиле проти них.

Були ще й інші причини, що заздалегідь схилили перемогу на бік Московщини, що полекшували їй війну. Ми вже говорили про „общеруські“ (іменно общеруські, а не большевицькі) настрої великих міст на Україні. Ці настрої вели до того, що навіть соціяльні чи політичні вороги большевиків явилися їхніми помішниками в війні проти Центральної Ради. Майбутні колчаківці, денікінці й інша контрреволюційна наволоч здебільшого „вітала“ большевиків, як носіїв перемоги московського, великоруського центру над „сепаратистами“-Українцями. Зразок цих настроїв дала київська міська дума зі своїм головою — російським соціялістом-революціонером Рябцовим.*) Ці настрої без військових перемог на фронті забезпечували Московщині побіду над Україною.

Далі на боці Московщини була цілком матеріяльна перевага. В руках Ради Народніх Комісарів була кілька-мільонна армія, яка хоч і роспадалась, та все ж могла бути використана в певній частині для операцій проти України, проти „хохлов“, „мазепинцев“. Далі грали свою роль великі технічні засоби старих апаратів державного управління; велика кількість інтелігенції, в тому числі й військових старшин. Великі грошові засоби, що перейшли до рук Ради Народніх Комісарів від старого правительства, давали большевикам можливість організувати наємну армію і розвинути надзвичайно велику агітацію в тилу у ворога — на Україні.

Немалу роль відіграло і безробіття, дуже поширене в той час на Московщині, а також і голод. Безробітні голодні робітничі маси легко йшли в армію, тим більше, що за службу добре платили і, крім того, забезпечували „пайком“ сім'ю. Не трудно було підняти і „боевий дух“ такої армії. Варто було тільки сказати, що „братцы“ голодають через „Украинцев-хохлов“, як „товарищи“ запалювались вогнем ненависти до Українців. Агітація проти Генерального Секретаріату на ґрунті продовольчої скрути у Великоросії була дуже поширена, хоч в дійсності Генеральний Секретаріат не мав ніколи намірів морити Московщину, а тим більше фронт, голодом. Той же факт, що Московщина дійсно не могла одержати хліба з України, пояснювався революційними подіями, руїною транспорту і наступом совітського війська на Україну, а не

*) П. Рябцов вітав вступ московського війська у Київ, як „відновлення єдиного загальноросійського революційного фронту“.

залою волею Генерального Секретаріату (ілюстрацією цього являється відозва Генерального Секретаріату до великоруського народу з дня 2. січня 1918. р.) (22). Большевики, звичайно, знали все це, однак демагогічно використовували продовольчий момент. А що такий „дух“ підтримувався у військах Східської Росії, показало потім дике нищення цим військом „Українців“ (хто б вони не були по своїх переконаннях) в зайнятих місцевостях України і особливо в Києві. В Києві розстрілювало московське військо кожного, хто говорив по-українському і визнавав себе Українцем. Звичайно, все це робили не комуністи, а звичайні собі „братцы“ та „товарищи“ під проводом ще за старого часу вихованих офіцерів, подібних до жандарма Муравйова, який, ведучи облогу Києва, з особливою насолодою „громив“ з важкої артилерії будинок „сепаратиста“ М. Грушевського (чим потім хвалився в своїх публичних виступах), забуваючи, очевидно, про те, що там жило багато й не „сепаратистів“.

Нарешті, присутність московського війська на українському фронті також дуже допомогла большевикам перемогти Центральну Раду. В той час, як большевицькі частини наступали з Харківщини, зайняли потім Катеринославщину та Полтавщину, московські частини сунули стихійно (і з наказу большевицького командування) з фронту „додому“ і на Київ — проти „холацкой“ Центральної Ради — займали Поділля, Волинь, Київщину. З цієї причини, адавши Київ, правительство України власне не мало куди відступати. Переїхавши до Житомира, воно опинилось в мішку: Коростень, Рівне, Бердичів були зайняті цими „фронтowymi“ большевицькими частинами; по шосе ж до Коростишева наближались большевики вже з Києва.

Взявши все це на увагу, а також взагалі дуже трудні до оборони географічні кордони України з Московщиною, не можна було й надіятись на перемогу Центральної Ради над Радою Народніх Комісарів.

Часом люблять пояснювати перемогу большевиків над Центральною Радою не наведеними вище складними причинами, а тим, що немов би українські селянські, робітничі і салдатські маси всі були „большевиками“ і через те свідомо збройно виступали проти Центральної Ради, допомагаючи війську Ради Народніх Комісарів. Та таке пояснення являється помилковим, бо твердження, на якому воно ґрунтується, не відповідає дійсності. Особливо воно не відповідає дійсності в тій частині, яка торкається селянства. Селянство, правда, ждало переведення реформ і в першу чергу земельної. Українські салдати і селяне були незадоволені млявістю і нерішучістю Центральної Ради в соціально-економічній політиці. В певній своїй частині вони були добре розагітовані большевиками проти Центральної Ради, думаючи, що може й справді в Раді сидять буржуї. Але від всього цього ще було далеко до того, щоб селянство вітало большевиків, а тим більше активно допомагало їм в війні проти Центральної Ради.*) Українські

*) Для характеристики селянських настроїв в пізніший час, а саме — в час наступу Німців на Україну, наводимо тут таку сценку з натури.

Село Бухни, сквирського повіту на Київщині. Зійшовся гурток селян. Балакають про се — те, а найбільше про Центральну Раду, большевиків і Німців.

салдати в своїй масі об'явили свій „нейтралітет“ в війні, а селянство просто дивилося, що з того вийде. І Центральна Рада „обіцяє багато“ і більшовики ще більше: отже, поки що, не було рації за те — невідомо ще яке — „більше“ воювати. Пізніші наступи московських більшовиків на Україну, — підчас яких українське селянство змогло вже перевірити політику більшовиків на ділі, розслоїлось на свої складові частини і вкрило Україну широкою страшною хвилею повстань проти більшовиків, — показали, що в цей час першого приходу московських більшовиків на Україну селянство іменно тільки придивлялося, випробовувало. Свідоміше національно українське трудове селянство та робітництво не мало положити кривавих жертв в цій війні України з Московщиною, відстоюючи право на своє вільне національне самовизначення.

15. Житомирський період Центральної Ради. Приїхавши до Житомира, Центральна Рада і правительство були не в стані вести далі оборони Республіки власними силами. З правительством одступила до Житомира невелика жменя війська (всього біля 2000 салдатів). З ним не можна було вести війни а ні з тими більшовицькими військами, які наступали на Житомир з лівого берега Дніпра, а ні з „фронтівиками“, що перебували на Поділлі та Волині. Становище було безвихідне. По шосе, в Рівному, були більшовики. До Бердичева підступали більшовицькі війська з Козятина-Фастова, до Коростишева — з Київ. А до того ще й пануюча демократія Житомира зустріла

— Центральна Рада — це буржуї. Вони нас обкрутили. Там заправляє Грушевський, буржуї, австріяка.

— А Петлюра, його помічник, мужик багатий, 18 сіл має...

— Треба розігнати ту Центральну Раду... Вона ось приведе нас поміщиків, що з нас шкуру здеруть.

— Треба слухати більшовиків. Вони нам все дадуть. Поміщиків виріжуть, а людям дадуть, кому що треба.

— А так. Ось я хати не маю, то десь там на фільварку і дадуть мені. Мені казали вже: „Ей, дядьку, почекай, то будеш мати хату!“ Вже навіть казали „перебирайся“, та тільки я побоявся, бо сказали, що Центральна Рада Німців приведе. То я Семинашові платю 15 карбованців за рік та й знаю, що мені пан нічого не закине. А як застане в своїй хаті, то влупить. А от як більшовики переможуть, то буде хата.

— А то видумали якусь Україну. На чорта вона здалась. Не чути було про неї, а то на тобі. Нехай краще одна Росія буде, аби всюди більшовики були.

— Ото ж мій у якісь гайдамаки пішов, — обзивається літня жінка. — Втік. Може вже й живого нема.

— Чорт його знає, що воно робиться. Той більшовик, той гайдамака. Мабуть, вони всі гайдамаки, трясця їх матері...

— Та я сам би на ту Центральну Раду нуль з двадцять з великою охотою випустив би...

— Та що ти плещеш? — обзивається знова якась друга літня жінка. — Мій зять членом у Центральній Раді, а ти б у нього стріляв?!

— Та ви, тітко, не сердьтесь. Слухайте, та мимо вух пускайте.

— Дурний ваш зять, от і пішов у ту Центральну Раду.

— Ти, я бачу, дуже розумний, — одказує жінка. Як би раду піддержали, той було б вже добре.

— Ось підожди, побачиш, як буде добре, як вернуться пани...

* * *

Центральну Раду і правительство дуже непривітливо. Житомирська мійська дума винесла постанову, якою недвозначно давала знати українському правительству, щоб воно їхало собі з Житомира куди инде, не наражаючи населення на небезпеку обстрілу міста большевиками.

В цей час наспіла звістка з Берестя-Литовського про підписання мирового договору між Україною і Центральними Державами. Мирова делегація повідомляла про свої успіхи, про вигоди економічних договорів. Велике діло закінчення тяжкої війни було довершене. Те, чого так жагуче домагався український трудовий народ, нарешті, було досягнуто. Відкривались широкі перспективи вільного творчого внутрішнього будівництва. На черзі дня стояло переведення в життя ухваленого земельного закону і інших, надзвичайної ваги, намічених ІV Універсалом реформ. Для здійснення цього, здавалось, треба було тільки одного, щоб Совітська Московщина залишила, нарешті, Україну в спокою, треба було збутись совітського війська з України. І от тут і виникла думка закликати на допомогу українські галицькі військові частини, а також зорганізовані в Німеччині з полонених українські військові частини.

Цих українських військових сил було б цілком досить, але Німеччина та Австро-Угорщина дали на заяву делегації в цім роді відмовну відповідь, покликуючись на те, що галицькі українські частини находяться на італійському фронті і для перевозки їх треба тижнів, а то й місяців, що так само ненадійно стоїть справа і з полоненими, і замість цього видвигнули свій плян — допомогти німецьким регулярним військом.

Рада Народніх Міністрів не охоче йшла на цей другий, німецький плян. Коли з переговорів (по прямому дроту Житомир—Берестя)

— Куди там йти за мясом?! Хіба не чуєте? В Білілівці стріляють з гармат. Німці йдуть. Адже тепер поміщики з нас шкуру здеруть...

— От-то дурний, боїться пана. А як би мені сказали, що це не з панської худоби, а з самого пана мясо, то я не взяв би?!

— Он в Морозівці вже волость зібрала людей та розспродує панову худобу, посуд, все що є...

— А так. Устим вже купив коняку...

— Нехай, нехай купляє на своє безголовя. Оддасть четверо за одну.

— Та що там говорить. Ходім. Сьогодні знова вбили панового вола. Наймося мяса.

* * *

— Чую: „а-хх!“ Думаю, що воно таке, а то піп. До Горпини... Каже: „я тобі соломи хуру привезу...“ Та й доходився, що обстригли.

— Та його треба було давно обстригти. На чорта він нам здався!

— Большевики он кажуть, що як умер, то не треба ховати, а спалить, щоб ніякої зарази не було.

— А чого ж то, як Іван женив сина, то приніс до попа кварту самогону й курку, уклонивсь низенько та й каже: „батьюшка, звінчайте сина.“ А піп каже: „І на що його вінчать. Так би вже й не вінчали, і не хрестили, і не ховали“... А Іван йому: „Та поки що буде, тимчасом звінчайте“...

— А он як сінянського батьюшку зловили большевики, як він утікав з матушкою, та й кажуть: „Це твоя матушка? Давай будемо тебе з нею вінчать!“ Та кругом воза і обвели його три рази та й кажуть: „Плати! Ми тобі платили, плати й ти нам.“ Матушка з-за пазухи, а батьюшка з халаяв — геть всі гроші поодавав“...

з делегацією вияснилось, що іншої, ніж як регулярним німецьким військом, допомоги зараз отримати не можна, було поставлено скористуватись цією допомогою, але з умовою, щоб німецьке військо не йшло в середину України, а пішло тільки лінією північного кордону України з Московщиною. Та Німці і на цей плян не приступали. Вони хотіли „допомогати“ Центральній Раді по виробленим ними власним плянам. Делегація настоювала на приспінненню справи і домогалась згоди уряду на заклик Німців.

Нарешті, в ніч, коли вже в Житомирі не можна було далі залишатись, бо Бердичів займали большевицькі війська, дано було делегації в Берестя відповідь-згоду на німецьку допомогу,*) по можливості українськими військовими частинами і в формі оборони північного кордону України. Тої ж ночі Центральна Рада вирушила потягами в напрямку на Сарни, через Коростень, який тут же, по дорозі, після бою, було звільнено від большевиків. Опанувавши другого дня Сарнами, які також були в руках проїзжих большевицьких ешелонів, уряд Української Народньої Республіки зустрівся з німецько-австро-угорськими військами, які енергійно поведи наступ на Україну, одмовляючись давати які-будь пояснення що-до своїх операцій. Пізніше правительством довідалось, що Німці немов би ґрунтувались при своїм наступі на Україну на „Закликові“ української мирової делегації в Берестю до німецького народу. Ось зміст цього заклику (переданого через німецьке правительство):

„До німецького народу. 9. лютого с. р. ми, в глибокій і гарній бажанню жити в мирі і приязні з судніми нам народами, підписали мировий договір з чотирма союзними державами, щоб покласти кінець братовбивчій війні і об'єднати всі наші сили коло одної мети — створення форм нашого власного самостійного життя. Але радісна вістка з 9. лютого, на яку так дуже чекали працюючі маси нашого народу, не принесла нашому краю миру. Ворог нашої свободи вдерся до нашого Рідного Краю, щоб ще раз, так само, як перед 254 роками, огнем і мечем поневолити український народ. Російські большевики, які перед місяцем розігнали загально-російські Установчі Збори в Петрограді, що склалися майже виключно з соціалістів, розпочали тепер, як вони кажуть, „святую“ війну проти соціалістів на Україні.

З півночі вриваються в наш край наємні банди червоної гвардії. Вони об'єднуються з російськими солдатками, що втікають з фронту, та з увільненими злочинцями. Під умілим проводом бувших поліцаїв і жандармів нападають вони на наші міста, розстрілюють мужів довіри та провідників громадської думки і накладають на населення контрибуції. Вони лишають знищені й палаючі в пожежі міста, щоб їти далі шукати нової поживи. Ця варварська інвазія нашого північного сусіда поставила ще раз собі за ціль, як це вже було колись в нашій історії, під ніби-то „святими“ приводами знищити самостійність нашої держави. Дійсні і останні причини її лежать у неблагородних замірах і махінаціях тих, які мають інтерес бачити Україну в анархії, як також і тих, що змагають до повернення старого режиму.

*) Ми не маємо під руками змісту цих розмов правительства з делегацією в Берестю, і не відомо, чи вони де-небудь зберіглись. Інтересно, що німецьке військо командування пропонувало (через українську мирову делегацію) українському правительству ще одну форму „допомоги“, а саме — пропонувало звернутися до правительства Німеччини з закликом розпочати офензиву на Петроград з метою відтягнення московських сил з українського фронту. Ця пропозиція була рішуче і одногласно відкинута кабінетом Голубовича.

Ми заявляємо перед цілим світом, що петроградські комісари брешуть, коли вони говорять про повстання народу на Україні, що вони брешуть, коли називають Центральну Раду — парламент Української Народньої Республіки, яка складається з українських соціалістів і перевела далекосяглі соціальні і демократичні реформи, — радою буржуазії. Петроградські комісари, що тільки на словах твердо боронили добробуту України, Польщі, Курляндії й інших народів, уживали в Берестю гарних поз, щоб відтягти з фронту решту російського війська для того, щоб тємно кинути його проти України з тим наміром, аби нас ограбувати, забрати запаси збіжжя на північ і поповолити наш край.

Тепер, коли після чотирьох років упав твердий мур, що розділяв нас від наших західних сусідів, ми підіймаємо наш голос, щоб заявити про нещастя нашого народу. Ми бачимо, що плоди нашої молодой революції в небезпеці, й боїмося за нашу тільки що здобуту свободу. Криваві сутички з російськими бандами трапляються щоденно. На Волині та в інших пунктах ми стягаємо нові сили, щоб виступити проти все напливаючих з півночі ватаг.

У цій тяжкій боротьбі за наше існування ми шукаємо помічч. Ми глибоко переконані в тім, що люблячий спокій і порядок німецький народ не зостанеться байдужим, коли він дізнається про нашу нужду. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти й своїм втручанням охоронити наші північні межі від дальшого вбирання ворога.

•Це є те, що ми мали сказати в тяжкі години, і ми певні, що наш голос буде почутий.“

По-за цією заявою, яка говорить, зрештою, все ж тільки про охорону Німцями північних кордонів України, а не про закликання їх на Україну взагалі, ні з боку уряду Української Народньої Республіки, ні з боку делегації не було вжито ніяких кроків, які давали б Німцям підставу і право сунутись прямо на Україну, як вони це зробили. З цих причин і не було нічого зроблено для того, щоб оформити німецьку „допомогу“ в якийсь договір чи умову, бо власне ніхто і не уявляв собі щеї „допомоги“ в тій формі, в яку вона вилася. Німці, що звичайно так люблять точний розрахунок, цим разом не спішили скласти якісь умови чи договори, одкажуючи, що, мовляв, „свої“ помиряться. Вони так потребували українського хліба та цукру і так надіялись на свою силу, що не хотіли гаяти часу на укладення умов і спішили швидче кинути військо на Україну, боячись, що большевики успіють вивезти потрібний їм хліб та цукор до себе, на Московщину. Відозва й інші повідомлення делегації про те, що большевики немилосердно грабують Україну, вивозячи збіжжя на північ, тільки скріплювали це бажання Німців швидче очистити Україну від московського війська. Що Німцям ходило саме про українське збіжжя і що вони хотіли взяти його більш „своїми власними“ руками, а ніж одержати від українського правительства, на підставі заключених торговельних договорів, видно було, між иншим, з того, що вони не обмежились посилюю одних німецьких або австрійських військ, а послали разом ті й другі, наперед розділивши, без відома уряду Української Народньої Республіки, „сфери“ своїх впливів на Україні (австрійцям було віддано південь України).

Все ж, не дивлячись на де-які, помітні вже тоді, непримні сторони німецької „допомоги“, правительство Української Народньої Республіки не вважало можливим одхилити її, числячи на те, що Німці

здержатися від втручання у внутрішні справи республіки, а тим часом буде утворено свою армію, після чого ми не потреба в німецьких військах і вони будуть швидко виведені з України, тим більше, що Центральні Держави ще воювали з Антантою і їм був потрібний кожен солдат. В цій надії українське правительство замовчало ті нетактовності, яких допустилось німецьке командування, самовільно определявши форми „допомоги“, і робило далі все від нього залежне, щоб українське населення зустріло німецьке військо можливо спокійніше, аби не було спровоковано селянства та робітництва на виступи проти нього. Рада Народніх Міністрів звернулась 10.—23. лютого 1918. року до „всієї“ людності Української Народньої Республіки з слідуною відозвою, в якій поясняла запрошення Німців і закликала населення до мирної праці:

„Громадяне!

Проголосивши 9. (22.) січня 1918. року в своїм IV Універсалі Українську Народню Республіку державою самостійною, ці від кого незалежною, Українська Центральна Рада 27. січня (9. лютого) замирила з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, положила кінець війні, здобула для трудящого люду мир демократичний, без всяких анексій та контрибуцій.

Цього миру домагався працюючий люд України вже давно. І Українська Центральна Рада ввела його державну волю, не дивлячись на те, що Світі Народніх Комісарів з Петрограду з усієї сили перешкоджав Українському Урядові, Раді Народніх Міністрів, заключити мир і дати тим змогу робітникам та селянам стати до спокійної роботи на нивах та фабриках, заводах і майстернях.

Не маючи сам змоги здобути для Росії доброго миру з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, Петроградський Совет Народніх Комісарів рішив не допустити й Українську Народню Республіку до заключення миру.

Безсовісною брехнею та нечесними наклепами на Центральну Раду цей Совет Народніх Комісарів хотів посіяти недовіря серед українського народу до Ради і тим загальмувати справу миру.

Коли з цього нічого не вийшло, коли трудящий люд — робітники, селяне, солдати та матроси — через своїх депутатів заявили про своє довіря до Ради, тоді Совет Народніх Комісарів послав своїх червоно-гвардійців, запоморочених солдатів та матросів з Московщини на Україну, щоб збройною силою скинути Український Уряд, а Україну знова повернути в московську неволю, зламати справу миру та знищити добробут українського народу.

Користуючись з того, що царське правительство і правительство Керенського підчас війни кидали наших вояків на далеку північ, а на Україну насилали хмари вояків-чужинців, Совет Народніх Комісарів, котрий так голосно і лицемірно заявляв про кінець війни та мир між трудящими людьми всіх народів, почав збройною силою грабувати Україну, вивозити силоміць з нашої землі хліб, цукор, вугіль, паровози, вагони і всяке народне майно, а особливо величезне майно військове, на Московщину.

А для того, щоб легше було грабувати Україну, і без того страшенно силондровану тяжкою війною, для того, щоб швидче вкинути Україну в московську неволю, Совет Народніх Комісарів настановив на Україні Народніх Секретарів, котрі мають слухатися всякого наказу з Петрограду та продавати інтереси Української Держави Московщині.

Чи міг тому Український Уряд, Рада Народніх Міністрів, мовчки дивитися на це знущання Московщини над Україною, на це знищення нового самостійного політичного життя українського народу?

І Рада Народніх Міністрів покликала весь український народ до рішучої боротьби, боротьби збройної з петроградськими насильниками, з Советом Народніх Комісарів, з бандами грабіжників з Московщини.

Але для того, щоб швидче покласти кінець грабуванню України, щоб швидче приступити після закінчення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва, Рада Народніх Міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав — Німеччини і Австро-Угорщини.

На Україну, для допомоги українським козакам, котрі зараз б'ються з ватагами Великоросів червоногвардійців та салдатів, йдуть дивізії українців-полонених, українські січові стрільці з Галичини та німецькі війська. Вони йдуть на Україну для того, щоб знищити нелад та безладдя і завести спокій та добрий лад нашої землі, для того, щоб дати змогу Раді Народніх Міністрів творити велике діло — будувати самостійну Українську Народню Республіку, державу всього працюючого люду України. Вони будуть тільки допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства — Совета Народніх Комісарів, котрі так само, як і за царів, хочать, щоб Московщина жила працею та багатствами українського народу.

Ці війська, дружні нам, будуть битися з ворогами Української Народньої Республіки під проводом Полевого Штабу нашої держави. Допомогаючи Українському Урядові в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів, бо Німеччина та Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудящого люду. Бо тільки при доброму ладі на Україні можна буде налаштувати скоро торговельні зносини та обмін товарами між нашою державою та державами, з котрими замирено 27. січня (9. лютого).

Тому Рада Народніх Міністрів закликає весь український народ негайно ставати до мирної праці, до боротьби з безладдям.

Довга і тяжка війна, анархія за часів революції в Росії та грабіжницька політика російського уряду на Україні сплюндрували добробут нашого народу. Рада Народніх Міністрів постановила собі тверду і ясну ціль: встановити добрий лад в українській державі, негайно стати до роботи над поліпшенням долі робочого люду — селян та робітників. Тверда влада та добрий лад в державі — це найкращий фундамент для соціально-економічних реформ. І Рада Народніх Міністрів твердо і рішуче стоятиме на цім шляху, ні на одну хвилину не сходячи з нього ні під чім впливом.

Громадяне! Ваш обов'язок в ці дні з усією силою та енергією підтримати Раду Народніх Міністрів в цих державних заходах. До жвавої праці, громадяне землі української! До будовання самостійної Української Народньої Республіки на основах доброго ладу, твердої влади та широких соціально-економічних реформ в інтересах трудящого люду!

Одночасно окремі міністри по своїх відомствах інформували громадянство про цілі приходу Німців, запевняючи, що цей прихід не стане на перешкоді до вільної політичної і соціально-економічної творчості українських трудових мас. Міністерство внутрішніх справ розпорядилось, щоб губернські та повітові комісари негайно подбали про надрукування і поширення між селянством земельного закону Центральної Ради.

Українська делегація з свого боку звернулась до українського громадянства з відозвою*), в котрій, розповівши про напад російських більшовиків на Україну, про їхні грабунки, про розстріли ними „найкращих синів нашого краю“, закликала всіх стати до оборони України і повідомляла, що „для того, щоб скоріше вигнати розбишак і дати лад та порядок нашому краю, закликали ми німецьке військо допомогти нам у цій роботі.“

*) Відозву підписали: О. Севрюк, М. Любинський і М. Левицький.

Вступаючи на українську землю, німецько-австрійське військо спочатку старалось не зачіпатись з населенням. Штаб австрійського війська видав був навіть окрему відозву до населення, в якій заявляв про добрі наміри свої, про те, що Центральні Держави дивляться „з симпатією на змагання українського народу упорядкувати відносини в краю і відбудувати тяжко зруйноване війною народне господарство“ і „будуть всіма силами ці змагання підпирати“.

Повернувшись з Сарнів до Житомира, Центральна Рада і Правительство спинились знову на кілька днів в цім місті, ждучи, поки буде звільнено Київ.

В ці дні було прийнято Центральною Радою кілька законів, з яких найважливішими являються закон про новий стиль в Українській Народній Республіці (новий стиль вводився з дня 1. березня н. ст. 1918. р.), про українську валюту (грошевою одиницею було встановлено „гривню“, поділену на сто шагів), про державний герб України (було взято за герб тризубець з часів Володимира Великого) і про громадянство в Українській Народній Республіці. Цими законами остаточно впорядковувалась з зовнішнього, формального, боку українська державність.

Повернувшись до Київа, українське правительство і Центральна Рада знова дало ряд інформацій про цілі приходу німецьких військ, намагаючись установити мирні і доброзичливі відносини між цими військами і громадянством. Наводимо тут де-які з офіційних повідомлень того часу. Голова Центральної Ради М. Грушевський дав таке пояснення про поміч Німеччини:

„В німецьких політичних кругах було здавна бажання, щоб Україна відокремилась в самостійну сильну державу. Вони уважали це корисним для Німеччини. Підчас війни німецьке правительство заходило через інструкторів вчити полонених Українців, що попадали до них, освідомлювати їх з національного боку, підготовляти з них українські полки, котрі могли б після війни стати в оборону України. Це робилося без порозуміння й волі українських політичних провідників*), бо вони стояли за мирне погадження української справи в Росії. Але Німці думали, що мирно українська справа не розіршиться, і їхні сподівання справдились.

Ні кадети й октябристи, що правили Росією в перші місяці після революції, ні російські соціалісти-революціонери Керенського не хотіли дати прав Україні, не хотіли щиро піти по дорозі федерації, як то радили і добивались Українці. А коли владу в Росії захопили большевики, вони захотіли силоміць задавити нашу українську вільність, знищити Центральну Раду і наново підбити Україну під Росію; почали з нами війну та стали здобувати Київ, щоб не дати нам довести до миру з Німеччиною та Австрією.

Тоді українське правительство й мусіло пригадати собі ті українські полки з полонених, що формувались в Німеччині. Воно рахувало, що обійдеться з своїм військом, з поміччю цих українських полків і галицьких січових стрільців, котрих хотіло дістати з Галичини. Але виявилось, що полки з полонених можуть прийти за якийсь місяць, а Австрія неохоче давала стрільців і взагалі під впливом свого громадянства з початку зовсім відмовлялась від допомоги. Таким

*) За кордоном, в Німеччині та Австрії, працювала підчас війни і проводила національно-освітню роботу між полоненими Українцями українська політична організація „Союз визволення України“, під проводом А. Жука, О. Скоропис-Йолтуховського, М. Меленевського, В. Дорошенка. Автор.

чином, треба було співити з очищенням України від большевиків, щоб настав лад і не пропадала весна для роботи на полі.

І от правительство наше побачило себе змушеним прийняти поміч від Німеччини, котру та, бажаючи допомогти Україні якомога скорше стати на ноги, пропонувала від самого початку, не жадаючи за це ніякої нагороди. Зараз по підписанню трактату правительство наше попросило німецьке правительство подати своє військо на Україну і за кілька днів, в перших днях лютого (ст. ст.), воно було подане.

В інтересах Німеччини, щоб Україна була самостійна і сильна, і вони допомагають нам для цього. Військо їм потрібне самим, і тому їхні полки зостануться тільки доти, доки вони будуть потрібні нашому правительству для очищення України. Їм наказано не грабувати, не кривдити українську людність, бо німецьке правительство хоче, щоб поміж Україною і Німеччиною були щирі і дружні відносини, щоб українська людність дивилась на Німців, як на своїх приятелів.

Голова Ради Народніх Міністрів в свою чергу заявив з приводу приходу Німців таке:

„Війна, об'явлена Советом Народніх Комісарів Україні, захопила нашу молоду Українську Народню Республіку зовсім не підготовленою. Большевики напали на Україну силою свого війська та червоногвардійців (здебільшого грабігелів і злочинців), котрі сараною пройшли по нашому краю, беручи місто за містом і зайнявши навіть Київ.

Центральна Рада та правительство України — Рада Народніх Міністрів — мусіли покинути на деякий час Київ, виїхали на Волинь і почали збирати там сили проти насильників і грабіжників. Але одурений большевиками наш народ дуже мляво підіймався на оборону свого краю, своєї волі, свого багатства. А тим часом большевики без ладу, без контролі відбирали та грабували у селян всякий продукт, як то: хліб, худобу, цукор і вивозили у Великоросію. Руйнували вони все народне багатство, а людність нашу розстрілювали тисячами і десятками тисяч.

І от, щоб припинити руйну краю, щоб заховати людність від розстрілу, знущання та грабунку, українське правительство, через свою мирову делегацію, звернулося 12. лютого (н. ст.) с. р. до Німців за допомогою проти грабіжників. Німецький народ згодився допомогти нашому народові і вислав на Україну військо.

В тих місцях, де загода роз'яснено населенню про мету приходу Німців, там, де малася хоч якась влада, там українське населення віднеслося до прибулих військ спокійно і навіть задоволено. Навпаки, в місцевостях, де агітували большевики, населення зустріло німецькі війська вороже і навіть зі зброєю в руках.

Що-до відношення німецької старшини і українського правительства, то це — відношення співробітництва; добрі, приязні відносини, без жадних непорозумінь. Німецьке військо, як дружнє, не вміщується у внутрішні хатні справи Української Народньої Республіки. Німецька старшина не судить, не карає громадян нашої Республіки, а коли кого арештує, то тільки за напад на німецькі війська або за допомогу большевикам. Що-до реквізиції хліба, худоби й інших продуктів, то роблять це німецькі війська не для вивозу у Німеччину, а для потреб походного військового часу, видаючи квитки, по яким буде платити українське правительство.

Вороги наші пускають усілякі непевні чутки, що ніби-то Німці мають забрати з України весь хліб. Згідно з договором, котрий підписала Українська Народня Республіка з Німеччиною, ми продаємо Німцям тільки лишок нашого врожаю, не руйнуючи таким чином нашого сільського господарства і не зменшуючи потреб української людности. Скільки саме доведеться продати Німцям цього року, це встановить комісія, котра складатиметься порівну з Українців і Німців. Ця ж комісія вкаже, скільки та якого краю треба привезти з Німеччини для наших селян і для горожан.

Нарешті, мушу сказати, що, на мою думку, при нашій зорганізованості, дружні відносини з могутньою німецькою державою принесуть лише користь молодій Українській Республіці, зміцнять її і поставлять нарівні з іншими великими державами.

Нарешті, було опубліковано особливе „оповіщення“ „від Української Центральної Ради до громадян Української Народньої Республіки“, в яким Рада не тільки давала пояснення з приводу приходу Німців, а й потверджувала незмінність своєї попередньої соціально-економічної політики, наміченої III і IV Універсалами. Оповідання це мало слідуючий зміст:

„Україна пережила тяжкі часи, яких давно не переживала. Саме в той час, як Центральна Рада доводила до кінця своє діло — мир з західними сусідами і розпущення додому втомленого, змученого війська, задоволення нашого селянства і робітництва земельним і робітничим законодавством, і як готувалась передати далі порядок нашого визволеною Україною Установчим Зборам, наїшли на нас російські большевики.

Пішов огонь і руйна по землі нашій. Горіли городи й села. Лилася кров, нищилось все багатство нашої землі.

Большевики збаламутили багато наших людей, особливо солдатів, фальшивими чутками і порожніми обіцянками, котрих не могли здійснити, та захитали оборону нашої країни. Їх підтримували також ті прихильники старої влади, нищителі трудящого народу, що не хотіли допустити, щоб Україна була вільною і незалежною, щоб зістались в силі свободи, проголошені III і IV Універсалами.

Російське правительство большевиків — Народні Комісари — завзялося знищити Українську Центральну Раду і поставлене нею Правительством Народніх Міністрів, щоб не дати їм довести до кінця миру. Всіма силами повело воно наступ на Київ і стало його безжалісно руйнувати з гармат і палити. Тоді Центральна Рада і Рада Народніх Міністрів, щоб заховати від знищення столицю України, вийшли з Києва та перенесли свою діяльність на якийсь час на Волинь. Але весь час — і під обстрілом Києва і підчас виходу свого — не переривали вони своєї роботи коло забезпечення волі України та її трудящого люду. Центральна Рада прийняла земельний закон, що всю землю передає трудовому народові, ухвалила закон про восьмигодинний робітничий день. Постановила зорганізувати громадські роботи для безробітних і призначила на це 100 мільонів карбованців. Довела до кінця і діло миру, і в самий час, коли большевики входили до Києва, в Берестю делегати України підписали мир з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною — мир почесний і гідний, який вертав Україні всі землі і всіх полонених без усяких оплат.

Українське військо, яке вірно залилось при Центральній Раді, за той час завзято билось з большевиками.

Проте, бачучи, що ця боротьба затягається і що своїми силами не можна буде скоро вигнати з України ворогів і завести лад, а весна надходить і для роботи мусить бути лад і порядок, Рада Народніх Міністрів постановила прийняти допомогу нових, замирених сусідів — Німеччини й Австрії, щоб за помічю їх війська якомога скоріше очистити край наш.

Вороги нашої волі з цього приводу почали лякати людей, що тепер, як Німці йдуть на Україну, то це кінець українській волі, кінець свободам, знов будуть панувати нани, а селянам землі не буде.

А це неправда.

Українська Центральна Рада, як проголосила своїм четвертим Універсалом незалежність і самостійність Української Республіки, так при тій самостійності і незалежності стоїть і буде їх боронити від усякого замаху. Як віддала вона всю землю робочому народові земельним законом, так на тім вона і стоїть. Закони, видані на користь робітників, також будуть і далі в силі. Всі свободи, установлені III і IV Універсалами, і далі зостаються. Професійні спілки, ради селянські і робітничі мають далі вести свою роботу для охорони своїх класових професійних інтересів. Тільки на владу не можуть вони претендувати, бо владу на Україні мусить бути одна — Української Центральної Ради й міністрів. Всі народності України мають користуватися всіма громадянськими і національними правами та вольностями, які проголошено IV Універсалом.

У все це Німці не мішаються і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять, як наші приятелі і помішники, на короткий час, щоб допомогти нам

в скрутну хвилину нашого життя, і не мають заміру в чім-небудь перемінити наші закони й порядки, обмежити самостійність і суверенність нашої Республіки.

І Українська Центральна Рада не має наміру задержувати в своїх руках влади довше, ніж можуть зібратись Всенародні Українські Збори. Установчі Збори, призначені на день 2. лютого, не могли зібратись через більшовицький наступ. В цій хвилі ще невідомо, де встигли відбутись вибори і чи не знищено результатів цих виборів. Але в кожному разі Центральна Рада як тільки можна скорше постарается скликати вибранців народніх, вибраних загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням, і передасть їм владу, а тепер всіх громадян Української Землі закликає:

Непевним поголоскам, котрі пускають вороги ладу та свободи, не вірити і братись до громадської роботи. Помогати правительству у боротьбі з безладдям і всіма, хто його сіє. Роботою шильною, твердою, зорганізованою спінити залічити рани, задані нашій країні тяжкою війною і усобицями. Подбати особливо про те, щоб земля, яка перейшла до рук трудящого народу, була вся засіяна, бо в хлібі наше багатство.

Аби жила і цвіла наша відроджена, вільна і незалежна Українська Народня Республіка.

Дано в Києві, року 1918., дня 1. березня, в свято народження Тараса Шевченка. (*)

Всі ці заяви про незмінність курсу внутрішньої політики Центральної Ради робились в надії, що Німці дійсно повздержаться, хоч би у своїх власних інтересах, від втручання у внутрішні справи Української Народньої Республіки. Офіційні заяви відповідальних німецьких політичних і військових кругів, здавалось, давали де-які підстави для такої надії. Представники німецького штабу заявили, що вони прийшли з самими дружніми намірами, як „гости“. З приводу чуток, які ширились між селянством, що немов би Німці прийшли на заклик поміщиків, щоб перешкодити переведенню земельної реформи, представники штабу заявили, що „це брехня, бо Німці ні в яким разі не мають наміру втручатись у внутрішні політичні відносини Українців“. Німецький Державний Канцлер граф Гертлінг в своїй телеграфній відповіді на повідомлення Голови Ради Народніх Міністрів Голубовича про звільнення від московських військ Києва, між иншим, підкреслив брак у Німців намірів втручатись у внутрішні справи України такими словами: „Хай на завше збереже український народ волю і владу, щоб жити у згоді по власному розумінню і ним самим установленому праву. Німецькі війська ще стоять у вашому краю. Одначе маю смілість заявити, що, як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід“.

Та не так склалося, як сподівалося. Німецьке військо, перебуваючи під проводом реакційної монархічної німецької буржуазії, швидко встряло у внутрішню клясову соціально-економічну боротьбу на Україні, ставши, натурально, в оборону інтересів буржуазії України. Та про це пізніше. Це вже сягає по-за житомирський період, який характеризується зусиллями правительства і Центральної Ради вставити діяльність німецьких військ на Україні в такі рямці, які дали б українському правительству змогу провадити намічений ним курс політики без преси з боку тих військ.

*) З часу заведення нового стилю, всі дати показані по цьому новому стилю.

16. Під прапором української радянської влади (Російські більшовики на Україні). Хоч у війні між Східною Росією і Українською Народньою Республікою місцеві українські (територіально) більшовицькі елементи відіграли дуже незначну, цілком другорядну роль, проте на характеристики цих елементів необхідно спинитись тут трохи докладніше, з огляду на те, що саме вони давали своє ім'я, свій прапор для прикриття окупаційної політики Східної Росії на Україні, а також і через те, що саме на ці часи припадають початки народження українського комунізму.

Спинимось тут спочатку на народженню Комуністичної Партії (більшовиків) України, тої партії, яка, властиво, і покликала московські совітські війська на Україну і яка за допомогою цих військ намагалася взяти в свої руки провід над робітничо-селянськими масами України. Народження її припадає саме на час загострення відносин між Українською Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів. На передодні Всеукраїнського Робітничо-Салдатсько-Селянського З'їзду (що відбувся в Києві в грудні 1917. року) в Києві випущено листівку від „Соціально-демократії України“ до українських робітників, вояків і селян. Випустила її група членів Російської Комуністичної Партії, в склад якої входив, між іншим, і Затонський. В листівці заявлялося, що на Україні організується партія Українців-більшовиків під назвою „Соціально-демократії України“, і пояснювалася необхідність заснування цієї нової партії. Українські соц.-дем. і соц.-рев., говорилось в листівці, злигались з буржуазією: російські більшовики — чужа партія, отже нема кому боронити інтересів пролетаріату і бідного селянства на Україні, і через це треба закласти нову партію.

На київській конференції Російської Соц.-Дем. Роб. Партії (більшовиків), що відбулась в зв'язку з Всеукраїнським Робітничо-Салдатсько-Селянським З'їздом, ця листівка викликала протест проти „антипартійних та антидисциплінарних“ вчинків членів партії, що випустили листівку. Все ж, не дивлячись на протести, на конференції було визнано необхідним об'єднати всі організації Рос. Ком. Партії (больш.) на Україні в єдину українську організацію з назвою „Соц.-дем. України“ в формі підзаголовку до загальної партійної назви російських більшовиків — „Рос. Соц.-Дем. Р. П. (більшовиків)“.* На конференції гаряче дебатовалось українське національне питання, але „розброд“ що-до цього був настільки великий, що конференція не в стані була прийняти якогось певного рішення. Одна група, на чолі з Затонським, заявляла себе ледве не цілком „самостійницькою“, друга, в склад якої входили катеринославці, цілком ігнорувала український рух, не визнавала ні українського народу за націю, ні України за окремий національно-територіальний економічний організм. Для цієї останньої групи існував тільки „Південь Росії“, і через те вона просто відмовлялась слухати і розуміти будь-що про Україну.

*) На цій конференції найбільшим „сепаратистом“ виступав Затонський, який обвинувачував Рос. Соц.-Дем. Р. П. (больш.) в бездіяльності на Україні і нехтуванню українського руху.

Таким чином, завдання нової областної організації Рос. Соц.-Дем. Р. П. (больш.) на Україні залишилися неясними, і обраний на конференції Головний Комітет партії більшовиків України явився одразу ж напів-, коли не цілком, мертворожденою дитиною, мало здатною через внутрішню свою хворобу до росту і розвитку.

Під знаком такої внутрішньої роздвоєності пройшла вся дальша робота російських більшовиків на Україні. Власне, в принципі більшість партії ніякого роздвоєння не мала: ця більшість (і дуже велика) цілком щиро і переконано не визнавала ніякої України, ніякої української революції і твердо стояла на позиції єдиної неподільної монолітної Світської Росії від Білого Моря аж до Чорного. Але цю „целостность мирозерцання“ порушували факти життя: а) факт існування Центральної Ради (хоч би й „буржуазної“, але все ж української державної влади), б) далі факт переговорів делегації Центральної Ради в Берестю, в) факт існування українських соціалістичних партій, що домагалися самостійності України, і так далі. Отже треба було до всіх цих фактів „приспособуватись“.

Таким першим „приспособованням“ до української дійсності в великому масштабі і явився так званий „Перший З'їзд Рад України“ (сколок Київського Всеукраїнського Робітничо-Салдато-Селянського З'їзду) в Харкові в грудні 1917. р., який утворив Центральний Виконавчий Комітет Рад України під головуванням Медведєва, проголосив Українську Соціалістичну (Народню) Республіку в федеративному зв'язку з Світською Росією, утворив українське правительство — Народній Секретаріат*), вислав делегацію в Бересте (Медведєв, Шахрай), як складову частину російської мирової делегації, і дав взагалі „українську фірму“ наступові війська Світської Росії на Україну. Робилося все це „по неволі“, не щиро, як щось тимчасове, як уступка неприємним, настирливим фактам життя, з якими не можна було не рахуватися. Через це і в наступі російського совітського війська на Україну і в політиці цього війська і російських більшовиків на ній Український Виконавчий Комітет, правительство і партія більшовиків не відіграли ніякої позитивної ролі.

Наступ російського совітського війська на Україну, який мав всі ознаки окупації України і національної боротьби, — ось що було головне в цей момент, ось що відіграло рішачу роль в подіях. Через це про цей наступ головним чином і доводиться тут говорити, а не про так званий український радянський уряд. Подібно до того, як фактично вів війну проти Центральної Ради головнокомандуючий російського совітського війська Муравйов, який був дійсно головнокомандуючим і мав військо, а Юр. Коцюбинський (секретарь військових справ) не мав ніякого війська, ніяких апаратів і ніякого впливу на військові події і був тільки українською етикеткою на

*) В склад Народнього Секретаріату в числі інших входили: Євгенія Бош (внутрішні справи), В. Ауссем (фінанси), Мартинів (почта й телеграф), Є. Терлецький (земельні справи), Ю. Коцюбинський (військові справи), Затишський (освіта).

Муравйовському багнеті, так і цілий український радянський уряд і ціла Українська Радянська Республіка були тільки ширмою, „надстройкою“ над політикою Совітської Росії.

Що ж давала Україні совітська російська окупація? В яких формах провадилась вона? Не будемо говорити тут про „благіє“ наміри Ради Народніх Комісарів: коли вони, може, й були в теорії, то в окупаційній практиці не можна знайти навіть їхніх слідів.

Головнокомандуючий російським совітським військом Муравйов, взявши Київ (після кількадевного варварського артилерійського бомбардування з навислим підпалюванням будинків), писав в своєму знаменитому „наказі ч. 14“ про встановлення „совітської“ влади на Україні:

„Цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх штиків і там, де її встановляємо, всемірно підтримуємо її силою цих штиків.“ До цих слів трудно щось додати. Дійсно, російські більшовики несли совітську владу на Україну на вістрях російських штиків. А принесши, заходились в такий спосіб „всемірно підтримувати її штиками“, що викликали до себе майже загальну ненависть української демократії.

Широкі робітничо-селянські маси Росії, міщанство і навіть буржуазія російська на Україні бачили, по справедливості, в муравйовській „совітській“ політиці „возсоединеніє Руси“ — науку для „хахлов“. І через це в боротьбі проти Центральної Ради московським більшовикам допомагали навіть їхні класові вороги — російське міщанство, буржуазна інтелігенція, дрібна буржуазія і навіть старі царські поліцаї на Україні.*) Всі ці елементи використали приход більшовиків на Україну для лютої помсти Українцям за їхній „сепаратизм“. Під їх проводом було вчинено по всій Україні жорстокі погроми української інтелігенції. Розагітоване і розлючене московське військо вбивало часто кожного, від кого чуло українську мову, кого бачило у вишній сорочці чи сивій шапці. В Києві, в числі многих Українців, було звірски замордовано бывшего міністра земельних справ Центральної Ради О. Зарудного, укр. соц.-рев., що належав до лівої групи партії, члена Центральної Ради журналіста І. Пугача, українського соціал.-революціонера, і старого партійного діяча — українського соціал.-революціонера Бочковського, що так само, як і Зарудний, більш співчував лівій течії партії. В боротьбі з українською інтелігенцією часто відходила на друге місце боротьба більшовиків з буржуазією.

Одночасно з нищенням української інтелігенції нищилась і українська культура. З теоретичного рівноправства мов і культур в дійсності виходило безоглядне, як і за старого царського режиму, панування великоруської, московської культури. У всіх урядових і громадських установах панувала московська мова. В школах середніх та вищих і взагалі у всіх міських школах повертались старі порядки: московська мова, московський інтелігент-педагог знова займали свої старі

*) В Києві підчас вуличних боїв українського війська з більшовицьким було вбито українськими козаками в отелі „Прага“ при кулеметах кількох поліцаїв-монархистів, що бились проти Українців вкулі з більшовиками.

пануючі позиції. Під гаслом боротьби з українською буржуазною пресою було геть до щенту знищено по всій зайнятій більшовиками Україні досить численну українську пресу. На місце „буржуазних“ українських газет, журналів не появилися пролетарські: їхні місця зайняла більшовицька преса на московській мові, в якій, на доказ рівноправності мов, друкувалися часом на українській мові окремі статейки або хронікальні замітки. Українську книжку загнано було в глухий закуток. Україну було залито агітаційною літературою на московській мові. Театр український притих. Московська і змосковщена плянтаторська інтелігенція зайняла всюди всі уряди, відтиснувши геть десь на десяте місце молоду українську інтелігенцію — чи то дрібнобуржуазну, чи пролетарську.*)

Таке велике культурне спустошення, таку велику загрозу для розвитку української культури принесено було російськими більшовиками „на вістрях штиків“ на Україну.

Те, що в теорії виглядало сьак-так, на практиці було запереченням не тільки української державности, але навіть й української культури. Соціалістична Російська Республіка повела на Україні фактично цілком окупаційну політику, справлену на привернення нануючій московській нації її плянтаторського становища в колонії — на Україні. Ця політика була причиною того, що від російських більшовиків відійшли навіть українські комуністичні елементи, що не захотіли були далі піддержувати Центральної Ради і стали до співробітництва з російськими більшовиками і настановленим ними Народнім Секретаріатом. Український соціал-демократ Неронович, переконаний „самостійник“ і більшовик, що був пішов спочатку навіть на посаду Народнього Секретаря військових справ, не міг витримати курсу більшовицько-московської політики на Україні і через дуже короткий час відмовився не тільки від посади Народнього Секретаря, але взагалі від всякої політичної роботи з більшовиками. Ця сама окупаційна політика примусила пізніше виступити проти більшовиків і другого Народнього Секретаря військових справ Шахрая (Шах-Рай).**)

Та ще більш відштовхуючою була економічна політика більшовиків на Україні. Хоч вона була й зрозуміла і почасти оправдана тим, що Московщина тоді вже голодувала, а більшовики не мали надії задержатися на Україні — отже мусіли були взяти з України за час окупації якомога більше, все ж вона доходила до цілковитого безглуздя і звичайного грабіжництва. Діставшись на Україну, московські більшовики з надзвичайною енергією почали вивозити з неї на Московщину все,

*) Цю російсько-більшовицьку практику на Україні добре змалював пізніше — на засіданні Центральної Ради 28 квітня — В. Винниченко, що пережив часи окупації під більшовиками, не виїждючи з Центральною Радою до Житомиру (див. стор. 171).

**) Заслугують уваги тут те, що багато з тих самих лівих українських-соціалістів революціонерів, що раніше гостро виступали проти Центральної Ради і потім навіть були поспрабовані співробітничати з московськими більшовиками під час окупації ними України (як, наприклад, Михайличенко, Шумський та інші), після повороту Ради з Німцями до Києва знова стали до праці в Центральній Раді.

що попадалось під руки: хліб, худобу, цукор, селянські вози та борони, машини та станки з фабрик і заводів. І все це без всякого плану, без всякої системи, руйнуючи і грабуючи. Українське селянство, що в великій своїй масі держалось нейтрально в боротьбі большевиків з Українською Центральною Радою, а в певній частині навіть співчувало большевикам, починало вже братись за кілки та рушниці, щоб боронитись від грабіжників.

Вся ця вакханалія творилась на ґрунті цілковитої відсутності органів радянської влади на місцях. Хоч Московщина і воювала за радянську владу на Україні, проте, повівши цілком окупаційну політику, вона завела по всій Україні військовий режим, що виключав можливість заведення рад. Замість рад, правували революційні комітети та різні комісари, настановлені згори, яким місцеві інтереси були чужі. Всюди панував „штик“, часто-густо паний, під впливом найгірших звірачих інстинктів.

Така була дійсність. Вона не входила, звичайно, в програм соціалістичного будівництва російських большевиків на Україні. Багато з неї було б усунуто згодом самими большевиками. Але тим часом вона була фактом, вона впливала на українську революційну демократію і поглиблювала безодню національної ворожнечі між нею і московською демократією. Вона в великій мірі завинила в тому, що українська демократія погодилась швидче на тимчасове співробітництво з німецькою буржуазією, ніж на мир з Совітською Росією.

Звичайно, тут не доводиться робити оцінки тих більш-менш серйозних спроб соціально-економічного радянського будівництва на Україні, які намічались Народнім Секретаріатом УСНР. Час перебування большевиків на Україні був занадто малий (в Києві вони були всього біля трьох тижнів: з 8. лютого н. ст. по 1. марта н. ст.), щоб можна було щось зробити; до того ж весь він проходив у воєнних операціях. Таким чином, коли Народній Секретаріат і мав якісь заміри будівництва, то вони так і залишилися намірами, не дійшовши до життя. Через це немає й потреби докладніше спинятись на них тут.

Того, що большевики фактично встигли зробити за час свого перебування на Україні, цілком вистарчає для оцінки їхньої політики там. Політика та була хибною і в своїй принциповій основі і, тим більше, в фактичному здійсненні. Основна її хиба полягала в тій перевазі, яку російські большевики віддавали в соціалістичному будівництві на Україні своєму північному „штикові“, перед революційною волею, свідомістю і силою українського працюючого люду. А сталося це через те, що московські большевики в дійсності не захотіли визнати за українським робітництвом та селянством права на нічим необмежене національно-державне, а разом з тим і революційно-соціально-економічне самозначення.

Залишивши перед наступаючим українським і німецьким військом Київ (1. березня н. ст. 1918. р.), радянське правительство України з Центральним Виконавчим Комітетом переїхало до Катеринослава. Тут відбувся Другий Всеукраїнський з'їзд Рад (З'їзд розпочав свою

працю 17. березня 1918. р. при 1100 делегатах), який ухвалив (по докладу М. Скрипника) самостійність і незалежність Української Робітниче-Селянської Республіки та обрав новий Центральний Виконавчий Комітет на чолі з Затонським. Ліві українські соціаль-демократи (частина бувших українських соціаль-демократів і частина бувших большевиків) творили на з'їзді окрему фракцію, в склад якої входило 47 чоловіка, в числі інших і Народний Комісар військових справ Євген Неронович. Є. Неронович виступив на з'їзді з інтересним докладом про становище на большевицько-українському фронті, в якому доводив безнадійність і шкідливість боротьби з військом Центральної Ради. Він мав на увазі запропонувати з'їздові в цій справі свою резолюцію, яку перед тим ухвалила Рада Народніх Комісарів (4 голоси за, 3 проти і 2 утрималось). Тези цієї резолюції були такі: „1. Радянська влада на Україні, установлена за допомогою озброєного революційного пролетаріату — головним чином великоросійського, місцевих сил, як опори існування радянської влади, майже не має; 2. Дальніша боротьба з військом Центральної Ради неминуче поведе до ослаблення демократичної позиції Центральної Ради і може утворити ситуацію, при котрій буде загублений IV Універсал; 3. Через те треба заключити мир з Центральною Радою, реорганізувати негайно Центральну Раду, об'єднавши існуючий склад її з обраним на II Всеукраїнському З'їзді Рад Центральним Виконавчим Комітетом України, і спільними силами провадити в життя принципи, зазначені в IV Універсалі.“ Однак з цією резолюцією не погодилась сама фракція лівих українських соціаль-демократів, і вона так і не побачила світу. Євген Неронович тут цілком розійшовся з большевиками, покинув з'їзд, подався в відставку, як Народний Секретарь, і виїхав до Полтави. 24. березня він був арештований в с. Сорочинцях загоном О. Шаповала, а 25. березня розстріляний.

Оголошення самостійности України носило цілком умовний, тактичний характер. Це була (як сказав пізніше Скрипник) незалежність від „дрібнобуржуазної Центральної Ради і від влади германського і світового імперіалізму“ і тільки тимчасова примусова розлука з Совітською Росією, тимчасове (як сказав Затонський) „до побачення“ українських працюючих мас робітникам і селянам Совітської Росії.

Через де-який час радянське правительство України примушене було залишити Катеринослав і переїхати до Таганрогу. Це був вже кінець його діяльності на території України. Центральний Виконавчий Комітет України на останньому своєму засіданні (в половині квітня 1918. р. в Таганрозі) постановив: 1. Скасувати Народний Секретаріат, 2. Роспустити членів Центрального Виконавчого Комітету для нелегальної роботи і 3. Утворити на місце Народнього Секретаріату і Центрального Виконавчого Комітету організаційний повстанчеський центр, так звану „повстанчеську девятку“ (в складі 4 большевиків, 4 лівих соціалістів-революціонерів і 1 лівого українського соціал-демократа). Становище девятки було невияснене: не то вона мала уявляти „уряд“ України, не то бути міжпартійним центром, що мав координувати повстанську роботу окремих партій.

Так кінчив своє існування бутафорний робітниче-селянський уряд України. *)

В ці ж дні відбулась в Таганрозі партійна нарада большевиків-комуністичної партії для України. Після бурхливих дебатов запропоновано було дві пропозиції в справі „організаційних форм партійної діяльності на Україні“: перша — Квірінга: „Утворити автономну партію з своїм Центральним Комітетом і з своїми з'їздами, не підлягаючи спільному Центральному Комітетові і з'їздам Російської Комуністичної Партії“; друга: „Утворити самостійну Комуністичну Партію, яка має свій Центральний Комітет і яка зв'язана з Російською Комуністичною Партією через міжнародню комісію (III Інтернаціонал)“. Ця друга „самостійницька“ пропозиція була ухвалена більшістю голосів. Однак їй не судилось бути переведеною в життя. „Катеринославці“ повели проти „самостійників“ кампанію і в процесі дальшої організації Комуністичної Партії (больш.) України (що відбувалась на Московщині) перемагли: К. П. (больш.) України пішла шляхом єдиної невідомої Росії, а разом з цим і єдиної Російської Комуністичної Партії з областною організацією її на Україні. **)

*) Дальша історія цього „уряду“ така ж незвичайна, як і попередня. При переїзді „девятки“ з Таганрогу до Москви робітниче-селянський уряд воскрес знов і вів в травні місяці 1918. р. в Москві переговори з совітським урядом Росії про „теснейшую связь“ обох урядів. На конференції партійних большевицьких організацій України (I З'їзд), що відбулась в липні місяці того самого 1918. р. в Москві, було ухвалено (по докладу Ешштейна) Народний Секретаріат України роспустити. Так помер Народний Секретаріат вдруге. На його місце було організовано (Центральним Комітетом Ком. Партії [больш.] України) Центральний Воєнно-Револьюційний Комітет. Та в серпні місяці 1918. р. цей Ц. В.-Р. Комітет „родив“ знова „Рабоче-Крестьянское Правительство Украины“. На другому з'їзді Ком. П. (больш.) України (в Москві в жовтні 1918. р.), що відбувся після невдалої спроби „роб.-сел. уряду“ підняти повстання на Україні проти гетьмана, „роб.-сел. уряд України“ знов було скасовано. Сами большевики „катеринославці“ називали цю історію з радянським українським урядом „игрой Ц. И. К. Украины в правительство“ („Правда“ ч. 132, 1918. р.). Дійсно, це була цілковита „ігра“ і політиканство. Для повнішої характеристики цього політиканства треба нагадати ще про оголошення (в Таганрозі) Донецько-Криворозької Республіки і посилку делегації від Народнього Секретаріату до Москви для ведення переговорів з приводу кордонів України після оголошення самостійності України на II катеринославському з'їзді рад України.

**) В липні місяці 1918. р. відбулась в Москві конференція большевицьких організацій на Україні, названа Першим З'їздом Комуністичної Партії (больш.) України. Українська справа була центральною на цьому з'їзді і була вирішена цілком в дусі „катеринославців“. Ось резолюція з'їзду в українській справі:

„Виходячи з того, що 1. Україна нерозривно зв'язана з Росією; 2. що економічна єдність України і Росії в останнє десятиліття утворила непорушний базис для єдності боротьби пролетаріату Росії й України; 3. що відокремлення України від Росії, як в силу цього, так і в силу всього міжнароднього становища, носить характер тимчасової окупації; 4. що ідея самостійності України... остаточно дискредитована в як найширших трудових масах України; 5. що повстання розвивається під гаслом відродження революційного об'єднання України з Росією, — Перший З'їзд Комуністичної Партії України гадає, що задачею нашої партії являється... боротися за революційне об'єднання України з Росією на підставі

Для закінчення характеристики політики російських большевиків на Україні (і їхньої областної організації — Комуністичної Партії [больш.] України) до війни і під час війни Росії з Україною слід згадати про оцінку цієї політики самими ж большевиками України (представниками української течії в партії).

Один з діяльніших членів К. П. (больш.) України і член українського радянського уряду Затонський писав („Из недавнего прошлого“, „Коммунист“ No. 3—4, 1918. р.):

„На ґрунтовне питання — відношення до національного руху, яким зазначалося в значній мірі політику пролетаріату на Україні — партія відповідала зовсім невизначено: „право націй на самовизначення“... Конкретні ж вирішення приймалися від випадку до випадку.

Березень-квітень 1917. р. В нетрах всяких кооперативів і спілок формується український національний вид, вилізає на світ божий Рада — партія лагідно твердить про самовизначення.

Травень. Рада піднімає голову. Червень-липень. Рада намагається стати на ноги — покровительственне самовизначення. Вересень. Про Раду майже забули. Жовтень. Рада брикається — співчуваюче (не розібрали) самовизначення.

Листопад-грудень. Рада оголошує грізний ультиматум і... право націй на самовизначення.

Січень (1918 р.). Рада... Анафема Раді... А право націй на самовизначення залишається нерухоме, як скеля, і, як камінь, нічого не вимовляюче.

Що мінялася тактика відносно українського національного руху, що не зразу розкусили Раду, ще мало біди; біда, що у всіх цих головокружильних змінах курсу не було ніякої внутрішньої логіки.

Бували випадки, коли одночасно давалися виключаючі одна одну директиви; так, наприклад, на бій з українським шовінізмом, з сунувшою з півдня дрібно-буржуазною реакцією, благословлялася десницею Радянська Україна, шуйцею — Донецька Республіка. Мимоволі пригадується український анекдот про бабу, що ставила свічки одночасно і св. Миколі і лукавому з міркувань, що

Хто знає, де прийдеться

Свій вік зікувати:

Треба всюди, добрі люди,

Приятеля мати.

У партії в цілому не було виду; політика її йшла через пень-колоду з самими несподіваними ухиленнями і, зрозуміло, далеко не блискучими результатами; на місцях же був кавардак неувимий. Кожна організація, майже кожний член партії, за свій страх і ризик вирішували всі питання, що торкалися тактики відносно українського національного руху, котрий все рідше і ставав чим далі більшим фактором політичної боротьби на Україні, — і от тут і виявлялося, що поважний принцип самовизначення націй (не пролетаріату), котрим потрібно було керуватися по писанію й ізустному преданію отців церкви, дуже гарний, поки діло йде про Індію та Єгипти, оскільки нам (російським большевикам. П. Х.) там не доводилося працювати (в татаро-башкирських з ним уже клопоту досить). Гарний він, коли треба зробити благо-

пролетарського централізму в межах Російської Східно-Східної Соціалістичної Республіки“ (С. Мазлах і В. Шахрай. „До Хвилі“, Саратов, 1919 р.).

Таким чином, навіть федерація та автономія вважались для України непотрібними.

В жовтні місяці 1918. р. відбувся Другий З'їзд Комуніст. Партії (больш. України), який нічого по суті не додав до постанов Першого.

Так, почавши з „самостійности“ в Таганрозі, покінчили в Москві на „пролетарському централізмі“ — єдиній неділимій Росії.

родний жест в стилі каючогося дворянина... але занадто мало зрозумілий, коли доводиться вирішувати всі ці прокляті питання на різних окраїнах, в роді України.

Не дурно національні комуністичні партії, що входять в склад російської, в роді польської, латиської, одіслали самовизначення націй туди, ідеже учредікауюкояється. Але у них становище значно простіше, ніж на Україні. І латиська і польська партії в більшості дійсно: одна — латиська, друга — польська по своєму національному складу (по крайній мірі в існуванні Латинів і Поляків ніхто не сумнівався). Не те на Україні. Тут партія большевиків, як і більшість промислового пролетаріату, складається, головним чином, із Росіян, як що не по національності, то по культурі. Висловиться проти самовизначення націй ніяково, і так русифікаторами щирі Українці звуть. Визнати Україну — душа не лежить (тим більше, що многі товариші до цієї пори в глибині душі переконані, що Україну Грушевський видумав).

І от починаються шукання. Ну, що ж, самовизначуся аж до відокремлення (щоб тобі ні дна ні покришки), але тільки на віщо ж тут, безпреміно у моїй партійній вітчизні. Ну, хай вже буде собі навіть самостійна Україна (як що вже не можна без цього) де-небудь в Австралії або, на гірший кінець, навіть на півдній Волині і Поділля, але на віщо безпреміно в Катеринославщині або там Херсонщині, не кажучи вже про Харків... Оттуду і єсть пішли всі ці от вже дійсно параше (тільки не Грушевським) видумані республіки дипломатів, що здатні були подарувати Петлюрам західну Україну, аби спасти свої палестини від страшної назви „України“.

В тому ж таки „Коммунисте“ (№. 5, 1918. р.) — офіційному органі Комітета Партії (большевиків) України — читаємо слідуючі рядки, що не менш яскраво, ніж Затонський, мають большевицьку політику на Україні з початку революції до таганрозьких днів:

„Перед партійними організаціями України з перших днів люто-березневої революції повстали свої особливі задачі, які вимагали єдиного, загально-обовязкового і недвохзмистовного вирішення. Маючи готову відповідь на питання загально-російського характеру, відповідь, яку давали наші спільні з'їзди і наш спільний Центральний Комітет, ми не мали такої ж ясної і недвохзмистовної відповіді на питання, що торкалися виключно України. Питання про згоду з українською соціалъ-демократією, наприклад, вирішувалося кожною місцевою партійною організацією самостійно: єдиного, спільного вирішення не було. Питання про форму обошльних стосунків України і Росії вирішувалося на підставі абстрактної формули „право нації на самовизначення“, а ми, авангард пролетаріату України, не давали загальної відповіді на питання, яких же форм обошльних стосунків домагається пролетаріат України: чи домагається він красної (областної) автономії, федерації, самостійности, чи, може, він не бажає ніякого політичного відділу України, домагаючись безпосереднього звязку кожного місцевого совіту з все-російським центром. Загально-обовязкової відповіді у нас на ці питання не було і не могло бути, бо ми не були об'єднані у всеукраїнському масштабі. І далі. Коли повстало питання про Раду, хіба у нас була єдина лінія? Ні, не було, треба сказати це одверто. І коли встало питання про протиставлення Раді свого совітського центру, хіба різні землі (області) не перешкоджали всіма силами закріпленню цього центру і тим самим не ослаблювали боротьби з Центральною Радою? І це було, і це явилось результатом необхідности наших партійних організацій у всеукраїнському масштабі: спільні задачі були, але спільного ділання не було, було землячество, кустарництво, сепаратизм, дрібні рахунки різних совітів і совітиків, секретаріатів і совнаркомів, було все, що завгодно, тільки не було одного: строгої пролетарської централізації і організованости. Цього не було, і це було одною з найголовніших причин нашої слабости.“

Стільки говорять признання самих большевиків-комуністів про їхню діяльність на Україні. Вони непохитно свідчать ще раз, що

російські більшовики на Україні „просмотрели“ чи, інакше кажучи, прогавили українську революцію, як таку: що ця революція застала їх невідготовленими до вирішення українського національного питання і що, нарешті, їхні товариші на Україні (майбутня Ком. Партія [больш.] України) безсило і безрадно топтались на місці в той час, коли Муравйов з півночі разом з різною міщанською чорносотенною наволоччю на Україні „самоопреділяв“ Україну аж до розстрілу Українців тільки за те, що вони — Українці і говорять не так, як на півночі.

Страшна окупаційна практика Муравйових в суті річі була рідною сестрою ідейного україножерства і „розброду“ в рядах російських більшовиків на Україні. *)

Розділ V.

3 „допомогою“ німецької буржуазії.

17. Похід української і неукраїнської буржуазії проти Центральної Ради. Вертаючи до Києва з Житомира, Центральна Рада і Правителство мали твердий намір додержуватись в загальних рисах того курсу політики, який був намічений III і IV Універсалами. Особливо ж твердо стояли вони на земельному законі, ухваленому Центральною Радою в дні облоги Києва більшовиками. Та в цих своїх намірах недооцінили вони значіння нового факту — перебування австро-німецького війська на Україні. Між тим це військо стало рішачим чинником для внутрішньої політики Республіки, спочатку посереднім, а потім і безпосереднім.

Посередній вплив цього чинника на внутрішню політику Республіки виявився в тому, що вся буржуазія на Україні — українська і неукраїнська, загнана в закутки суспільного життя революцією, побачила одразу в реакційному німецькому війську своїх природних спільників, заступників і оборонців від „руйнівників соціалістів“. Поміщики і капіталісти почали одверто мобілізувати свої сили для контрреволюційного виступу. Поміщицька організація — союз хліборобів власників — що за часів революції тільки потайки провадила свою контрреволюційну роботу між багатшим кулацьким селянством, тепер розкинула свою сітку по всій Україні, агітуючи між селянством проти Центральної Ради і ухваленого нею земельного закону і закликаючи багатших селян до організованої боротьби за „святе право власности“.

Тут ми спинимось трохи докладніше на характеристиці заможніших, так званих „куркулівських“ елементів українського села, що відіграли не малу роль в боротьбі з революцією.

*) Змістовний аналіз і критику політики російських більшовиків на Україні за часів Центральної Ради дають С. Мазлах і В. Шах-Рай в їх праці „До хвилі (Що діється на Україні і з Україною?)“, написаній в грудні — 1918. р. — січні 1919. р. в Саратові і там же виданій „Саратовським українським відділом Комісаріату Справ Національних“ в 1919. році.

В процесі революції українське куркулівське селянство виділило з себе дві активні групи: одну, малосвідому національно, і другу — з розвиненим національним почуттям. Перша йшла весь час за великими поміщиками, не надаючи ніякого значіння їхній національній приналежності. Питання національно-державного значіння мали для цієї групи цілком другорядну вагу: в спілці з поміщиками вона боронила своїх маєтків і цім обмежувалась. Друга шукала „своїх“, українських поміщиків і в спілці з ними хотіла не тільки оборонити свої маєтки, але й захопити в свої руки владу в відродженій українській державності. Ідейний провід останній давала партія „хліборобів-демократів“.

Початок свій ця „Українська Демократично-Хліборобська Партія“ веде від травня місяця 1917. р. Де-які українські „хлібороби“ Лубенського повіту (на Полтавщині), побувавши на Полтавському губерніяльному з'їзді „Союза земельных собственников“ (що відбувся в маю місяці 1917. р. в Полтаві), повернули додому з думкою заснувати і на Лубенщині поміщицько-кулацький союз для боротьби з селянською гололотою, що вже тоді, правда, поки що більше „в думці“, ділила між собою панські маєтки. Пізніше ця думка набрала ширшого значіння. Ініціатори партії — І. Корнієнко, М. Макаренко, С. Шемет, М. Боярський (голова лубенської повітової земської управи), Л. Климов (член тієї ж управи), В. Шкляр і В. Чигрин — поставили собі ціллю утворити всеукраїнський (а не тільки лубенський) поміщицько-кулацький союз, який був би не відділом „Всеросійського Союзу Земельных Собственников“, а окремою українською організацією. Названа вище ініціативна група назвала себе організаційною комісією і прибрала майбутньому союзowi назву „Української Демократичної Партії“, підробляючись під науючі тоді революційно-демократичні настрої.

29. червня 1917. року відбувся (в Лубнях) установчий з'їзд партії, на який прибуло два десятки поміщиків і кілька сот селян куркулів. Проводив з'їздом (як голова) Л. Климов. Хоч з'їзд і проходив під „демократичним“ прапором, проте місцеве селянство та салдати, довідавшись про поміщицькі збори, явились на з'їзд і счинили заколот. Це примусило поміщиків закінчити свою організаційну роботу нашвидку. З'їзд ухвалив кілька постанов (найголовнішою з яких була точка про недоторканість привагної власности на землю) і обрав „Раду Партії“. Одначе організація партії йшла дуже мляво. Малоземельне та безземельне селянство, робітництво і салдати, коротше — вся революційна демократія, в руках якої фактично перебувала в той час влада на місцях, дуже немилу зативлялась на всякі спроби кулаків та поміщиків повести свою реакційну роботу. Знаючи це, останні „працювали“ дуже обережно. З дальшої діяльности партії треба згадати тут поміщицьку конференцію, яка відбулась в-осени 1917. р. в Полтаві (перед виборами до Всеросійських Установчих Зборів) з ініціативи полтавської групи „демократичної партії“. В числі інших поміщиків був на ній і Ф. Лизогуб (майбутній гетьманський прем'єр-міністр), хоч він і не належав до „Української Демократичної Партії“.

Приблизно тоді ж (а саме в жовтні місяці 1917. року) вийшов в Лубнях перший нарис програму партії, написаний В. Липинським (переконаним монархистом і реакціонером). До речі, взявши на увагу, що назва партії зовсім не відповідає її змісту і в той же час мало служить і поставленим їй „захисним“ цілям, поміщики додали до партійної назви союзу ще слово „хліборобська“; таким чином, згаданий нарис програму Липинського говорив вже про „Українську Демократично-Хліборобську Партію“. В політичній частині проекту програму значилось, що партія „стоїть твердо і непохитно на ґрунті повної власновільности і суверенности українського народу“ і ставить „найважливішою і вихідною точкою своєї роботи боротьбу за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні“. Далі зазначалось, що „власна державна організація важна для нас, як представників української хліборобської демократії, не тільки з мотивів національного, але й економічного характеру“, і намічався соціально-економічний програм партії. „Україна — край хліборобів, говорилося в нарисі, і українська держава мусить стати державою хліборобів.“ Для цього в основу економічного будівництва партією клалося насадження на Україні хуторів. „Ці хутори здаються хліборобам в довічну і наслідственну — але без права поділу — аренду з правом фактичної переуступки їх в цілому“. Для „нарізки хуторів“ мав бути утворений державний земельний фонд „з казенних, кабінетських, удільних, монастирських і т. п. земель, а також з земель приватних власників, котрі законодавчим порядком, в міру потреби, мали переходити за викуп по справедливій оцінці у власність держави, поверх певної установленної законом норми“.

Весь перший рік революції (1917. р.) був несприятливий для роботи партії. Найбільш успішно весь час працювала вона на Лубенщині. В других повітах Полтавщини, в Олександрійському і Єлисаветградському повітах Херсонщини, в Катеринославі, Харькові і Києві організувалися тільки невеличкі інтелігентсько-поміщицькі гуртки. Більш успішно працювала в цей час друга поміщицько-кулацька організація — так званий „Всеросійській Союз Земельних Собственников“, переіменований пізніше у „Всеукраїнський Союз Земельних Власників“. Наступ московських большевиків на Україну в 1917.—1918. р. зовсім припинив роботу Демократично-Хліборобської Партії, аж до часу повернення Центральної Ради з Житомира.

Прихід Німців на Україну відживив завмерлі було поміщицькі організації на Україні, а в тому числі і „хліборобів“. 25. березня ст. ст. 1918. р. відбувся в Лубнях організований Демократично-Хліборобською Партією поміщицько-куркулівський з'їзд шости північних повітів Полтавщини. З'їзд відбувався під охороною озброєних сільських глитаїв та їхніх синків (майбутніх гетьманських „сердюків“). Він вивіснив низку постанов, в яких, між иншим, зазначив, що він 1) визнає політику Центральної Ради в аграрній справі руйнівною для держави і загального національного господарства і вимагає скасування земельного закону Центральної Ради та визнання принципу приватної власности, як основи народного господарства; 2) вимагає негайного по-

вернення поміщикам права власності на садиби і цілий їх інвентарь, звертаючи увагу уряду на те, що живий і мертвий інвентарь в чужих руках гине; 3) вимагає забезпечення в українській державі правного ладу, однакового як для працюючих селянсько-робітничих мас, так і для визискувачів-поміщиків та буржуазії і 4) вимагає поповнення складу Центральної Ради представниками від „хліборобів“. Для передачі своїх домагань Центральній Раді з'їзд обрав делегацію (в числі 200 душ), яка, на чолі з С. Шеметом, і явилась в Київ 26. березня. На нараді представників фракцій Центральної Ради з представниками шеметівської делегації (ця делегація хотіла була виступити зі своєю „деклярацією“ прямо на засіданню Центральної Ради і була дуже невдоволена, коли їй запропонували переговорити з окремими фракційними представниками та з відповідними членами уряду) „хлібороби“, домагались головним чином трьох річей: 1) скасування земельного закону Центральної Ради з відновленням права власності на землю; 2) поповнення складу Центральної Ради „хліборобами“ і 3) скасування переведених вже виборів до Українських Установчих Зборів. Одночасно „хлібороби“ дуже гостро виступали проти робітничо-селянських організацій, особливо проти Селянської Спільки, називаючи ці організації „злочинськими“, проти Центральної Ради і соціалістичного правительства. Не добившись бажаних їм змін в складі Центральної Ради та в її політиці, „хлібороби“ з галасом і лайками (які друкувалися на сторінках органу українських соціалістів-федералістів „Нова Рада“) повернули додому.*)

З цього часу намітився повний і тісний контакт партії „хліборобів-демократів“ з „Союзом Земельных Собственников“, направлений на повалення Центральної Ради. Через „Союз Земельных Собственников“ партія ввійшла, як активний чинник, в систему поміщицько-німецької акції проти Центральної Ради.

Йшло одверте „братання“ великої аграрно-промислово-фінансової буржуазії України з німецькими реакційними генералами, для яких і Центральна Рада і соціалістичне правительство були чужі і ворожі з їх демократичними традиціями.

Дрібно-буржуазна українська інтелігенція „воспрянула духом“ і почала підтюпцем бігти за великою буржуазією, як перед тим бігла за соціалістами. Вона почула себе тепер звільненою з того тяжкого соціалістичного полону, в якому перебувала кілька місяців перед цим. Легко зітхаючи, вона прилюдно виявляла тепер свою радість, що може, нарешті, виявити своє справжнє обличчя, яке досі примушена була „в ім'я державного будівництва“ ховати під маскою. Один з лідерів українських соціалістів-федералістів, О. Шул'гин, в своїх „міркуваннях соціаліста-федераліста“ (в статі „Зміна тактики“) так писав з приводу цього „визволення“ своєї партії:

„Ми повинні показати своє лице. Ми — соціалісти не на кінчику язика, не через моду, а по глибокому переконанню, але ідею кляси, її

*) Делегація відвідала міністрів-есеїв (Шелухина), висловивши їм своє признание та подяку за оборону інтересів земельних власників.

добробуту ми не поставимо ніколи вище ідеї державності. Ми — партія державного будівництва і добре уявляємо, які неминуче потрібні соціальні реформи для нашого народу. Але не треба забувати, що тепер ми живемо не в тій країні, яку ми знали ще пів року тому. Руїна й анархія бурєю пронеслися нею, і ніщо так не загрожує соціальним реформам, скріпленню нашої державності, як та анархія. І я цілком поділяю думку мого товариша С. Єфремова: настав час нової революції — революції проти анархії. І в цих завданнях партія соціалістів-федералістів повинна взяти найактивнішу участь. Горе завжди навчає“ ...

А навчає воно ось чому:

„Коли не зовсім ще зрозуміли хибність своєї попередньої позиції керівники сучасної політики, то партія соціалістів-федералістів свою тактику вже змінила. Без жалю, але по заслузі, справедливо осудила вона хибі сучасного і висунула нову ідею, яка, певно, незабаром опанує загальним настроєм: єдиний вихід зі становища в коаліційнім кабінеті, в синтезі всіх персонально-дужих елементів, без поділу на партії й нації. Треба рятувати державу, рятувати культуру, бо хутко нічого вже й буде рятувати“ ...

І пішло „показування свого лиця.“ Розперезавшись, соціалісти-федералісти пішли на чолі контр-революційного буржуазного походу проти Центральної Ради, проти соціалістичного правительства, проти дотеперішнього курсу їхньої політики. Тогочасний орган соціалістів-федералістів „Нова Рада“ що-дня обливав помиями Центральну Раду і правительство, стараючись всякими способами здискредитувати їх в очах прусько-німецької військової касті. Шукаючи ґрунту для свого „державного будівництва“ в буржуазних поміщицьких і селянських кулацьких елементах, ес-ефи *) на сторінках свого органу давали місце ганебним протестам цих ґруп проти правительства і Центральної Ради. Вихваляючи себе, як партію „з персонально дужих елементів“, з усіх сил намагаючись не вдарити „нововиявленим лицем“ в грязь перед німецькою буржуазією, ес-ефи з завязяттям розчищали ґрунт для грядущого пана, в надії, що він не забуде цієї їхньої відданої праці.

Так само „показували своє лице“ і соціалісти-самостійники. Заявивши в своїм органі „Самостійник“, що попередня політика була „необхідною в певний історичний момент помилкою, податком певному настроєві мас“, вони тепер заходились коло виправлення тих „помилочок“. Поперед всього поставили на порядок денний „виправлення“ земельного закону. Потім зажадали зміни „не відповідаючого моментові“ складу Ради Народніх Міністрів на „новий кабінет міністрів, побудований на принципі діловім і коаліційнім“, без участі в нім представників національних меншостей, який би повів „твердий“ курс політики, рівняючись на буржуазію.

Одночасно обидві ці „соціалістичні“ партії повели похід проти відкриття Українських Установчих Зборів, мотивуючи це тим, що вибори до них відбулись в ненормальних умовах і що, таким чином, обрані депутати не відбивають волі населення.**). А Збори дійсно були далекі по своєму складові від есефівсько-самостійницьких ідеалів.

*) ес-ефи = с.-ф. = соціалісти-федералісти.

**) Проти скликання Установчих Зборів були і українські соц.-дем., що не спромоглись провести до них і 10 депутатів. Вони сподівались при нових виборах провести їх більше.

З 172 обраних на той час депутатів (всіх мало бути 301) припадало: на Селянську Спілку і українських соціалістів-революціонерів 115 депутатів, на большевиків — 34, на сіоністів — 9 і на інші партії та групи від 5 до 1 депутата. Отже було чого хвилюватись і бити на гвалт! Відкриття таких Зборів не віщувало нічого доброго буржуазії. *) Скидаючи Центральну Раду і соціалістичне правительство, треба було заздалегідь виступити і проти Установчих Зборів, не допустити до скликання їх. Коли показувати своє дійсне лице, так показувати цілком, одверто, без прикрас. Так було більше шансів сподобатись бравому пруському юнкерові.

Йдучи походом проти Центральної Ради і майбутніх Установчих Зборів, українська дрібна буржуазія почала, слідом за великою буржуазією, навідуватись, через чорний хід, до своєї надії — німецького командування і прохати його ласкавого заступництва перед ненависним соціалістичним урядом. Так звані хлібороби власники, демократи і просто поміщики не давали спокою Німцям, добиваючись „справедливого суду“. Пруський юнкер тільки руками потирив з задоволення. Коли німецьке командування почало втручатись у внутрішні справи Республіки, українська буржуазія, лицемірно протестуючи проти цього, одночасно запобігливо зазначала в своїх протестах, що те втручання являється фактично цілком обоснованим, що воно викликає бездіяльність та неадекватність до праці соціалістичного правительства.

М. Грушевський писав в той час з приводу цього зрадницького супроти ідеї української державності поводження української буржуазії слідує (стаття „Стара історія“, вміщена в „Народній Воді“ — N 59, 21. квітня 1918. р.):

„Газети принесли звістку про меморіал польських поміщиків, членів господарських товариств з Старокостянтинова і Кремінця, і групи поміщиків прокурівського та лятичівського повітів, висланий до команди другої австрійської армії, до галицького намісника, до польського міністра в австрійській кабінеті і до президії польського кола у віденському парламенті. Вони закликають австро-угорське правительство, щоб воно перевело окупацію українського Поділля, розв'язало селянські комітети, відновило велике землеволодіння і допомогло налагодити господарство субсидіями та заведенням примусової праці для селян.

Так роблять Поляки. Але від них не відстають і суто українські поміщики. Самі щирі Українці, патріоти, самостійники і т. ин. Вони підлещуються до німецьких військових, розайтують їх, оповідаючи, що українське правительство не здатне, бо соціалістичне; Центральна Рада і Установчі Збори так само, отже Німцям треба вмішатися, взяти в свої руки справу, тому що селяне не можуть сами засіяти земель, Україна зостанеться без хліба і таке инше.

Розуміється, ми віримо в державний розум німецького й австрійського правительств. що воно не піде за голосами цих облесників і тих звідомлень, котрі під їх впливом висилають до вищої команди місцеві німецькі й австрійські команди. Не допускаємо гадки, щоб котрому-небудь з цих правительств впадо на гадку вмішатися у наші внутрішні справи, порушуючи суверенні права нашої держави. Але самі такі проби наших людей, громадян У. Н. Р., мусять бути нами відповідно оцінені.

Промовець Центральної Ради, обговорюючи один з їх виступів, назвав їх Юдами Іскаріотами, які за свої класові інтереси продають державне право

*) Соц.-фед. навіть постановили були на випадок відкриття Установчих Зборів вийти з кабінету міністрів.

України. Продажа, очевидно, місця не буде мати. Берлін не схоче піти слідами Москви. Керманичі української політики також не підуть слідами тих гетьманів, котрих наш поет назвав варшавським сміттям і грязю Москви. Але ці українські патріоти чи громадяни, які накликають не то що німецьке правитель-ство, але навіть і наше, тільки на цю путь, чи розуміють вони, що роблять?

Добившись проголошення і признання української державності, винесеної на плечах нашого сільського народу, того, що в свитках, і того, що був тоді в шинелях, вони накликають наш уряд обернутися спиною до них, а лицем до землевласників! Перечеркнути земельну реформу і, опираючися на німецькі багнети, відновляти поміщицьке землеволодіння!

Та ж це було б буква в букву повторенням тої великої, незабутньої со-ромної історичної політики, яку Україна оплатила 250-ма літами неволі! Це було б новою провокацією наших народніх мас, які колись, за великої руйни, в сліпім відруху против поміщицьких збаганок старшини раз уже розвалили українську державу, перейшовши на бік ворогів для того тільки, аби знищити ненависну старшину.

Ні, на це не піде ніхто, кому справді дорога визволена Україна й її від-новлена державність і хто хоч трохи може тямити тверді лекції історії. Другий раз робити ту саму помилку не можна. За це нема виправдання.

Схаменіться, люде!"

Звичайно, ніхто не схаменувся. Та сама буржуазія, ідеологиї якої брехливо писали, що вони „ідеї кляси, її добробуту ніколи не поставлять вище ідеї державності“, падаючи, спішила рятувати свої клясові інтереси, пристосовуючи до них українську державність і зовсім не спиняючись перед можливим від цього розвалом тої дер-жавності. Поперед всього забезпечення своїх матеріяльних клясових інтересів, свого панування, а потім вже держава, а коли ця держава стає на перешкоді поставленій грабіжницькій цілі — геть і державу.

Буржуазію вже не вдовольняли ті уступки, які зробила Цен-тральна Рада, ввівши в склад кабінета Голубовича кількох соціалістів-федералістів, а також „спеціалістів“ з мало-виразною партійною фізіономією.*) Їй треба було вже не коаліції (вона була здійснена в кабінеті Голубовича, при чому в такий спосіб, що більшість в ньому належала поміркованим елементам), а всієї влади, для безконтрольного клясового хазяйнування в новоутвореній українській державі. Вона вже зовсім не хотіла ділити влади з соціалістами, хоч би й поміркованими, і вона хотіла краще поділитись нею з німецькою, московською, польською буржуазією.

Українські соціалісти-федералісти почували себе в кабінеті Го-лубовича весь час не в своїй тарілці, ведучи роботу одночасно на два фронти. Нарешті, коли справа підготовки контрреволюційного

*) По поверненню до Києва кабінет Голубовича було переформовано в такий спосіб: 1. Голова Ради Народніх Міністрів — Голубович (укр. соц.-рев.), 2. Міністр внутр. справ — М. Ткаченко (укр. соц.-дем.), 4. судових — С. Шелухин (укр. соц.-фед.), 5. земельних — М. Ковалевський (укр. соц.-рев.), 6. харчових — Коліух (співчув. укр. соц.-дем.), 7) праці — Михайлів (укр. соц.-дем.), 8. Керуючий мін. закордонних справ — М. Любинський (укр. соц.-рев.), 9. шляхів — Є. Сокович (співчув. укр. соц.-рев.), 10. Керуючий мін. фінансів — Клімович (непарт.), 11. Почт і телеграфів — Г. Сидоренко („непартій-ний укр. соц.-дем. і самостійник“), 12. Просвіти — Прокопович (укр. соц.-фед.), 13. Торговлі і промислу — Фещенко-Чопівський (укр. соц.-фед.), 14. Державний контроль — О. Лотоцький (укр. соц.-фед.), 15. Дер-жавний Секретарь — П. Христюк (укр. соц.-рев.).

перевороту була закінчена, Центральний Комітет цієї партії постановив 27. квітня (за два дні до перевороту) одкликати своїх членів з кабінету Голубовича, охарактеризувавши його в своїй постанові, як „нездатний стати на шлях реальної роботи і неспосібний до праці.“*)

Пруські юнкери, нарешті, прислухались до цього інтернаціонального голосу поміщиків, банкірів та фабрикантів України, до голосу хліборобів власників і демократів, до голосу соціалістів-федералістів і соціалістів-самостійників і свого власного, що такий охочий був пограбувати Україну, і силою штика задуреного німецького салдата показували все: і Центральну Раду з соціалістичним правительством, і Установчі Збори і, нарешті, саму українську державність.

18. Німецьке військо стає по стороні буржуазії і доконує державного перевороту на Україні (розгон Центральної Ради і встановлення гетьманщини). Роздивившись в місцевих обставинах, зазнайомившись з поміщиками та іншими буржуазними групами, німецьке військове командування не могло вдержатись перед спокусою „навчити“ „большевиченого“, робітника та селянина. „Заведення порядку“ Німці почали з відновлення поміщицьких господарств. Робилось це спочатку шляхом не одвертих офіційних наказів, а терором над селянством. Всіх запідозрених в „большевизмі“, в грабуванні поміщицьких маєтків, виловлювалось і розстрілювалось після вироків німецького полевого суду, а то й без них. Налякане цими карами селянство „добровільно“ відмовлялось від забраної у поміщиків землі і вертало панам розібраний перед тим сільськогосподарський інвентарь. Такий самий терор існував і в городах супроти робітництва. І тут німецьке командування виловлювало запідозрених в большевизмі і тягло до суду — не українського, а свого — німецького.

Власне з цих судів і почалось явне втручання німецького командування у внутрішні справи Республіки. З де-якого часу тюрни почали переповнюватись громадянами Української Народньої Республіки, засудженими німецькими та австрійськими військовими судами. Міністр юстиції М. Ткаченко відповів на це (23. марта) гострим циркуляром до прокураторів окружних судів, в якому нагадував, що чужі суди не мають сили в У. Н. Р., що для покарання злочинців громадян У. Н. Р. існує звичайний український суд і військові суди при українських військових комендантах і що, таким чином, „засуджування німецькими й австрійськими судами громадян У. Н. Р. є втручанням в законну судову владу і тому являється беззаконним вчинком“, якому ніхто не повинен допомагати, а також не виконувати вироків німецьких судів. Циркуляр цей справи не поправив і тільки послужив до загострення відносин між українськими властями і пруськими юнкерами.**)

*) Заслуговують на увагу виступи соц.-фед. Шелухина (міністра юстиції) в Центральній Раді, якими він намагався виправдати втручання німецького військового командування у внутрішні справи Української Республіки, з'окрема у відомство юстиції.

**) С. Шелухин (що заступив місце М. Ткаченка), намагався потім загладити „негарне вражіння“ від цього циркуляра.

Вела до втручання у внутрішні справи Республіки і реквізичійна діяльність Німців. Хоч і як правительство намагалось приневолити Німців робити реквізицію потрібного їм (для війська) хліба та фуражу через українські влади (комісарів та комендантів), але Німці йшли вперто простішим для них шляхом — безпосередніх реквізицій. Такі реквізиції обурювали населення, вели до збройних конфліктів, а ці останні кінчались німецьким терором.

Таким чином, не зважаючи на зусилля правительства вдержати німецьке військо в рямцях помічного співробітництва виключно в військових справах, Німці з кожним днем все більше й більше втручались у внутрішні справи Республіки, аж поки не дійшли до того, що вирішили взяти на себе справу весняного засіву і зв'язаного з цим „впорядкування“ земельної справи на Україні. Головнокомандуючий німецьким військом на Україні фельдмаршал Айхгорн, без порозуміння з правительством, видав наказ, в якому, вказавши на те, що весняному засіву грозить запізнення, і висловивши побоювання, що селяне під проводом земельних комітетів не засіють всіх земель, наказував німецьким військовим властям вжити заходів до того, щоб всі поля були засіяні: чи то в порозумінню з земельними комітетами чи „з ініціативи самих військових властей“. В виявленню тієї ініціативи німецькі старшини мали керуватися новим „земельним законом“, виробленим Айхгорном, очевидно, не без участі поміщиків. Був цей закон короткий. Він, просто кажучи, встановлював: 1. що врожай належить до того, хто засіє землю, і що той врожай мали потім забрати Німці по „відповідних цінах“; 2. селянин, який візьме землі більше, ніж зможе обробити, буде за це суворо покараний; 3. там, де ще бог врятував життя поміщикам, селяне, пам'ятаючи точку другу „закону“, не повинні чинити їм перешкод до засіву своїх маєтків, а навпаки — земельні комітети повинні допомогти поміщикам реманентом, кіньми, зерном на засів; 4. місцеве земельне „законодавство“ пруських юнкерів на Україні повинно провадитись в двох мовах: німецькій та українській, за підписом земельних комітетів або інших „відповідальних місцевих органів“ і 5. земельні комітети мають видавати селянам особливі свідоцтва про простір засіяної ними землі, в разі ж відмовлення їх від цього, — такі свідоцтва повинні видавати самі німецькі влади (23).

Наказ цей, що цілком ігнорував правительство і його земельну політику, що був нічим неприкритим грубим втручанням у внутрішні справи Республіки, що фактично одним росчерком пера повертав всіх поміщиків в їхні маєтки, закінчився великим політичним скандалом. В Центральній Раді з приводу нього відбулись (13. квітня) після інтерпеляції фракції українських соціалістів-революціонерів палкі і нервові дебати. Міністр земельних справ заявив, що він не є в стані керувати земельною політикою при такому поводженні німецького командування і тому подається в відставку. Члени Ради — селяне бурхливо протестували проти наказу.*) Врешті Центральна Рада

*) Член фракції укр. с.-р., селянин з Чернігівщини О д и н е ц ь, сказав тоді одну з кращих своїх промов.

ухвалила з приводу нього слідує виставлену фракцією УПСР гостру „формулу переходу до чергових справ“:

„Вислухавши пояснення міністра земельних справ на інтерпеляцію в справі наказу фельдмаршала Айхгорна про засів полів на Україні і заяву міністра про відставку, Українська Центральна Рада вважає потрібним заявити та вказати: 1) що німецьке військо покликав український уряд для допомоги в справі заведення порядку на Україні лише в тих межах і напрямі, які зазначить уряд Української Народньої Республіки; 2) що ніяке самовільне втручання германського і австро-угорського вищого командування в соціально-політичне й економічне життя України не допустиме; 3) що таке втручання, як згаданий наказ фельдмаршала Айхгорна, може тільки дезорганізувати наше господарське життя, ускладнити соціально-політичні відносини і, між иншим, зробити неможливим виконання тих економічних договорів між Українською Народньою Республікою і Центральними державами, котрі в ці дні виробляються і підписуються представниками згаданих держав.

Разом з тим Українська Центральна Рада, відкинувши відставку міністра земельних справ, доручає: 1) міністрові земельних справ — оповістити всю людину України, що наказ фельдмаршала Айхгорна не повинен виконуватися; 2) міністрові закордонних справ — скласти протест проти наказу фельдмаршала Айхгорна, як і проти всякого иншого дотеперішнього самовільного втручання германо-австро-угорських військових властей в соціально-політичні відносини на Україні і 3) голові Ради Народніх Міністрів — зробити відповідну заяву-ноту берлінському урядові в справі цього наказу.“

Ця резолюція Центральної Ради дуже не впадалась німецьким генералам: вона, як не як, компромітувала їх перед німецьким громадянством, вона могла довести до інтерпеляції в німецькій парламенті і, таким способом, завчасу розстроїти їхні плани державного перевороту на Україні. План державного перевороту на Україні було розроблено спільно посольствами Німеччини й Австро-Угорщини в Києві, при співучасті команди німецького війська на Україні. Згідно з цим планом, малося на увазі спочатку обмеження Центральної Ради в правах, після — зміна її складу і далі — повільне підпорядкування її діяльності інтересам Німеччини та Австро-Угорщини. Отже треба було забезпечити виконання цього плану. І от німецьке командування починає вимагати від Центральної Ради взяти резолюцію назад, погрожуючи різними політичними ускладненнями. Центральна Рада не змінила свого становища, але Голова Ради Народніх Міністрів Голубович на засіданні Ради 18. квітня дав „пояснення“ в тім дусі, що, мовляв, фельдмаршал Айхгорн своїм наказом зовсім не втрутився у внутрішні справи Республіки і тільки-но „підкріпив“ своїм наказом циркуляри міністерства земельних справ відносно засіву полів.

Так конфлікт між революційним робітничо-селянським парламентом України — Українською Центральною Радою — і німецькими реакційними генералами досяг такої точки, коли на мирне залагодження його вже не було майже ніякої надії. Рада і правительство побачили себе застуканими в глухому куті. Про контрреволюційні наміри Німців вже не було двох думок. Природа їхнього втручання у внутрішні справи була цілком ясною, хоч німецькі генерали та українські буржуазні партії й намагались пояснити її „бездіяльністю та нездатністю до державної роботи“ соціалістичного правительства. Маючи відомости про успішний хід весняного засіву, можна було відповідно оцінити „по-

боювання“ Айхгорна відносно того, що поля зостануться не засіяними. Справа була не в бездіяльності чи невідатності правительства, а в тих поміщицько-кулацьких делегаціях, які в той час настійно домагались від Центральної Ради і німецьких генералів скасування земельного закону. Справа була в тих численних, не вигідних і шкідливих для Української Республіки фінансово-економічних проектах, які пропонували агенти німецької буржуазії українському правительству і які це останнє раз-у-раз відкидало. Справа була в тому, що, доки була Центральна Рада, не могла приступити до безконтрольного і грабіжницького хазяйнування на Україні ні українська, ні німецька буржуазія. Тут був корінь справи. Кабінет же Голубовича, коли чим і завинив, так в першу чергу тим, що одразу і рішуче не став на боротьбу з контрреволюцією, не порозганяв поміщицьких та „хліборобських“ куркулівських з'їздів, не закликав собі на підмогу в цій боротьбі робітництва та селянства. Але такої рішучості від кабінету Голубовича, „розбавленого“ соц.-фед., і не можна було сподіватись. Ес-ефи параліжували всякі кроки в цім напрямі соціалістично-революційної частини кабінету.

Шукаючи виходу зі становища, частина фракції укр. с.-р. в Центральній Раді спинилась була на думці внесення поправок в земельний закон Ради, направлених до того, щоб розбити союз*) дрібного і середнього селянства з буржуазією, а військове міністерство спішило з реалізацією плану організації революційних військових відділів в повітах, які могли б виступити в оборону Центральної Ради і Республіки, в випадку замаху німецько-української буржуазії на переворот. Одночасно правительство рішило арештувати ряд осіб, що стояли на чолі контрреволюційного руху.

Всі ці пляни були, як потім вияснилось, до дрібничок відомі німецьким генералам. Генерали рішили поспішати. Арешт київського фінансиста Доброго, що був правою рукою Німців в їхніх протидержавних замислах, переведений міністерством внутрішніх справ, був для них немов би сігналом для виступу.***) 25. квітня фельдмаршал Айхгорн, покликаючись на те, що правительство безсилне забезпечити порядок і кариість в краю, видав новий наказ про заведення на Україні німецьких полевих військових судів. Після наказу в земельній справі цим наказом німецькі генерали перебирали на себе майже всі державні функції. Німецький кулак мав безоглядно панувати в УНР, від су-

*) На спільнім засіданні фракції і Центр. Ком. УПСР пропозицію про внесення додатків-поправок до земельного закону було, під впливом присутнього М. С. Грушевського, одкинуто.

**) Малось на увазі, як ми сказали вище, арештувати цілком одкрито одночасно кілька визначних контрреволюціонерів. Однак міністр внутрішніх справ М. Ткаченко, з невідомої причини, арештував тільки Доброго і то незвичайним способом (таємного арешту під фірмою якоїсь приватної організації), чим надав справі арешту авантюристичного характеру, поставивши ціле правительство і особливо Голову Р. Н. М. Голубовича, в ненатуральне становище. Проте, звичайно, цим він сути справи не змінив. При одвертому переведенні намічених арештів німецькі генерали зробили б те саме, що й після арешту Доброго, хіба що в де-що іншій формі.

веренности якої задишалось вже дуже мало. Наказом цим німецькі генерали розв'язували собі руки на випадок можливих збройних повстань при переведенню наміченого ними державного перевороту. Заведені ними полеві суди могли кожної хвилини без жадного суду розстріляти кого завгодно в УНР. 26. квітня вночі Німці обеззброїли в Києві і українську „синю“ дивізію (з бувших в Німеччині полонених Українців).

Українська Центральна Рада, українська революційна демократія захвилювалась, запротестувала, та вже в останнє. Два дні — 27.—28. квітня — відбувались в Раді палкі, бурхливі, гнівні дебати. Промовці домагалися усунення реакційних генералів з України, погрозували невиконанням торговельних договорів, селянськими повстаннями, збройною боротьбою з реакційним німецьким військом... Кінець їм поклав німецький майор, що ввірвався з сотнею озвірілих, озброєних багнетами німецьких салдатів в помешкання українського парламенту і, як бандит, скомандував всім присутнім на засіданню Ради (по-московському) іменем німецького уряду — „руки вверх!“ По заздалегідь розробленому німецькими генералами плану, весь квартал, де містився будинок Центральної Ради, був в цей час оточений бронекарами, кулеметами, німецькими салдатами в бойовій готовності. Вся німецька військова залога була також на поготові. Німецькі генерали не захотіли а ні усунути з України, а ні змінити своєї політики. Вони рішили краще усунути тих, хто їм перешкодив — Центральну Раду.

Подаємо, за газетами витяг з справоздання про це останнє засідання Центральної Ради, що дає багачко матеріалу до правдивого освітлення тодішніх подій.

„Під кінець засідання (27. квітня), при вщерт набитій членами Ради, правительства і представниками різних організацій залі, виступив Голова Ради Народніх Міністрів В. Голубович з заявою з приводу виданого Головнокомандуючим німецьким військом на Україні, фельдмаршалом фон-Айхгорном, наказу — оповіщення про заведення на Україні німецьких військових судів.

„Товариші, члени Малої Ради! сказав Голубович: я вважаю своїм обов'язком виступити в справі оповіщення того наказу генерал-фельдмаршала Айхгорна, який розвішено в Києві 25. квітня і датовано днем 25. квітня, і вважаю потрібним по змозі в'яснити всі ті обставини, які привели до цього наказу, та зробити всі ті висновки, які можна на підставі цього наказу зробити.

У свій час, коли Україні була велика небезпека від большевицького наступу, коли все руйнувалося, коли руйнувались, на наш погляд, не тільки наші національні здобутки, а й соціальні, ми були змушені через свою мирову делегацію звернутися до німецького народу з закликом нам допомогти. Німецьке правительсто дало тоді відповідні розпорядки, щоб німецьке військо допомогло нам установити лад і порядок на Україні. І від того часу завше підкреслювалось, як з боку німецького правительства (що зафіксовано відповідними документами та заявами державного канцлера Гертлінґа), так і з боку відповідальних осіб і кол, що це військо прийшло, як дружнє, союзнє, допомогти нам установити лад і порядок. Разом з цим посвідчувалося відповідними заявами, що ні німецьке правительство, ні німецьке військо, ні його команда не мають на думці втручатися у наші внутрішні справи, в наше внутрішнє життя, не мають на думці торкатися тих соціальних реформ і тих підвалин національно-державного характеру, на яких будується наша держава. Це, коротенько, ті тези, на підставі яких ми до цієї пори дружнє і мирно працювали в справі увільнення української території від большевиків та в справі встановлення ладу і на яких малося на увазі працювати й далі.

Але появилася перший наказ генерал-фельдмаршала Айхгорна, відомий вам, з приводу якого ухвалено відомі резолюції в Центральній Раді і доручено правительству довести ці резолюції до відома німецького правительства, що ми й зробили... Минув час, і появилася другий наказ-оповіщення, той наказ, про який я вас оповіщаю. Цей наказ, так само, як і перший, свідчить, що ті військові німецькі власті, які знаходяться тепер на Україні, не зуміли зорієнтуватися, як в обставинах сучасного моменту, так і в умовинах нашого життя. Вони не зуміли стати на нашу точку погляду і не зуміли дати нам можливості завести лад і спокій на Україні. Прислухаючися до голосу різних організацій, різних делегацій, часто інсценізованих, які появлялися у них в аграрній справі, вони в той самий час не зуміли прислухатися до голосу справжнього народу, до голосу цього народу, на якому ми ґрунтуємося в творенні української держави.

Не зважаючи на те, що всякі накази, як це неоднократно було між нами умовлено і як це неоднократно підкреслювалось в нотах, мусіли з боку німецької влади видаватися після обопільного порозуміння і за обопільною згодою, з'явилася це оповіщення...

Коли ще що до першого наказу появилися сумніви, що той наказ і ті дебати, які були в Центральній Раді, явилися наслідком неправильного перекладу, то в данім випадку цього немає. Цей наказ перевірено і встановлено, що переклад цілком ідентичний з тим німецьким текстом, який у свій час розліплено у Києві. Не торкаючися абсолютно того, чи порушує цей наказ, з юридичного боку, наші порядки і наші установи, я хочу коротенько спинитися на тім, чим викликано цей наказ. Можна було б думати, що цей наказ такої величезної ваги викликали які-небудь відповідні, й також великої ваги, ті чи інші обставини життя. І от, поруч з цим оповіщенням, у газетах появилася інтерв'ю і появилася саме з підкресленням, що цей зміст інтерв'ю офіційний. Це інтерв'ю підкреслює і розшифровує розпорядок в наказі генерал-фельдмаршала Айхгорна; в нім говориться, що німецьке командування повинно вжити заходів через те, що українське правительство не зуміло подбати про охорону міста Києва, бо появилися якісь таємні організації, і уряд в цім напрямку абсолютно нічого не може зробити. В цім офіційнім інтерв'ю зазначено, що основною і головною причиною було вивезення Доброго. Не кажучи вже про те, що, хоч і є якісь таємні організації, це ще не значить, що правительство так чи инакше не може їх викрити; не згадуючи про те, що такі організації є й по інших державах, де лад зорганізовувався не в один місяць, а спинюся на цім акті офіційного звідомлення.

Хто такий саме є пан Добрий? Він, може, підданий німецької держави? Ні, він зовсім сторонній для Німеччини людина. І от із-за того, що викрадено цю сторонню їм людину, яка юридично нічим не звязана з Німеччиною, яка не дає жадного приводу до того, щоб зробити такої колюсальної ваги наказ, видано цей наказ. Це — зайве підкреслення незорієнтованості і неуміння, а може навіть і небажання розібратися в наших справах з боку тих, майбуть, не дуже відповідальних властей німецької держави, які знаходяться на Україні. Я підкреслював і далі мушу підкреслювати не дуже велику відповідальність властей німецького правительства, які знаходяться в м. Києві, бо політика німецького правительства, наскільки маємо змогу судити до цього дня, инакша. Політика німецького правительства та його тенденції є тенденціями невмішування в наші справи, щоб уникнути непорозуміння. І цих тенденцій ці люди не могли зрозуміти. У всякім разі, тенденції німецького правительства инакші, як тенденції тих окремих людей, які проводять тут, майбуть, не якусь урядову політику Німеччини, а свою окрему. Це видно хоч би з тих дебатів, які 24. і 25. квітня провадилися в Райхстагу з приводу першого наказу Айхгорна.

Я дозволю тут собі прочитати виписку з одної офіційної телеграми, в якій саме напрямку ведуться ці дебати. В телеграмі цій написано: „Позавчора та вчора (24. і 25.) в берлінськім Райхстагу почалися гострі дебати в справі наказу Айхгорна та взагалі німецького поступовання на Україні. В обороні позиції українського правительства виступили: Ерцбергер і Ференбах від центру, Шайдеман і Носке від соціально-демократів, Ледебур від незалежних соціально-демократів, Грейфе від консервативів і Гашке від поступовців.“

Як бачите з цієї телеграми, більшість парламенту виступила проти тої політики, яка ведеться тут цими, майбуть, мало відповідальними людьми у нас на

Україні. Що це є так, що, очевидно, є цілковите нерозуміння справ і небажання зрозуміти наші обставини, це можна бачити з того, що наказ видано саме в той момент, коли ми будемо державу, коли порядок і спокій на Україні вже почав заводитись, коли, не дивлячись на те, що ми ще не обмінялись ратифікаційними грамотами, торговельні зносини вже почалися і більше трьох мільйонів пудів хліба ми мали змогу дати німецькій та австрійській державі. Це сталося в той момент, коли влада поволі почала міцніти, коли наші реформи почали переводитися в життя, коли, одним словом, почав заводитися лад в українській державі. І коли раніше була розмова про те, що ми не зможемо перевести засіду нині, тепер це відпало, і саме це підкреслює відповідальний момент, до якого треба було поставитися дуже уважно. Що тут є нерозуміння справ, видно також з того, що це зайшло в той момент, коли ми бажаємо і будемо державу на тім, щоб внести її в концепцію осередніх західно-європейських держав. І, не розуміючи саме цього нашого основного завдання і цієї нашої основної роботи, вони зробили в цей момент те, що зробили...

Після того, як це зроблено, перед нами стає питання: як нам бути далі і що ми мусимо робити. Ясно, що наше правительство мусить покласти своїм обов'язком довести до відома дружнього нам правительства німецької держави про всю невідповідальність за вчинки тих людей, які, може, на свій страх і ризик ведуть свою окрему позицію що-до нашого життя тут на Україні. Чому окрему, я вже довів. Невідповідальну ж тому, що вони розходяться не тільки з нашими поглядами, з нашим розумінням справи, не тільки з утворенням держави на певних, визначених нами підвалинах, але також і тому, що вони своєю роботою піддержують ті позиції, які були б небажані німецькому правительству в цей момент, коли ми, підкреслюю ще раз, творимо державу і стараємось ввести її в концепцію середньо-європейських, а не інших держав.

Ясно, що ми мусимо звернутися до німецького правительства з відповідною нотою, в якій, виклавши приблизно все те, що я сказав, ми повинні вимагати, щоб цих людей, не відповідних ні нашим завданням, ні нашій роботі, невідповідних і тенденціям та завданням німецького уряду, було звідси відкликано.

На внесення представника с.-р. ухвалено обговорення заяви Голубовича відкласти на другий день. Вечером провадилися фракційні наради.

28. квітня засідання відбулося у великій залі на третім поверсі, і через те публіки було значно більше, ніж на попередніх засіданнях, що відбувалися в меншій залі. Члени Малої Ради були майже всі присутні, крім представників польської централі. Членів правительства також було досить багато: Жуковський, Любинський, Прокопович, Христюк, Шелухин, Клімович, та кілька товаришів міністрів. В президії зайняли місця М. Грушевський і С. Веселовський.

З першою великою промовою виступив від української соціально-демократичної партії М. Порш: „Для нас, сказав він, особа генерала Айхгорна, який видає наказ про заведення на Україні німецьких військових судів, не так сама по собі важна, бо за ним стоїть усе тутешнє німецьке командування. Для нас важніше ясно визначити своє відношення до цього наказу. Будучи авангардом демократії, ми не повинні заховувати тих причин, які викликали цей наказ. Одною з таких причин є той розвал і безсилля державної влади, які у нас запанували останніми часами. З другого боку, до такого поступовання німецького командування спричинилися ті імперіялістичні тенденції, які направляють усю політику Німеччини. І квалітет нашої організації, квалітет української влади, що збільшала цей потяг німецького командування на Україні. Квалітет зорганізованості нашого правительства найкраще видно хоч би з того, що кабінет досі не мав реальної програми, яка в цей момент найбільше потрібна. Куди б ми не глянули, в кождім відділі, в кождім міністерстві ми відчуваємо дужий вплив нестачі програми.

В цей момент, коли ми маємо приступити до виконання підписаного з Центральними Державами мирового договору, від виконання якого залежить успіх їхньої боротьби на західнім фронті, ті держави не можуть бути байдужими до тих наслідків, які викличе розпорядок Айхгорна. Але дужий імперіялістичний вплив німецького юнкерства відбився і на поводженні німецького офіцерства на Україні. Сьогодні одержано ще два свіжі накази, якими німецьке команду-

вання оповістило, що професійні робітничі спілки і навіть міністерство внутрішніх справ повинні просити у Німців дозволу на святкування 1. травня та на зібрання.

Цим чащу нашого терпіння вже переповнено. Ми мусимо рішуче запротестувати таким способом, щоб у пана Айхгорна на далі відпала охота розпоряджатися нашим внутрішнім життям. Оскільки в нашій народі не буде панувати думка, що Німці прийшли до нас не для того, щоб відновляти старі соціальні і національні відносини та повернути старий земельний лад, остільки зможе наше правительством виконувати заключені договори. Ті німецькі провідні кола, про котрі кажуть, що вони „мудрі Німці“, в данім разі сліпі, бо вони сами себе ведуть такою політикою до пропасти і разом ведуть туди ті народи, які зв'язані з ними. Сліпі німецькі генерали звикли у себе прислухатися до голосу власницьких кол і думають, що й тут можна стати на цей шлях єднання великих власників і буржуазії проти робочої верстви. Ми мусимо наперед сказати, що, коли таким чином праці правительства будуть робитися перешкоди, підписаний з Німеччиною торговельний договір не може бути виконаний. Через те ці генерали є ворогами не тільки нашого, а й всього робітництва, в тім числі й німецького, яке вже чотири роки проливає свою кров.

Ми всі повинні злучитися в рішучому протесті і повинні домагатися, щоб Берлін і Відень звернули увагу на те, як псують тут відносини, що може довести до невиконання договорів і тим пошкодити Центральним Державам у війні. Ми повинні домагатися усунення з України теперішніх полководців. Але разом з тим ми повинні подивитися на корінь і скріплити наше правительство, щоб не трапилось одночасно таке, як тепер, що в однім відділі є люде, які тримаються зовсім ріжних поглядів...

Тепер настав час рішучої боротьби. Ми до цієї боротьби змушені і ми її поведемо! (Грімкі оплески на лавах депутатів і серед публки).

Другу велику промову сказав від української соціально-демократії Мартос. „До чого може привести наказ Айхгорна? почав промовець: підчас панування на Україні большевиків я був на селі і саме в такім місці, де все вже було підготовлено до того, щоб арештувати місцевих большевиків. Але тут надійшла вістка, що проти большевиків йде німецьке військо, яке несе з собою старий лад. Коли я, не маючи ще певних відомостей, став говорити селянам, що то, може, й не німецьке військо, вони послали туди своїх розвідувачів, і ті наочно переконалися, що то за військо. І от тоді селяне почали рішуче казати: „Ми всі поляжемо, але землі і свободи не віддамо та не допустимо повернення старого ладу. Коли ми піддамося Німцям і дамо завести старий лад, тоді ми зовсім загинемо, бо Німці заберуть нас у військо і пошлють на французький фронт“... Очевидно, село досить вірно оцінює німецьку небезпеку, але воно ще спокійне, поки має силу Центральна Рада. Селяне готові хоч і зараз заплатити податки, дати Німцям хліба, худоби та всього, що треба, але тільки дати і доти, доки буде правити Центральна Рада. Коли ж починає розпоряджатися Айхгорн, селяне кажуть: „Це — Корнілов... Пани і буржуї знюхалися з Німцями і заводять старий режим“. З цього поняття зроблено належні практичні висновки.

Зрозуміло, що Німцям важко, щоб наші поля були засіяні. Але коли після того, як засів кончився, Айхгорн видав приказ про те, як повинен переводитись цей засів, це вже щось инше. Очевидно, що Айхгорн робить такі вчинки на свій ризик та в інтересах своєї верстви, а не в інтересах німецької держави і німецького народу.

Тут мало буде домагатися від німецького правительства негайного усунення Айхгорна; треба домагатися, щоб видано було приказ всьому німецькому військовому командуванню не втручатися у наші внутрішні справи. Коли ж цього не зробиться, нехай генерал Айхгорн знає, що йому доведеться держати тут не 300 тисяч, а 3 мільйони війська, так щоб в кожнім селі була залога і на кожних 20 кроків залізниці варт, бо нехай не забуває, що тут живе 30 мільйонів народу...

Може, тоді не буде Центральної Ради, може, навіть, нас не буде, але для нас важніше — і ми навіть бажаємо — щоб краще зовсім не було, ніж вона має стати тим, чим став бесарабський Сфатул Церій.

До всього цього привела політика нашого міністерства закордонних справ, яке не подбало про те, щоб заключити з німецьким правительством докладні умови

про права і обов'язки німецького війська на Україні. У тій телеграмі німецького канцлера, на яку посилався вчора наш міністр закордонних справ, навіть не зазначено ясно, в яких відносинах з нашими властями має бути німецьке командування. Так далі не повинно бути. Треба домагатися ясного офіційного означення відносин між німецьким військом і нашими властями. Коли ж німецьке правительство на це не згодиться, краще нами бути Бельгією, ніж приєднаною до Румунії Бессарабією...

Може, ми не готові тепер до збройної боротьби, але нехай Німці не забувають того, що, коли щось хоч трошки зміниться в психології народу, тоді найбільші легкодухи стають найвідважнішими людьми... Отже, нехай вони добре розважать те, чи краще їм прислухатися до чийогось голосу, чи до нашого, який є голосом українського народу! (Оплески).

Далі виступили Зарубін (рос. с.-р.) і Шац (жидів. об'єдн. соц. партія). Шац, між иншим, доводив, що за Айхгорном стоїть не тільки німецьке військо на Україні, а ще й об'єднана буржуазія всіх націй, як німецька, так і московська, українська, польська і жидівська, які разом інтригують і домагаються здійснення своїх бажань. Тут треба, сказав промовець, не ноти до Берліна писати, бо це нічого не дасть, а міцніше об'єднати ті демократичні групи всіх націй, інтереси яких спільні між собою.

Найбільшу на цій засіданню промову сказав з властивим йому темпераментом бувший голова Ради Народніх Міністрів В. Винниченко, що вперше виступив після свого повороту до Києва, де він не був від січня місяця. Публика зустріла промовця оплесками.

Тут товариш Зарубін — почав промовець — обвинувачував нас, Українців, за те, що ми покликали Німців. Але я на це скажу, що коли б ми їх не покликали, у нас тепер був би той „соціалістичний рай“, що є у наших сусідів-большевиків (голоси з публіки: „Правда!“ Оплески). Я сам пробув у тім раю 2 місяці і бачив там багато злого, але де-що, може, й доброго. Коли я почув, що на допомогу нам йдуть Німці, мені було і сумно і страшно, бо по щирості ми не можемо сказати, що се соціально-дружня нам сила.

Тут утворилася колізія двох ідей: соціально-політичної і національно-політичної, і в тім вся трудність нашого становища. Наша інтелігенція пересвідчилася і твердо засвоїла переконання, що без національного відродження не може бути успішної боротьби робочої класи за соціальне визволення. Цього не розуміють і не відчують ті, хто не був під таким національним гнітом, як ми, і не боровся, так як ми, за національне визволення. Нам неможна в справі національного відродження покладатися ні на кого, ні на яку автономію в чужій державі, чи що, і ми думаємо, що власна держава найкраще забезпечить національне відродження. Всякі таблиці, написи, канцелярське діловодство на українській мові — це не забавка, як де-хто каже. Ми дивимося на багато років вперед і знаємо, що, хоч тепер наш народ і не розбере як слід котрогось українського напису, українська школа зразу дасть багато національно і соціально свідомих робітників, і тоді все зміниться.

З початку революції ми наївно думали, що наш національний розвиток забезпечить автономія, та побачили згодом, що автономія, особливо та, що з Петрограду (сміх), нічого нам не забезпечить. Тоді ми стали на ґрунт федерації. Але чим більше поширювалася у нас ідея федерації, тим більшою стала до нас ворожнеча не-Українців, які всіма силами взялися боротися проти федерації. Через те ми мусіли зреалізувати ті можливості, які давали наші обставини моменту, та взяти собі те, що мають усі європейські народи — власну державу. В цім нема жадного шовінізму і жадного націоналізму.

Будуючи свою державу, ми, може, не звернули уваги на соціальні реформи, бо розуміли, що ми дуже ще молоді і нам треба зібрати на початку коло державного будівництва всі сили різних клас. У цім, може, була наша трагедія. Ми триста років не жили майже, як нація, і раптом обставини склалися так, що ми зразу здобули власну державу. До приходу большевиків ми багато де-чим жертвували в соціальній розумінню, і через те вони так легко нас зіпхнули, бо нам треба було бути обачними, й ми через це не могли мати тої сміливості, як б сказав, того нахабства, яке було у большевиків і яким вони приваблювали до себе тру-

дові маси. Ми провадили державне будівництво і не могли підтримувати большевиків у тих крайніх і неможливих реформах, які вони проголошували. Через те ми й зважилися прикликати неоднородну з нами силу, яка б нам допомогла зволитися з-під большевицької навали...

Підчас большевицького панування в Києві відкрито виявилася уся прихована до тої пори ворожнеча неукраїнської демократії до нас. Згадаймо тільки, як, може мимоволі, централістична неукраїнська демократія вітала большевиків, коли вони сюди прийшли... (Голоси з боку „меншостей“: „нічого подібного!“ Серед публіки оплески). Згадаймо, як серед неукраїнського громадянства зразу виросли централістичні ідеї, як большевики з ненавистю стали нищити все, що тільки бачили національно-українського, як вони погами тонули портрет Шевченка, виганяли зі шкіл Українок-вчительок. Все українське здавалось їм контрреволюційним, бо їхня давня імперіалістична вдача не дозволяла їм дивитися инакше. Ще й тепер там, на півночі, в Петрограді, сподіваються, що Україна знов приєднається до Московщини, ще й досі думають, як і торік, що „нікакой України нет, всё это немецкая выдумка“... (Оплески). Вони там не можуть уявити собі, що у нас може бути своя душа. Вони думають тільки про наш хліб, про наше вугілля, руду й инше добро і досі ще не можуть згодитися, що ми маємо право відібрати те, що царі у нас награбували. Грабіжницькі, імперіалістичні звички там і досі ще живі і дужі...

Так, товариші! Ми покликали Німців. І ви нам тепер кажете: „Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте!“ Ні, ми не хочемо цього їсти. І думаємо, що, коли станемо на правильну путь, нам не прийдеться їсти...

Я відкрито, не боячись нічого, питаю вас усіх: через що Айхгорн дозволив собі тут такі вчинки? До цього повинні бути якісь підстави, що покликана дружня сила починає поводитися, як ворожа сила. Тут ми повинні згодитися з де-чим з того, що казали де-які попередні промовці. А саме з тим, що Німці не почувать тут якоїсь одної дужої відпору сили. Очевидно, вони переконані в нашій безсиллю та в своїй всесильності і певні, що наш народ байдуже прийме все. Але це не так. Я думаю, що у нас тепер такі обставини, коли нам найдужче треба подбати про зміцнення становища.

На кого ж нам спертися? Коли ми будемо державу, треба спитати, що таке є наша нація? Це — селянство і робітництво, бо буржуазія у нас переважно чужонаціональна: жидівська, польська, московська. Вся тутешня буржуазія має ворожі нашій державі імперіалістичні плани, які для одної частини містяться в польській „від моря до моря“ державі, а для другої — в московській державі.

Через те, знаючи імперіалістичні змагання буржуазії до сусідніх держав, ми повинні в своїм державнім будівництві спиратися на трудові верстви людности, хоч би ми мали загинути. Ми не повинні жертвувати нічим з здобутків революції. Наша держава повинна взяти на себе ведення народного господарства в головних його галузях. Це є так званий державний капіталізм. І це зовсім не є утопією і кабінетним міркуванням, як здається де-кому, а цілком практичним планом. Саме тепер, коли нашу промисловість зруйновано, в інтересах селянсько-робітничої верстви її треба державно відновлювати. Коли ми проведемо це, а в згоді з цим і земельну реформу, здобудемо собі велику прихильність селянства і робітництва, на яке і зможемо спертися. Тепер національне невдоволення навіть серед свідомих українських мас викликається незадовольняючою політикою, і тільки гармонізація соціальних інтересів з національними дасть ту непереможну силу, якої ніякі Німці не поборять. Ця гармонізація вже зарисовується, і тепер треба йти або вперед, або назад, бо коли й далі будемо стояти на однім місці, це загрожуватиме нашому державному існуванню...

Зі мною, певне, й Німці згодяться, що ті верстви нашого селянства і робітництва, на котрі спірається наша держава, в існуванню якої і сами Німці зацікавлені, повинні бути забезпечені в своїх соціальних інтересах, бо инакше на нашій території візьмуть гору ті течії і ті кола, які ставляться прихильно до держав Антанти, а не до Німеччини. Вони повинні згодитися, що, коли віддадуть нас на поталу буржуазії, тим самим зруйнують нашу державу, а тоді вже не матимуть звідси того хліба, який їм потрібний у боротьбі на заході. Намі селяне

на Поділля вже досить виразно показали, що вони вміють боронити свої інтереси.*) І так само зможе їх боронити народ в інших місцях. Для цього сили є досить.

Я переконаний, що всі європейські держави виснажені та знесилені чотирма роками війни, і там, на заході, також повинен скоро початися революційний рух. На це вказує багатою ознак, як у самій Німеччині, так і в Австро-Угорщині, в Італії, в Англії та інших державах. І, користуючися цим, ми повинні держати в відповідному тоні своє життя, щоб у відповідний момент прилучитися до тої боротьби за соціальне визволення, яка там скоро почнеться.

Після Винниченка виступив Гольддельман (после-ціон), який зазначив, що приказ Айхгорна має не так соціальний, як політичний характер, бо він по всій Україні касує політичні свободи та права громадян. Видаючи такі прикази, Німці, очевидно, мають тут, на Україні, підпору в буржуазних і земельно-власницьких групах.

Представник Селянської Спілки селянин Оди́нець (укр. с.-р.) назвав німецьке командування на Україні поміщицьким командуванням. Промовець вказує на те, що, де вони пробували втручатися в справу засіву, там селянне розгання їх зброєю, і каже, що так буде і з Німцями. Вони не примусять селян полоти та сипати бураків. Нехай поміщики не сподіваються, що Німці їм щось допоможуть. Коли щось можна буде зробити в Києві, то не можна буде на селі. Нехай вони не прикриваються німецькими наказами, бо, як розкриється ця ширма, буде дуже й дуже погано (Оплески).

Останню велику й гарячу промову сказав Рафес (бунд). „У тому жорі слів, яке тут сказано, нас вертає до дійсного життя оцей новий документ, який сьогодні послали німецьке командування міністерству внутрішніх справ. В ній по-німецькому написано: „З газетних звісток ми довідалися, що міністерство внутрішніх справ У.Н.Р. дозволило святкувати день першого мая, коли в різних частинах міста мають відбутися віча і маніфестації, що буде порушенням громадського спокою і безпечности. В приказі з дня 15. квітня зазначено, що на всякі віча треба взяти дозвіл командуючого групою генерала Айхгорна.“ Копію цього листа, сказав далі Рафес, послали раді професійних спілок з примискою, що це посилається їм для відома. Це має дуже велику вагу, бо цим німецьке командування хоче показати робітництву, що міністерство внутрішніх справ не має жадної ваги, що воно, мовляв, просто „Інститутська 40“,**) куди ми, Німці, посилаємо отці свої розпорядження“.

Далі Рафес докладно сплинув на тім труднім становищу, в якому є неукраїнські фракції, опозиційні виступи котрих пояснюють і розуміють часто не так, як би вони того хотіли. Ці фракції критикують діяльність правительства для того, щоб звернути її з хибного, на їх думку, шляху, а де-які кола, в тім числі може й німецьке командування, розуміють цю критику, як ворожість неукраїнської демократії до української держави, і на цім ґрунтують свої замахы на суверенність цієї держави.

В кінці промовець доводив, що робітництво всіх націй на Україні повинно спільними силами боронити суверенности УНР, бо, коли її придушить німецький імперіалізм, для класової боротьби робітництва залишиться дуже мало можливости.

Промова М. Рафеса була останньою на цім засіданні, бо ледве він устиг її скінчити, як в залу засідань увійшли німецькі салдати і засідання насильно скінчено.

Так промовляє сторінка з тої великої драми, яку в той час переживала українська революція.

Німецька буржуазія справляла свою безсоромну, нахабну імперіалістичну оргію.

Паршивенький лейтенант, помахуючи револьвером перед президією Ради і міністрами, вимагав видати йому міністрів: внутрішніх

*) Промовець мав на увазі героїчну боротьбу з польською буржуазією в сей час селянства Брацлавщини, яке розтрощило в кількадесятих боях під с. Печерою і м. Тивровим відділи польського корпусу генерала Галера.

**) Адреса міністерства внутрішніх справ.

справ М. Ткаченка, військових — О. Жуковського, земельних — Ковалевського і директора політично-адміністративного департаменту міністерства внутрішніх справ Гаєвського. В залі засідань був тільки Гаєвський, якого разом з керуючим міністерства закордонних справ М. Любінським і було тут же арештовано. З лайкою і погрозами самим брутальним способом було потрушено і переписано всіх присутніх на засіданню Ради депутатів, міністрів і публіку. Канцелярії парламенту були перериті німецькими саддатами.

29. квітня Рада ще раз зібралась і, між иншим, ухвалила на спіх Конституцію УНР. Та вже існування її було скінчене. Того самого дня німецькі генерали, використавши українських хліборобів-кулаків, яких саме привів до Києва Шмет з Донцовим прохати у Німців заступництва від „сваволі“ Центральної Ради, проголосили, разом з інтернаціональною буржуазією України, ад'ютанта царя Миколи II, російського генерала П. Скоропадського (нащадка колишньої родини гетьмана Івана Скоропадського) „гетьманом всієї України.“ Докладніше про саму процедуру обрання „гетьмана“ і участь в ній куркулівського селянства скажемо пізніше.

З десятком російських офіцерів-добровольців, що становили „військо“ нового гетьмана, оточений німецькими броневишками та кулеметами, привітаний пошівством, засів на своєму „престолі“ новий в світі „божий помазанник та самодержець“ — гетьман-карикатура. На спробі уцілівших українських військових частин скинути ново-явленого гетьмана з його стільця німецькі генерали забрязкотили зброєю і пригрозили люто розправитись з кожним, хто посміє повстати проти „законної верховної влади“ України.

В той же день гетьманські добровольчеські „орли“ зробили замах на життя Голови Центральної Ради М. Грушевського. Кінжалом, направленим в груди Грушевському, було ранено його й його дружину в руку. Німці поспішили схопити злочинця і заховати. Ніякого слідства, звичайно, не було переведено; навіть призвища злочинця Німці не захотіли опублікувати. А про кару нічого й говорити: коли він і був за щось покараний, так хіба тільки за те, що промахнувся.

Так закінчився рік бурхливої, тяжкої, кривавої боротьби українського трудового народу — під проводом Української Центральної Ради — за його національно-політичне і соціально-економічне визволення.

Зі справ, переведених Центральною Радою в останні дні її існування, спинимось тут ще тільки на виробленій і ухваленій нею Конституції УНР.

Розділ VI.

Конституція Української Народньої Республіки.

19. Конституція УНР. 29. квітня, в день встановлення Німцями гетьманщини на Україні, прийняла Центральна Рада „Конституцію Української Народньої Республіки“, вироблену особливою парла-

ментською комісією. Конституція ця призначалась до внесення в Українські Установчі Збори. Вироблення її припадає переважно на той момент, коли ще революція на Україні переходила фазу національно-політичну, коли класова боротьба ще не ставила виразно на порядок денний завдання творення робітничче-селянської державности і коли, після цього, вся українська демократія стояла ще міцно на ґрунті демократичного парламентаризму, не маючи на оці введення в систему державного управління в тій чи иншій формі класових органів робітництва та селянства — рад робітничих та селянських депутатів. В дні, коли ця конституція розглядалась в Центральній Раді, більшість української революційної демократії стояла вже, як це видно хоч би з III й IV Універсалів Центральної Ради, на иншій позиції. Однечасно момент не сприяв основному переглядові виробленого раніше проекту конституції, і він був ухвалений майже без зміни, в редакції комісії. Це треба мати на увазі при оцінці Конституції.

Зміст цього основного закону слідує:

Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільности УНР).

I. Загальні постанови.

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.
2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, щоб-то громадянам УНР всім разом.
3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.
4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів в $\frac{2}{3}$ голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.
5. Не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.
6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах.

II. Права громадян України.

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.
8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином иншої держави.
9. Громадянин УНР може зложити з себе громадські права заявою до Уряду УНР з захованням приписаного законом порядку.
10. Позбавити громадянських прав громадянина УНР може тільки постановою Суду Республіки.
11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.
12. Громадяне в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як на гарячій вчинку. Але і в такому разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, а ні відданий яким-небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі.

15. Домашнє вогнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В нагалих випадках можуть органи правної охорони порушити недоторканість і без судового наказу; однак і в такому випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установляється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу інакше, як у випадках, законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі інші на її території мають повну свободу перемін місця пробування.

19. Постанови §§ 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормовання спеціальними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом, згідно § 79-80.

20. Лише громадяне УНР користуються з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям через активну і пасивну участь у виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування.

21. Активне і пасивне право участі у виборах, як до законодавчих органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадського самоврядування, мають всі громадяне УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних або божевільних, котрі знаходяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні Збори звичайним законодавчим порядком. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон.

III. Органи влади Української Народньої Республіки.

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують вищі органи виконавчої і судової влади УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим органом судовим є Генеральний Суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 50), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народньої Республіки (§ 60 і 68).

IV. Всенародні Збори Української Народньої Республіки.

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людности і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всім інших правила виборів у Всенародні Збори установляються законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до відповідальності за свою політичну діяльність. Підчас виконування своїх депутатських обов'язків він дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародніми Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові УНР. Свої рішення в цих справах він передає Всенароднім Зборам. Призначення мандатів неправими і скасування виборів та призначення на їх місце нових виборів належить Всенароднім Зборам.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони втрачають свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не менш, як трьома міліонами виборців, писаними заявами, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильності, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародніх Зборів розписує виконавча власть. Всенародні Збори втрачають свою повновасть з днем передачі її новообраним Всенароднім Зборам. Між постановою про росписання виборів і скликання нових Всенародніх Зборів не може минути більш, як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародніми Зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і буде вибраний ними Голова. Заміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародніх Зборів, як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32-33, Всенародніми Зборами вибирається йому товаришів, в числі, яке установлять Всенародні Збори. Один з них вибирається заступником голови.

37. Всенародні Збори збираються на сесію не менш, як два рази щороку. Перерва між сесіями не може бути більш трьох місяців. На пропозицію, внесену $\frac{1}{4}$ депутатів, Всенародні Збори повинні бути скликані не пізніше місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильності рішень Всенародніх Зборів треба присутності більш як половини депутатів. Всі справи рішення звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміни конституції, проголошення війни і віддання під слідство і суд міністрів рішення спеціальною більшістю.

39. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів:

- а) президією в порозумінню з Радою Старшин Зборів;
- б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародніми Зборами;
- в) окремими депутатами, числом не менш 30-ти;
- г) Радою Народніх Міністрів УНР;
- д) органами самоврядування, які об'єднують не менш 100 тисяч виборців;
- е) безпосередньо виборцями-громадянами Республіки, в числі не менш 100 тисяч, писаними заявами, potwierдженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правосильності передає цю пропозицію Голові Всенародніх Зборів.

40. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються президією Всенародніх Зборів до комісії і після доповіді комісії приймаються остаточно Всенародніми Зборами. Законодатні проекти, внесені не з ініціативи Ради Народніх Міністрів, разом з внесенням до президії Всенародніх Зборів подаються до відома Ради Народніх Міністрів.

41. Законодатні проекти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародніх Зборів нового складу (після нових виборів).

Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39—41, але для ухвали їх потрібно $\frac{2}{3}$ присутніх депутатів, а ух-

вала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародніми Зборами в новім складі, після найближчих нових виборів. У всім иншій, не вказаній Конституцією, лад і діяльність Всенародніх Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і змінюють в звичайнім порядку.

43. Закони і постанови Всенародніх Зборів розпубліковуються ними, як виїмки з протоколів їх засідань, за підписом Голови (або його товариша) і одного з Секретарів Всенародніх Зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не постановлено инакше в самих законах.

44. Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяне України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби инакше, як постановою Всенародніх Зборів України.

47. Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імени УНР без постанови Всенародніх Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародніх Зборів.

48. Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР.

49. Всенародні Збори установляють одиниці міри, ваги і монети УНР.

V. Про Раду Народніх Міністрів Української Народньої Республіки.

50. Яко вища виконавча власть УНР (§ 22), Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються по-за межами діяльності установ місцевої самоуправи (§ 24) або дотикають цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушаючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народніх Міністрів дістає свою повновласть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

52. Формує Раду Народніх Міністрів Голова Всенародніх Зборів за порозумінням з Радою Старшин Зборів, і потім Рада Народніх Міністрів подається на затвердження Всенароднім Зборам.

53. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народніх Міністрів.

54. Число членів Ради Народніх Міністрів і спеціалізацію їх портфелів установлюють Всенародні Збори.

55. Кожен депутат Всенародніх Зборів має право ставити запитання Раді Народніх Міністрів в цілому чи поодиноким її членам, оголошуючи запитання через президію Всенародніх Зборів.

56. Фракція Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менше 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання вияснень, порядком § 55. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніше семи днів мають на ці жадання дати пояснення у Всенародніх Зборах УНР — самі чи через своїх представників.

57. Член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародніх Зборів УНР висловить недовіря, складає свою повновласть, і через 24 години після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 53. Те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлено недовіря в цілости.

58. Постановою $\frac{2}{3}$ Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

59. Члени Ради Народніх Міністрів мають право брати участь в дебатах Всенародніх Зборів з дорадчим голосом. Члени Всенародніх Зборів підчас свого пробування в складі Ради Народніх Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VI. Суд Української Народньої Республіки.

60. Суд в УНР одбувається іменем її.
61. Поступовання в суді має бути прилюдне і устне.
62. Судова власть в рамках цивільного, кримінального і адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами.
63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади.
64. В яких випадках адміністративні органи можуть накладати й виконувати кари — про те рішає виключно закон.
65. Суд для всіх громадян Республіки один і той самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів, з захованням при цьому постанов § 58 цього закону.
66. Найвищим Судом Республіки являється „Генеральний Суд УНР“, зложений з колеї, вибраної Всенародніми Зборами на протяз п'яти літ.
67. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністративної влади.
68. В усіх інших організаціях і компетенція судів та особи і речової приналежності судової установляється законом.

VII. Національні Союзи.

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, щоб-то право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.
70. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, як що до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10.000 громадян УНР без різниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публічному засіданні в строк не пізніше, як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщає про свою постанову Раду Народніх Міністрів і оголошує її до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статі, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.
71. Для здійснення зазначеного в § 69. права, громадяне УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Членам кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомості; кожен громадянин має право вимагати, як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з нього, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.
72. Національний Союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно встановлюється в порядку, зазначеному в § 75 цього закону. Національному союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції національного Союзу (§ 75), належать до оголошення в загально-установленому порядку.
73. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчислюється в розпорядження національного союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорційні кількості членів даного національного союзу.

74. Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально-державного оподаткування; б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного союзу.

75. Обсяг справ, належних до компетенції національного союзу й окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції національного союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародніми Зборами УНР.

П р и м і т к а. Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між національними Установчими Зборами і Всенародніми Зборами УНР, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародніх Зборів УНР.

76. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з приложенням принципу пропорційного представництва.

77. Органи національного союзу є органи державні. Вищим представницьким органом національного союзу є Національні Збори, які обираються членами союзу на основах, зазначених в § 76. Вищим виконавчим органом союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

78. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами національного союзу з одного боку та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших національних союзів з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

VIII. Про часове припинення громадських свобод.

79. У випадку державної konieczности (підчас війни або внутрішніх заворушень) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

80. Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означити спеціальний закон, виданий звичайним порядком.

81. Заведення тимчасового припинення громадянських свобод чи їх обмеження, у випадках та межах, передбачених згаданими в § 80 законами, ухвалюють Всенародні Збори.

82. Коли Всенародні Збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада Народніх Міністрів на власну одвічальність, з обов'язком предложити цей свій розпорядок на перше засідання в найближчій сесії Всенародніх Зборів.

83. Припинення громадянських свобод не може тривати довше, як три місяці, і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні Збори.

Українська Центральна Рада.

Наведена Конституція, як бачимо з § 5 її, передбачала новий адміністративний поділ України на так звані „землі“. Поділ цей і було встановлено особливим законом Центральної Ради (виданим по повероті з Житомира до Києва), але гетьманський переворот не дав можливості перевести того закону в життя, і Україна так і залишалась з старим поділом на губернії, повіти і волости, мало відповідаючим потребам державно-адміністративного управління і культурним та економічним потребам населення. Нові адміністративно-економічно-культурно-територіальні одиниці мали бути чимсь середнім між „повітом“ і „губернією“, складаючись приблизно з 3—4 повітів.

Додамо ще, що розділ VII Конституції — про національні союзи — являється повторенням ухваленого Центральною Радою 9. січня 1918 р. закону про національно-персональну автономію для національних меншостей України.

* * *

Проглядаючи головніші закони Центральної Ради, бачимо, що вона зробила майже все, що являлось необхідним для правно-державного оформлення та існування відродженої української державности.

Розділ VII.

Кінцеві замітки.

20. Значіння війни між Україною і Совітською Росією для революції української і російської. Війна між Українською Народньою Республікою і Совітською Росією являється одною з самих тяжких і болючих сторінок російської й української революції. Що б там не говорити про причини цієї війни і цілі, які переслідувала в ній та і друга сторона, все ж не можна одкинути того факту, що це була чи не перша в світі (та ще в XX столітті) війна справжньої демократії з демократією, дійсно народу — робітника і селянина з народом — таким самим робітником і селянином. Бо хоч по одній і другій, стороні в рядах армії і були соціально-ворожі демократії елементи та не вони були провідними війни. Війну вели свідомо: Рада Народніх Комісарів (що нападала) і Центральна Рада (що оборонялась). Вже в цій одній полягала велика ненатуральність та незвичайність цієї війни і шкідливість її для революції, як української, так і московської. Демократія обох сусідніх народів, в історично-відповідальний час переведення глибокої соціально-економічної революції, в час, коли вона стояла перед надзвичайно великими і величними завданнями, що вимагали як найтіснішого контакту і співробітництва обох демократій, — заходилась коло справи взаємного винищення, взаємного поборювання.

Ця боротьба двох демократій мала надзвичайно шкідливі наслідки для революції, особливо на Україні. Централістично — окупаційна поведінка російських большевиків на Україні зробила стільки для дискредитації гасел соціалістичної революції і радянської влади серед селянських і робітничих мас України, скільки не могли зробити ніякі вороги визволення працюючого люду. Принесши „совітську владу“ на Україну з півночі на штиках московського робітництва та селянства, вони своєю тактикою звязали в уяві українського селянина та робітника ідею совітської влади та соціалістичної революції з національно-державним, культурним і економічним пригніченням українського народу. Та й не тільки в уяві селянина та робітника. Навіть та частина робітниче-селянської соціалістичної української інтелігенції, якій

зовсім не була чужа ідея соціалістичної революції і совітської влади, під впливом жажливої і брудної, далекої від соціалістичної творчості „практики“ російських большевиків на Україні, захиталась, спинилась на роздорожжі, не можучи одрізнити в тому кривавому хаосі чистого зерна соціалістичної революції від посліду, шкідливих плевелів. Частина української революційної інтелігенції була цим способом морально розбита, знесилена. Друга ж частина, можливо, більша, під впливом почуття загроженої національної державности і культури, кинулась в бік, вираво; рішила свідомо блокуватись хоч би й з буржуазними верствами, аби врятувати національно-політичні здобутки української революції.

Нема чого говорити тут про загальне загострення національної боротьби на Україні і зріст націоналізму, як українського, так і московського, та почасти і жидівського — серед самих широких демократичних і дрібно-буржуазних верств людности. В полум'ї національних пристрастей соціально-економічні завдання революції блідли і багачко тратили в своїй активності.

На ґрунті цього розбиття сил української революційної демократії, її поправління, зросту національних почувань і почуття загрожености національно-політичних (а з ними вязались і соціально-економічні) здобутків української революції, що принесла війна з Московщиною, знайшли своє місце „сепаратне“ заключення миру УНР і потім німецька „допомога“, яку дорого оплатила українська і російська революція.

Не на користь була ця війна і Совітській Росії. Цілей, які переслідували російські большевики: встановлення на Україні совітської влади для переведення в ній соціалістичної революції і приєднання України до Московщини для найкращого використання останньою природних багатств України — в першу чергу для забезпечення Московщини збіжжям, цукром, вугіллям та залізом, — не було досягнуто. Замість совітської пролетарсько-селянської держави (чи Української Народньої Республіки, дружньої до Московщини), в результаті війни явилась реакційна гетьманщина. Замість нормального товарообміну, який, безумовно, був би встановився між УНР і Совітською Росією, російські большевики скористувались тільки тим, що встигли на спіх награвувати на Україні підчас короткої окупації її своїм військом.

Та, певно, не даремно кажуть, що не буває лиха без добра. Так і в цій війні. По-за великою шкодою, яку вона принесла обох народам, дала ця війна де-що і повчаюче та позитивне. Поперед всього вона поставила у весь зріст, в інтернаціональному масштабі, проблему українського національно-державного відродження. Російський большевик, що звик дивитись, слідом за своєю реакційною імперіялістичною буржуазією, на Україну, як на вічну колонію Московщини, а на український народ, як на пасивну, несвідому, малокультурну українську етнографічну масу, що може цілком задовольнити свої приспані віками гніту національно-політичні і культурні вимоги дарованою пануючою московською нацією тою чи иншою національно-культурною автономією,

— як на масу, що не здатна виявити стільки моральної, інтелектуальної і фізичної сили, щоб почати в революції своє самостійне, незалежне від СРСР життя, — цей большевик, зламавши багнети своїх рушниць на Україні (хоч і об німецьку каску), мусів, хоч і неохоче, хоч і не цілком, та все ж змінити свої погляди на справу українського національного відродження, мусів визнати величезну вагу національного моменту в українській революції, мусів признати, що справа соціально-економічного визволення українського трудового народу повинна бути нерозривно зв'язана з справою його національно-політичного визволення.

Другий позитивний наслідок війни — це свідомість, переконання, що повинні були з неї винести і українська і ще більше московська демократія, що сторонньою, чужою силою не можна в тій чи иншій країні перевести соціалістичної революції. СРСРська влада і инші гарні річі багачко тратять в своїй принаді, коли їх принесено здалека на вістрях багнетів. Хоч військо СРСРської Росії побуло на Україні і не довго, хоч воно очистило Україну і під погрозою німецького штика, все ж немає ніякого сумніву, що московська сРСРська влада на Україні була б швидко провалилась і без німецьких касок. Селянство, і не тільки кулаки, вже почало ворухитися, побачивши окупаційне хазайнування московських залог і московської інтелігенції. Ті українські комуністичні елементи, які були стали до співробітництва з російськими большевиками, вже відходили в бік, ставали в опозицію. Назрівало вже те, що сталося пізніше, під час слідуєчих окупацій України російськими большевиками, коли проти них збройно боролись не тільки дрібно-буржуазні та кулацькі елементи, а навіть українські комуністи — соціаль-демократи незалежники, боролись і виганяли з України без чужосторонньої допомоги, без регулярної армії — вилами та косами, поржавілими рушницями та кулеметами. Російські большевики мусіли винести з цієї війни переконання, що в переведенню соціалістичної революції на Україні головна і керуюча роль повинна належати українському робітництву та біднішому селянству: що допомога з півночі чи з якої-будь иншої сторони може бути при цьому користна тільки в тім випадку, коли революцію провадять на Україні власними силами самі працюючі маси України і коли вони тієї допомоги сами попросять, як помічної, другорядної, їм підпорядкованої сили. Всяке ж насильне, хоч би й з добрими намірами, опікування Москвитини над Україною, як противне ідеї рівноправності і рівноцінності працюючих людей всіх національностей і як ведуче в своєму практичному здійсненню до збереження старого стану — поділу націй на панів і рабів, вищих і нижчих, паразитів і визискуваних, — повинно бути рішучо засуджене і відкинуте, як недосягаюче цілі і шкідливе.

Зрештою, і для української демократії була наука з війни. Головніце з тієї науки — це висновок, що українське трудове селянство і робітництво буде обстоювати зі зброєю в руках тільки таку українську державність, тоб-то таку форму свого національного визволення, яка буде відповідати його насути, не тільки національно-

культурним, а й соціально-економічним потребам, яка буде його робітничо-селянською державністю.

До цих кінцевих заміток слід додати ще, що, повернувшись до Києва, правительство УНР відновило було свої заходи, справлені на заключення мира з Совітською Росією. Рада Народніх Комісарів дуже неохоче відгукнулася на ці заходи, але, додержуючись умов берестейського договору, погодилась, врешті, на відновлення мирових переговорів з Центральною Радою.* В двадцятих числах квітня правительством УНР для ведення мирових переговорів з Совітською Росією було призначено мирову делегацію в складі М. Порша (укр. с.-д.), М. Чечеля (укр. с.-р.) і Д. Ісаєвича (укр. с.-р.). М. Порш мав бути головою цієї делегації (між иншим він погоджувався на це призначення тільки при умові ведення переговорів на Україні, а не в Росії). Член делегації Д. Ісаєвич навіть був виїхав з Києва в напрямі до Курська, де малося остаточно вирішити, спільно з делегацією Совітської Росії, питання про місце переговорів. Та до мирових переговорів так і не дійшло. Гетьманський переворот обірвав їх. Пізніше переговори відновились вже при гетьманському уряді.

Так сумно закінчилась війна між Українською Народною Республікою і Совітською Росією. Люта реакція на Україні, тяжке становище революції в Росії — ось головні висліди цієї війни.

*) 1. квітня 1918. р. Рада Народніх Міністрів Української Народньої Республіки звернулася по радіотелеграфу до Совета Народніх Комісарів з такою пропозицією: „Уряд Української Народньої Республіки не раз пропонував вам спинити не з нашої вини розпочату і не нами оновіщену війну і визначити окремим договором наші границі і наші правні відносини. Останнім кроком в цьому напрямі було звернення голови нашої мирової делегації в Берестю до голови російської делегації на початку березня. У своїй відповіді п. Сокольник вказав на відсутність з його боку необхідних інструкцій і уповноважень і обіцяв негайно порозумітись з цього приводу з своїм урядом. Довідавшись тепер про ваш намір заключити мир з Українською Народною Республікою і вважаючи, що спинення міжусобної війни покладе тверду основу для мирного співжиття двох ворогуючих народів, Рада Народніх Міністрів пропонує Урядові Російської Совітської Республіки негайно розпочати переговори про умови демократичного миру і вказати місце і час першої зустрічі наших делегацій.“

На цю телеграму Совет Народніх Комісарів відповів, що він не вів війни з Українською Народною Республікою і що те, що Уряд Української Народньої Республіки називає війною між Україною і Росією, являється міжусобною громадянською війною різних верств українського народу.

Додатки до тексту.

1. Повні Збори Центральної Ради (шостої сесії, тої самої, яка обмірковувала Інструкцію для Генерального Секретаріату) 22. серпня н. ст. обміркувавши запрошення на „Государственное Совѣщаніе“, винесли таку ухвалу:

„Вислухавши запрошення Тимчасового Правительства прислати представників Центральної Ради на московську нараду, Українська Центральна Рада, признаючи: 1) що московська нарада, яку скликає в найближчих днях Тимчасове Правительство в Москві, не може висловити волі і думки народу цілого краю наслідком означеного Правительством складу учасників, а також з огляду на спосіб їх вибору; 2) що, з огляду на це, московська нарада не може допомогти укріпленню і зміцненню завойовань революції; 3) що, навпаки, московська нарада, з огляду на буржуазний склад її учасників, може допомогти зростові контрреволюції; 4) що тільки Всеросійські Установчі Збори і Українське Установче Зібрання на Україні можуть висловити правдиву волю народу і утворити діяльний демократичний лад у формі демократичної федеративної республіки, — вважає неможливим і навіть шкідливим брати участь у московській нараді.“

За цю резолюцію голосували, крім українських партій, і рос. с.-д. більшовики. За участь в нараді стояли об'єдн. евр. соціал. партії та російські соціал.-демокр. менші. і рос. с.-р.

2. Організація українського робітництва на залізницях почалась з перших днів революції. В квітні місяці (ст. ст.) вже відбулося в Києві зібрання представників українських робітничих культурно-просвітних та професійних організацій т. з. південно-західних *) залізниць, яке обмірковувало план організації українського залізничного пролетаріату. З докладом по цьому питанню виступила делегація української ради робітників московського залізничного вузла. Зібрання обрало організаційну комісію, яка й повела далі роботу по організації робітництва південно-західних залізниць.

Після того, як український залізничний пролетаріат менше-більше зорганізувався, в Харкові відбувся Перший Всеукраїнський З'їзд залізничників, який обрав виконавче Бюро і доручив йому провадити організацію залізничників у всеукраїнському масштабі. Виконавче Бюро і скликало в кінці серпня (ст. ст.) в Києві Другий Всеукраїнський З'їзд залізничників. На той же час було скликано в Києві і український з'їзд робітників шосейних та водних шляхів. Після порозуміння президій цих обох з'їздів, вони об'єдналися в один великий „Всеукраїнський З'їзд робітників залізниць і інших шляхів“ та товариства „Праця“, який і працював в Києві протягом десяти днів. На порядку дня цього з'їзду стояло багато важних та інтересних питань технічно-залізничного та організаційно-професійного характеру, але корніловське повстання не дало можливості з'їздові обмірковувати їх з належною докладністю, звернувши головну увагу з'їзду на злобу дня — контрреволюційне повстання. Між иншим, цей з'їзд постановив приступити, в цілях забезпечення ладу і спокою на шляхах, до організації „вільного козацтва“ на залізницях, а також домагається, щоб було звільнено з посад служачих залізниць контрреволюціонерів і щоб в майбутньому всі посади на шляхах заміщались по згоді з відповідними українськими революційними організаціями. З'їзд обрав Раду Шляхів — в складі 10 представників від залізничників, 5 від „водяників“ і 2 від шосейників, Виконавче Бюро З'їзду та Головну Залізнодорожну Раду.

*) Пізніше, за часів Республіки, названих правобережними.

3. Організація поштово-телеграфного українського пролетаріату відбувалась в дуже тяжких умовах. Займаючи майже всі вищі посади в поштово-телеграфному відомості на Україні, пануюча інтелігенція та демократія чинила спочатку самі ріжнородні перешкоди організаційній роботі українського робітництва. Та, як і всюди, і на цій ділянці українського життя всі перешкоди було зламано, і організаційний рух серед почтовиків та телеграфістів розвинувся швидко і широко. 20. — 22. серпня (ст. ст.) відбувся в Києві український поштово-телеграфний з'їзд, скликаний організаційним бюро, що на початку революції утворилось в Києві. Інтересна історія скликання цього з'їзду. Київський Окружний Комітет Всеросійського Почтово-Телеграфного Союзу, довідавшись про скликання з'їзду, розіслав, в porozumінню з Начальником Київської Почтово-Телеграфної Округи рос. с.-р. Зарубіним, по всій окрузі телеграму, в якій ганьбив з'їзд і закликав поштово-телеграфний пролетаріат не посылати делегатів на український з'їзд. Ця телеграма до певної міри досягла свого. Неосвідомлений поштово-телеграфний пролетаріат не знав, що робити, і послав на з'їзд всього до 100 делегатів. З'їзд рішуче заперестував перед правительством проти вчинку Окружного Комітету і Начальника Округи Зарубіна, зазначивши в протесті, що з'їзд мав і має на меті скріплення загальноросійського революційного фронту, а не його розбиття, як те зазначалось в розісланій Окружним Комітетом телеграмі. Взагалі ж про взаємовідносини між українською і неукраїнською демократією висловився з'їзд такою постановою:

„1. Обміркувавши де-які ворожі виступи неукраїнських поштово-телеграфних організацій і поштово-телеграфних робітників не-Українців проти Всеукраїнського Почтово-Телеграфного з'їзду і окремих поштово-телеграфних робітників Українців, — з'їзд постановив: звернутись до всіх товаришів почтовиків з братнім привітанням і побажанням йти вкупі до одної мети — волі всіх народів Росії і поліпшення життя поштово-телеграфних робітників, незалежно від їх національності.“

Засудивши вчинок дончаків і кірасірів, що розстріляли богданівців, з'їзд постановив:

„Зважаючи на те, що неуважне відношення до потреб українського народу може викликати небажані ексцеси, з'їзд постановив закликати всю російську організовану демократію до спільної рішучої боротьби з контр-революційними заходами ворогів революції і, поставившись уважніше до домагань української демократії, прийти до згоди, яка в сучасний політичний момент так необхідна.“

Наведемо тут і ще де-які з головніших постанов цього з'їзду, що можуть служити матеріалом для характеристики поштово-телеграфного українського робітничого руху:

„1. Вважаючи справу національного визволення українського народу справою трудових його класів, з'їзд, приєднуючись до праці Центральної Ради, постановляє:

Зважаючи на те, що почта і телеграф є одним із головних нервів державного життя, з'їзд висловлюється за право мати представника від почти і телеграфу в Центральній Раді і визнає необхідним обрати делегатів до Центральної Ради і прохати Раду прийняти їх до свого складу.

2. Обговоривши справу про утворення Всеукраїнської Почтово-телеграфної Спідки, з'їзд постановив: а) утворити Всеукраїнську Почтово-телеграфну Спідку; б) в справах професійно-економічних Спідка повинна йти в згоді з Всеросійським Почтово-телеграфним Союзом; в) в справах національно-політичних Спідка має провадити роботу самостійно.

3. Виходячи з мотивів, що народні гроші не можуть витрачатися тільки для пропаганди ідей централізму, які і так залишилися серед широкого громадянства з часів царизму, а повинні даватися в справеливій долі і для пропаганди ідей федералізму, з'їзд домагається від міністерства почт і телеграфу, щоб воно давало українським поштово-телеграфним з'їздам ті ж самі кошти і права, які воно дає всеросійським поштово-телеграфним з'їздам, тоб-то субсидії, позики, суткові, відпустки і таке інше; в противному разі з'їзд вважатиме позицію Тимчасового Правительства до себе ворожою.“

Закінчуючи свою працю, з'їзд затвердив Статут Всеукраїнської Почтово-телеграфної Спідки, а також обрав для виконання своїх постанов, а головню для організації Всеукраїнської Спідки робітників почт і телеграфу, Г о л о в н у Раду Спідки (в кількості 12 чоловік), до котрої ввійшли представники від всіх окружних місцевих організацій.

Протягом невеликого часу Головні Раді підпорядковувалися численні місцеві організації, після чого Спілка перетворилась в міцну і велику організацію, хоч російський поштово-телеграфний союз все ще вороже ставився до неї, не хотів йти з Спілкою ні на які компроміси, що пропонувались з боку останньої, і старанно ганьбив організаторів Спілки.

4. Добровільна, напів-військова організація селянства, відома під іменем „вільного козацтва“, виникла цілком стихійно, почасти під впливом потреби охорони сел від бандитизму і грабіжів, що почали ширитися після упадку до-революційних органів безпеченства на місцях, почасти під впливом свідомости необхідности збройної оборони економічно-класових інтересів селянства, почасти ж під впливом романтично-історичних традицій — спогадів про колишнє козакування. За кілька місяців цей рух досить значно розрісся. В травні-червні (ст. ст.) де-які повіті Київщини цілком „покозачились“. Спочатку революційна демократія не звертала особливої уваги на цей рух, але пізніше, власне після II Всеукраїнського Військового З'їзду, Генеральний Військовий Комітет і Генеральний Секретаріат почали вживати заходів до того, щоб ввести цей рух в певну колю і правні форми, маючи на увазі, що, залишений без керівництва, він може підпасти під вплив різних авантюристичних елементів, як воно потім і сталося в дійсности.

В перших числах жовтня (ст. ст.) відбувся в Чигирині на Київщині, Перший Український З'їзд Вільного Козацтва, який розглянув справу поширення і внутрішнього устрою „козаччини“ на Україні і виніс слідуючі постанови:

„1. Закладаючи, по стародавньому звичаю предків-запорожців, перші підвалини організованої збройної сили української демократії, поставити собі найпершим завданням, щоб вільне козацтво стало військом народу і щоб єдиною метою його існування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали.

2. Утворити Генеральну Козацьку Раду з Наказним Отаманом на чолі. Генеральна Рада має в найближчій часі скликати губерніяльні з'їзди, щоб обрати кошових отаманів з старшиною, що надасть організованости і сили козацькому рухові.

3. З огляду на те, що Генеральна Рада робитиме велике діло по охороні здобутків революції та прав народу, а також бере на себе захист краю від руїни в час демобілізації, з'їзд домагається, щоб на утримання Генеральної Ради та всієї старшини було призначено державні кошти. Генеральна Рада Вільного Козацтва має перебувати стало в м. Білій Церкві на Київщині.“

Цими постановами I з'їзду вільному козацтву надавалось вже виразної форми якоїсь автономної військової організації, тоді як воно по суті не було таким і мало розвиватись в иншому напрямку. Так, по думці київського губерніяльного національного з'їзду (що відбувся 1.—2. вересня н. ст.), вільне козацтво мало бути народньою міліцією, підпорядкованою місцевим революційним органам. З'їзд в цій справі постановив „негайно по всій Київщині зорганізувати з людей, необов'язаних до військової служби, вільне козацтво, котре, будучи в розпорядженні українських революційних інституцій, виконувало б обов'язки народньої міліції і боронило інтересів трудового народу України і української революції.“ Разом з тим з'їзд постановив „прохати Генеральний Секретаріат вжити рішучих заходів, аби військова влада видала обраним козакам зброю, котру вони мали б завше при собі.“

Саме селянство дивилося на вільне козацтво, як на ту реальну силу, яка зможе не тільки забезпечити його від грабіжів і бандитизму, а ще й допоможе йому одстояти свої класово-економічні інтереси. „Робітнича Газета“ (Єв. Касяненко: „Вільне козацтво“ — Вражіння з Губерніяльного З'їзду) писала між иншим слідуюче про завдання і цілі вільного козацтва, як вони виявились в життю: „Ідея вільного козацтва — це оборона прав вчорашніх рабів від завтрашніх гнобителів.. Вільне козацтво багатько користи несе трудящому селянству. В Звенигородщині воно спинило розбій і встановило спокій. Своім авторитетом пособило в однім місці розділити дуг поміж селами, а в другім — не дало нові вести хижацького рубання лісу та встановило планову експлуатацію його.

Це — наслідки безпосередньої праці козацтва. А де в чім воно приносить користь і не виступаючи, а так — тільки самим фактом існування. Наприклад, у Звенигородським повіті пани чомусь не зважилися використати знаменитий приказ Корнілова про те, щоб поміщики не платили селянам, як було умовлено, натурою — від снопа.

Не в одній Звенигородщині заснувалося вільне козацтво. Пустило воно свої корінці і в Білій Церкві, і в Умані, в Каневі, в Острі і в Ніжині. Десятки тисяч налічує вже в собі ця нова, цілком народня, „самочинна“ організація. Як де, то демократичність її особливо ба у вічі. Наприклад, у Білій Церкві у вільне козацтво вступають і національні меншости...

Кадри свідомого зорганізованого українського народу неминуче мусять причинитися до остаточного закріплення землі за українським народом.

Почавшись в селах, вільне козацтво перекинулось потім і в міста, захопивши робітничі маси — в першу чергу на Катеринославщині, а також на залізницях. Робітниче вільне козацтво — це був прямо зародок української пролетарської червоної армії.

Однак здорове зерно вільного козацтва не дало тих наслідків, які могло дати. Особливо це треба сказати про сільське вільне козацтво, яке „добрі люди“ постаралися задурити козацькими жупанами, старими пістолями, чубами та гайдамацькими шликами. Генеральна Рада, обрана на I З'їзді, попала під великий вплив різних „самостійницьких“ елементів і авантюристів — генерала Скоропадського та його попіхача — молодого старшини Полтавця-Остриця. Користуючися національно-романтичними козацькими традиціями, що ще жили в селянстві, Скоропадський почав вживати, через своїх агентів, заходів до того, щоб використати національний романтизм в реакційних цілях — а саме, щоб зробити вільне козацтво організацією заможнішого селянства, спроможного стати підпорою гетьманщини. Це й загубило козацтво. Після цього воно спинилось в своїм буйнім розвитку.

Для характеристики Генеральної Ради Вільного Козацтва наводимо тут слідуєчий факт. Коли українське військове командування звернулось до цієї Ради підчас першої облоги Києва більшовицьким московським військом в 1917—1918 р. з проханням вислати якийсь відділ вільного козацтва на допомогу Києву, Генеральна Рада такої допомоги не дала. Як пізніше заявив в своєму інтерв'ю, уміщеному в російській газеті „Голос Києва“ (вже підчас гетьманщини) один з ад'ютантів П. Скоропадського, одмовлення в допомозі було зроблено свідомо. Скоропадський всею душею хотів, аби московські більшовики розбили військо Центральної Ради і знесли й саму Раду, проти якої він одверто і навіть збройно почав виступати ще з часів оголошення Центральною Радою III Універсалу. Згаданий ад'ютант заявляє, що по виході III Універсалу Скоропадський немов би видав по вільному козацтву з свого боку наказ, яким забороняв виконувати принципи Універсалу, особливо в земельній справі, погрожуючи „стародавніми козацькими карами“ тим, хто посміє зачепити поміщицькі маєтки.

5. Подаємо тут за „Кіев. Мысл“ текст цього листа В. Винниченка:

„Високоповажаний добродію редакторе!

Беручи під увагу особливо важкий момент в національних відносинах на Україні, а також і те, що де-які газети передали мою промову, виголошену на засіданні Малої Ради 23. жовтня (н. ст.), з такими скороченнями, які змінюють її зміст, я прошу вас, ви. д., помістити у вашій поважаній газеті мій лист з короткою передачею моїх думок з цієї промови і де-якими поясненнями до них.

На засіданні Малої Ради я говорив і тепер повторюю: я думаю, що всяка держава будова тільки тоді може бути непохитною, коли в її основу положено не примус, а добру волю її складових частей. Російська федерація повинна будуватися саме на таких основах. Тому суверенність Українських Установчих Зборів необхідна, як умова повного неупривисового прояву доброї волі демократії України.

Але суверенність Українських Установчих Зборів цілком не предрішає прояву цієї волі в напрямі відокремлення від Росії і незалежності.

Я говорив в своїй промові і знова тепер повторюю, що, як марксист, я не можу признати принципово ніяких абсолютних політичних цінностей. Політичні

форми якогось соціального організму залежать від тої або иншої комбінації основних чинників — економічних, політичних, історичних і інших. Тому кожний чесний і послідовний марксист ніколи не може наперед відхрещуватися від тих або інших політичних гасел. Коли б комбінація основних чинників укладалася так, що їх надбудова — політична форма — вимагала б незалежності, я мусів би признати й ту форму, хоч для України не передбачаю цього.

Такі ж думки висловлював я і три роки тому назад у своїй нелегальній брошурі під заголовком „Наші орієнтації“, виданій нашою партією. Тоді мала де-яку тенденцію розвиватися австро-німецька орієнтація і самостійництво. Причиною цього було відоме всім жорстоке переслідування українства царизмом. Борючись з цими тенденціями, я старався довести, що для робітничої класи України та для всієї України ні австро-німецька орієнтація, ні російський царизм не можуть бути корисні. Одна орієнтація повинна бути — це самоорганізація української демократії, одна надія тільки на себе, на свою зорганізовану силу. Самостійництво я вважав тою ідеєю, котра виходила швидче з розпуки, з мрій, з емоції її прихильників, а не з об'єктивної можливості і необхідності. Тому для політичної діяльності того часу вона була зайва, а тим самим і шкідлива, бо відтягала увагу і сили від щоденного і необхідного.

Революція знищила царизм, а з ним і всякі підстави розпуки, самостійництва й австро-німецьких орієнтацій. Тепер, коли в демократично-федеративній республіці Росії розкриваються перед кожною нацією такі широкі, такі захоплюючі перспективи творчості, розвитку і багатства, ніяких орієнтацій, крім федеративно-республіканської Росії, серед більше або менше відповідальних революційно-демократичних політичних груп українства нема й, очевидно, не може бути.

Та я скажу ще більше, скажу те, що говорив і в згаданій брошурі: не відмовляючись від жадної політичної форми, навіть від незалежності, як би того вимагали соціально-економічні й інші умовини і коли б це пособляло цілі всякого соціаліста — соціалізові, я тоді ж для цієї цілі, для соціалізму, найшов би в собі стільки мужності, щоб відмовитися від усяких національно-політичних форм, як би переконався, що вони шкодять соціалізові. В тім заходить різниця між національними соціалістами і просто націоналістами. Для соціаліста національний розвиток — необхідна, природна і корисна умовина і засіб зближення людства до вищих форм соціального життя, а для націоналістів — сама ціль, остання ціль, на якій вони спиняються, заходонуть і потім рушать назад.

Та все-таки можна поставити питання: чи дійшов за ці три роки розвиток України до необхідності незалежності? Очевидно, ні. І я і мої товариші по партії на засіданні Малої Ради 23. жовтня ясно зазначили економічний зв'язок України з державною цілістю Росії, зв'язок, який зостався і до сьогодні. Певно, не можна відкинути й історичного та культурного зв'язку, котрий по волі і по-неволі за триста літ перебування України в складі російської держави вріс в наше життя, духове і матеріальне. Думати, що цей зв'язок в найближчій політичній часі розірветься, було б простою непотрібною мрією, а не політичною реальною аналізою.

З другого боку, незалежність не можлива також і з міжнародного положення. Україна не має таких сил, аби, відірвавшись від Росії, не впасти в обійми якоїсь сильної імперіалістичної держави. Коли Польща, розвинена більше, ніж Україна, і під національним і під політичним оглядом, матиме дуже проблематичну самостійність, про Україну нема що й говорити. В кождім разі, ми не могли б мати економічної самостійності, а коли так — не могло б бути і політично-національної. Тому можна рішуче і без хитань сказати: комбінація основних чинників соціально-політичного життя України не вимагає незалежності, яко політичного державного оформлення його.

Чи вимагатиме в дальшій будучині? На це ніхто нічого певного не може сказати в дану хвилину. Та, не відхрещуючись від жадних форм, які можуть повстати в далекій будучині в силу необхідності, можна мати й тепер відомі ідеали, які намічаються і самим життям. Такі ідеали докладно і твердо означила вся зорганізована українська демократія: це — федерація російської республіки і участь в ній України, як рівного з иншими державного тіла. Це заявили і Центральна Рада і Генеральний Секретаріат в найдокладніших і недвозначних

словах. Нема ніякої потреби шукати в них якогось таємного змісту. Коли б Центральна Рада мала ідеали незалежності, вона висловила б їх так само твердо, відкрито та ясно, як виявила свої федералістичні змагання.

На цій підставі, поневолі повстає питання: чому, з якою ціллю доглядаються в цих домаганнях сепаратизму і самостійництва? Чому з усіх сил вказують пальцями на те, чого нема? Щоб відтягнути симпатії від самої ідеї федералізму? Коли це роблять кадети — противники федерації, коли за-для цього виступають з Центральної Ради, коли вони стараються здискредитувати її, це зрозуміле. Але чому слідом за ними йдуть ті групи меншости, у програмах котрих стоїть федералізм, це незрозуміле. Але ясно та зрозуміле повинно бути для всіх одно: не в інтересі ні української, ні не-української демократії знова вертатися до фази національного напруженого недовірря, підозрівання і ворогування. Це не може поспособити творенню порядку і нового життя на Україні, що є ціллю всіх.

Наш край знаходиться в особливо грізнім положенню, і всі його національності зійшлися і згодилися на цій цілі. Чи потрібно це порозуміння змінити на дезорганізацію, руїну і горожанську війну? Не думаю, щоб це могло приятигати когось, крім ворогів революції і нових форм політичного життя. А тому меншости повинні відкинути вишукування того, чого нема, та ясно і відкрито сказати: чи поділяють вони ці цілі і домагання, котрі сами одобрили і прийняли в декларації Генерального Секретаріату? Коли ні, то, очевидно, мусять зробити так, як зробили представники партії народньої свободи, а потім, подавши їм руки, стати вкупі з ними до боротьби проти нас — федералістів. А коли думають, що декларацію Генерального Секретаріату вони приймали свідомо і щиро, коли почувують, що по впливі трьох тижнів ідеї декларації не стали їм чужі і ворожі, немає ґрунту для непорозумін і ворожнечі з українською демократією і треба не кадетам, а нам ще сильніше подати руку та вкупі, як і до цього часу, йти до загальної цілі — будування нових, кращих форм соціального, політичного і національного життя. В. Винниченко.

6. Де-які окремі точки цієї резолюції були розвинені з'їздом в окремих резолюціях: в резолюції про спинення війни, в резолюції про відношення до Української Центральної Ради і до Генерального Секретаріату, в резолюції про державний устрій України („гадаючи, що за сучасної доби взаємні інтереси України та Росії вимагають установлення федеративного звязку між ними, з'їзд, разом з тим, основуючись на вказаних (в мотивировочній частині резолюції) потребах економічного розвитку України та виходячи з інтересів пролетаріата, стану російської революції і міжнароднього становища, визнає за необхідне поставити на денний порядок партійної діяльності будування Української Демократичної Республіки, котра має стояти в федеративнім звязку з російською республікою, а коли б це було можливе, і з іншими європейськими республіканськими державами.“ Ця постанова внесена по постанові з'їзду в програм партії), в резолюції про відношення до всеукраїнських рад робітничих, селянських і солдатських депутатів і, нарешті, в резолюції про аграрний програм партії (в програм внесено виключення земель сільсько-господарського значіння з товарового обороту; конфіскація земель, вище певної норми, і передача їх в український земельний фонд; конфіскація лісів, вод і підземних багатств; користування землею через земельні комітети).

7. На Петроградську Демократичну Наряду, що відбула свої засідання 26—30. вересня н. ст., прибуло до 1.700 представників. Відкрив конференцію і головував на ній Чхеїдзе (Грузин, с.-д. меньшевик). В своїй вступній промові він заявив, що ціллю скликання Наряди є незвичайно тяжке становище держави і необхідність утворити міцне революційне правительство.

Після уконститування конференції забрав слово міністр-президент Керенський, який заявив, що програма правительства та сама, що і в часі московської державної наради. Докладно спинився Керенський на корніловщині, на загальній анархії в державі, що веде її до загибелі. Між иншим, поскаржився Керенський на Фінляндців, що відбули засідання союму наперекір забороні Временного Правительства.

Боевим питанням конференції явилось питання коаліції. Чи демократія повинна взяти всю владу в державі і всю відповідальність за майбутнє виключно

на себе, чи має і далі співробітничати з буржуазією? В розв'язанні цього питання соціалісти виходили з оцінки характеру російської революції.

Бувші міністри — Зарудний, Пешехонов (народник), Авксентьев (рос. с.-р.), Скобелев (рос. с.-д. менш.), Церетелі (с.-д. менш.) виступали гаряче в оборону коаліції. Церетелі, що найгарячіше боронив ідею коаліції, заявив, що, на його думку, „жодне міністерство не може вдержатися довгий час без підтримання буржуазних партій.“

В партійних колах що-до цього панував цілковитий розбрід. На передодні наради петроградські соц.-дем. меншевики тільки 81 голосами проти 77 висловилися за коаліцію з представниками буржуазії, але 86 голосами проти 51 за виключенням кадетів з коаліції через їхнє співчування корніловщині. Так само соц.-рев. висловилися 91 проти 87 голосів за коаліцію, але проти участі в ній кадетів. Те саме було і на конференції. Одні тільки рос. с.-д. більшовики (Троцький, Каменев і Зіновьев) виступали одностайно проти всякої коаліції і за передачу влади совітам. Українська делегація також виступала рішуче проти коаліції.

Між иншим, більшовики заявили, що в разі утворення соціалістичного правительства, вони не будуть виступати проти нього, коли воно буде вести і соціалістичну політику.

При голосуванні питання про коаліцію Нарада поділилась майже рівно надвоє. Тільки кілька десятків голосів творило більшість за коаліцію. Власне це вже свідчило про фактичну неможливість утворення життєвого коаліційного міністерства. Однак група правих с.-р. і с.-д. меншевиків на чолі з Церетелі ухилилась за цю мізерну більшість і різними, цілком „парламентськими“ заходами, вренш'ї, добила того, що Нарада „ухвалила“ — спочатку включити в коаліцію і кадетів, а потім, при вирішенні питання про компетенцію „Ради Російської Республіки“, навіть погодилась з тим, що коаліційне привительство буде тільки „морально“ відповідати перед тією Радою.

Вся Нарада справляла надзвичайно тяжке враження і то не через те тільки, що більшість її (московська) образливо і зневажливо поставилась до національних делегацій і висловлених ними домагань, а, головню, через ту дезорієнтацію, яку виявила на ній російська (що правда, сіренька, з примішкою дрібної буржуазії) демократія і ті „парламентські“ махинації, які виробляли на ній бувші пани становища Церетелі і Ко. для врятування своїх „соглашательських“ без кінця позицій. М. Шаповал (укр. с.-р.), член делегації Української Центральної Ради на Нараду, в своєму докладі Малій Раді про роботу Наради так формулував свої враження від Наради:

„Враження моє таке, — говорив М. Шаповал, — що Нараду скликано не для того, щоб дізнатися про думку всієї демократії Росії, а щоб накинати демократії думку гуртка керівників, що складається з Церетелі, Керенського, Чхеїдзе, Авксентьева, Дана і Гоца. Цій компанії байдуже, що думає революційна Росія; їй треба було тільки через Демократичну Нараду підперти свій власний авторитет. Отже Церетелі раз-у-раз виступав, коли треба було боронити поглядів цієї компанії. В той час, як з „інородцями“ торгувалися за кожних п'ять хвилин для їх промов, Церетелі виступав що-дня і в чергу і по-за чергою, по два й по три рази кожного дня.

Коли більшість Наради голосуванням ясно показувала свою думку, яка не сходилась з думкою Церетелі і компанії, зараз виступав Церетелі і починав „роз'яснювати“. Так він переробив при редагуванні резолюції і додавав до неї від себе, що тимчасовий парламент має затверджуватися Временним Правительством, коли всі представники групи і партій говорили тільки про те, що правительством має бути відповідальне перед Демократичною Радою. Це перекручування довело до того, що більшовики покинули засідання Демократичної Наради, що дало можливість провести відомі резолюції. На останку Церетелі „роз'яснив“ відповідальність правительства перед Демократичною Радою (тимчасовим парламентом чи передпарламентом) в тім розумінню, що ця відповідальність має бути не фактичною, а моральною, всупереч всій Демократичній Нараді, котра розуміла цю відповідальність тільки фактичною.“

Невідповідальности правительства перед парламентом вимагала буржуазія, не згожуючись в противному разі вступати до правительства. В угоду їй і було

проведено це „соглашателями“ на Нараді, хоч не було, здається, ні одного промовця на Нараді, який би боровив невідповідальність правительства перед передпарламентом.

Демократична Нарада утворила „Тимчасову Раду Республіки“ (яка наче 6-то мала заступати розв'язані Державну Думу і Державну Раду — в числі 555 членів, з них 388 представників демократії і 167 представників цензових елементів (переважно кадетів та представників торгово-промислової групи), козаків, представників національностей і инш. Мандати демократії було поділено головним чином між радами робітничих, салдатських і селянських депутатів, соціалістичними партіями, новими земствами, військими самоврядуваннями, революційними громадськими організаціями, кооперативами то-що.

Большевики не взяли участі в роботі „Ради Республіки“. Так само і Центральна Рада, якій було одведено в „Раді Республіки“ сім місць, не послала до неї своїх представників. Те саме зробили, здається, і де-які инші національні представництва.

8. В склад Временного Правительства тепер входили: Керенський — міністр-президент і Верховний Головнокомандуючий арміями; Нікітін — внутрішніх справ та почти й телеграфу; Малайнов — справедливості; Прокіпович — продовольчих справ; Авксентьев — хліборобства; Івондзов — праці (ці міністри мали репрезентувати революційну демократію і соціалістичні партії); Терещенко — заграничних справ, Коновалов — торгівлі та промислу; Бернацький — фінансів; Салазкін — просвіти; Карташов — віроповідних справ; Кішкін — публічної опіки; Смірнов — державний контроль; Ліверовський — шляхів; генерал Верховський — війни; адмірал Вердеревський — фльоти. Третьяков — голова господарської ради при Временнім Правительстві.

9. Покинувши демонстративно Демократичну Нараду, коли крутістьво „соглашателей“ перейшло всякі межі, соціал-демократи большевики з великим завзяттям кинулись до роботи в масах, викинувши гасла: „Нехай живе негайний мир! Земля і хліб народів! Геть коаліцію! Нехай живе влада працюючих!“ Позиції їх (партії большевиків) після Демократичної Наради дуже скріпили. В фортеці революції — петроградській раді робітничих і салдатських депутатів — більшість пішла за большевиками. Одного з визначних діячів партії — Троцького було обрано головою ради. Рада почала готуватись до рішучої, збройної боротьби з коаліційним Временним Правительством, буржуазією і загнотизованою нею частиною демократії.

1. падолиста (н. ст.) петроградська рада салдатських депутатів скликала (в Смольнім Інституті) нараду представників петроградського гарнізону, на якій виявилось, що майже ціла петроградська залога стоїть на боці большевиків. Вечером того ж самого дня скликав представників петроградської залоги на окрему нараду Виконавчий Комітет Всеросійської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів. На цій нараді представники залоги рішуче висловились за передачу всієї державної влади в руки рад салдатських і робітничих депутатів.

Це була перевірка сил. Чуючи міцний ґрунт під ногами, партія соціал-демократів большевиків почала робити останні приготування до збройного виступу. 3. листопада (н. ст.) було вже зорганізовано воєнно-революційний комітет, який розіслав військовим частинам наказ не виконувати жадних розпоряджень військових властей, не potwierджених Воєнно-Революційним Комітетом. Временне Правительство не знало, на яку ступити, не маючи на своїй боці потрібної кількості вірного йому війська. Викликане ним з по-за Петрограду військо було спинене на дорозі Воєнно-революційним Комітетом. Керенський шукав підтримки в утвореній ним „Раді Республіки“, наказав запровадити слідство проти Воєнно-Революційного Комітета, надумувався заарештувати лідера соц.-дем. партії большевиків Леніна-Ульянова. А большевики тимчасом провадили свою роботу далі. Військо було вже цілком на їх стороні і в їхніх руках. Робітництво також. Ізоляція Временного Правительства доводилась до кінця. Робились останні заходи до його заарештування.

10. В склад делегації Центральної Ради входили: Красковський, М. Ткаченко (укр. соц.-дем.) і П. Христюк (укр. соц.-рев.). Про пере-

говори з Штабом та про поведження війська Штабу при обеззброєнні засівших в палаці, М. Ткаченко оповідав („Роб. Газета“) слідуюче:

„Прибувши до Штабу, ми побачили скрізь охорону, гармати і кулемети. Від імені Центральної Ради ми вимагали, щоб ні арештів, ні особистих трусів не було. Особистої зброї одібрати не можна, тільки державну. Вони ставили нам цілий ряд провокаційних запитів. Нарешті, вони погодилися на наші умови, і ми поїхали на переговори з обложеними в палаці.

Виявилося, що ніяких замірів повстання у ради робітничих депутатів не було. У большевиків було надто мало сил. Штаб до останньої рушниці знав засоби большевиків і, не дивлячись на це, післав військові сили. Ми дійшли до згоди з тими, хто сидів в палаці. А там була вся революційна демократія. Всі, навіть меншевики, однодушно заявляли: ми зістанемося тут і поляжемо, щоб не допустити розгрому нашого революційного центру.

Ми довели до відома обложених, що в згоді з умовою їм забезпечена особиста недоторканість і особиста зброя. В Штабі постановлено, що до палацу увійдуть тільки 12 чоловік з війська для огляду, щоб знайти зброю. Палац в руках війська не буде.

І от, коли з палацу вийшли, лишилися тільки представники партій та й большевиків, враз увійшло багато війська і козаків. Це було нарочите військо та спеціальні офіцери. Вони лаялись останніми словами. Вони вчинили погром. Все розірвано, пошматовано: діловодство соціалістичних партій і їх підготовчу (до виборів в Уст. Збори. Автор) працю знищено. Кирієнко казав, що тут нема нічого дивного: військо розлютувалося, стоячи на дворі під дощем.

Військо застукало в тісній хаті Пятакова, і ми своїми тілами тільки оборонили його від звірачої розправи. Тої сцени мені ніколи докладно не описати. Всіх, хто там був, арештовували та грабували.

Все це вам вказує, що або це військо направлено Штабом в контр-революційних цілях, або Штаб не може керувати ним.

Реакція, котрої ми боялися, сталася і тільки через те, що Штаб не був у наших руках. Цей рух тепер направляється проти нас. Військо, що облягло палац, дуже вороже і добре розатіроване проти Центральної Ради, але нас усюди пускали. Пускали, бо боялися. А проте всю увагу тепер звернуто проти українства.

Так Штаб рятує революцію. Він лаштується рятувати її й по інших містах... Щоб оборонити Пятакова й інших, вони запропонували їм добровільно здатися в арешт, поки мине небезпека. І найдалше сьогодні вранці вони мусіли випустити своїх добровільних бранців, але й досі того не зроблено. Замість того, ведеться якесь незаконне слідство.“

Після вислухання доповіді делегації про розгром ради робітничих і солдатських депутатів, Центральна Рада ухвалила на своїм вечірнім засіданні 11. листопада (н. ст.) резолюцію, в якій, зазначивши коротко хід переговорів і контр-революційне поступовання Штабу, заявила, що

„Українська Центральна Рада а) уважає необхідним негайне увільнення всіх арештованих в палаці осіб, особливо зважаючи на повну відсутність всякої з їх боку спроби повстання; б) уважає недопустимим для охорони спокою і революції розпорядження Штабом військовими силами (для охорони революції та спокою) без погодження і контролю Центральною Радою та всією революційною демократією; в) уважає необхідним негайне виведення частин, введених Штабом до Києва.“

11. Штаб попросив перемир'я після того, як Чехо-Словаки, частинно обеззброєні вже українськими козаками, заявили, що вони прийшли до Києва для боротьби з большевиками, не хочуть і не будуть висунати проти Української Центральної Ради. Арештовані большевики (І. Пятаков, Л. Пятаков, М. Зарніцин, Я. Гамарнік, Н. Лебедев, І. Кулик, І. Крейзберг та інші) після трьохденного перебування під загрозою самосуду озвірілого штабного війська, були випущені. 13. листопада (н. ст.) Штаб почав здійснювати свої караули в державних установах. Штаб ще мав думку виступити за Київ і там сконцентрувати своє військо для нового наступу на Київ, та це вже йому не вдалось. По заключенню перемир'я почалися переговори про мир. Центральна Рада домогалася між иншим повної

контролі над Штабом, слідства над подіями в палаці, повного підчинення їй всіх горожанських властей на Україні і т. д. Штаб годився на все це. Військові частини, що були в розпорядженні Штаба, явилися до Центральної Ради з заявами, що вони не будуть виступати проти неї і просять випустити їх з Києва. Делегація від козачого з'їзду також заявила, що козаки виїдуть геть з України, і прохали допомогти їм дійти до Новочеркаська.

Штаб, не дочекавшись реалізації умов миру, вночі зник. Його військо почало, за згодою Центральної Ради, також покидати Київ. Разом з козаками виїхали з Києва і юнкери військових київських шкіл.

12. Наводимо тут де-які з дотичних до цього постанов з'їзду.

I. „Постанова про Українські Установчі Збори і майбутній устрій Української Республіки: а) Визнаючи, що право на самовизначення народів мусить бути нічим не обмежене, що федерація народів Російської Республіки може утворитися тільки шляхом вільного договору між суверенними націями і тому лише сам український народ може бути законодавцем майбутньої долі України, — Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд вимагає від Генерального Секретаріату скликання суверенних Установчих Зборів, на основі вселюдного, таємного, рівного, прямого та пропорціонального виборчого права, в етнографічних межах України.

Українські Установчі Збори мусять затвердити республікансько-демократичні форми правління України, провести широку демократизацію політичного ладу та соціально-економічні реформи, а в першу чергу земельну реформу.

б) З'їзд визнає необхідним, щоб у вільній демократичній Українській Республіці була вілена автокефальна православна церква, незалежна від держави в своїм внутрішнім ладу, з соборним устроєм, і щоб служба божа відбувалась на Україні в українській мові.“

II. „Про територію Української Республіки: Виходячи з принципу самовизначення націй, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд зазначає, що поділ України являється крайнім проявом грубих імперіалістичних намірів Тимчасового Правительства і частини російської демократії, яка з'єдналась з буржуазією, — і вимагає від Центральної Ради та Генерального Секретаріату рішучих заходів для з'єднання під своєю владою всієї української землі в її етнографічних межах“.

III. Про майбутній устрій Росії: „Щоб забезпечити для всіх народів Росії найкращий лад, по власній волі кожного народу, З'їзд вважає необхідним, щоб Російська Республіка була перетворена в федерацію суверенних, рівноправних демократичних республік, з забезпеченням прав меншостей.“

13. Про українізацію війська З'їзд виніс следующу постанову:

„Відкидаючи потребу існування постійного війська і прямуючи до того, щоб воно було замінено народною міліцією, яка б стояла на сторожі інтересів трудового селянства та робітництва, а не була — як постійне військо — сліпим знаряддям пануючих класів в їх шовіністично-імперіалістичних змаганнях; крім того, вважаючи на сучасні обставини, коли такі постійні армії ще існують, — З'їзд визнає потрібним, щоб ті армії були перетворені на національно-територіальній основі, щоб (вони) не були знаряддям денационалізації, і через те домагається негайного вилучення Українців на фронті і в тилу в окремі частини, а також українізації гарнізонів на території України.

В зв'язку з тими перешкодами, які чинить в справі українізації війська Тимчасове Правительство, З'їзд домагається, щоб цю справу було цілком передано в руки Генерального Секретаря військових справ, а також, щоб по всіх українізованих дивізіях та при арміях було призначено Центральною Радою комісарів. Для того, щоб українізація могла переводитись пляномірно і безупинно, щоб Українці-воєнки могли переводитись до своїх частин не тільки командами, а й по одиниці, З'їзд домагається негайного заведення українських полків та бригад всіх родів зброї. В частинах, де Українці складають більшість, українізацію перевести через виділення не-Українців.“

Про українізацію Чорноморського флоту З'їзд постановив:

„Вважаючи на те, що Чорноморський флот має в своєму складі 80% Українців і знаходиться на територіальних водах України, З'їзд постановляє, щоб Морська Генеральна Рада негайно приступила до українізації Чорноморського флоту і вжила для цього таких заходів: 1) Коли кінчиться осіння кампанія Балтійського Флоту і розпочнеться зимня кампанія, підчас якої оперативна діяльність флоту припиняється, мають бути вжиті заходи, щоб всі Українці Балтійського Флоту підчас зимньої кампанії були негайно переведені в Чорноморський Флот; 2) Чорноморський Флот повинен від цієї пори поповнятися тільки Українцями.“

14. В територію Української Народної Республіки Центральна Рада не включила Кубанщини, хоч ця країна і брала участь в українській національно-визвольній боротьбі. Причини цього треба шукати в особливому характері розвитку революції і автономних змагань на Кубанщині.

Кубанські чорноморські козаки, являючись частиною одного кубанського козацького війська (мішаного національно), дуже були зв'язані з загально-кравими інтересами, які диктували козацтву окрему лінію політично-революційної боротьби. Визнаючи свою приналежність до українського народу і „великої матері України“, приймаючи де-яку участь в загально-українській національно-визвольній боротьбі, українське кубанське козацтво в той же час не рвало зв'язків з загально-російським козацтвом і, між иншим, брало участь в утворенню так званого „Південно-східного Союзу.“

В жовтні місяці (н. ст.) (до петроградських подій) 1917. р. відбулось важливе в життю Кубанщини засідання Кубанської Військової Ради, що тяглося цілих два тижні. На порядку денному стояли такі справи: 1. Земство в Кубанській Області, 2. Установчі Збори, 3. Вступлення до союзу козацьких військ, 4. Земельна Справа, 5. Справа будучого державного ладу в Росії й инші.

Обговоривши справу будучого державного ладу в Росії, Кубанська Військова Рада одностайно висловила за федеративну республіку. На засіданнях Ради брали участь, як гості, представники України, яких Козацька Рада привітала надзвичайно тепло. Голова Ради вітав їх на українській мові, називаючи „синами нашої матері України“.

Ставши на ґрунт федерації, Кубанці оголосили свою область окремою Республікою, з окремою Законодатною Радою і Правительством на чолі.

15. На засідання третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів прибуло багато депутатів з усіх кінців України. До президії було обрано по одному представнику від кожної губернії та зверх того Д. Ісаєвича і П. Христюка від Центрального Комітету Селянської Спільки. Голову Центральної Ради М. Грушевського було обрано почесним головою зборів.

На цій сесії було заслухано доклади з місць про становище на місцях і результати виборів до Російських Установчих Зборів, що на той час вже були закінчені на Україні. З тих докладів виявилось, що українське селянство виявило велику свідомість і активність на виборах, подавши майже всі свої голоси за спільні списки українських соціалістів-р. волюціонерів та Селянської Спільки (подекуди мали незначний успіх серед селянства російські соц.-рев., коли вони виступали спільно з українськими с.-р. або Селянською Спількою). Буржуазні партії, як російські, так і українські, успіху на виборах не мали.

Як активно поставилось селянство до виборів, видно з того, що в виборах брало участь пересічно 70% виборців; подекуди, як от, приміром, на Полтавщині, голосувало до 90—95% всіх виборців — селян.

В той час стояли вже на черзі вибори до Українських Установчих Зборів; обговоривши це питання, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла таку резолюцію:

„Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, висловлюючи певну надію, що Збори будуть скликані в свій час, себ-то 9. січня ст. ст. 1918. року, постановляє закликати українське селянство взяти найактивнішу участь у виборах до Українських Установчих Зборів, які мають встановити державний лад на Україні та визначити порядок користування трудовим народом землею і всіма народними багатствами на Україні.“

На засіданнях цієї ж сесії намічено було низку підготовчих заходів до переведення виборів, які мали бути пороблені „спілками“ на місцях. Між иншим, було постановлено, що при виборах селянські спілки можуть блокуватись з українськими партіями соціалістів-революціонерів та соціально-демократів.

16. На З'їзд прибуло біля 500 делегатів від партійних організацій, в тому числі багато делегатів військових фронтових організацій. На порядок денний З'їзду були поставлені, в числі инших, слідує питання: 1. сучасний момент; 2. Наказ депутатам, обраним до Всеросійських Установчих Зборів; 3. Установчі Збори України; 4. Партія і Селянська Спілка; 5. Внесення додатків і поправок до партійного програму і партійного статуту.

В роботах З'їзду брав участь і Голова Центральної Ради М. Грушевський, який хоч формально і не належав ще в той час до партії, але фактично весь час працював у фракції соц.-рев. в Центральній Раді.

17. Для повнішої характеристики З'їзду наводимо тут ще резолюції З'їзду в справі утворення федерального уряду і закінчення війни. В справі організації федерального уряду для Росії і відношення до большевицької влади на Московщині, З'їзд постановив: „Вважаючи, що Рада Народніх Комісарів може, з розширеною базою своєї влади, явитись що найбільше лише владою демократії Великої Росії, визнаючи необхідним негайне створення органу однородної соціалістичної федеративної влади, З'їзд доручає своїй фракції в Центральній Раді обстоювати негайний початок відповідних переговорів з Народною Радою в Великій Росії (Об'єднаними Центральними Комітетами рад робітничих, солдатських та селянських депутатів) та органами влади инших народніх республік Східної Європи, Північної Азії, Туркестану та Кавказу (бувшої Росії) про створення однородно-соціалістичного федерального органу влади на платформі негайного переведення найширших соціальних реформ і доведення справи миру до найшвидшого кінця.“

В справі миру З'їзд, підкресливши давню позицію партії про необхідність негайного демократичного миру і вказавши на те, що момент, в який відбувався З'їзд, являвся дуже підходящим для замирення, постановив цілком підтримати Центральну Раду в її заходах до перемир'я і миру, і доручити фракції партії в Центральній Раді пильно стежити і дбати, аби Центральна Рада не зважала на ті перешкоди, які їй будуть ставити імперіалістичні уряди воюючих держав, і твердо вела справу миру на демократичних основах далі.

Крім цього, на З'їзді було вироблено наказ депутатам до Всеросійських Установчих Зборів, розглянуто кілька біжучих справ, в тому числі й справу виборів до Українських Установчих Зборів. В цій останній справі З'їзд ухвалив, щоб партія не входила при виборах ні в які блоки з иншими партіями і вела справу виборів в найближчому контакті з радами селянських депутатів і Селянською Спілкою.

На цьому З'їзді було остаточно стверджено програму партії, хоч партія ще й не спинилась в своєму розвитку і тим самим не дійшла ще до цілком усталеного світогляду.

18. Подаємо тут коротенькі фактичні відомості про початок воєнних подій.

В ночі на 16. грудня (н. ст.) большевики в Харкові захопили (при допомозі солдатів 30. запасного полку) головний телеграф. При появі українського війська большевики зникли.

В ці ж дні відбувся між Харковом і Ворожбою бій українського війська з московським большевицьким. Большевицькі залоги (чи частини їх) мм. Сум, Купянська і Вовчі виступили проти Української Центральної Ради.

Командуючим військом, висланим проти України, було призначено бувшого начальника оборони Петрограду підполковника Муравйова.

Перед 20. грудня (н. ст.) всі штаби на румунським і південно-західнім фронті було зайнято українськими властями. Головнокомандуючим цими фронтами, які було оголошено українським фронтом, було призначено урядом УНР генерала Щербачова (явного контр-революціонера).

Український воєнний фронт почав формуватись на лінії Гомель — Бахмач — Брянськ.

17. грудня (н. ст.) большевицький комісар Ликов послав до Головнокомандуючого Криленка телеграму слідуючого змісту: „Другий гвардейський корпус є в моєму розпорядженню. Роззброюю Українців, але солдати відмовляються, з огляду на те, що в кожному полку є до 1000 Українців. Пробирав роззброїти два ешелони гайдамаків, але це не вдалося, з огляду на їх непохитність. Один ешелон Волинців (большевиків) роззброїли і розформували козаки. Інші ешелони відмовилися визволити товаришів. Щоб рушити проти Українців, необхідно виділити всіх Українців і відіслати їх на фронт; зрештою, можна рушити на Київ. Другого виходу нема. Л и к о в.“

Другий гвардейський корпус, про який тут йде мова, дійсно вирушив на Київ проти Центральної Ради, але на ст. Жмеринка був обеззброєний українським військом.

На станції Орша большевики захопили в полон один український полк.

На залізниці Сівськ — Бахмач почав ходити московський панцирний потяг.

Майже по всіх великих містах України (в першу чергу в Катеринославі, Одесі, Херсоні, Миколаєві), де стояли московські залоги та було багато московського та зросійщеного українського робітництва, відбулись спроби большевиків захопити владу в свої руки.

Специально численні сутички відбулись на Поділлі та на Волині, де було розташоване московське військо. Осередками большевицького руху на Волині були Старокостянтинів, Рівне, Шепетівка, Луцьк. На Поділлі такими осередками були Жмеринка, Проскуров, Волочиськ, Гнівань, Браїлів; по всіх цих містах відбувались (в другій половині грудня н. ст.) криваві сутички між українськими і московськими большевицькими частинами. Українці обеззброювали московське військо й отправляли його ешелонами на Московщину.

На Київщині так само відбувалось в двадцятих числах грудня (н. ст.) обеззброювання московського большевицького війська. Біла Церква, Бердичів, Козятин, Коростень — місця серйозних сутичок українського війська з московським.

Як бачимо, розташування московських залог на Україні і московського війська на українському фронті завдало Українській Центральній Раді при початку війни з Радою Нар. Ком. дуже багато клопоту і в великій мірі прислужилось до перемоги московського большевицького війська над військом УНР.

19. Справу утворення єдиного українського фронту було обговорено на засіданні Генерального Секретаріату 6. грудня (н. ст.) 1917. р. Секретаріат ухвалив таку постанову:

„Події, які відбулись в квартирі головнокомандуючого, порушили оперативний зв'язок фронтів, що грозить небезпекою українській території, з огляду на всякі можливості до підписання умов миру включно.

Переговори в справі перемир'я, які почалися, вимагають об'єднання і координування цієї справи на цілій українській фронті та його суцільності для збереження умов перемир'я обома воюючими сторонами. При збереженні цього можна дійсно захистити всю територію Української Народньої Республіки.

Тому Генеральний Секретаріат проголошує південно-західний і румунський фронти за єдиний український фронт, входячи що-до румунського фронту в розуміння з румунським правительством і автономною Молдавією, і ставить цей єдиний фронт у всім обемі його роботи і завдань під свій провід, про що повідомляє квартиру верховного головнокомандуючого для координування роботи українського фронту з іншими фронтами Російської Республіки.

Полишаючи на разі розділ українського фронту на дві частини, як це було досі, Генеральний Секретаріат приступає одночасно до розроблення форм тіснішого контакту між штабами південно-західного і румунського фронтів.

В зв'язку з цим Генеральний Секретаріат вважає необхідним існування окремих комісарів при тих штабах з представників військових організацій, рад і комісарів.

Рівночасно, виповняючи давніші бажання українського народу всіма своїми силами захищати свій фронт, Генеральний Секретаріат повідомляє всі українські

військові частини на всіх фронтах, що він вживає заходів до переведення українських частин з інших фронтів на український фронт, рахуючись з загальним положенням фронтів.

Усі неукраїнські частини на українським фронті повинні знати, що оборона українського фронту охороняє також і єдинство всього фронту всієї Росії і дає можливість заключити мир на користь всіх народів Росії. Тому неукраїнські військові частини зобов'язані виконувати совісно і чесно свої обов'язки супроти охорони українського фронту, бо загальна охорона цього фронту захищає загальні інтереси народів усієї Росії.

В цій загальній роботі для охорони всього фронту бере участь дружина і союзна румунська армія і частини молдавських військ.

Проголошуючи перемир'я на українським фронті іменем Української Народної Республіки, Генеральний Секретаріат вважає необхідним дальшу роботу в справі негайного заключення миру вести в порозумінню з союзними державами.

Підкреслення, що справу миру буде вести УНР в порозумінню з „союзниками“, робив Генеральний Секретаріат на власну ррку. Більшість української революційної демократії зовсім не вважала це обов'язковою умовою ведення переговорів, як це, зрештою, видно і з постанови Малої Ради від 4. грудня.

20. Подаємо тут де-які документи — ноти антантських представників до уряду Української Народної Республіки.

1) „Військова Французька Місія в Росії.

П.-с. фронт.

Київ, 5.-18. грудня 1917.

Текст слів, адресований Панові Винниченкові, першому Генеральному Секретареві, генералом Табуї з Французької Військової Місії Південно-східного фронту 5.-18. грудня 1917. р.

Союзнницькі Держави ще не прийняли офіційного рішення відносно України, але мені вже було доручено передати п. Шулгину симпатію союзників до тих зусиль, які робить Український Уряд в цілях установлення порядку, відновлення опірної сили і бажання лишитись вірними союзникам.

Я вважаю своїм обов'язком не чекати офіційного мандату і прохати побачення з Вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленими нежданно, коли б прийшов час акції, й значить приготувати матеріали еventуальної дискусії що-до фінансової та технічної допомоги, яку союзники могли б дати Україні, щоб допомогти її велетенській роботі організації та відродження.

Я є щасливий тим, що виявив цю ініціативу, бо вчора ввечері я одержав наказ попросити вас, в цілях фінансової та технічної допомоги, яку Франція може дати Україні, зазначити точніше і передати в французьку амбасадку якомога швидше програм, який Український Уряд гадає реалізувати, і відповідні потреби.

Мій захід, котрий я роблю перший, може вас заповнити в тому, що симпатії Франції відносно вас суть реальні та дійсні. Табуї.

2) „Французька Республіка.

Генерал-Комісар
Республіки.

Київ 21. грудня 1917. р.
3. січня 1918. р.

Генерал Табуї, Комісар Французької Республіки при Уряді Української Республіки, Пану Генеральному Секретареві закордонних справ Української Республіки.

Пане Генеральний Секретаре!

Маю честь прохати вас довести до відома Уряду Української Республіки, що Уряд Французької Республіки призначив мене, яко Комісара Французької Республіки при Уряді Української Республіки.

В наслідок цього я прохаю вас повідомити мене, в який день і годину я зможу скласти мою урочисту офіційну візиту Голові Уряду.

Прощу прийняти, пане Генеральний Секретаре, запевнення в моїй глибокій пошані. Табуї.

3) „Французька Республіка.

Генерал-Комісар
Республіки
No. 11.

Київ 29. (11.) січня 1918. р.

Генерал Табуї, Комісар Французької Республіки Панові Генеральному Секретареві Закордонних Справ Уряду Української Республіки.

5. (19.) грудня, підчас побачення, в якому брали участь пан Вилинченко, Президент Уряду, і Генеральні Секретарі справ закордонних, фінансових, продовольчих, шляхів, комунікації та юстиції, я мав честь представити слідуючу заяву:

„Пане Президенте!

Бажаючи затвердити свої дружні наміри що-до Української Республіки, Уряд Французької Республіки повідомив мене телеграфічно (єдиний засіб сполучення, котрий тепер існує), що він призначає мене представником Французької Республіки при Уряді Української Республіки.

Вже скоро рік, як я нахожуся на території України. За цей час я мав нагоду простудіювати історію старої України, я з увагою слідував за розвитком її національного руху й я міг сконстатувати усилю, виявлені Українською Республікою в цілях утворення й затвердження моральних і фізичних сил, необхідних для організації Держави. За всім цим я слідував з цікавістю, яка що-раз збільшувалась, і я є щасливий та гордий, пане президенте, бачити, що сьогодні цей інтерес не є тільки персональний, бо, призначаючи мене представником, Уряд Французької Республіки ухвалює мої заходи й уповноважує мене продовжувати офіційно ті прекрасні відносини, котрі вже утворилися поміж нами. Я приношу вам офіційне запевнення в тім, що Франція, котра перша робить цей рішучий крок, підтримуватиме всіма своїми силами Українську Республіку в тих усилюх, яких вона вживе, щоб продовжувати свій хід по шляху, який намалювали собі союзники і по котрому вони йтимуть і надалі без вагань у повній свідомості своїх прав і обов'язків відносно демократії цілого світу й людськості.

Особисто я віддався цьому завданню з усією енергією солдата й з серцем Француза.“

Рахуючи від сьогодні, Франція увійшла в офіційні відносини з Україною.

З огляду на швидкий хід подій і для того, щоб не губити часу, маю честь прохати вас дати мені відповідь на це якомога швидче. Табуї.“

4) „Представник Великобританії.

Його Ексселенції Президенту Ради Міністрів
Української Народної Республіки.

Ексселенціє!

Маю честь повідомити вас, що Уряд Його Великобританської Величності призначив мене телеграфічною дорогою, яка зараз самотою можлива, представником Великобританії на Україні.

Мій уряд доручив мені запевнити Вас у його добрих намірах. Він підтримуватиме з усіх своїх сил Український Уряд у завданнях, які він розпочав що-до створення доброго управління, підтримання порядку і поборювання Центральних Держав, ворогів демократії й людськості.

Що торкається мене особисто, я маю честь, пане президенте, запевнити Вас у повній відданості для реалізації нашого спільного ідеалу.

Пікстон Баїс

представник Великобританії на Україні.“

З цього листування і наведених в тексті документів бачимо, що був такий момент в історії Української Народної Республіки, коли її майже одночасно визнали: а) Центральні Держави, б) Антанта і в) Світська Росія.

21. Державний Канцлер Німеччини г-р Гертлінг не раз підкреслював велике економічне значіння мирового договору з Україною. На парламентській комісії 24. січня він, між иншим, сказав: „Ми сподіваємось, що передовсім з Україною дійдемо до угоди, яка буде в обостороннім інтересі і корисна з економічного боку“. Так само д-р Кюльман підкреслював велике значіння мирового договору з Україною саме з економічного боку.

Граф Чернін, докладаючи комісії для заграничних справ австрійського райхсрату про хід переговорів (24. січня н. ст. 1918. р.), сказав: „В першій лінії цікавить Австро-Угорщину новонароджена сусідня велика держава — Україна... Заключення мира інакше представляється з Петроградом, інакше з Україною, бо Україна має запаси засобів поживи, які вона може вивозити, коли погодимося в торговельних справах... Петроград же нічого не може вивозити... Продовольча справа є нині журую світа і відіграє всюди велику роль.“

Так само президент міністрів др. Зайдлер на засіданні австрійської палати послів 19. лютого (н. ст.) говорив: „Зобов'язання, яке перейняла на себе Українська Народня Республіка, полягає в першій мірі на тім, що дає Центральним Державам до розпорядження свій лишок хліба. Є надія, що ще в цім господарським році Україна доставить Центральним Державам своє збіжжя.“

На засіданні Головної Комісії берлінського Райхсрату 19. лютого (н. ст.) 1918. р. сказав др. Кюльман про мир з Україною таке: „З німецької миролюбности повстав мир з Україною. Національна думка здобула на Україні міцний ґрунт, і виявлення національної свідомости там представляє гарний і величний малюнок. Українська державна ідея зостанеться завше важним чинником в життю Росії. Україна є багатою країною з великими запасами сирівців і засобів поживи. Ці господарські огляди грали, розуміється, найбільшу роль при закінченню мира. Для будучности матиме довготривалу вартість та обставина, що Центральні Держави перші навязали зносини з новою державою.“

22. Подаємо текст оповіщення Генерального Секретаріату в справі допомоги хлібом голодаючому населенню Великоросії і фронтові:

„Правительство Укр. Нар. Респ. доводить до відома всіх товаришів — салдатів усіх фронтів і великоруського народу таке:

Петроградське централістичне Правительство Народніх Комісарів, по звичаю царів самодержців, не хотіло признати права українського народу на свою владу і обявило Укр. Нар. Респ. війну за те, що Центральна Рада українських робітників, селян та салдатів не хотіла слухатися приказів з Петрограда, а хоче жити й управлятись волею свого народу.

Оповістивши Україні війну, петроградське самодержавне централістичне правительство нагнало на Україну юрби найманих людей, що звуться красногвардійцями большевиками. Ті красногвардійці захоплюють наші городи і села, громлять мирне населення, розбивають магазини, арештовують всякого, хто їм не любий, грабують у селян хліб, насидують жінок, розстрілюють Українців — воjákів, проколюють їм очі. Мало того: щоб зруйнувати нашу Народню Українську Республіку, вони збройною силою захоплюють станції залізниць і не дозволяють залізнодорожникам провозити з півдня України вугілля до Києва, Полтави і других городів. Вони роблять це для того, щоб без вугілля спалили наші залізні дороги, фабрики, заводи, щоб все населення почало мерти з голоду. Один із таких найманих людей, грабіжник і насильник, що зве себе Народнім Комісаром Антоновим, видав розпорядження по всіх залізницях, що буде розстрілювати всякого, хто пропустить вугілля на північ України.

Але в той же час ці злочинці — Народні Комісари, контр-революціонери і насильники, одявши у нас вугілля, лицемерно івалтують, що Центральна Рада і Генеральний Секретаріат не хотять везти хліб у Великоросію і на фронті. Це — безсоромна, нахабна, недостойна брехня. Правительство українських робітників, салдат і селян знає, що великоруські робітники, салдати і селяне не вороги їм, а брати, що не великоруський народ пішов війною на український народ, а пішли тільки або наймані або обдурені петроградськими самодержавними комісарами темні люди. І через те Центральна Рада постановила одправляти, не зважаючи ні на що, хліб, як на фронті, так і в Великоросію.

Але постанову свою українська власть не в силі здійснити, бо петроградські самодержці через своїх наймитів — красногвардійців захопили залізницю

в наших вугільних районі і не пропускають вугілля для поїздів, що мають везти хліб на фронті. І от через що мільони солдат, що життя своє клали в оборону рідного краю, і мільони братів-Великоросів мусять голодувати.

Генеральний Секретаріат — правительство Української Народної Республіки, доводячи це до відома солдат на фронтах і братнього великоруського голодаючого народу, заявляє, що український народ всією душею бажає допомогти і хлібом і всім, що він має, своїм братам, але цього він не зможе зробити доти, доки не вижене з своєї держави грубих насильників, грабіжників і контр-революціонерів красновардівців. Це станеться незабаром; український народ знайшов у себе сил не датися задушити себе ні царям, ні буржуам-кадетам, ні Временному Правительству Керенського, — не дасть він себе задушити також временному і недовговічному самодержавному правительству петроградських комісарів з їхніми найманими грабіжниками.

2. Січня, 1918. р. Голова Генерального Секретаріату і Генеральний секретарь внутрішніх справ В. Винниченко.

Генер. секретарь судових справ М. Ткаченко; в. о. Генер. секр. військових справ і Генер. секр. праці М. Порш; Генер. секрет. земельних справ Б. Зарудний; Генер. секр. продовольчих справ М. Ковалевський; Генеральний секрет. міжнародних справ О. Шульгин; Генер. секр. шляхів В. Єщенко; Генер. секр. пошти й телеграфу М. Шаповал; Генер. секр. морських справ Д. Антонович; в. о. Генер. секр. фінансових справ В. Мазуренко; Генер. секрет. торгу і промисловости В. Голубович; Генер. секр. освітніх справ І. Стещенко; Генер. секретарь великоруських справ Д. Одинець; Генеральний секретарь єврейських справ В. Зільберфарб; Генер. секрет. польських справ М. Міцкевич; Генер. контролёр А. Зодотарьов; вик. обов. Генер. писаря І. Мірний. („Роб. Газета“ ч. 220, 4. януаря 1918. р.).

23. Текст Наказу фельдмаршала Айхгорна був слідуючий:

„З усіх одержуваних тепер звідомлень випливає, що весняним засівам гровить опізнення. Не зважаючи на те, що міністр хліборобства звернувся з закликом до селян і поручив земельним комітетам, аби землю засіяли всюди тільки селяни, однак можна сумніватися, щоб земельні комітети мали великий вплив у цій справі й щоб селяне приступили до праці. Тому також німецькі військові влади в призначених їм округах повинні енергійно настоювати на тім, щоб було засіяно там, де це буде можливе, в порозумінню з українськими земельними комітетами, а в інших місцях — з ініціативи самих військових властей.

Широким селянським масам треба оповістити найприступнішим для них способом ось що:

Начальний Німецький Полководець на Україні вимагатиме належного сповнення отсих пунктів: 1. До того, хто засіває землю, належить збір; він одержує гроші готівкою за зібраний урожай по відповідних цінах. 2. Селянин, котрий візьме скільки-будь ґрунту, яка переходить його сили, і тому не обробить того ґрунту в цілости, зробить на будуче українському народові, як також

Українській Державі, шкоду, якої й направити не можна, за що буде строго покараний. 3. Там, де селяне не можуть засіяти цілої землі й де є ще поміщики, ті останні повинні зайнятися засівом ґрунтів, не порушаючи через те права на законний поділ землі за поміччю земельних комітетів. Селяне в тих випадках не повинні перешкоджати поміщикам в засіванню ґрунтів. Для засіву землі і переведення живих земельні комітети повинні доставити поміщикам коней, рілничих машин, а також насіння на засів. Збір в таких випадках буде власністю порівну селян і тих, що засіяли. 4. Всякі грабіжи й нищення засівів будуть строго карані.

ґрунтів, які земельні комітети на поручення державної влади на підставі права поділили, не братиметься в рахунок в тій думці, що ці землі будуть дійсно засіяні.

Урядові розпорядки в справі засівів, видавані військовими властями, мають бути розділювані в повітах на виднім місці в українській і німецькій мові і мають бути, наскільки це можливо, підписані місцевими земельними комітетами або відповідними місцевими органами.

На земельні комітети треба вплинути, щоб селянам, які бажатимуть собі того, видано було свідоцтва про простір землі, засіяної ними. Там, де земельні комітети будуть відмовлятися від виставлення таких посвідчень, повинні їх видавати німецькі військові влади.

Про всі розпорядки, їх здійснення й наслідки, а також про простір засіяної землі місцеві залоги повинні донести головнокомандуючому не пізніше, ніж 15. мая с. р.

Німецький Начальний Полководець на Україні А й х г о р н .“

Коли Центральна Рада підняла проти цього наказу протест, німецькі військові влади вказали між иншим на те, що немов би наказ було складено за згодою і в порозумінню з міністром земельних справ М. Ковалевським. Цій заяві ніхто не йняв віри, проте точно перевірити її не вдалось, тим більше, що М. Ковалевський нігде не виступав пізніше проти неї.

ЗМІСТ II ТОМУ.

Частина I.

На дорозі до селянсько-робітничої державности.

РОЗДІЛ I.

На переломі.

стор.

1. Спроба буржуазії задушити революцію. — 2. Початок творення органів автономно-державного управління на Україні і боротьба за Українські Установчі Збори. — 3. З'їзд поволених народів в Києві. — 4. Переломовий момент революції (поглиблення соціально-економічного та політичного змісту її після корніловщини) 1— 36

РОЗДІЛ II.

На дорозі до робітничо-селянської державности.

5. Робітничо-селянська революція на Московщині і відгуки її на Україні. — 6. Проголошення Української Народньої Республіки. — 7. Центральна Рада і завдання революції 36— 76

Частина II.

Трагедія української революції.

(Війна з Східною Росією. Німецька „допомога“.)

РОЗДІЛ III.

Війна з Східною Росією і мир з Центральними Державами.

8. Війна з Східною Росією. — 9. Початок мирових переговорів з Німеччиною та її союзниками. — 10. Проголошення самостійності Української Народньої Республіки. — 11. Признання Центральними Державами самостійності Української Народньої Республіки і заключення миру 77—116

РОЗДІЛ IV.

Соціально-економічна політика та законодавство Української Центральної Ради під час війни з Московщиною.

12. Під проводом українських соціально-демократів та соціалістів-федералістів. — 13. Запізнене законодавство: закони Центральної Ради про землю і восьмигодинний робітничий день. — 14. Причини воєнних успіхів російських большевиків і неуспіхів Центральної Ради. — 15. Житомирський період Центральної Ради. — 16. Під прапором української радянської влади (російські большевики на Україні) . . 116—156

РОЗДІЛ V.

стор.

З „допомогою“ німецької буржуазії.

17. Похід української і неукраїнської буржуазії проти Центральної Ради — 18. Німецьке військо стає по стороні буржуазії і dokonує державного перевороту на Україні 156—174

РОЗДІЛ VI.

Конституція Української Народньої Республіки

19. Конституція У. Н. Р. 174—181

РОЗДІЛ VII.

Кінцеві замітки.

20. Значіння війни між Україною і Совітською Росією для революції української і російської 181—184

- Додатки до тексту §§ 1—23 185—202